नं० ८ घ

सिद्धान्त कौमुदी व्याख्या

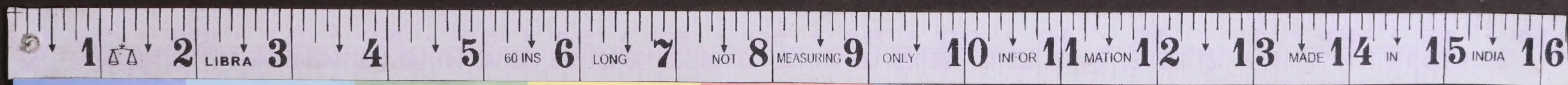
उत्तरार्द्धम्. पत्राणि

३५८

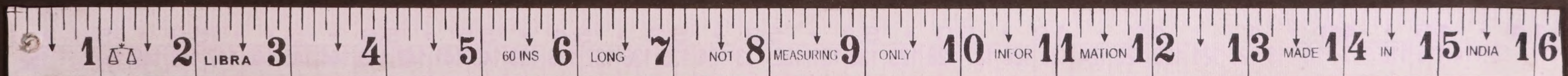

रुं घ [illegible] गाएं ५००० काकल दस्त १ ना ८३

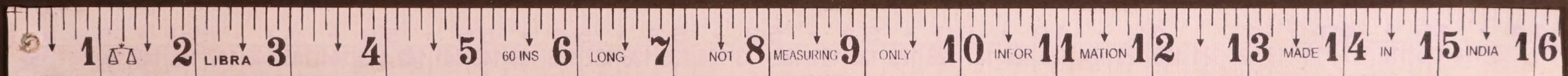

तोष्ठ्य मानोप्य गुरणो विप्रुर्विजेपते तरमः

सि॰ कौ॰ उ॰ १ ॐश्रीगणेशायनमः ॐश्रीग्रार्हन्तीचलेगुणैपमेहर्षिविभिरहर्दिवम् एर्वार्थेकपि
तात्पर्यपञ्चमाध्यायवर्तिनः प्रत्ययाश्चथकथ्यन्तेतृतीयाध्यायगोचराः तत्रा
दौदशलकाराःप्रदर्श्यन्ते लट् लिट् लुट् लृट् लेट् लोट् लङ् लिङ् लु
ङ् लृङ् एषुपञ्चमोलकारश्छन्दोमात्रगोचरः वर्तमानेलट् वर्तमानक्रि
उच्चारणासामर्थ्यात्लृत्तिसनेतम
याहेत्तेर्धातोर्लट्स्यात् अटावितौ लःकर्मणिचभावेचाकर्मकेभ्यः लका
राःसकर्मकेभ्यः कर्मणिचकर्तरिचस्युरकर्मकेभ्योभावेकर्तरिच लस्य ऋपि १
च१

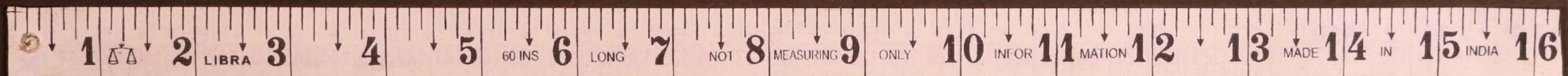

कारोयम् तिप्तस्झि सिप्थस्थ मिब्वस्मस् तातांझ थास् आथाम् ध्वम्
इड्वहि महिङ् एतेऽष्टादश लस्यादेशाः स्युः लः परस्मैपदम् लादेशाः पर
स्मैपदसंज्ञाः स्युः तङानावात्मनेपदम् तङ् प्रत्याहारः शानच्कानचौ चैतत्सं
ज्ञाः स्युः पूर्वसंज्ञापवादः ॥ अनुदात्तङित आत्मनेपदम् अनुदात्तेत उपदे
शे यो ङित् तदन्ताच्च धातोर्लस्य आत्मनेपदम् ॥ स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रि
याफले ॥ स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्तृगामिनि क्रियाफले

सि॰ कौ॰ ङ॰ २

शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोः कर्तरि परस्मैपदं स्या
त् ॥ तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः ॥ तिङ उभयोः पदयोस्त्रयस्त्रिकाः
क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः ॥ तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः लब्धप्रथ
मादिसंज्ञानि तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रत्येकमेकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानि
स्युः युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः तिङ्वाच्यकारकवा
चिनि युष्मदि प्रयुज्यमाने अप्रयुज्यमाने च मध्यमः स्यात् ॥ प्रहासे च मन्योप २

पदेसमानेतेऽस्त्यमपकवद्य मन्यथानुरूपपदंयस्मथातोतस्मिन्युष्मतिभूते

परिहासेगम्यमानेमन्यतेरस्तमस्याल्सचैकार्थवाचकः२

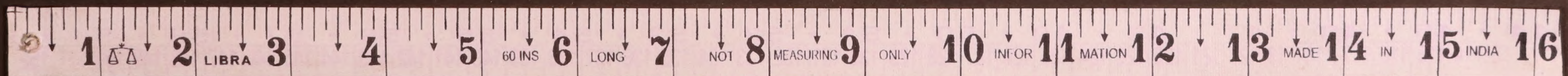
सतिमध्यमःस्यात् ॥ अस्मद्युत्तमः तथाभूतेस्मद्युत्तमःस्यात् ॥ शेषेप्रथमः ॥ १ ॥

मध्यमोत्तमयोरविषयेप्रथमःस्यात् भूसत्तायाम् कर्तृविवक्षायांभूतिङ्इतिस्थि

ते तिङ्शित्सार्वधातुकम् तिङ् शिच्चधात्वधिकारोक्ताःपतत्संज्ञाःस्युः क

र्तरिशप् कर्त्रर्थेसार्वधातुकेपरेधातोःशप्स्यात् शपाविती सर्वधातुका

र्धधातुकयोः अनयोःपरयोरिगन्तांगस्यगुणःस्यात् अवादेशः भवति।

सि॰
कौ॰ उ॰
६

भवतः झोऽन्तः प्रत्ययावयवस्यझस्यान्तादेशःस्यात् अतोगुणे भवन्ति भव

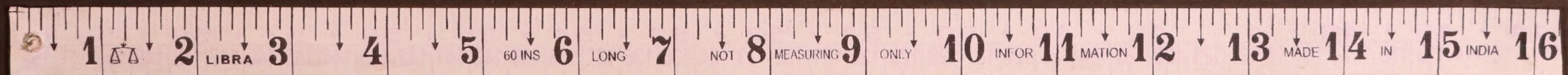
सि भवथः भवथ ॥ अतोदीर्घोयञि अतोंगस्यदीर्घःस्यात् यञादौसार्व

धातुकेपरे भवामिभवावः भवामः सभवतितौभवतः तेभवन्ति त्वंभवसि

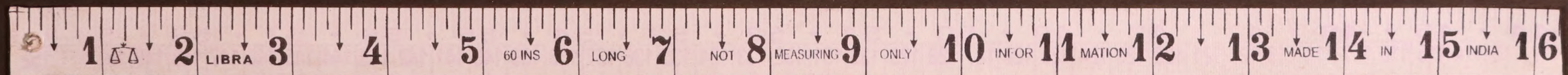
युवांभवथः यूयंभवथ अहंभवामि आवांभवावः वयंभवामः एहिमा।

मेडोदनं भेदिसिसेभक्तः सोतिथिभिः एतंएतवाममेडोदनंभोदेवेथभोदेवा

धे भोदेवभोसावहेभोदेवामहहतिमसेथेमप्रधेइत्यर्थः युष्मद्युपपदेइ। ६

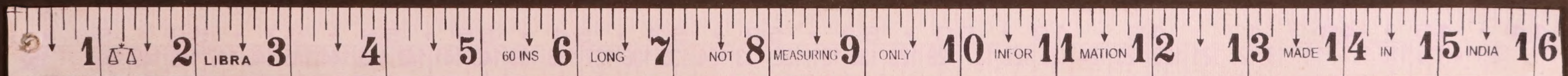

स्यायन्नुवर्तितेनेनेहन पत्तभवान्मम्मतेङोदनंभोक्ष्यइति प्रश्नासेकिम् ।
यथार्थकथनेमाभूत् पहिममसेङोदनंभोक्ष्यइति परोक्षेलिट् भूतान
द्यतनपरोक्षार्थहत्त्रेर्थातोर्लिट्स्यात् तसतिबादयः लिट्च लिङादेः
शालिङार्थधात्तकसंज्ञएवस्यान्नत्तसार्वधात्तकसंज्ञातेनशबादयोन॥
परस्मैपदानांणलतुसथुसणल्वमाः लिटस्तिबादीनांनवानांण
लादयोनवस्युःभूअइतिस्थिते ॥ भुवोवुग्लुङ्लिटोः भुवोवुगागमः लुङ्लि

सि॰ कौ॰ उ॰ ४

टोऽपि नित्यत्वाद्गुणवृद्धी बाधते ॥ एकाचो द्वे प्रथमस्य ॥ अजादेर्द्वितीयस्य ॥
इत्यधिकृत्य ॥ लिटि धातोरनभ्यासस्य ॥ लिटि परेऽनभ्यासस्य धात्ववयव
स्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः आदिभूतादचः परस्य तु द्वितीयस्य भूव् भूव् इति
स्थिते पूर्वोऽभ्यासः अत्र ये द्वे तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् ॥ हलादिः शेषः ॥
अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यतेऽन्ये हलो लुप्यन्ते इति वलोपः ॥ ह्रस्वः ॥
अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् भवतेरः भवतेरभ्यासे उकारस्य अः स्यात् ॥

जभां जपाः खयां तु चरः तत्रप्रकृतिजशां शृंति १

लिटि अभ्यासेचर्च अभ्यासेझलांचराःस्युःजशश्च [illegible] जशः प्रकृतिचरां

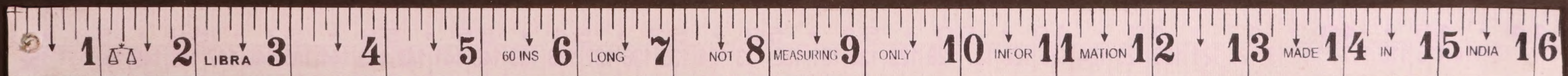
प्रकृतिचरः इतिविवेकः आन्तरतम्यात् असिद्धवदत्राभात् इनऊर्धमा।

पादपरिसमाप्तेराभीयंसमानाश्रये तस्मिन्कर्तव्येतदसिद्धंस्यादितिवुको

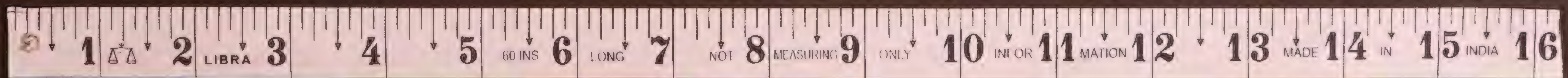
सिद्धत्वात् उवङ्प्राप्ते वुग्युटा उवङ्यणोःसिद्धोवक्तव्यो बभूव बभूवतुः

बभूवुः आर्धधातुकस्येड्वलादेः वलादेरार्धधातुकस्येडागमःस्यात्।।

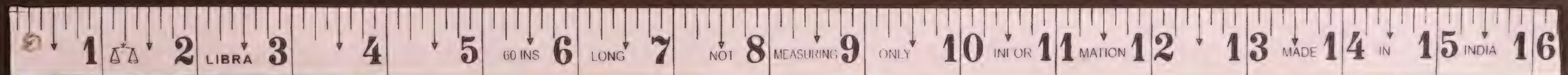
बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूव बभूविव बभूविम ।। अनद्यतनेलुट्।।

सि. कौ. उ. ५ भविष्यत्यनद्यतनेर्थे धातोः लुट् स्यात् स्यतासी लृलुटोः लृइति सिति लृट्
लृटोर्ग्रहणं धातोः स्यतासिप्रत्ययौ स्तः लृलुटोः परतः शबाद्यपवा
दः आर्धधातुकं शेषः तिङ्शिद्भ्योन्यो धात्वधिकारोक्तप्रत्यय एतत्संज्ञस्या
त् इट् लुटः प्रथमस्य डारौरसः ॥ डारौरसः एते क्रमात्स्युः डित्व सामर्
थ्यादभस्यापि टेर्लोपः ॥ पुगन्तलघूपधस्य च ॥ पुगन्तस्य लघूपधस्य
चांगस्येकोगुणः स्यात् सार्वधातुकार्धधातुकयोः येननाव्यवधानं तेनव्य ५

वहितेपिवचनप्रमाण्यात् तेनभिनत्तीत्यादौअनेकव्यवहितस्यइकोन
गुणः भवत्आद्इतिस्थितेअत्रइकोगुणप्राप्ते दीधीवेवीटाम् दीधीवेवो
रिटां गुणवृद्धीनस्तः भविता तासस्त्योर्लोपः तासेरस्तेश्चलोपःस्यात् स
डौप्रत्ययेपरे टिव रादौप्रत्ययेप्रागवत् भवितारौ भवितारः भवितासि भ
वितास्थः भवितास्थ भवितास्मि भवितास्वः भवितास्मः लृट्शेषेच भ
विष्यदर्थाद्धातोःलृट्स्यात् क्रियार्थायां क्रियायामसत्यां सत्यांवास्यःद

सि॰ कौ॰ उ॰ ९ ट् भविष्यति भविष्यतः भविष्यन्ति भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ भवि

ष्यामि भविष्यावः भविष्यामः लोट्च विध्यादिष्वर्थेषु लोट्स्यात् आशिषि

लिङ्लोटौ एरुः लोट इकारस्य उः स्यात् भवतु तुह्योस्तातङाशिष्यन्यतर

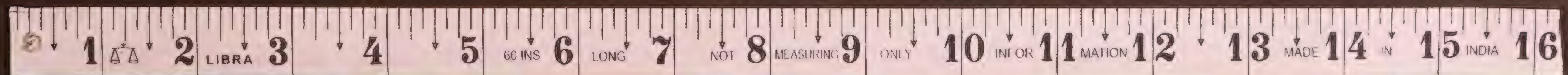
स्याम् आशिषि तुह्योस्तातङ्वा स्यात् अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः यद्यपि ङिच्चे

त्ययमपवादस्तथाप्यनन्त्यार्थ ङित्त्वेषु अनङादिषु चरितार्थः इति गुणवृ

द्धिप्रतिषेधस्य सावकाशत्वात्तथापि सम्भवस्य योजनं ङकारेण तातङि म॰ सं प्रहा ९

त्रः परेण बाध्यते [illegible] इहोत्सर्गापवादयोः समबलवत्वात् भवता
न् लोटो लङ्वत् लोटो लट्वच्चकार्यं स्यात् तेन तामादयः सलोपश्च त
थाहि तस्य स्थमिपां तांतन्तामः ङितश्चतुर्णां तामदयः क्रमात्सुः नि
त्यं ङितः सकारान्तस्य ङित्सु नमस्य नित्यं लोपः स्यात् अलोन्त्यस्येति सस्य लो
पः भवताम् भवन्तु सेर्ह्यपिच्च लोटः सेर्हिः स्यात् सोऽपिच्च अतो हेः अत :
परस्य हेर्लुक् स्यात् भव भवतात् भवतं भवत मेर्निः लोटो मेर्निः स्यात् ॥

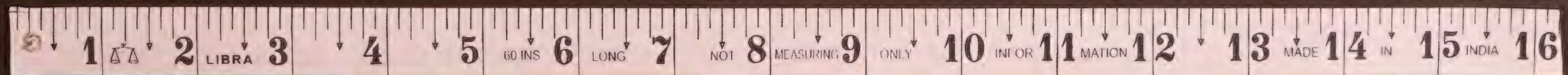
सि॰ आडुत्तमस्यपिच्च लोडुत्तमस्य आडागमःस्यात् सपिच्चहिन्योरुत्वंनइकारो

कौ॰ ३ च्चारणसामर्थ्यात् भवानिभवावभवाम अनद्यतनेलङ् अनद्यतनभूता

१ र्थवृत्तेर्धातोर्लङ्स्यात् लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः एष्वङ्गस्य अडागमःस्यात् सचोदा

त्तः इतश्च ङितोलस्यपरस्मैपदमिकारान्तंयत्तस्यलोपःस्यात् अभवत्।

अभवताम् अभवन् अभवः अभवतं अभवत अभवं अभवाव अभवा

म॥ विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषुलिङ् एष्वर्थेषुधातोर्लिङ्। १

वाच्येषुलिङ्स्यात् विधिःप्रेरणंभृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्तनं नियोगकरणं

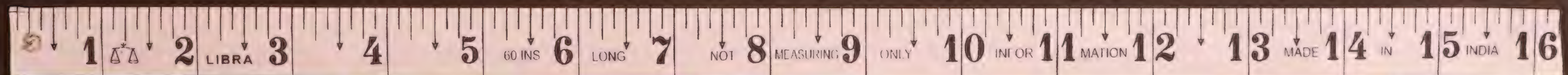
निमन्त्रणं आवश्यकेश्राद्धभोजनादौदौहित्रादेःप्रवर्तनं आमन्त्रणंकाम

चारानुज्ञा अधीष्टःसत्कारपूर्वकोव्यापारः प्रवर्तनायांलिङ् वत्तर्णोष्टथा

गुपादानंप्रपंचार्थं यासुट्परस्मैपदेषूदात्तोङिच्च ङिन्नोक्तेर्ज्ञायतेकवि

दनुबन्धकार्येष्वनल्विधाविति प्रतिषेधइति आदेशस्यस्थानवत्त्वाःपि ङित्त्वम

पीहलिंगं सुट्तिथोः लिङस्तकारथकारयोःसुट्स्यात् सुटायासुट् नवा

सि॰
कौ॰ उ॰
८

र्थेति लिङ्ग्या स्तट्टुकारस्य सुडिति विषयभेदात् लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य सा

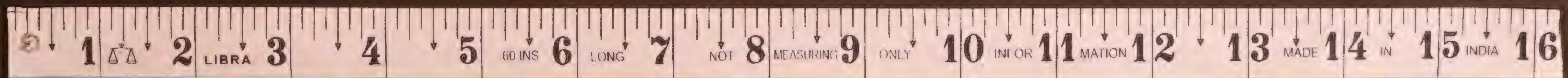
र्वधातुकलिङः अनन्त्यस्य सस्य लोपः स्यात् इति सकारद्वयस्यापि निवृत्तिः॥

सुटः अवर्णात् आशीर्लिङि स्फुट्टु तं र्तत्रात्मनेपदे अतो येयः अतः पर

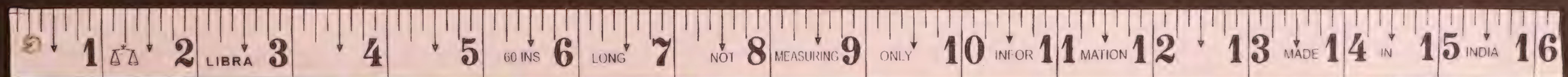
स्य सार्वधातुकावयवस्य या इत्यस्य इय् स्यात् गुणः यलोपः भवेत् भवेता

म् झेर्जुस् लिङो झेर्जुस् स्यात् जुस्ति उस्यपदान्तात् अपदान्तात् अव

र्णात् उसि परे वर्णात् निमित्ताव अतो येय इति प्राप्तः यद्यप्यन्तरंगत्वात्पररूपं ८

रूपमेकादेशस्यादिति प्राप्ते पर८

न्यायंनयथापियाम् इत्येनसहयदतिव्याख्येयं एवंवस [illegible] लोपस्यापि
वादइयु अतोयेयइत्यत्रतस्यन्यिराबः भवेयुः भवेः भवेतम् भवेत भवेयं
भवेव भवेम लिङाशिषि आशिषिलिङ्लिङ् आर्धधातुकसंज्ञः स्यात्
किदाशिषि आशिषिलिङोयासुट् किन्स्यात् स्कोरितिसलोपः क्ङितिच ॥
गिक्ङिन्तिविमित्तेइग्लक्षणेगुणवृद्धीनस्तः भूयात् भूयास्तां भूयासुः भू
याः भूयास्तं भूयास्त भूयासं भूयास्व भूयास्म लङ् भूतार्थधातोःलङ्

सि॰
कौ॰ उ॰
५

स्यात् माङि लुङ् सर्वलकारापवादः स्मोत्तरे लङ् च स्मोत्तरे माङि लङ् स्यात्॥

धातोर्लुङि परे च्लि स्यात् २ च्लेः सिजादेशः स्यात्

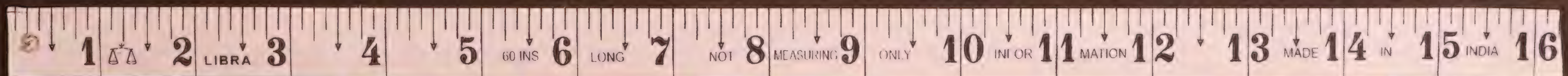
लुङि च्लि लुङि शबाद्यपवादः च्लेः सिच् इतावितौ गातिस्थाघुपाभूभ्यः [illegible]

[illegible] सिचः परस्मैपदेषु एभ्यः सिचो लुक् स्यात् गापाविहेणादेश

पिबती गृह्येते भूसुवोस्तिङि भूसू इत्येतयोः सार्वधातुके तिङि परे गुणो

न स्यात् अस्तिसिचोऽपृक्ते सिच् अस् च इति समाहारद्वन्द्वः सिच् शहसंसे

ऽभवं अस्तीत्यर्थेन कर्मधारयः ततः पंचम्याः सौत्रो लुक् विद्यमानात् ५

एन

सिवः श्वेतस्य परस्याष्टकस्य हलः ईडागमः स्यात् इति ईडि ह सिचोल स्मा

अपृक्तस्यार्कि ऐधिष अभूताम्

त्वात् अभूत् हलः किं ऐधिषि सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च सिचोऽभ्यस्तादिदे

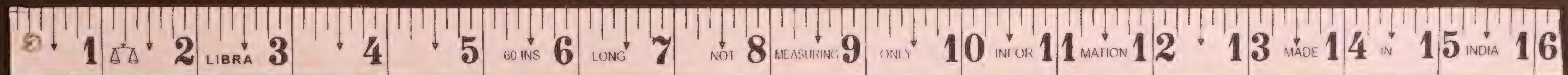
श्च परस्य ङितस्य झेर्जुस् स्यात् आदितिप्राप्ते आतः सिज्लुकि आदन्तादे

वोर्जुस् स्यात् [illegible] अभूवन् अभूः अभूतं अभूत अभूवं

उः

अभूव अभूम नमाङ्योगे अडाटौ न स्तः मा भवान् भूत् मा स्म भवत् भू

यात् लिङाशिषि लङ्क्रियातिपत्तौ हेतुहेतुमद्भावादि लिङ्निमित्ते तत्र भ

सि॰ कौ॰ उ॰ १०

विष्यत्यर्थे लृङ् स्यात् क्रियाया अनिष्पत्तौ गम्यमानायां अभविष्यत् अभवि

अभविष्यः अभविष्यतं २ अभविष्याव २

ष्यतां अभविष्यतां अभविष्यन् अभविष्यत अभविष्यं अभविष्याम तेप्रा

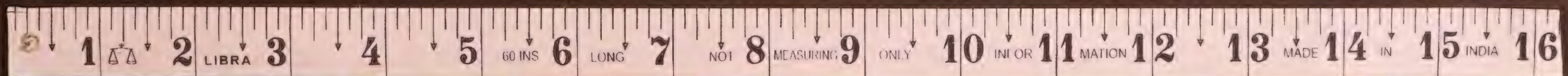
ग्धातोः ते गत्युपसर्गसंज्ञाः धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः आनिलोट् उप

सर्गात्रिमित्तात्परस्य लोडादेशस्य आनी इत्यस्य नस्य णः स्यात् प्रभवाणि दु

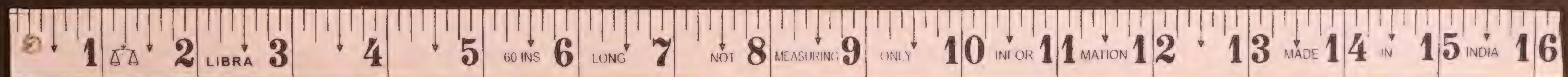
रःषत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः दुःस्थितिः दुर्भवानि अन्तःश

अन्तर्धा अन्तर्धिः

ब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वं वाच्यं अन्तर्भवाणि शेषे विभाषा करवा १०

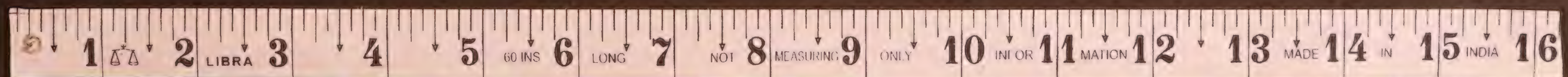

दावँधात्नौपदेशे उपदेशोकादित्वादिषान्त्ववेर्जेगदनदादेवन्यस्मिन्
स्र्गहृद्या ञिमिन्नात्मरसनेएि ह्व वासात्तृ ञहिभवति ञनिभवति र्होपर
धातौपरे उपसर्गाणामसमस्तेपिसंहितानित्या उक्तं संहितैकपदे
नित्यानित्याथाऽउपसर्गयोर्निति नित्यासमासेवाक्येत्वनुसाविवक्षामपेक्ष्
याग
तेइति समासार्थनिर्देशाञ्चोपलक्षणं त्वर्गोभवती सादौतुंत्यर्थेत इत्या
द्यर्थात् उपसर्गास्त्वर्थविशेषस्यद्योतकाः प्रभवतिपराभवतिसंभव
ति अनुभवतिअभिभवति उद्भवतिपरिभवतीमत्रविलक्षणार्थावगतेः ॥

सि॰
कौ॰ उ॰
॥

उक्तं च उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते प्रहाराहारसंहारविहा
रपरिहारवदिति ॥ एध वृद्धौ ॥ अनुदात्तङित आत्मने
पदानां टेरे इतो लस्यात्मनेपदानां टेरेत्वं स्यात् एधते सार्वधातुकमपि
त् अपित्सार्वधातुकं ङिद्वत्स्यात् आतो ङितः अतः परस्य ङितामाकार
स्य इय् स्यात् एधेते एधन्ते थासः से इतो लस्य थासः सेः स्यात् एधसे एधेथे
एधध्वे अतो गुणे एधे एधावहे एधामहे इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः इजादि ॥

र्यो धातुर्गुरुमानृच्छत्यन्यः ततश्चाम् स्यात् लिटि आमो मकारस्य ने।

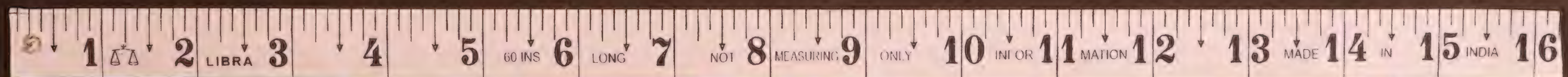
त्त्वं आम्कासोराम्विधानाज्ज्ञापकात् आमः आमः परस्य लिटो लुक् स्यात् कृ

ञ्चानुप्रयुज्यते लिटि आमन्ताल्लिट्पराः कृभ्वस्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते आ

म्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्येति सूत्रे कृञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्य।

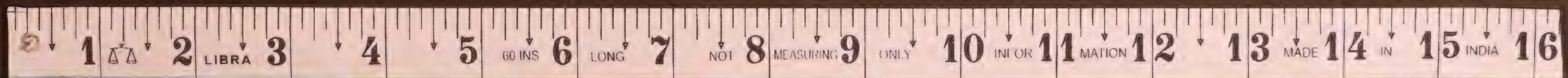
स्यापीति ज्ञायते तेन कृभ्वस्तियोग इत्यतः कृञो द्वितीयेति जकारेण प्र

त्याहारश्रयणात् कृभ्वस्तिलाभः तेषां क्रियासामान्यवाचित्वादाम्प्रकृ

सि॰
कौ॰ उ॰
१२

नीनां विशेषणवाचित्वात्तदर्थयोरभेदान्वयः सम्पादितप्रत्याहारेऽन्तर्भू
तोप्यऽनन्वितार्थत्वान्नप्रयुज्यते कृञस्तु क्रियाफलेपरगामिनिपरस्मै
पदंप्राप्ते ॥ आम्प्रत्ययवत्कृञोनुप्रयोगस्य आम्प्रत्ययोयस्मादितितद्गु
णसंविज्ञानोबहुव्रीहिः आम्प्रकृत्यातुल्यमनुप्रयुज्यमानात्कृञोप्या
त्मनेपदंस्यात् इहपूर्ववदित्यनुवर्त्यवाक्यभेदेनसमर्थ्यते एवंच
देवात्मनेपदं नतुतद्विपरीतमिति तेनकर्तृगेपिफलेइन्दांचकार १२

स्यादेनन्तङ् लिटलकयोरपि वेत्व लिङादेशयोर्लकयोः पक्ष इरेच्

एतेस्तः पकारोच्चारणं ज्ञापकं तङ्प्रादेशानां टेरेत्वं नेति तेन डारेरसां न।

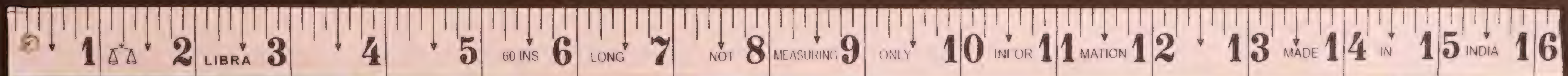
कृपेर्हृतिस्थिते असंयोगाल्लिड्कित् असंयोगान्तेरः अपित् लिट् कित्स्या

त् क्ङितिचेति निषेधात्सार्वधातुकयोरिति गुणेन हित्वास्वरत्वायणि प्रा

प्ते हिर्विचिन्वैचि हित्वनिमित्तेऽचि परे अचआदेशो नस्यात् द्वित्वकर्तव्ये॥

द्धत्यये परे ध्वस्पदे किं वव्रश्च श्चु

उरत् अभ्यासस्यवर्णस्य अत्स्यात् रपरत्वं हलादिःशेषः कुहोश्चुः अभ्यास

सि° कौ° उ° १९

कवर्गहकारयोः चवर्गादेशः स्यात् पपांचक्रे पपांचक्राते पपांचक्रिरे प

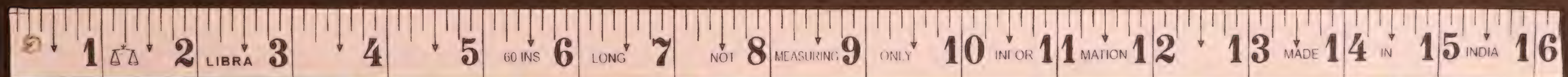
काच उपदेशेनुदात्तात् उपदेशेयोधातुःएकाच अनुदात्तस्ततःपरस्य

वलादेर् आर्द्धधातुकस्यइट्स्यात् उपदेशेत्युभयत्रान्वयि एकाचइतिकिंयन्त्र

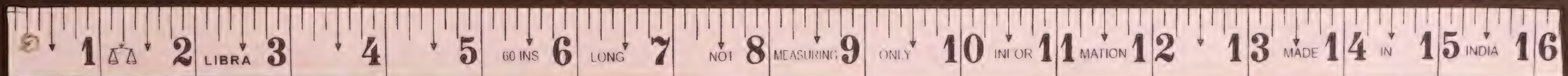
ग्याहत्निर्ग्रणास्यात् स्मरन्तिहि श्रिपा पापा नवन्येननिर्दिष्टंयद्गुण

नव यश्चैकाच्ग्रहणंचैवपंचैतान्निनपठ्यकीति एतच्चैवहैवैकाच्ग्रहणेन

ज्ञाप्यते अवश्यमेवैकत्वविवक्षयातइतोग्रहणेवचसिद्धे एकग्रहणसामा १९

र्थादनेकाल्त्वोपदेशोयावर्त्यते तेनवधेःहंतुपदेशो एकाल्वोपिननिषेधः
आदेशोपदेशोऽनेकाल्त्वात् अनुदात्तश्चानुपदमेवसंगृह्यन्ते पर्यायवचने
पर्यायवचने इणःगीधंल्लिङ्लिटोर्गात् इणन्नादंगात्येषागीधंल्लुलिटो
यस्य[illegible]न्यःस्यात् पर्यायवकृछेपर्यायवके पर्याय कृवहे पर्यायवकृमहे प
र्यावभूव अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेर्भूभावेन अनयाह्रिकुर्मानुप्रयोज्य।
ते इति काशिकावाक्यात् अतआदेः अभ्यासस्यादेःअतोदीर्घःस्यात् पर

सि॰
कौ॰ उ॰
१४

ष्टुणापवादः पथामासपथामामतविन्मादि पथिता पथितारौ पथितारः प

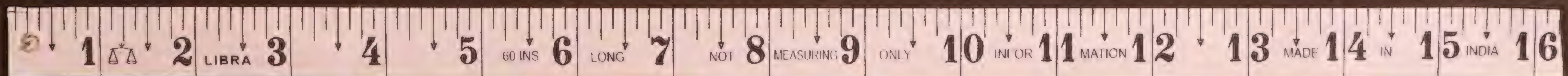
थितासे पथितासाथे धिच धादौप्रत्ययेपरेसलोपःस्यात् पथिताध्वे ह एति

तासस्त्योःसस्यहःस्यात् एतिपरे पथिताहे पथितास्वहे पथितास्महे प

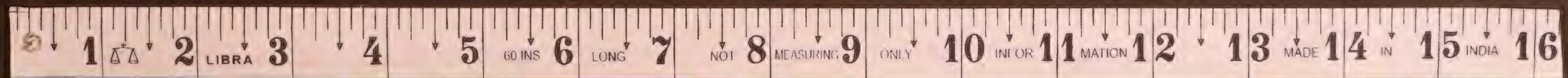
थिष्यते पथिष्येते पथिष्यन्ते पथिष्यसे पथिष्येथे पथिष्यध्वे पथिष्ये प

थिष्यावहे पथिष्यामहे आमेतः लोटएकारस्यआम्स्यात् पथताम् पथेताम्

पथन्ताम् सवाभ्यांवामौ सवाभ्यांपरस्यलोडेतःक्रमात् वअम् पतोस्तः प १४

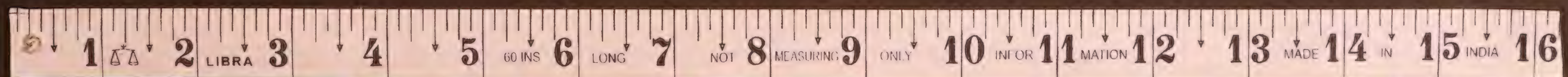

धस्व एधेथाम् एधध्वम् एतऐ लोडुत्तमस्य एतऐस्यात् आमोपवादः एधै
एधावहै एधामहै आडजादीनाम् अजादीनां आट् स्यात् लङादिषु अटो
पवादः आटश्च ऐधत ऐधेतां ऐधन्त ऐधथाः ऐधेथां ऐधध्वं ऐधे ऐधावहि
ऐधामहि लिङः सीयुट् सलोपः [एधेत] एधेयातां झस्य रन् लिङो झस्य रन् स्यात्
एधेरन् एधेथाः एधेयाथां एधेध्वं इटोऽत् लिङादेशस्य इटः अत् स्यात् एधेय
एधेवहि एधेमहि आशीर्लिङि आर्द्धधातुकत्वात् लिङः सलोपो न सीयु

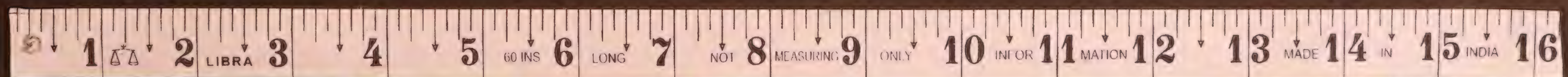

सि॰
कौ॰उ॰
१५

हृ स्टोः प्रत्ययावयवमात्वं न पथिवीष्ट पथिवी यात्वां पथिवीरन् पथिवी
ष्टाः पथिवीयास्थां पथिवीयं पथिवीय पथिवीवहि पथिवीमहि पेपिष्ट पे
पिवातास्म् आत्मनेपदेष्वनतः अनकारान्तरस्मात्मनेपदेषु झस्य अत्स्यात्
पेपिवत पेपिष्टाः पेपिवाम् इणः षीध्वं लुङ्लिटां धोङ्गात् पेपिढ्वं ॥ इड्
न्त्रपेवहइणः गस्तेनइतिमते पेपिध्वं ढयोर्वसमसवहितविकल्पान्वो
इष्याद्रूपाणि पेपिवि पेपिवहि पेपिमहि पेपिषत पेपिषतां पेपि १५

ष्यन्त पेयिष्यथाः पेयिष्येथाम् पेयिष्यध्वं पेयिष्ये पेयिष्यावहि पेयि
ष्यामहि ऊर्दित्वाद्वलादेरिट् प्रसंगादनुदात्ताः संगृह्यन्ते ऊ[illegible]दृदन्तै
यौति रुक्ष्णुशीस्नुनुक्षुश्विडीङ्श्रिभिः वृंवृञ्भ्यां च विनैकाचोऽजन्तेषु नि
हताः स्मृताः शक्ऌ पच् मुचि रिच वच् विच् सिच् प्रच्छ् त्यज निजिर्भ
जः भञ्ज् भुज भ्रस्ज् मस्जि यज् युज् रुज् रञ्ज् विजिर् स्वञ्जिसंज॥
सृजः २ अद्क्षुद्खिद्छिद्तुदिनुदः पद्यभिद् विद्यतिविनद् शद् स

सि· कौ·उ· १९

दीखिद्यतिस्कन्दिहृदी क्रुध् क्षुधिबुध्यती २ बन्धिर्युधिरुधीराधि व्यध् शु

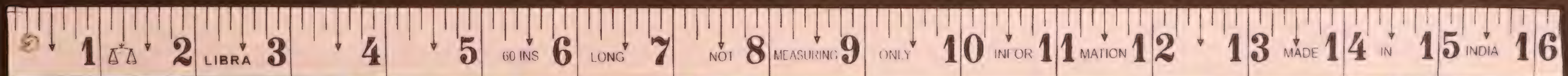
धः साधिसिध्यती मन्य हन्याप् क्षिप् छुपि तप् तिप्स्तृप्यति दृप्यती ४ लि

प् लुप् वप् शप् स्वप् सृपि यभ् रभ् लभ् गम् नम्यमो रमिः क्रुशि

दंशिदिशी दृश् मृश् [illegible] लिश् विश् स्पृशः कृषिः ५ त्विष् तुष् द्विष् दुष्

पुष्यपिष् विष् शिष् शुष् श्लिष्यतयो घसिः वसति दह् दिहिदुहो नह्

मिह् रुह् लिह् वहिस्तथा ६ अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्व्यधिकं शतम् १९

नुदात्तौ मतभेदेन स्थितौ यौ वकुरादिषु न्तप् हपीसौ वारयितुं यपनानिर्देशा

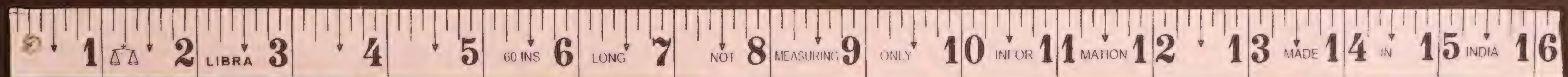
श्राद्दतः किंच विघ्नपयौ मिथत्र्युर्येमनप्रष्फस्त्रिषः यपनावभिः शापा ल

कार्यौ तिः निर्दिष्टोन्यनिहत्तये निजिर् विजिर् शाक्लृ इति सानुबन्धाग्रमी

तथा वि[illegible]न्दनिद्रान्द्वैतोर्गादेरिष्टो भाष्येपि दृश्यन्ते व्याघ्रभ्रूत्यादयस्तेनेने

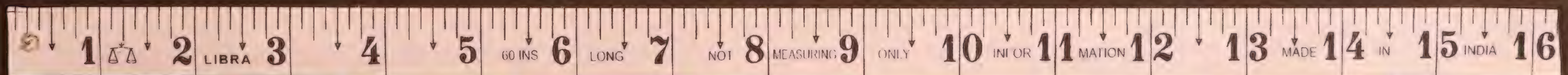
ह्येपे ठु रितिसिधिं रज्जिमज्ज्री अदिपदी तुद् त्नप् ष्णुविपुषीशिषिः भाष्यां

नुक्तानवेद्दोक्ता व्याघ्रभूत्यादि सम्मतेः सर्वसंयोर्षसंजर्षः पराभवेक्ष्याथा

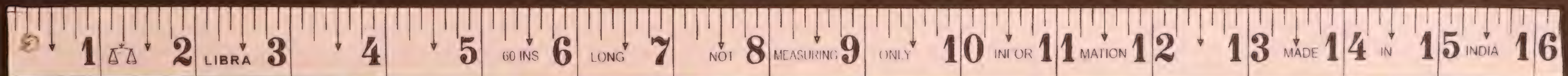

सि। कौ। उ। १०

त्वर्थेनोपसंग्रहादकर्मकः स्पर्धते शर्पूर्वाःखयः अभ्यासस्य शर्पूर्वाःखयः
शिष्यन्ते हलादिः शेषस्यापवादः पस्पर्धे स्पर्धिता स्पर्द्धिष्यते स्पर्धतां
अस्पर्धेत स्पर्धिषीष्ट अ[illegible]स्पर्धिष्ट अस्पर्धिष्यत ३ गाधृ प्रतिष्ठालि
प्सयोर्ग्रन्थे च गाधते जगाधे ४ बाधृ लोडने लोडनं प्रतिघातः बाधते ५ ना
धृ नाथृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु आशिषि नाथ इति वाच्यं अस्य आशिष्ये
वात्मनेपदं स्यात् नाथते अन्यत्र नाथति नाधते ७ दध धारणे दधते अत। १०

एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि । लिङ्निमित्तादेशादिकं न भवति यदङ्गं तदऽ
स्पष्टकारः
वयवस्याऽसंयुक्तहल्मध्यस्थस्याकारस्यात् अभ्यासलोपश्च कितिलिटि ॥
थलि च सेटि । प्रागुक्तं स्यात् । आदेशश्चेह वैरूप्यसम्पादक एवाश्रीयते । श
लिटयोः प्रतिषेधवचनाज्ज्ञापकात् । तेन प्रकृतिजश्वगंतेषु मन्त्वपि एत्वा
भ्यासलोपो नत्व एव । देथे देथाते देथिरे । अतः किं दिदिवतुः । तपरः किं ररासे
एकेत्यादि किं ततसरतुः । अनादेशादेः किं चकणतुः । लि[illegible]आदेशविशे ।

पि।
कौ.उ.
१८

घणादिस्मोदेव नेमिघ मेहे म्मुदिग्राप्रवणे ग्राप्रवणमन्नवनमहर

एांव इदितोनुम्धातोः स्कन्दते चुस्कन्दे ५ ष्विदिश्वैत्ये अकर्मकः ष्विन्द

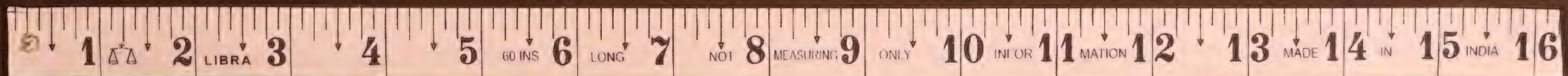
ते शिष्विन्दे १० वदिअभिवादनस्तुत्योः वन्दते ववन्दे ११ भदिकल्याणे

सुखेच भन्दते बभन्दे १२ मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु मन्दते

ममन्दे १३ स्पदिकिञ्चिच्चलने स्पन्दते पस्पन्दे १४ क्लिन्दते चिक्लिन्दे [क्लिदि परिदेवने शोकार्थः सकर्मकः २ १५]

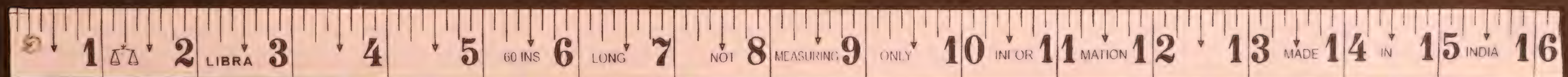
मुदहर्षे मोदते १६ दददाने ददते नणामददवादिगुणानाम् धोसे। १८

दैदे। इकारादीनांगुणाभावेनभावित्वच यःअकारस्तस्यएत्वाभ्यासलो
रुचावाकर्मकः
पोन ददेददददानेददिरे ७ षदस्वन्दआस्वादने अयमनुभवेसकर्म।
कः धात्वादेःषःसः धातोरादेःषस्यसःस्यात् सात्पदाद्योरितिषत्वनिषे
धः अनुस्वदतेसस्वदेस्वन्दते ससन्दे ।४। उर्दमानेक्रीडायांच उपधायां
च धातोरुपधाभूतयोःरेफवकारयोःहल्परयोः परतइकोदीर्घःस्यात्
ऊर्दते ऊर्दांचक्रे २। कुर्दखुर्दगुर्दगुदक्रीडायामेव कूर्दते चुकूर्दे ।१।

सि॰ कौ॰ उ॰ १९

खर्दते गर्दते २३ गोदते जगुदे २४ ष्वददत्तवणे स्वदते सस्वदे सेकारस्य स्व
स्य जस्तुल्यादन्याजन्त सादयः पकाद्याः षोपदेशाः स्मिङ् स्विद् ... स्व
ञ्ज स्वपश्च स्मिङः दन्त्याः केवलंदंसः नतदान्तोष्ठ जोष्यिषकादीनां ष
षग्रहणात् २५ ह्लादश्च अव्यक्ते शब्दे ह्लादते जह्लादे ॥ २६ ॥ ह्लादी सुखे च
वात् अव्यक्ते शब्दे ह्लादते २७ स्वाद आस्वादने व स्वादते २८ पर्द कुत्सि
ते शब्दे गुदरवे इत्यर्थः पर्दते २९ यती प्रयत्ने यतते येते ३० युतृ जुतृ भासा १९

ते योतते युयुते जोतते जुजुते १२ विथृवेथृयाचने विविथे १३ विवेथे १

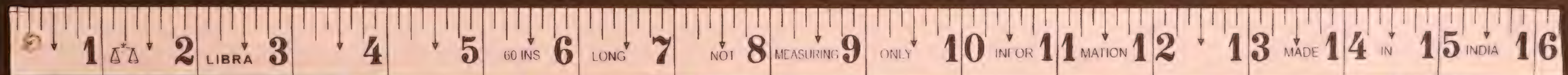
श्रथिशैथिल्ये शश्रन्थे १५ ग्रथिकौटिल्ये जग्रन्थे १६ कत्थश्लाघायां कत्थ

ते १७ एधादयोनुदात्तेतोगताः अर्थाष्टात्रिंशात्तवर्गीयान्ताःपरस्मैपदिनः ॥

अतं सातत्यगमने अतति अतआदेः अभ्यासस्यादेरतोदीर्घःस्यात् आत

आततुः लुङि आतिस् ईडिति इति स्थिते इटईटि इटःपरस्यसस्यलोपःस्या

त् ईटिपरे सिचोलोपएकादेशोसिद्धोवाच्यः आतीत् आतिष्टां आतिषुः वदव

सि॰ कौ॰ उ॰ २

जहलन्तस्याचः वदः व्रजेः हलन्तस्य चाङ्गस्याचः स्थाने वृद्धिः स्यात् सिचि

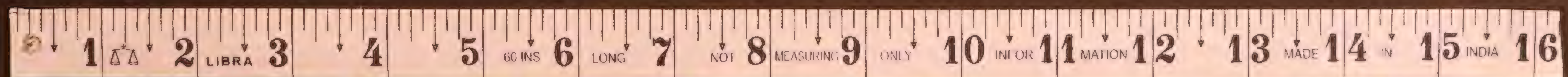
परस्मैपदेष्विति प्राप्ते नेटि इडादौ सिचि प्राग्वृद्धिर्न स्यात् माभवानतीत्

अतितिष्टां अतितिषुः ३८ चिती संज्ञाने चेतति चिचेत अचेतीत् अचेतिष्टां अ

चेतिषुः ३९ च्युतिर् आसेचने सेचनं आर्द्रीकरणं आङ् ईषदर्थे अभि

व्याप्तौ च ईषत्सेचनं व्याप्त्या वा च्योतति चुच्योत इरितो वा इरितो धातोश्च्लेर

ङ्वा स्यात् परस्मैपदे परे अच्युतत् अच्योतीत् ४० श्च्युतिर् क्षरणे श्च्योतति। २

ति चुक्ष्योत अक्ष्युतत् अक्ष्योतीत् यकाररहितोप्ययं श्चोतति ४७ मन्थवि

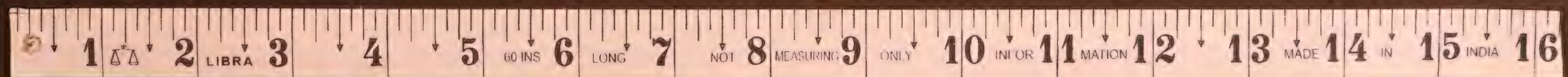
लोडने यासुट् किदाशिषीति किन्नादनिदितामिति नलोपः मथ्यात् ४ २

कुथिपुथिलुथिमथिहिंसासंक्लेशनयोः इदित्वान्न लोपेन कुथ्यात् मन्था

त् ४८ षिधु गत्यां सेधति सिषेध सेधिता असेधीत् सात्पदाद्योरिति निषे

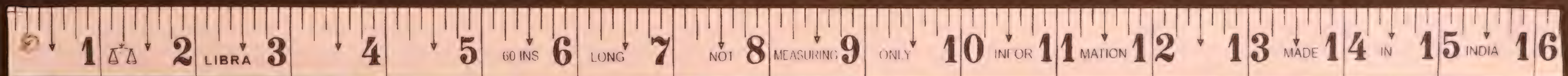
धेप्राप्ते उपसर्गात्सुनोति सुवति स्यति सौति स्तोभति स्थासेनय सेध

सिचसञ्जस्वञ्जाम् उपसर्गान्निमित्तात्परेषां सस्य षः स्यात् सदेरप्रतेः

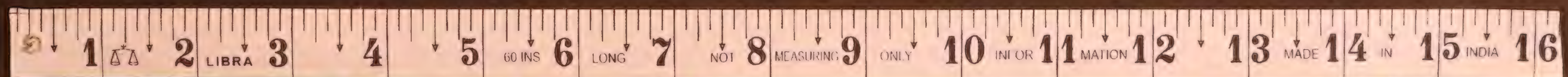

सि॰
कौ॰ उ॰
२१

प्रतिभिन्नादुपसर्गात्सदेः सस्य षः स्यात् स्तंभेः स्तंभेः सौत्रस्य सस्य षः स्या
त् योगविभाग उत्तरार्थः किं चाऽप्रतेरिति नाऽनुवर्तते बाहुप्रतिष्टम्भ
विवृद्धमन्युः अवाच्चाऽऽलम्बनाविदूर्ययोः अवात् स्तम्भेरनयोरर्थयोः
षत्वं स्यात् वेश्च स्वनो भोजने व्यवाभ्यां स्वनतेः षः स्यात् भोजने परि
निविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जाम् परिनिविभ्यः परे
षामेषां सस्य षः स्यात् निषेवते प्राक्सितादड्व्यवायेऽपि सेवसितेत्य २१

त्रसितेस्मात्प्राग्ये सुनोत्यादयः तेषामड्व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् न्यषे
धत् न्यषेधीत् न्यषेधिष्यत् स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य प्राक्सितात्
स्थादिष्वभ्यासेन च व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् एषामेव चाभ्यासस्य न तु सुनोत्या
दीनां निषिषेध निषिषिधतुः सेधतेर्गतौ गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वं न स्यात्
गंगां विसेधति षिधू शास्त्रे मंगल्ये च शास्त्रं शासनं स्वरतिसूतिसू
यति धूञूदितो वा स्वरत्यादेः ऊदितश्च परस्य वलादेरार्धधातुकस्य

सि.
कौ.उ.
२२

इँत्वात् [illegible]योर्दीर्घः जवःपरयोःतयोःथःस्मात् ननदथोतः

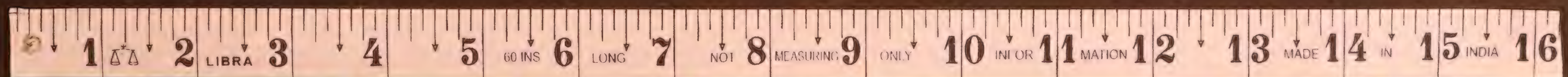
जर्पत सिधहसिधपिध मेद्धा मेधिता मेत्स्यति मेधिष्यति श्रमेत्सीत् क

लोक्लि क्लःपरसमसलोपःस्मात् क्लि श्रमेद्धाम [illegible] श्रमे

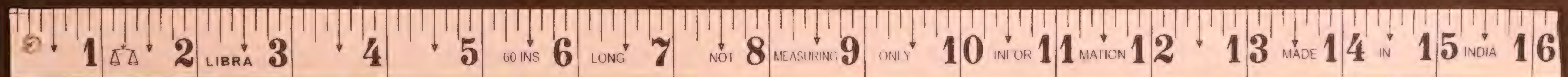
त्सः श्रमेत्सीः श्रमेद्धं श्रमेद श्रमेत्सं श्रमेत्स्व श्रमेत्स्म पदेश्रमेथीत्॥

श्रमपिह्यामित्यादि ४८ खादभक्षणे अकारद्रत् खादति चखाद ४५

खदस्थैर्ये हिंसायाच चात् भक्षणे [illegible] स्थैर्यश्रकर्मकःखदति ॥ २२

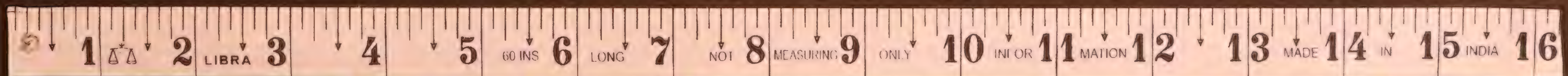

अतउपधायाः उपधायाअतोवृद्धिःस्यात् ञितिणितिचप्रत्ययेपरेचाला
द णलुत्तमोवा उत्तमोणल् वाणित्स्यात् चचालचचल अतोहलादेर्ल
घोः हलादेः लघोरकारस्यइडादौपरस्मैपदेसिचिवृद्धिर्वास्यात् अवा
दीत् अवदीत् वदव्रजोर्ये पवर्गीयादिःवदति ववाद वेदतुः वेदिथव
वादववद अवादीत् अवदीत् पठगदव्यक्तायांवाचि गदतिजगादे जे पठतिर
गदनदपतपद घुमास्यास्यति हन्तियाति वाति द्रातिप्सातिवपतिवहति

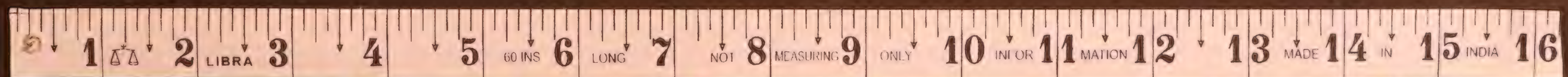

सि
उ
२२

शास्तितिचिनोतिदेग्धिषुच उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यनेःणःस्यात् गदा
दिषुपरेषु प्रणिगदति ५० शदविलाखने विलोखनं भेदनं स्माद ५१ ण
दश्चदवह्नेशारह णोनः धातोर्वदेःणस्यनःस्यात् णोपदेशास्तुनर्द्दनाटिना
थ्या ध्वन्द क्लन् न्दतः ॥ नार्देर्दीवार्हस्मपर्थदामाह्वदादिः णोपदेशाप
ल वर्गवनर्पान्ननाथेनः न्नंयोगवके विसोपदेशालामाहुः ॥ उपसर्गादस
मासेपिणोपदेशस्य ॥ उपसर्गान्निमित्तात्परस्यणोपदेशस्यधातोर्नस्यणः २२

स्यात् समासे समासेपि प्रणदति प्रणिनदति अर्द गतौ याचने च अन्तर्
अर्दः तस्मात् हिहलः हिहलो याते दीर्घीभूतादकारान्तरस्मात्
स्यात् आनर्द आर्दीत् ५५ नर्द गर्द शब्दे णोपदेशाभावान्न णः प्रन
र्दति ५६ गर्दति जगर्द ५७ तर्द हिंसायाम् तर्दति ५८ कर्द कुत्सिते
शब्दे कुत्सिते कौक्षे कर्दति ५९ खर्द दंदशूके दंशहिंसादिरूपायां द
न्दशूकक्रियायामित्यर्थः खर्दति चखर्द ६० अति अदि बन्धने अन्तति

सि. कौ. ङ. २४ आनन्द आनन्दति आनन्द ५१ इदि परमैश्वर्ये इन्दति इन्दां चकार ५२ वि

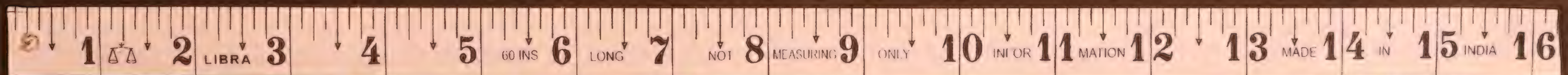
दि अवयवे पवर्गतृतीयादिः बिन्दति अवयवं करोतीत्यर्थः ५३ भि

दीति पाठान्तरं ५४ गडि वदनैकदेशे गण्डति अत्यादयः पंचैते नति

ङ्. चयाद्गतिर्कर्मणः अन्वेन तिङ्मपीच्छन्ति ५५ णिदि कुत्सायाम् ।

निन्दति प्रणिन्दति ५६ टुनदि समृद्धौ आदिर्ञिटुडवः उपदेशे धातो

र्णाणोनः इतः स्याः नन्दति इदित्वान्नलोपो न नंद्यात् चदि आह्लादने (चन्दति) दीप्तौ च २४

न्द अदिवेष्टयं तन्न्द कदि क्रदि क्लदि आह्वाने रोदने च कन्द च

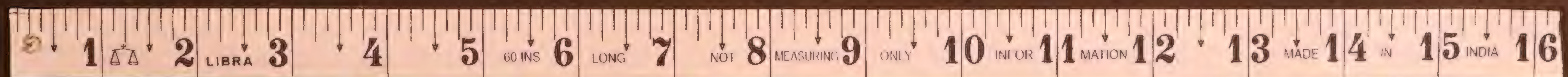
क्लन्द ३१ क्लिदि परिदेवने विक्लिन्द ३४ मुन्थ मुडौ मुमुन्थ नलोपः

मुथ्यात् अथ कवर्गीयान्ता अनुदात्तेतो द्विचत्वारिंशत् शीकृ सेचने ता

लव्यादिः दन्त्यादिरित्येके शीकते शिशीके ३८ लोकृ दर्शने लोकते

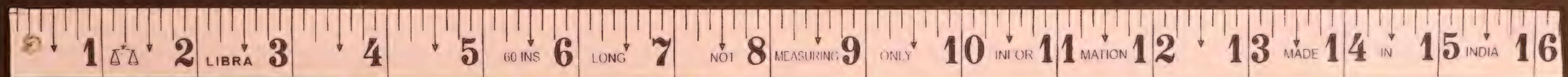
लुलोके श्लोकृ संघाते संघातो ग्रन्थः सेवहग्रथ्यमानस्यव्यापारो ग्रन्थि

तुर्वा अद्येऽकर्मको द्वितीये सकर्मकः श्लोकते ४० द्रेकृ ध्रेकृ शब्दोत्साहे

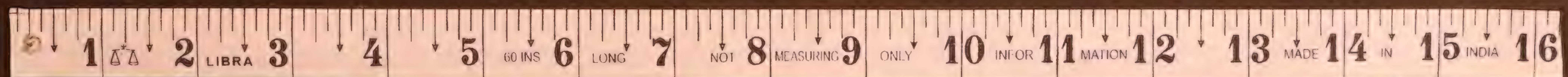

सि॰
कौ॰ उ॰
२५

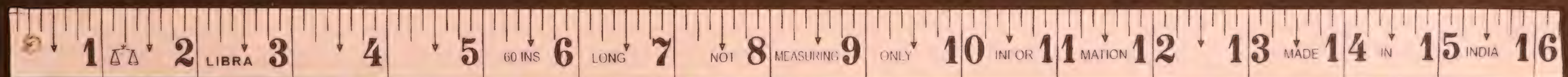
यो: तस्माद्धोहढिरोढत्वं च दिदेके दिद्रेके ८० रेकृ शंकायां रेकते ८१।
सेकृ स्रेकृ स्रकि श्रकि श्लकि गतौ त्रयोदन्त्यादयः द्वौ तालव्यादी अघो
पदेशत्वात् षः सिसेके ८६ शकि शंकायां शंकते शशंके ८७ अकि
लक्षणे अंकते आनंके ८८ वकि कौटिल्ये वंकते ८९ मकि मण्डने मं
कते ९० कक लौल्ये लौल्यं गर्वश्चापल्यं च ककते चकके ९१ कुक वृ
क आदाने कोकते चुकुके वर्कते ववृके ९३ चक तृप्तौ प्रतीघाते च च २५

कृदुपधेभ्यो लिटः कित्वं गुणात् पूर्वविप्रतिषेधेन १

कोलेवके ॥१४ ककिव कि खकित्रकिढोकत्रैकर्षकूवस्कंदिला ।
दीकुतिकृतीकृ रथिलखिगमर्थः सम्यानुरिवर्षकूलीनांमृतप्र
तिबेथोवज्ञकवः खकूलेषषके अवनतीर्येदन्यादिभिके लयिभो
जनलिहज्ञावपि ॥१५ अखिवखिमखिगमादेपे आलेपोनिन्दा गलो
गम्यारम्भेचेनम्ने अंजलेथ्रानेड्के वडूते मडूते मखिकेलेवव ॥१६ रा
हुलाहृदाहृसामर्थ्ये राद्यलेथ्राहुडमपिकेवित थ्राहुश्रायामेव ॥१७

सि। कौ।उ। २९ स्नाद्यकत्यने स्नाद्येत ॥७ अथपरस्मैपदिनःपंचाशत फक्तानीवैर्ग
तो नीवैर्गतिर्मदगमनं अस्तद्यवहारश्च फक्ति ॥८ लकहमने त
कति ॥९॥ लकिलक्षुजीवने लंकति ॥१॥ त्रुकभाषेण भवर्णप्सरवः
त्रुकति ॥१॥ कावेहमने प्रणिकावेति ॥१२ ओखेगावेलाहेद्राहेश्र
लमर लयोवर्णार्थयोः ॥१३ शाहस्नाहृयामेशावेति ॥१४ उव उवि
ववववविमावमाविणावणविराव रविल खेलवि श्रव श्रवि २९

ईत्व वत्वार गित्वगि श्रगिवगिमगि तगि वगिशगि स्रगि रगि दि

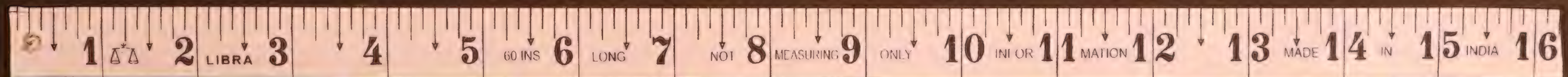
गिल्ठिगिगात्मर्थाः द्वितीयान्ताः पंचदशान्तृतीयान्तास्त्रयोदश इहत्वा

न्नेषु रित्व न्तात्व त्रित्व शित्व इत्यप्यवन्तरा केचित्पठन्ति अभ्यासस्या

सवर्णे अभ्यासस्य इवर्णो वर्णयोः इयङुवङौ स्तः असवर्णे वि उ

वोत्व सन्निपातपरिभाषया इजादेरित्याम् न ऊत्वेन्नुः ऊत्वः इह स

वर्णदीर्घस्याभ्यासग्रहणेन ग्रहणादस्याभ्यासेन भवति सत्कस्यवन्ना।

सि· कौ·उ· २२

त्वात श्रृंगवार्थजेनवल्लत्वात्प्रहृत्याङ्कवेकृते ततोदीर्घः वार्णादांग

वलीयइतिन्यायामरत्वात्र दंखेति ववङ्नुःमङ्खेतिमंखेतुः १८। म

त्वगिकात्मने शुगिजगिडगिवर्जने शुङ्गनियवटसने यचति जया

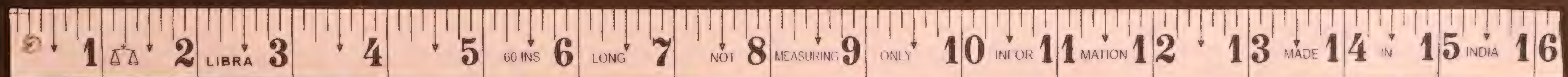
लाघि थोष हे लंघति

व मथिमण्डने शिथिश्राग्राणे ॥ अथ पवर्गीयान्ताः तत्रान्तदातेतप

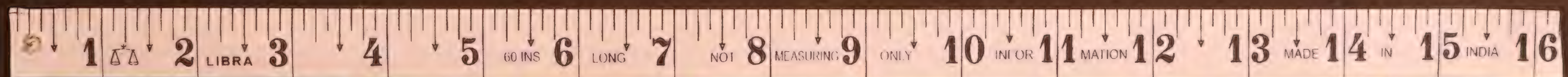
कविंशतिः ववेदीप्तौ १८८ मवसेवने [illegible] संवते सेवसविता १

दथ लेक्ष्म दर्पणे लोवतल्लोचे १९० पावव्यक्तायांवाचि शेवे ष्वव २२

ष्वचिगतौ ष्वचते ष्वंचते ७३ कचबन्धने कचते ७४ कचिकाचिदी
प्तिबन्धनयोः वकंचे वकांचे ७५ मचमुचिकल्कने कल्कनं दम्भः
शाठ्यंच कत्थनमित्यन्ये मेचे मुंचे ७६ मचिधारणोच्छ्रायपूजने
षु मंचे ७७ पचिव्यक्तीकरणे पंचते ७८ ष्टुचप्रसादे स्तोचते तष्टु
चे ७९ ऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेषु अर्जते नृहियौ ऋरकारेकदे
शोरेफोहलेनग्रहणे तेनहिहलामानुट् प्रानृजे ८० ऋजिभृजी

सि॰ धु॰ २८ भर्जने झर्जने उपसर्गाद्दतीतिवृद्धिः र्पार्जते झर्जांचक्रे ग्रा र्ज्झि
हृभर्जतेबभ्रजे ग्रभर्जिष्ट ।८४ पत्नभ्रेन्नभ्रान्दीप्तेण्जांचक्रे । ८३
ईजगतिकुत्सनयोः ईजांचक्रे ग्रयद्दासम्प्रानिर्ब्रेजंप्ताः परस्मैपदि
नः ष्ठवषोकेषोवति ।८५ क्रवशोहनारकोवति ।८६ कुंच
कुंचकौटिल्याल्पीभावयोः ग्रनिदितामितिनलोपः कुच्यात् ।८७ २
लुंचग्रपनयने ।८८ ग्रंचुगतिपूजनयोः ग्रच्यात् गनेर्लोपः भू २८

जायात् श्रेच्यात् १२४ वंचु चंचु तंचु त्वंचु म्रुचु म्लुचु म्रुंचु म्लुंचु गत्यर्थाः व

च्यात् तच्यात् त्वाच्यात् अम्रुंचीत् अम्लुंचीत् १०॥ जृस्तंभुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचु ग्लुंचु

श्विभ्यश्च एभ्योर्लेरङ् वा स्यात् अम्रुचत् अम्लुचत् अम्रोचीत् अम्लुचत्

अम्लोचीत् ११ ग्रुचु ग्लुचु कुजु खुजु स्तेयकरणे जग्रोच अग्रुचत्

अग्रोचीत् जग्लोच अग्लुचत् अग्लोचीत् अकोजीत् अखोजीत् ग्लुंचु षस्ज

गतौ अङ् अग्लुचत् अग्लुंचीत् सस्जेर्नलोपः जश्त्वेन जः सज्जति सस

सि॰ उ॰ २९ ज्ञ अयमात्मनेपदेपि सन्तेन ८ गुजि अव्यक्ते शब्दे गुञ्जति गुगुञ्ज अर्च पूजायां आ॰

नर्च म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे अस्फुटे अपशब्दे चेत्यर्थः म्लेच्छति मिम्लेच्छ ॥ ल

च्छ लाछि लक्षणे ललच्छ ललाञ्छ वाछि इच्छायां वाञ्छति आछि आयामे आञ्छ

ति अत आदेरित्यत्र तपरकरणं स्वाभाविकह्रस्वपरिग्रहणार्थं तेन दीर्घाभावात्

न नुट् आञ्छ तपरकरणं मुखसुखार्थमिति मते नुट् आनञ्छ ह्रीच्छ लज्जायां

ह्रीच्छति जिह्रीच्छ हुर्छा कौटिल्ये कौटिल्यमपसरणमिति मैत्रेयः उपधायां चेति दीर्घः हूर्छति २९

मूर्छामोहसमुच्छ्राययोः मूर्छति स्फूर्छाविस्तृतौ स्फूर्छति युछप्रमादे युछति। २१

उछि उंछे उंछः कणशआदाने कणशार्जनं शिलमितियादवः उंछति उं

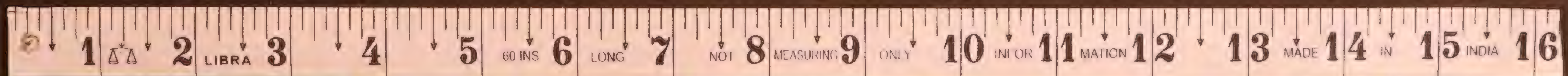
विपूर्वः

छी वकार उछीविवासेवि वासः समाभिः प्रायेणायं वुछति ध्रजध्रजिधृ

जधृजिध्वजध्वजिगतौ ध्रजतिध्रंजति धर्जति धृंजति ध्वजति ध्वंजति कूज

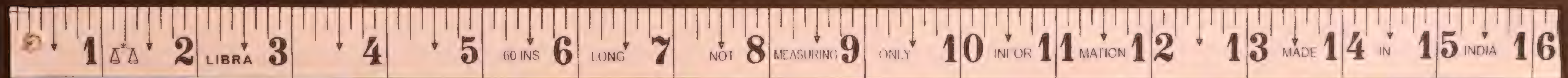
अव्यक्तेशब्दे कुकूज अर्जषर्ज अर्जने अर्जति आनर्जे २२ सर्जति ससर्जे गर्ज

शब्दे गर्जति तर्जभर्त्सने तर्जति कर्जव्यथने खर्जपूजनेच खर्जे अजगतिक्षे

सि· उ· ६·

यण्योः अजति अजेर्व्यघञपोः अजेर्वी इत्ययमादेशः स्यात् आर्द्धधातुकवि·
षये घञमपं च वर्जयित्वा वलादावार्द्धधातुके वेष्यते विवाय वियनः विघुः अ
अवकारस्य हलन्त्वाद् उपधायांचेति दीर्घे प्राप्ते अचः परस्मि[illegible]न्निति स्था
निवद्भावे नौच्चरत्वे नवनपदांतेति नविषेधः स्वरदीर्घ यलोपेषु लोपाजा·
देशाप वनस्थानिवद्भिरकेः यत्विपकाव इनीतिनिषेधे प्राप्ते कुलभत्वम् लकुम
दन्प स्यादृत्ं पिस्सा
वोलिटि पर्भ्योलिटदृशनस्याकादीनांवतुर्णांग्रहणंनियमार्थम् प्रकृत्याश्रयः ६·
ऽनि

र्द्धिक्रादिष्वप्येवनान्येष्वर तितत ष्मत एँपर्यालिभारद्वाजनियमशात्रसाव माशृका
ति नियमशापि

प्रत्ययाश्रयोवायावानिग्निनिषेधः सलिटिञ्चित्रंतस्येवेटोनिषेधार्थं श्रवस्त्वात्व।

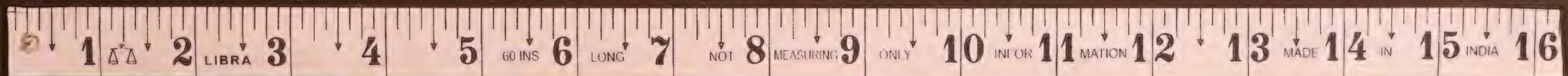
निटोभि
स्यात्स्त्वनियम उपदेशोऽजंतोयोधातुस्तस्मान्नित्यानिटः ततःपरस्यथलइ

एतस्मात् उपदेशेत्वतः उपदेशेऽकारवतस्तस्मान्नित्यानिटः परस्यथलइएन
रद्वाजस्य तास्मान्नित्याऽनिटऋदन्तादेवथलोनेट् भारद्वाजमतेनान्यस्यस्यात्

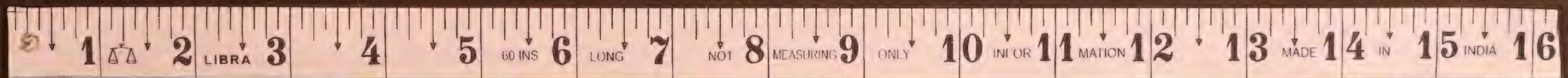
स्यात् ऋतोभा [illegible] ईदृङ्गिस्यानिट्

क्रायन्योलिटिमेङ्वेत् । ववस्त ह्वादीनामपिथलिविकल्पःशंकाः श्रवस्ता

स्वदिति उपदेशेवतदतिवयोगहयप्रापितस्येवहिप्रतिषेधस्यभारद्वाजनिय

सि॰ मोनिवर्तकः अनंतरस्येतिन्यायात् विवयिथ विवेथ आजिथ विव्युः विव्य विवा
कौ॰
३१ य विव्यिव आजिव विव्यिम आजिम वेता अजिता वेष्यति आजिष्यति अजतु आ
जत् अजेत् वीयात् सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु इगंतांगस्य वृद्धिः स्यात् परस्मैपदप
रे सिचि अस्ति सिचि इतिईट् अवैषीत् आजीत् अवेष्यत् आजिष्यत् तेजपाल
ने तेजति खजमंथे खजति खजिगतिवैकल्ये खंजति एजृकंपने एजांचका
र ॥४॥ टुओस्फूर्जा वज्रनिर्घोषे स्फूर्जति पुस्फूर्ज तितये अकर्मकः अतभी ३१

वितएपर्यन्तमकर्मकः तपति वितताय वितिपतुः वितिपुः वितपिथ विते

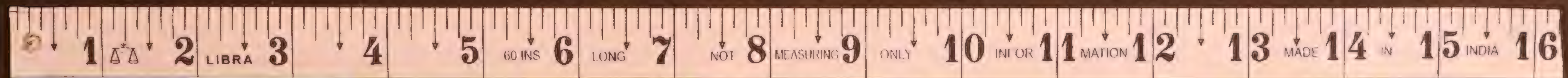
थवितिपथुः वितिय वितताय वितिपि ववितिपिम तेता ञकृत्सार्वधातुक

योर्दीर्घः अर्जतांगस्य दीर्घः साधादेशमयेपरेनत्कृत्सार्वधातुकयोः तीया

त् अदेषीत् तीज अव्येकेशाहूकृजिनामहार्थपठितंयुक्तः वितीज तजत

जिभर्जने लाजलाति भर्त्सनेव जज्जजियुद्धे तुजहिंसायां तोजतितुतोज

तुजिपालने गजगजिमदजगदजि मृजमृजि शाहार्थाः गजमदनेव वदव्रज

सि॰
धु॰
३२

गतौ वद व्रजेतिहृद्भिः अवाजीत् अथटवर्गीयांताः शाड्यंताग्रनुदात्तेतःषड्विं

शति अटअतिक्रमणहिंसयोः दीपयोपम् नोपथ इत्येके अटते आनटे वेष्टे

वेष्टने विवेष्टे चेष्टेवेष्टायाम् अवेष्टिष्ट कोष्टलोष्टसंघाते जगोष्टे ललोष्टे घ

प्राकट्ये

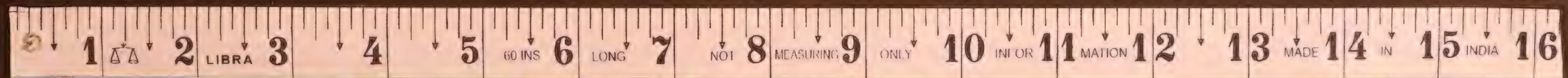
हवलने जघट्टे स्फुटविकसने स्फोटते पुस्फुटे अटिगतौ अण्टते आनण्टे

मुष्टिकामगमने उत्कण्ठापूर्वकस्मरणम्

वटि एकचर्यायां वण्टते ववण्टे मठिकविशोके शोकइत्याध्यानेमण्ठते।

विभागः

मुटिपालने मुण्टते कुटि दाहे चकुण्टे वटिविभाजने मटिच भटिपरिभाषे ३२

ते परिहासः सनिंदोपालंभस्तुपरिभाषणं पिडि संवाने भडिमार्जने मार्जनेश्च

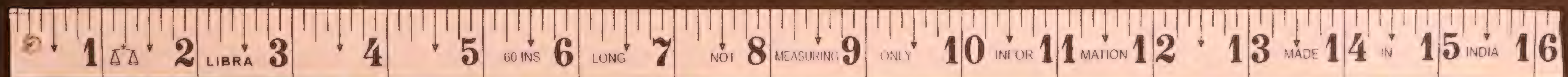
नीचैः
ह्रिर्भगभावश्च मणडेन तडि तोडने तोडनंदारणं हिंसनंच त्वणडेन ऊडिवरणं

वरणं स्वीकारः हरण ह्मेके वडिकोपे शाडिफुजायांमंत्रानेच तडितोडने प

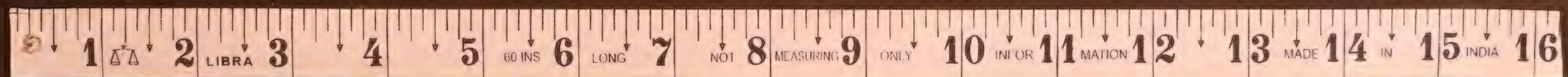
डिगतौ कडिमंदे खेडिमंथे हेडु होडु अनादरे जिहेडे २५॥ जहोडे वाडु श्राम्रा

थे वमादिः आम्नायमास्रवः वाडेन डाडुधाडु विपारणे शाडु श्लाघायाम्

नै
अघटवर्गीयांताः परस्मैपदिनः शौडुगर्वे यौडृति अपोड पौडुवधे पौढृति।

सि॰ उ॰ ११ म्लेट्ट म्लेड्ड उन्मादे द्वितीयो डान्तः टान्तमध्ये पाठस्त्वर्थसाम्यादितिवत् म्लेटति म्लेडति
कटे वर्षावरणयोः चट इत्येके कटति चकाट सिचि अतोहलादेर्लघोरिति वृद्धौ
प्राप्तायाम् ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् ह्मयान्तस्य क्षणादेर्ण्यन्तस्य श्वयतेरे
दितश्च वृद्धिर्नस्यादिडादौ सिचि अकटीत् अट पट गतौ आट आटतुः आटुः पपा
ट पेटतुः पेटुः रट परिभाषणे लट बाल्ये शाट रुजाविशरणगत्यवसादनेषु वा
ट वेष्टने ववाट ववटतुः ववटुः ववटिथ किट खिट त्रासे किट खिट अनादेशे ३२

टति शिषेट सेटति सिषेट जट झट संघाते भट भृतौ तट उच्छ्राये खट कांक्षाया

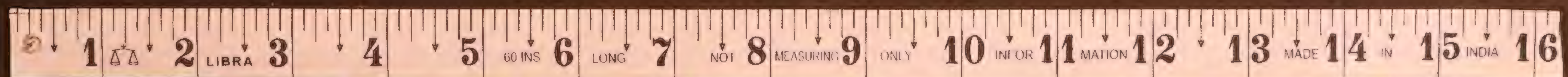
म् णट नृतौ नटवपिट शब्दसंघातयोः हट दीप्तौ षट अवयवे लुट विलोडने डा

न्तोयमित्येके चिट परप्रेष्ये पिट शब्दे विट आक्रोशे वधादिः हिट इत्येके इट किट क

टी गतौ एटति केटति कटति ईकारः श्वीदितो निष्ठायामिति निषेधार्थः के

चित्तु इदितं मत्वानुममिच्छन्ते कण्टतीत्यादि वदन्ति अनेन इई इति प्रश्लिष्य अया

ति इयाय इयतुः इयुः इययिथ इयेथ इयाय इयय दीर्घस्तिजादेरित्यामि

सि॰ उ॰ ३८

अयास्त्वकारेत्यादि उदाहरति मडिभूषायाम् कुडिवैकल्ये कुण्डति कुण्डत इतित

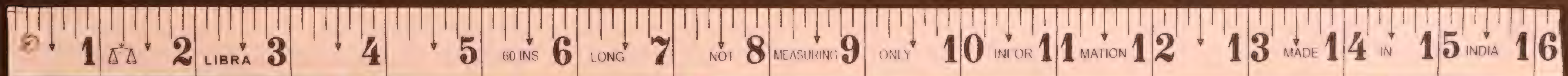
दाहेगनम् मटपट मर्दने ११॰ चुडि अल्पीभावे मडिखण्डने मण्डति पुडित्येके

पुण्डति रुटिलुटिस्तेये रुण्डति रुटिलुटिइत्येके रुडिलडीत्यपरे स्फुटिरविशरा

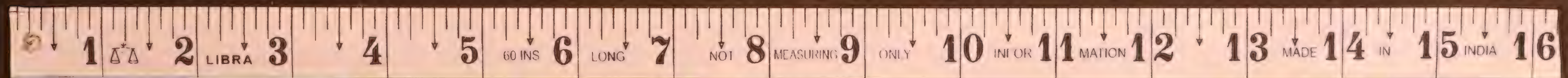
णेइरितादङ्वा अस्फुटत् अस्फोटीत् स्फुटीत्यपिकेचित् इदित्वान्नम् स्फुण्टति प

ठव्यक्तायांवाचि पठति पपाठ पेठतुःपेठुः अपाठीत् वटस्थौल्येववटतुः ववटुः

ववटिथ मठमदनिवासयोः कठकृच्छ्रजीवने रठपरिभाषणे १४॰ हठ प्लुतिशठ ३८

नयोः बलात्कारेऽप्येके हठति रुठ ल्लुठ उठ उपघाते ओठति ऊठेत्येके ऊठति रु
ठेवकार पिठ हिंसासंक्लेशनयोः शठ कैतवे च शुठ प्रतिघाते शाठति शुठी
ति स्वामी शुंठति कुठि च कुण्ठति लुठि आलस्ये प्रतिघाते च शुठि शोषणे ३५०
रुठि लुठि गतौ चुड्ड भावकरणे भावकरणमभिप्रायसूचनं चुड्ड चुड्ड अड्ड अ
भियोगे अड्डति आनड्डुक ड्डुकार्कपेक इति चुड्डादयस्त्रयो दोपधाः तेन कि
पिचत् अतकत् इत्यादि क्रीड विहारे क्रीडति तुड्ड तोडने तोडति तुतोड तुड्ड

मि. धु. १५ इत्येके हुडृ हूडृ होडृ गतौ हुड्यात् हूड्यात् होड्यात् ३८• रौडृ अनादरे रोडृ लोडृ

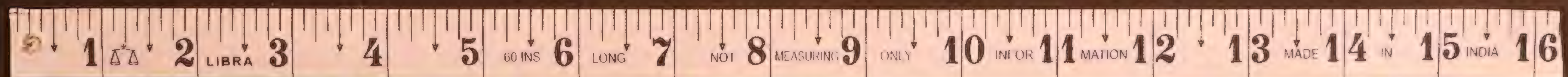
उन्मादे अडृ उद्यमे अडति आडतः आडुः लडृ विलासे लडति डलयोरैकत्व

स्म रणाज्ज्वलती तिस्वाम्यादयः कडृ मदे कडति कडीत्येके काण्डति गडि वदनै

कदेशे गण्डति इति टवर्गीयान्ताः अथ पवर्गीयान्ताः तत्रानुदात्तेतः स्तोभ गता

स्तन्निपात तिपृ तेपृ ष्टिपृ ष्टेपृ क्षरणार्थाः आद्योनुदात्तः क्षीरस्वामी त्वयं

सेडिति बभाण तेपते क्रादिनियमादिट् तितिपिषे तेप्सा नेपते लिङ्सिचावा १५

त्मनेपदेषु हलमीपादत्तः यैरोऊत्वादीलिङात्मनेपदपरः सिचेत्येतौ किलौस्तः

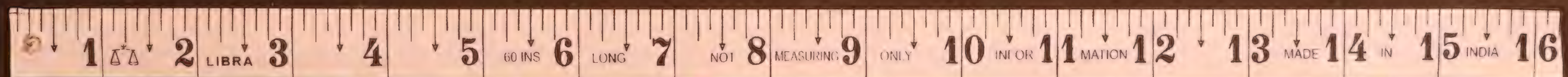
किवात्तगुणः तिष्मीष्ठतिष्मीयानां तिष्मीरन् ञतिष्मानां ञतिष्मत तिनेये तिष्टि

ये तिष्टियाते तिष्टि पंदे १० तिष्टेये तिष्टपाते तिष्टेपिरेते एकंपनेच गेलएदैन्ये ड्ड

वेपुकंपने वेपते केष्टेगेष्ट गेलपच वान्कंपने गतौच सूत्र विभागादिति स्वामी मै

त्रेयस्तुचकार मनोरण पटिमाकंपनङ्गम पेहन इत्याह गेलेपरर्थभेदास्तुनः

पाठः मेष्टेशलेपगतो ११ ञपूचलज्जायां ञपते तृफलभजञपस्तु पद्यामनप

सि॰ जु॰ ३९ कारोभ्यामलोपश्चसाकि[illegible]ति लिटिमेटि यलिव ऊेपे ऊपाते ऊपिरे अदितादिङा

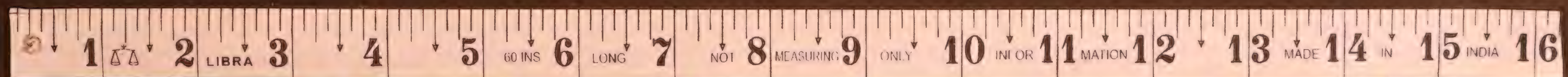
अपिताअमा अपिधीढ अपीढ कपिवलने कंपते चकंपे रविलविम्बविशवे र

रंवे ललंवे आनंवे लविम्बवसंमनेव कहवर्णे चकवे क्लीहृम्रथार्ह्ये विक्लीवे।

ल्हीहमदे ल्हीवते पीभूकान्यने पीभते विभूव ३५॰ रेभृशाहे रिरेभे अभिरभी क्वि

मठेते श्रंभते रभेते हभिमकभि पतिबंधे लंभते उलंभते उदस्यालंभो विनिश्चर्वसवर्णे ॥

विलंभते लंभेरितिषवंनतनभवति अविधौनिर्दिष्टमसौअस्यैवनअग्रहणान् नहीजं। ३९

तुस्मात्लं भोविति पवर्गी योपधः पाठः लंभेरिति तवर्गीयोपध पाठश्चेति माध

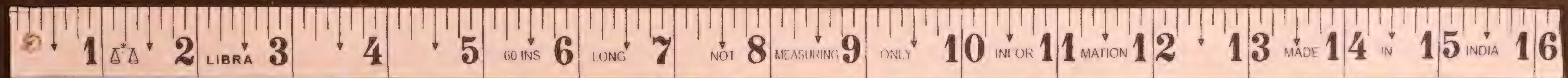
वः केचिदसटकार उपदेशे कटमाहुः तन्मते ष्टंभते टंभे जभी जृभि गात्र

वि नामे रधिजभोरचि पतयो र्नुमागमः स्यादचि जंभते जंभिता ग्रजंभिष्ट जं

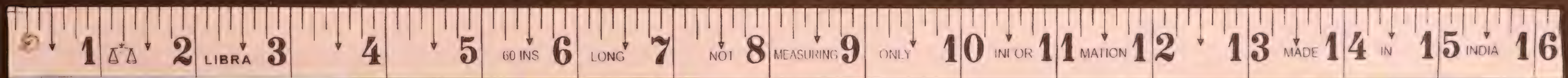
भते जजंभे शल्भ कत्थने शशल्भे वल्भ भोजने दन्त्योष्ठादिः ववल्भे गल्भ

धार्ष्ट्ये गल्भते लंभु प्रमादे तालव्यादिर्दन्त्यादिश्च श्रंभते षुभु स्तंभे स्तोभते तुष्टु

भे वणहाभिष्ट ४॰॰ अथ परस्मैपदिनः गुपू रक्षणे गुपूधूपविच्छिपणि पनिभ्य आ

सि॰ पः एभ्य आयप्रत्ययः स्यात्स्वार्थे गुपेंतेति गुणः सनाद्यन्ता धातवः सनादयः क
कौ॰ उ॰
१० मेर्णिङन्ताः प्रत्यया अन्ते येषां ते धातुसंज्ञाः स्युः धातुत्वाल्लडादयः गोपायति आ
पादय आर्धधातुके वा आर्धधातुकविवक्षायामायादयो वा स्युः कास्प्रत्ययादा
ममन्त्रे लिटि कास्धातोः प्रत्ययान्तेभ्यश्चा—म्लिटि न तु मन्त्रे कास्यनेकाज्ग्रहणं क
र्तव्यं सूत्रे प्रत्ययग्रहणमपनीय तत्स्थाने ऽनेकाच इति वाच्यमित्यर्थः अतो लोपः आ
र्धधातुके उपदेशे यदकारान्तं तस्याकारस्य लोपः स्यादार्धधातुके परे गोपा १०

यांचकार गोपायांचक्रतुः गोपायांबभूव गोपायामास जुगोप जुगुपतुः ऊ

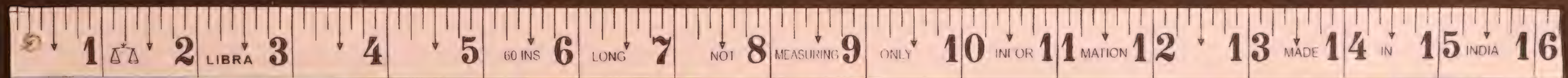
दित्वाद्वेट् [जुगोपिथ] जुगोप्थ गोपायिता गोपिता गोपायिष्यति गोपिष्यति गोप्स्यति गो

पायतु अगोपायत् गोपायेत् गोपाय्यात् गुप्यात् अगोपायीत् अगोपीत् अगोपी

त्ः अगौप्सीत् अगौप्तां अगौप्सुः अगौप्सीः अगौप्सं अगौप्स अगोपिष्म अगौप्स्म अ

गौप्स्म अगोपायिष्यत् अगोपिष्यत् अगोप्स्यत् धूप संतापे धूपायति धूपायांच

कार दुधूप धूपायितासि धूपितासि जप जल्प व्यक्तायां वाचि जप मानसे च मा

सि० कौ० १८ समंजयः षपसांत्वने षपसमवाये समवायः संबंधः सम्यगवबोधो वा सपति व

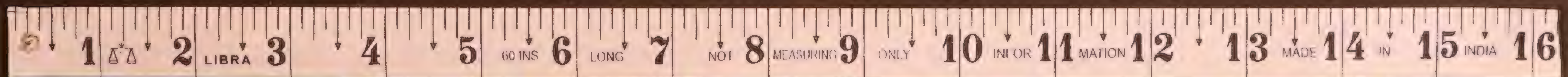
रपलपव्यक्तायांवाचि चुपमंदायां गतौ चोपति चुचोप चोपिता तुपतुंपत्रुपत्रुं

पतुफतुंफत्रुफ त्रुंफ हिंसार्थाः तोपति तुतोप ४९ तुंपति तुतुंप तुतुंपतुः संयो

गात्परस्यलिटः कित्वाभावान्नलोपो नाकिदाशिषीति कित्वान्न लोपः तुप्यात् प्रातुं

पतो गविकर्तरीति पारस्करादिगणे पाठात्सुट् प्रस्तुंपति गौः सिपा निर्देशाद्दाउ

त्यकिन प्रतेतुंपीति तोपति त्रुंपति तोफति तुंफति त्रोफति त्रुंफति इत्यादयो द्वेप १८

त्र मषष्ठौ वनौरेफाः अमेसरेफाः आद्यास्त्रयः प्रथमान्ताः ततोद्वितीयान्ताः अष्टा

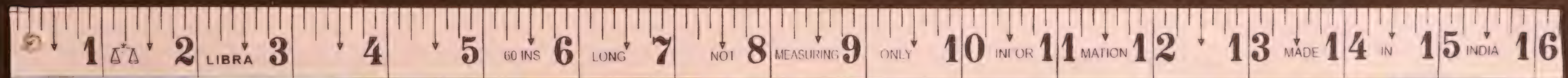
वथुकारवंतः पर्प रफ रफि रफि अर्व पर्व लर्व वर्व मर्व खर्व गर्व षार्व पर्व वर्व गमर्थाः

आद्यःप्रथमान्तः ततोद्वौ द्वितीयान्तौ ततएकादशतृतीयान्ताः द्वितीयतृतीयौ मन्त्वा

सेर्वैरोपधाः तर्प्पति पपर्प्प रफति रम्फति अर्वति आनर्व पर्वति लर्वति वर्वति पव

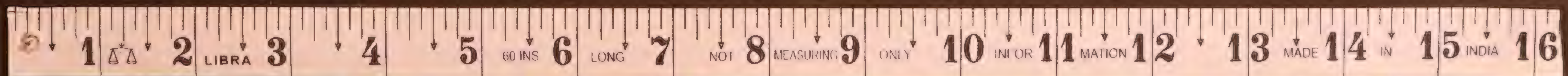
र्गीयादिरयं मर्वति कर्वति खर्वति गर्वति षार्वति द सर्वति चर्वति कुवि आच्छादा

ने कुम्बति लुवितुवि अर्दने लुम्बति तुविवक्रसंयोगे तुम्बति सम्भुसिम्भुहिंसार्थौ स

सि॰
उ॰
२५

भेति समर्भे सर्भिता संभति सरंभ सम्भ्यात् षिभु षिंभु इत्येके सेभति सिंभति शुभ
शुंभ भाषणे भासने इत्येके हिंसायामित्यन्ये ग्रुपश्रन्तनासिकानाः नत्रकर्मनाग्रन्
दोतनोदयाद्विलि [illegible] तुति हुति ग्रहणेनम स्तवम् धिम्ने जिघिम्मेद्य
स्रोते ज्रघुसे जुसते ग्रहणे ग्रुणशृणं भ्रमणे ज्ञोणते शृणते इमौन्तादौ परस्मै
पदिनौ पणव्यवहारेस्तुतौच पनचस्तनाविमिवसंबध्यते एयाद्धिर्दैयात् पनसा
हचर्यात्पणेरपिस्तनावेवायप्रत्ययः व्यवहारेतु पणते येणे पणिते स्पादिस्तना २५

वनुबंधस्य केवलेवरिनार्थत्वादायप्रत्ययात्तात्मनेपदम् यण यांचकार पे

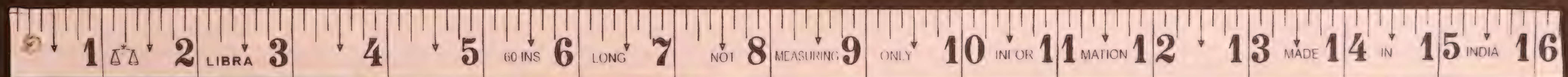
ऐ पाणायिता सपणितामे पणाय्यात् पणिषीष्ट पनायति पनाया च्चकार पे

ने भामक्रोधे भामते वभामे तमष सहने तमते व तमि वदंसे चतमिषे चत

मिवेह मोक्ष मांनस्यधातोर्नकारादेशः स्यात्मकारेवकारेचपरे एवं वतगव

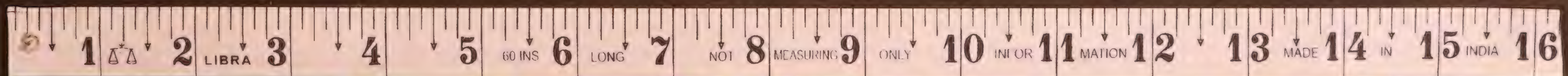
हे वतमिमेहे वदागमेहे तमिष्यते तंस्यते तेमन ग्रापिषि तमिषीष्ट तंसीष्ट अ

तमिष्ट अतंस्त कमकान्तौ कांति दिच्छा कमेर्णिङ् स्यादर्थेङित्वात ङ् कामयेत अ

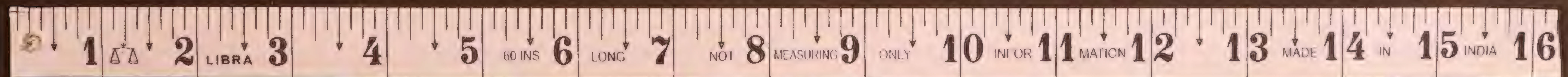

णि॰
उ॰
४॰

यामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु आम् अन्त आलु आय्य इत्नु इष्णु णेरयादेशः स्यात् व
स्य णिलोपापवादः कामयाञ्चक्रे आयादय आर्द्धधातुके वा वक्ष्ये कामयि
ष्यते णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ् ण्यन्तश्र्यादिभ्यश्च्लेश्चङ्स्यात्कर्त्रर्थे लुङि परे
कामङ्अ्ते इति स्थिते णेरनिटि अनिडादावार्द्धधातुके परे णेर्लोपः स्यात् परत्वा
द्वृद्धेर्नेकाच इत्यणि प्राप्ते णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः णौ गुणवृद्धिदीर्घेभ्यः पूर्वविप्रति
षेधेनेति वार्त्तिकम् णिलोपस्तु चयते याक्तिरित्यादिक्षि जनमवकाशः इ ४॰

तिभावः वस्तुतस्तु णेरनिटीतिवचनसामर्थ्यादार्द्धधातुकमात्रमस्य विषयः तथा
वेयङादेरपवाद एवायम् इयङ् अननुतत् यण् आटिटत् गुणः कारणाद्वृद्धिः
कारकाः दीर्घः कार्य्यते णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः चङ्परे णौ पदं गतस्योपधाया ह्रस्वः
स्यात् चङि चङ्परे अनाभ्यासस्य धात्ववयव सेकावः प्रथमस्य द्वेस्तोरजादेस्तु
द्वितीयस्य सनवच्चङि निषिद्धेरणवान्ग्लोपे चङ्परे इति बहुव्रीहिः सवर्णागमस्तिव
इयमप्यावर्तनेष्ठ्रंगसंज्ञानिमित्तं यच्चङ्परं णिरिति यावत् तत्परं यच्चङ्तत्परे णौ गस्या

सि
कु
४।

भ्यासस्यसन्नीवकार्येष्वाभ्यासोऽयमस्ति अथवा अंगमेतिनान्वर्तते चङ्ग्रेणौ

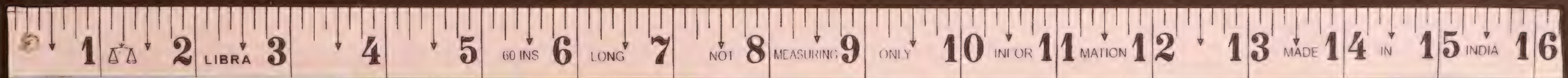
पदंगतस्मयोभ्यासोलघुपरस्मिस्मादि प्राग्वत् सन्वतः अभ्यासस्यानङ्कारःस्या

त्सनि दीर्घोलघोः लघोरभ्यासस्यदीर्घःस्यात्सन्वद्भावविषये अवीकमत णि

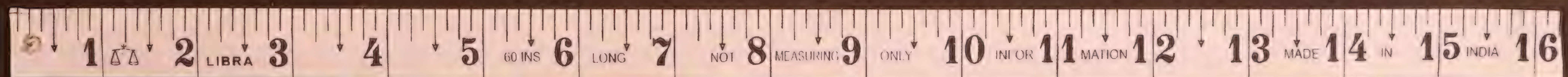
ङ्भावपक्षे कमेर्ण्यङ्गरूप वक्तव्यः णेरभावान्नदीर्घसन्वद्भावौ अचकमत मेनायाः

कार्यं कालत्वादङ्. यत्र द्विरुच्यते नैत्रवदीर्घःसन्वद्भावेनेकाल्विति माधवः वकारस्य

णौपयस्तुलोन्यादेोनाङ्ः द्विरुच्यते किन्त्वस्यावयवःकश्चिदेकाल्विदं द्वयम् वस्नेनौ ४।

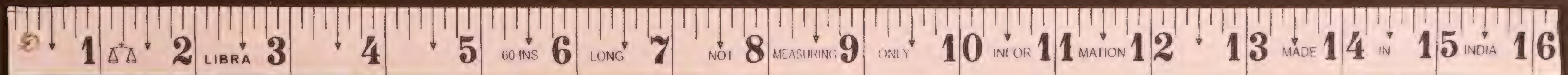

गस्यावयवोयोभ्यामइतिवर्णनात् उर्णोदीर्घोर्यापपत्तौइयंस्यादितिमन्महे ३ चका
लौनृभमिदंनसान्त्याद्वयवस्ययोणोर्विशेष्यं सन्निहितंलघुनीत्यंगमेववाइतिव्या
ख्याविकल्पसमैकेयटेनैववर्णनात् णेरग्रोपेपिसंबंधस्तगितामपिसिद्धये ५ अपक्
मताश्चिणात्परस्मैपदिनः अणरणवणभणमणकणक्कण व्रणश्रणधणपाद्यार्थाः
अणति रणति वणति वकारादिनादेत्वाभ्यामल्लोपेन ववणतुः ववणुः ववणि॰
थ धणितिवर्णिकैपरविस्मयोते थणति आणए अपनयेने ऊणति ओणा ऊकार येणव

सि॰
कु॰
४२

णिगन्तोः शोणाति श्रुशोण श्रोणत्संद्यते श्रोणत्व शोणादयस्त्रयो मीनाल्योमादय :
पैणत्गति प्रेवणेष्वेणे भुपिपेण भणणोहेड्डपदेशानान्नोयम् रवाभ्यामितिणत्वं प्र
णाति नोपदेशाफलंयड्लुकि द भ्रति वेणत्मपिकेचित् वेणन्तः वेणिथ कनीदीपि
कौतिगतिषु वकानष्ठनवनशाहेसनति वनति ववनतुः ववतुः वनषणसंभ
क्तौ वेनेरर्थभेदाम्मनःपादः सनति ससानसेनतुः येविभाषा जनसनखनामा
वं वाससाघादौ क्लिति सायात् सन्यात् ४१ श्रमगम्यादिषु कनीदीपिदद्याम ण्य ४२

नेतिनहृदिः अद्रमीत् द्रमति जद्रममीमति मिमीम अयंशाहेव वमवमजा

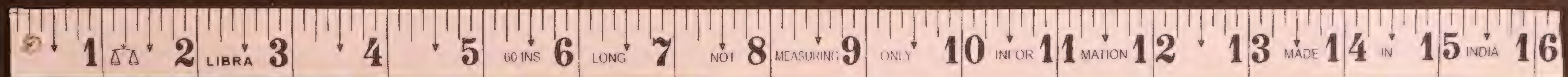
मजम अदंने छिवु—मवमांपिति पष्ठामवोदीर्घःस्याष्ठिति आङिवमइतिव

क्रयम् आचामति आङिकिम् वमति विवमति अवमीत् त्रिमितिकेविमठति

जमति क्रमुपादविक्षेपे वाभ्राशाम्लाशाभ्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः यभ्यः श्यनावा

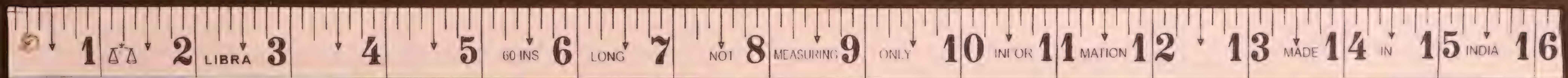
कर्तर्थ्थसार्वधातुकेपरे क्रमःपरस्मैपदेषु क्रमेदीर्घःस्यात्परस्मैपदेशितिक्राम्य

ति क्रामति चक्राम क्रामतु स्तक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते अवैवेट् अक्रमीत्अ

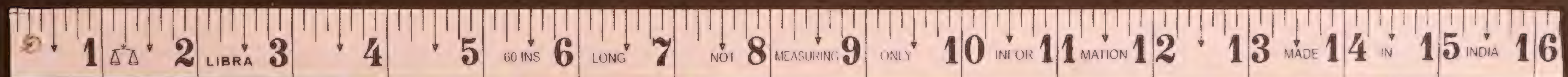

सि॰
कु॰
४१

घोरवर्णान्ता अनुदात्तेतः अयवयपयमयचयतयणयगतौ अयते दयायासश्च दयअ
यश्चाम् पभ आमस्याज्ञिटि अयांचक्रे अयिता अयिषीष्ट विभाषेटः इणः परो यद
टनतः परेषां षीध्वं लुङ्लिटां धस्य वा ढः स्यात् अयिषीढ्वम् अयिषीध्वम् आ
यिढ्वं आयिध्वम् उपसर्गस्यायतौ अयतिपरस्योपसर्गस्य यो रेफस्तस्य
लत्वं स्यात् प्लायते पलायते निस्दुसोः रुत्वस्यासिद्धत्वान्न लत्वम् निरयते दुरय
ते निर्दुरोर्लत्वं निलयते दुलयते प्रत्ययः इति विशेषरूपं अयकयमुदयति विततो ४२

ईदृस्मिरज्ञाविनिमाद्यः इटकिटकटीमनप्रश्निष्टमभविष्यति यदा श्रनुदानेन
लवणमाम्नेपदमनिमम् चतिङोडि करणद्भायकान् ४८ वादिनान् वव
ये येये मेये प्रणयते नेयेदयदानगतिरवतणहिंमादानेषु श्रादानेग्रहणम् दयां
चक्रे वयगनौ ऊपीतंनमंनाने ऊयां चक्रे पूयी विषावणे दुर्गन्धेच पूयने पुरुषे
कपीपाहे ऊंदेच तुकुये स्यायीविपतने चलाये स्फायी श्रोप्यायीवृद्धौ स्फायनेप
स्फाये प्यायते लिङ्कपेडोश्च लिटियडि वप्यायः पीस्पात् पुनः प्रसंगविज्ञानापी शहस्म

सि॰ ३॰ ४४ हितम् एवंनैकावहूतियत्ए पिपे पिप्पोत पिप्पिरे दीपजनवुपहरिनायिप्यायिभ्यो

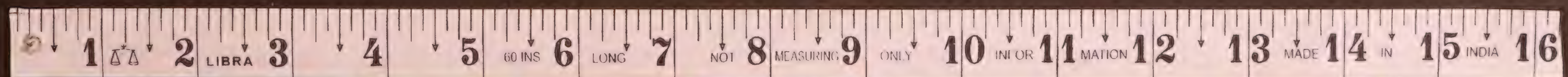
त्स्यनरसा पभ्यश्चेङ्खि खिणा वामादेकववनेतशाहूपेरे विणात्वक् विणःपरस्मत्व

कसात् ग्राप्यायि ग्राप्यायिष्ट नाय संतानपानयोः संतानंप्रबन्धः नायते ग्रनायि

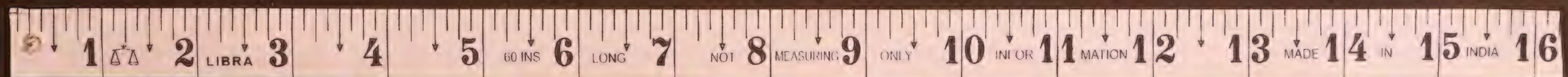
ग्रनायिष्ट शालवलनसंवरणयोः शोले बलवल्हसंवरणे संवरणंच ववले वव

ल्हे मल मल्हधारणे मेले ममल्हे भल भल्ल परिभाषणहिंसादानेषु वभले वभल्हे

कल शब्दसंख्यानयोः कलनेव कले कल्ल ग्रव्यक्तेशब्दे कल्लने ग्रशब्दे इति स्वामीग्र ४४

शाहृस्त्लीभावहृतिचतेहृदेहृदेवने तितेवे दिदेवे षहृगेवहृग्लेहृपे हृविस्तदं गेवृतिज्ञि
गेवे जिग्नेवे पिपेवे मेवृते म्लेवते षोहृविहृल्कोहृ ह्मपेकेरेहृस्लवगतौ स्रवगतिः ।
स्ललगतिः रेवृते अप्लावगतोःपरस्मैपदिनः मव्यवंधने मममव्यसूर्क्ष्येर्ष्ये ईर्ष्ये ईर्ष्या
र्थाः हयगतौ अहृयीन्तयाततान्नहृद्धिः शुच्य अभिषवे अवयवानां शिथलीकर-
णे स्नृगा संधानं वा अभिषवः स्नानञ्च शुच्य चुच्य इत्येके हर्यगतिकांत्योः जहर्य
अलम्भूषण पर्याप्तिवारणेषु अलति आल मेही निनिषेधपमानो द्वन्द्वादेतितिविक

सि॰
कौ॰
४५

अतो ल्रान्तस्य ल्वैतिल्लमवधीकम् अतः समीपौ यौ लरौ तदन्तस्याङ्गस्यातो वृद्धिः पर।

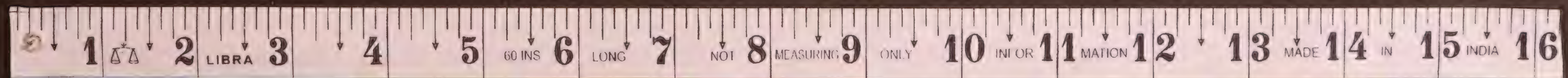
स्मैपदे सिचि परे नेटीति निषेधस्यातो हलादेरिति विकल्पस्य चापवादः अज्वाली।

त् अयं ज्वलितिनेति दिसेके तन्मते अज्वलीत् इत्याद्यपि त्रिफला विशरणे तृफलेत्यत्र

म् फलतः अफालीत् मील श्मील स्मील क्ष्मील निमेषणे निमेषणं संकोचः द्विती

यस्तालव्यादिस्तृतीयो दन्त्यादिः पील प्रतिष्टम्भे प्रतिष्टम्भो रोधनं नील वर्णे निनील।

शील समाधौ शीलति कील बन्धने कूल आवरणे शूल रुजायां संघोषे च तूल निष्कर्षे नि ४५

ष्कर्षे निष्कोषणं तस्यां तर्गतस्यबहिर्निःसारणम् तूल पूलसंघाते मूलप्रतिष्ठा

याम् फलनिष्पत्तौ फलन्तः फलः चुलभावकरणे भावकरणमभिप्रायाविष्क

रः फुल्लविकसने चिल्लशैथिल्ये भावकरणेच तिलगतौ तेलति तिलेत्येके तिल्ल

ति वेलचेलकेलखेलक्ष्वेलवेल्लचलने पंचमादिनः षष्ठोलोपधः पेलफेलशे

ल ह्येके स्खलसंचलने अस्खालीत् खलसंचये गलअदने गलति अगालीत्

षलगतौ सलति दलविशरणे श्वल श्वल्ल आशुगमने शश्वाल अश्वालीत् शाश्व

सि॰
उ॰
४८

ल अस्खलीत् खोलृ खोर्ऋ गति प्रतिघाते खोलति धोर्ऋ गति चातुर्ये धोरति त्स

र छद्मगतौ त्सरति अत्सारीत् क्मर हूर्च्छने क्मरति अभ्र वभ्र मभ्र चर गत्यर्थाः चरति

भक्षणेपि अभ्रति आनभ्र माभवानभ्रीत् अंगमरेफस्मातः समीपत्वाभावान्न वृद्धिः

ष्ठिवु निरसने ष्ठिवु क्लमिति दीर्घः ष्ठीवति अस्य द्वितीयस्य थकारो वेति वृत्तिः ति

ष्ठेवति ष्ठिवनः तिष्ठिवुः टिष्ठेव टिष्ठिवनः टिष्ठिवुः हलि चेति दीर्घः ष्ठीव्यात् जि

जये अयमजेतव्य पठितं युक्तः जयउत्कर्षप्राप्तिः अकर्मकोयम् जयति सन् जिटी ४८

जैः जयेतः सन्धिशिनिमितोयोभ्यामसतः परस्मकुलंस्मात् जिगाय जिग्यतुः जिग्यु ः

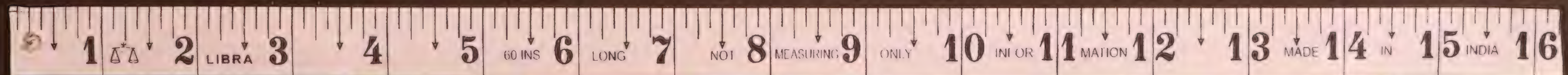
जिगयिथ जिगेथ जिगाय जिगय जिग्यिव जिग्यिम जेता जीयात् अजैषीत् जी

वप्राणधारणे जिजीव पीवमीवतीवनीवस्थौल्ये पिपीवमिमीवतितीव निनीव

दीवुदेवुनिरसने ऊर्वीतुर्वीथुर्वीजुर्वीभुर्वी हिंसार्थाः ऊर्वाञ्चकार उपधायांवेति

दीर्घः तुर्वति तुतूर्व गुर्वी उद्यमने गूर्वति मुर्वीबंधने पुर्व पर्वमर्व पूरणे

चर्व अदने भर्व हिंसायाम् कर्वखर्व गर्व दर्पे अर्वशर्वषर्व हिंसायाम् आनर्वेश

सि॰ कौ॰ ४७ वेति इवित्यामो इन्वति इन्वांचकार पिविमिविणिविसेवने तृतीयोमूर्द्धन्योष्मादि

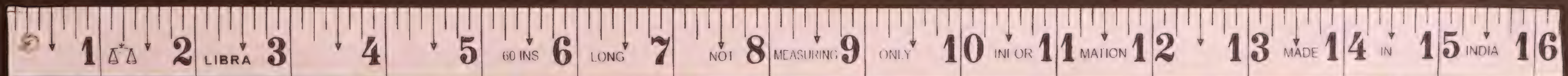
रित्येके सेवन इतिनन्दिस्वामी पिन्वति पिपिन्वहि सेचने हि विदिवि धिवि जिविप्रीण

नार्थाः हिन्विति हिन्वति धिविकृण्व्योरच्च अनयोरकारोन्तादेशः स्यादुप्रत्यय

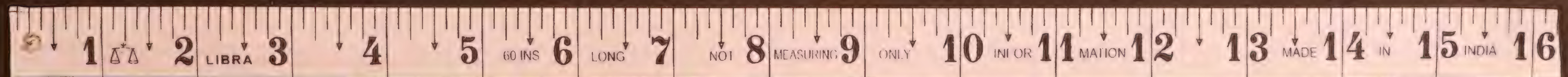
श्चार्धविषये अतोलोपः तस्यस्थानिवद्भावाल्लघूपधगुणोन उप्रत्ययस्यपित्त्वगु

णः धिनोति धिनुतः धिन्वन्ति लोपश्चास्यान्यतरस्यांम्वोः अस्ययोगविभागः प्रत्ययो

कारस्यलक्षणस्यांगस्य लोपोवास्यात् म्वोपरयोः धिन्वः धिनुवः धिन्मःधिनुमःमिपिन् ४७

परत्वाद्गुणः धिनोमि उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् असंयोगपूर्वोयः प्रत्ययोकार
स्तदन्तादंगात्परस्य हेर्लुक् स्यात् धिनु नित्यत्वादुकारलोपात्पूर्वमाट् धिनवा
नि धिनवाव धिनवाम जिन्वतीत्यादि ६.. रिवि रवि धवि गत्यर्थाः रिण्वति रण्व
ति धन्वति कृवि हिंसाकरणयोश्च वकारान्तः कृणोतीत्यादि धिनोतिवत् अयं
स्वादौ च मव बंधने मवतः मेवुः अमावीत् अमवीत् अव रक्षणगतिकांतिप्रीति
तृप्ति अवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिंगनहिंसादा

सि॰
कु॰
४८

नभागवृद्धिषु स्रवति स्राव माभवानवीत् थावुगतिशुष्योः स्वरितेत् थावति थाव

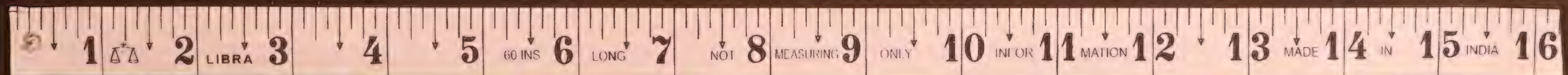
तेदथाव दथावे अधोयाना ग्रामनेपदिनः धुक्षधिक्षसंदीपनक्लेशनजीवनेषु।

धुक्षते दुधुक्षे धिक्षते दिधिक्षे वृक्ष वरणे वृक्षते ववृक्षे शिक्ष विद्योपादाने शि

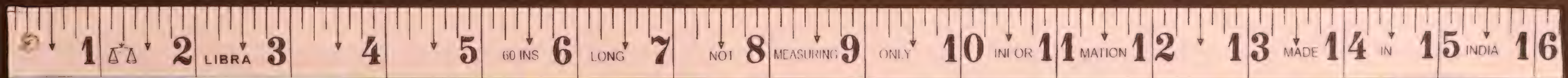
क्षते भिक्ष भिक्षायामलाभे लाभे च भिक्षते क्लेश अव्यक्तायां वाचि बाधन इति दुर्ग :

क्लेशते दक्ष वृद्धौ शीघ्रार्थे च दक्षते ददक्षे दीक्ष मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु

दीक्षते दिदीक्षे ईक्ष दर्शने ईक्षांचक्रे ईष गतिहिंसादर्शनेषु ईषांचक्रे भाष व्यक्ता ४८

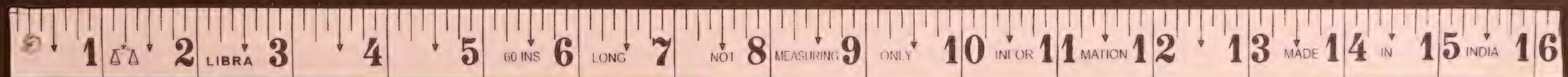

यंवावि आघते वर्षम्तेहूने दन्नोसादिः ववेर्षे गेह्र ग्रन्विन्नायाम् ऐ्रष्ट हसेके ॥
ग्रन्विन्ना ग्रेन्वषण जिगेवे पेह्रग्रयन्ते जेह्रणेह्रगाह्रग्रेहॄ गन्ते जेघने नेघने पघं
वके पिग्रेषे वह्रहेह्र ग्रयाकेपाहॆ ग्रवोहॄकपाहॆ ननोहो ग्रप्पपाहॆ रेघने हेघने हे
घेन कासपाहॄक्रन्सायं कासंवके भासदीमे वभासे णासस्रपाहॆ नासने ग्रा
णसने ननासे णस्कोटिसे नसने भसस्भंये भसने वभ्मासे ग्राडः घासिइन्नायं
ग्राणंसने ग्रस्रन्लस ग्रदने जयसे जस्लसे ईहेवेहायं ईहंवके वहिमहिहदे

सि० दुं० ४५

वंद्रहे ववंद्रहे मंद्रहे अहिगतो अंद्रहेत अवनेंद्रहे गद्दहगल्ह कुत्सायाम् जगोर्दं जगल्हे व
ई वल्ह पाथाने अोष्ठ्यादिः वर्द्द वल्ह परिभाषणहिंसा ब्बादनेषु दंतोष्ठ्यादी के
चिन्नपूर्वयोर्दंतोष्ठ्यादिनामनयोरोष्ठ्यादिः\उभावप्योष्ठ्यादीइत्येके दंतोष्ठ्यादीत्यप
रे जेहनिर्गमपर्यायोपि ववाहे हाहनिहाहत्ये निलेपे इत्येके काग्रदीमो वकाषो दुरु
चिनर्के दुहांवक्रे गाहविलोडने गाहते जगाहे जगाहिषे जघादे जगाहिढे ज
गाहिथे जगाढ्वे गाहिता वेढेलोपः ढसलोपाःस्यादिपरे गाधा गाहिष्यते धास ४५

ते गाहिषीष्ट घाक्षीष्ट अगाढ अगाहिष्ट अघाक्षातां अघाक्षत अगाढाः अगाढ्वम्

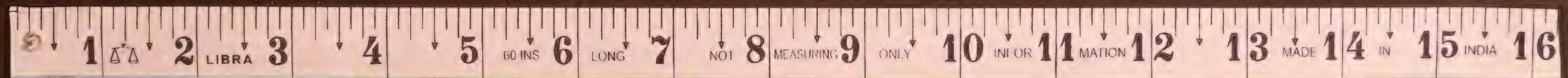
अघाक्षि गृहू ग्रहणे गर्हते जगृहे ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात्पूर्वविप्रतिषेधेन

जगृहिषे जघृक्षे जगृहिढ्वे गर्हिता गर्ढा गर्हिष्यते घर्क्ष्यते गर्हिषीष्ट घृक्षीष्ट लुङि

अगर्हिष्ट इडभावे शल इगुपधादनिटः क्सः इगुपधो यः शलन्तस्तस्मादनिटश्च्ले :

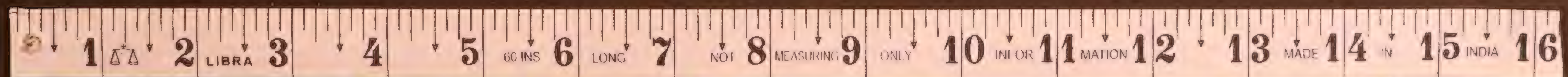
क्सादेशः स्यात् अघृक्षत क्सस्याचि अजादौ तङि क्सस्य लोपः स्यात् अघृक्षातां अ

घृक्षंत ग्लह च ग्लहते तृंहिकां निकरणे तृंहते ततृंहे केचित् हेषम उपधायं पठंति अ

सि॰ उ॰ पं॰

याईमनाःपरस्मैपदिग्रहच ग्रहने क्षुषिकांतिकरणे क्षुंभेते नः क्षुषिर अविशाहने
विशाहनं अतिज्ञानम् तनोरव्यक्तिजर्षेर्इत्येके शेहृइत्यस्मैपदुः ओषति जुओष।
ओषिता इतिवादस्त्रा अजुर्षत अओषीत् अत्तयामौ अतोरस्मैतेरस्माम अत्तोवा
स्मृषमयस्माकर्ज्येर्ष्यैस्मार्वेधात्केपरे पतेपाश अत्तणोति अत्तणतः अत्तणवति अत्त
ति अत्ततः अत्तति आनदिष आनष्ट अतिता अष्टा अतिष्यति स्कोरिति कत्तोप ः
षष्ठोकाःस्ति अत्याति अतोणत अतणहि अत्तणवाणि अतोणत आत्तणवम् अतणा। प॰

यान् अतनिषुः अतनीत् अतनिष्टां रुदिताद्धेट् माभवानतनीत् अतनिष्टां अतनिषुः इउ

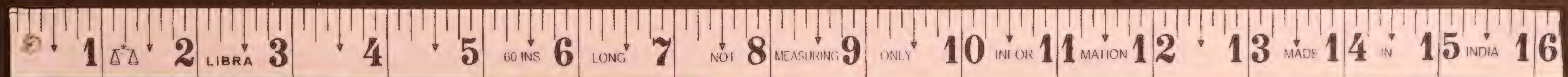
भोवन् माभवानतानीत् अतानिष्टां अतानिषुः तनवत्तनुकरणे तनः स्नुः स्नाद्यशद्धि

घेय तनोति ततान कात्थम् ततनिथ तनुष्ट तनिता अतनीत् अतनिष्टां अतनि

षुः अतानीत् अतानिष्टां अतानिषुः तनुकरणे किम् वाग्मिः संतनोति भर्त्सयतीम

र्थः उत्तमेचवे उत्तोवकार स्तनयालेने णिजन्तेचेने प्रणितनि नत्तभुतणलग

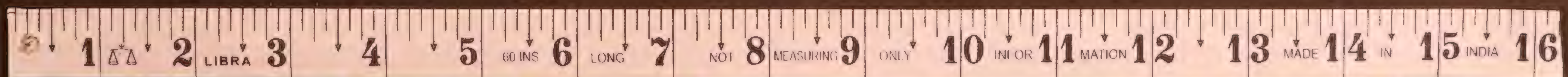
नौ तनोति स्तनति नदति वत्तरोप संख्यातइस्येके मूलसंख्याति मतइस्येके तनवत्

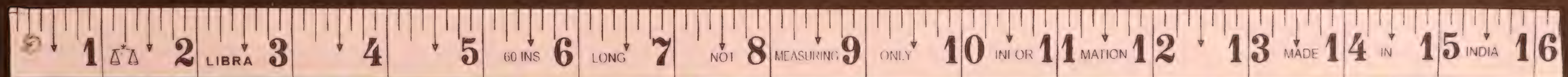

सि॰
कु॰
५१

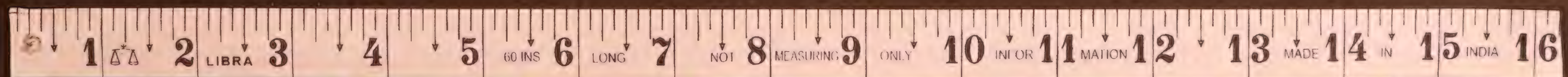
चेते त्वचनं संवरणं त्वचोग्रहणं च पत्रपरिग्रहइत्येके ऋच्छे ग्रनादरइतिकाशि॰
कोपपाठः ग्रवनाटचहेलनम ऋच्छेणमित्यमरः कादिवादिमादि कौलायाम इ
दिआदितोरत्वामितेच ऋषपाने वृहच त्ववत्यो नतुव ८८ ऋमहो ऋबलेये ल
घ्रहवभ्रूकायाम् ऋपवमवे नालवोपादिः ऋघहिंसायाम् जघच भ्रूघ ग्रलंका
रे भूषति ऊबस्तजायाम् ऊषांचकार ईषंउंछे कषखषशिष जष जषघाष व
षमषरूषरिषहिंसार्थाः तृतीयषष्ठौतालव्योष्मादी सप्तमोदन्त्योष्मादिः वकाषव ५१

लाय शिशेष शिशेषिथ शेष्टास्मः अशिषत् अशेष्टात् जेषतुः जऊषतुः शेषतुः
ववा षतुःमेषतुः नीषमहस्त्वभरुषरिषः इवान्यादेः परस्मनादेराईथात्वकेषे
ङास्मात् शेषिता शेष्टा शेषिष्यति शेषिता वेष्टा भषभर्त्सने रुरुभर्त्सने ष्वरवः भष
ति वभाष उषदाहे ऊषति उषिविदजागृभ्यो ऽन्यतरस्याम् पश्चोलिट्याम्वास्यात्
ऊषांचकार उवोष ऊषतुः उवोषिथ जिषुविषुमिषु सेचने जिजेष क्रादि नियं
मादिटविवेषिथ विविषिव वेष्टा वेक्ष्यति अविक्षत् पुष पुष्टौ पोषति पोषिष्यति॥

सि॰ अपोषीत् अनिट्केषु पृच्छति सूत्रानिर्देशाद्यमेट अनोनकाः अरु-वियोर्देवादि
कु॰
धा॰ कस्यैव ग्रहणान्नाद् त्रिपुत्रिषुपुषलुषदाहे श्रवति शिश्रेष श्रेषिता श्रवति शि
श्लेष श्लेषिता अयमपिसेट् अनिट्केषु देवादिकस्यैव ग्रहणमिति कैयटादयः य
वनिद्वारिकासन्यासेद्वयोर्ग्रहणमित्युक्तम् तन्नोक्तिग्रंथांतरविरोधाद्योपेद्य
म् पुष्णोष पुस्नोष एषुहृषुम्रुषुसेसवने मृषुसहने च इतिवैदिंमासंक्लेशयोश्च
पर्षति पपर्ष एषात् वृषुसंघर्षे हृषुअलीके तसहमहुसवरसशाहे ततोम ज ५२

ह्लामजह्लाम इतामलमप्रेषण क्रीडनयोः घस्लृअदने अयतमार्थत्रिकाः लि

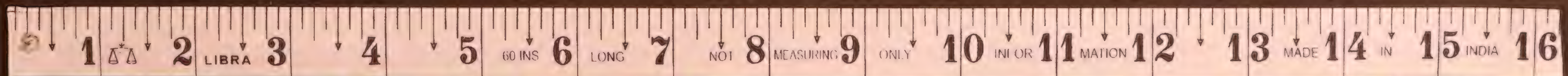
सन्यतरस्यामित्यदेर्घस्लादेशविधानात् ततश्चयत्रलिंगंवचनं वास्तितत्रैवा

स्यप्रयोगः अत्रैवपाठः शपिपरस्मैपदेलिंगम् लृदित्करणमङि अनिद्वारिका

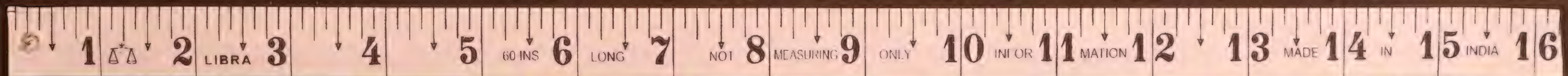
स्यपाठोवलाद्यार्द्धधातुके कारविन्नि विशिष्योपादानम् अघसत् अत्ता अस्या

र्द्धधातुके समसनःस्यात्सादावार्द्धधातुके अनत्पति अघत अघमत अघेन लिंगा

द्यभावादाशिष्यस्याप्रयोगः पुषादिद्युतादिलृदितः परस्मैपदेषु पपत्वि क

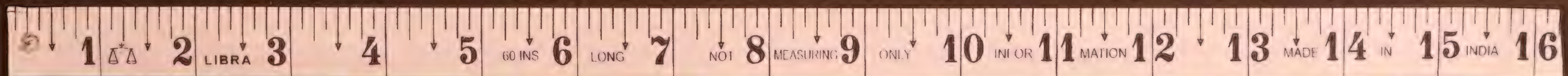

सि॰ कु॰ ५२ रणा श्व्यादेर्द्धेनोदेत्वदितश्चपरस्य ह्मेरङ्वापरस्मैपदेषु अश्वसत् तर्ज्जगर्ज्जऊर्ज्ज
परिभाषणहिंसातर्ज्जनेषु पिसृपेसृगतौ पिपिसतुः पिपेसतुः हसे हसने।
एदित्वान्नवृद्धिः अहसीत् णिशसमाधौ नालयोर्ण्यान्तः प्रणेशति मिशमश श
ब्देरोषकृतेच तालव्योष्मान्तौ शिवगतौ दन्त्योष्मान्तः तालव्योष्मादिः शवति अ
शावीत् अशवीत् शशप्लुतगतौ तालव्योष्माद्यन्तः शशाशशेशतुःशेशुः द
शिशिश शसुहिंसायाम् दन्त्योष्मान्तः शशंस आशिषि नलोपः शस्यात् वह ५२

परि कल्कने कल्कनं शाठ्यम् अगर्हीत् मर्ह पूजायाम् अमर्हीत् वर्ह त्यागे वर्हितो।
वृंहति वर्हात् दृह दृहि वृह वृहि वृद्धौ दर्हति ददर्ह ददर्हतुः दृंहति वर्हति वृंहति
वृहिर्णाहेच वृंहितं करिगर्जितं वृहिरयमेके अदर्हत् अवर्हीत् तुहिर् दुहिर् उहिर् अ
र्दने तोहति तुतोह अतुहत् अतोहीत् अदुहत् अदोहीत् अनिट्कारिकासु अस्माद्
ग्रहणं नेष्यति ओहति उवोह ऊहतुः ओहिता माभवान् उहत् औहीत् अर्ह पूजाया
म् आनर्ह अर्हयत् पर्यन्ता अन्तर्गणनाः चुरादिषु योजने चुरि स्वार्थाः सप्तमारणं

सि॰ उ॰ ५४ म् अनयोरभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् सूत्रेण परस्मैपदे टङ् अद्युतत् दिद्युते दिद्युता
ते दिद्युदिरे द्योतिता द्युद्भ्यो लुङि द्युतादिभ्यो लुङः परस्मैपदं वा स्यात् पुषादीति सूत्रे
ण परस्मैपदेऽङ् अद्युतत् अद्योतिष्ट अद्योतिष्ट श्विता वर्णे श्वेतते शिश्विते अश्वितत्
अश्वेतिष्ट ञिमिदा स्नेहने मेदते मिदेर्गुणः मिदेरिको गुणः स्यादित्येतत्कणाकारादौ
प्रत्यये परे यथा आदि शित्वाभावात्त्रामेन गुणः मिमिदे अमिदत् अमेदिष्ट ञिष्विदा स्ने
स्नेहनमोचनयोः मोहनयोरित्येके स्वेदते सिष्विदे अस्वेदिष्ट ञिक्ष्विदा चेत्येके अक्ष्विदत् ५४

अच्छेदित् कुचटीमावभिषीलोव गोवेत सर्थः हर्येरोचनेभक्तिः अकुचत् अवोविश

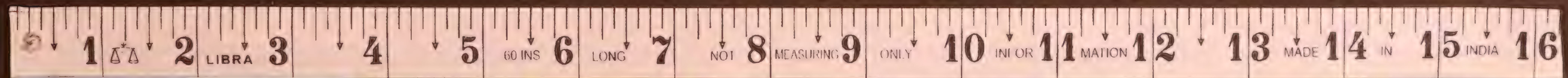
कुटपरिवर्तने क्षोटने जुकुटे अकुटत् अचोदित् कटलटलटप्रतिघाते अकटत्

अगोदित् षुभदीमो लभसंवलने लभतुभर्हिंसायाम् क्षोचोटभावेपि नभंनामम

केसेममाभ्रवन्नमेकेसर्वे इतिनिरुक्तम् अनभत् अनोभित् इमोदिवादी क्र्यादी

व संस धंस भ्रंस अवसंसने धंस अनभत् अनभित् अनभत् अनोभित् इमोदि

वादी क्र्यादिव गनोव अद्दि नलोप असमत अस्संसित् नासमक्तविणां ग्रेवमिति

सि॰
कु॰
५५

रघुकाद्ये भ्रंभु इत्यपि केचिदिह पेठुः अत्र तृतीयः तालव्यान्त इत्यन्ये भ्रशु भ्रंशु अधः पतने

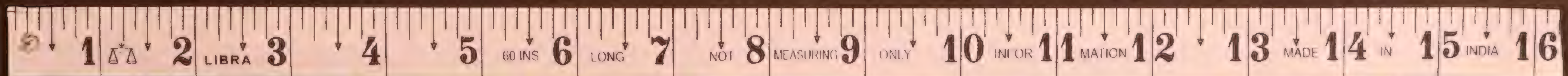
इति दिवादौ स्रंभु विश्वासे अस्रभत अस्रंभिष्ट इत्यादिरूपम् तालव्यादिश्च प्रमादे

गतः वृतु वर्तने वर्तते वृद्भ्यः स्यसनोः वृतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात् स्ये सनि च न

वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः एभ्यः सकारादेरार्धधातुकस्येण् न स्यात् तङानयोरभावे वर्त्स्यति वर्तिष्य

ते अवृतत् अवर्तिष्ट अवर्त्स्यत् अवर्तिष्यत वृधु वृद्धौ शृधु शब्दकुत्सायाम् इमौ वृति

वत् स्यन्दू प्रस्रवणे स्यन्दते सस्यन्दिषे सस्यन्त्से सस्यन्दिध्वे सस्यन्द्ध्वे स्यन्दिता स्यन्ता वृद्भ्यः स्य ५५

स्यन्दोरितिपरस्मैपदेकृते ऊदित्वादलमनन्तरंगमपिविकल्पंवाधित्वाचनग्रहणसामा

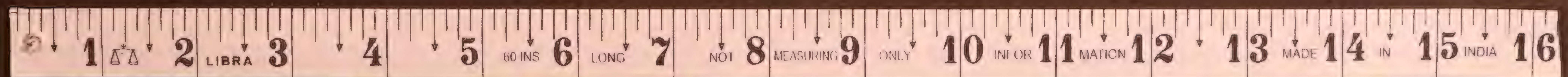
र्थ्यान्नस्यसनोः इतिनिषेधःस्यंदिष्यते स्यंत्स्यते स्यंत्सीष्ट स्यंदिषीष्ट द्युभ्योलुङीतिपर

स्मैपदपक्षे अङ् नलोपः अस्यदत् अस्यंदिष्ट अस्यंत अस्यंत्साताम् अस्यंत्सत अस्यंदिष्य

त अस्यंत्स्यत अनुविपर्यभिनिभ्यःस्यंदतेरप्राणिषु एभ्यःपरस्याप्राणिकर्तृकस्यस्यं

दतेःसस्यषोवास्यात् अनुष्यंदते अनुस्यंदतेवाजलम् अनुस्यंदते हस्ती अप्राणि

ष्वितिपर्युदासान्मत्स्योदके अनुस्यंदते अनुष्यंदते इमत्रापिपक्षेषत्वंभवत्येव प्राणि

सि॰ सु॰ ५८ धुवेत्यकौत्नस्मात् कृपोरोलःकृप उपलइतिच्छेदःकृपेतिलुप्तषष्ठीकम् तच्चावर्तते

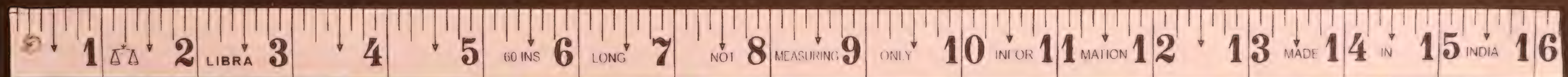
कृपोयोरेफस्तस्यलःस्यात् कृपेऋकारस्यावयवोरःरेफसदृशस्तस्यलकारसदृशःस्या

त् कल्पते चक्लृपे चक्लृपेरस्मादिसंधिवत् लुटि च क्लृपः लुटि च स्यसनोश्च कृपःपरस्मै

पदं वा स्यात् तासि च क्लृपः कृपेः परस्य तासेःसकारादेरार्द्धधातुकस्येड्वा नस्यात्तङा न

योरभावे कल्प्तासि कल्पितासे कल्प्तास्म कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते कल्पिषीष्ट क्लृ

प्सीष्ट अक्लृपत् अकल्पिष्ट २१॰ अक्लृप्स अकल्प्स्यत् अकल्पिष्यत अकल्प्स्यत इत्यर्तः ५९

मेघर्शोभितादिर्हेतादिषु अथतरवंनास्मयोदण्डारनुदाणेनतःषिनस्य घटयेणायाम्

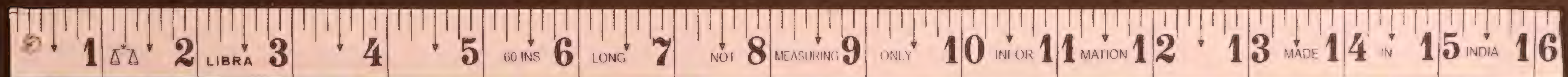
ग्रीते जघटे घटादयोमितइति वदमाणेनमित्संज्ञातन्फलेनणौमितांह्रस्वइतिचि

समन्तोदीर्घोऽन्यतरस्यामितिचवदणे घटयति विघटयति कथंतर्हिकमलवनोद्घा

टनंवकुर्वतेये प्रतिघाटयितामममनन्दरिदन्धः कमलाकपर्निवेमादिषुणिट् घ

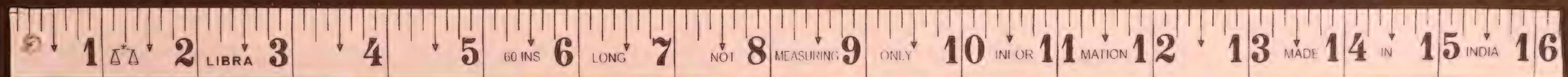
टसंज्ञानइतिचौरादिकस्येदम् नवनमेवार्थविशेषेमितार्थमनुवादोयमितिवाग्रम्

नामेमितोह्स्वावितिनिषेधात् अहेतौस्वार्थणिचिज्ञयादिपंचकस्यनिरिङ्कास्तुघटादयोमि

सि॰ कौ॰ ५०

तोनेत्यर्थः व्यथ भयसंचलनयोः व्यथते व्यथो लिटि व्यथोऽभ्यासस्य संप्रसारणम् स्याल्लि
टि हलादिशेषापवादः थस्य हलादिशेषेण निवृत्तिः विव्यथे ११ प्रथ प्रख्याने प्रथते
पप्रथे प्रस विस्तारे पप्रसे म्रद मर्दने स्खद स्खदने स्खदनं विदारणम् क्षजि गति
दानयोः मित्त्वसामर्थ्यादनुपधात्वेऽपि णिमुल्योर्विनिदीर्घविकल्पः क्षञ्जते चक्षञ्जि
ञ्जे क्षजं क्षाजं क्षाजम् दक्ष गतिहिंसनयोः योऽयम् वृद्धिशैघ्र्यार्थयोरनुदात्तेत्सु पठि
तस्तस्येहार्थविशेषविवक्षार्थोऽनुवादः क्रप कृपायां गतौ कदि क्रदि क्लदि वैक्लव्ये वै ५०

कल्पइत्येके ञयोष्वनिदिनइतिनन्दीश्वदितइतिस्वामी ऊदिङ्कदीश्वदितौ ऊदङ्कदेतिवा

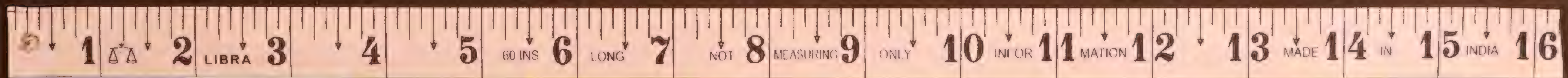
निदिनाविति मैत्रेयः कदि ऊदिङ्कदीनामाह्वानेरोदनयोः परस्मै पदेष्वङ्कानांपुनर्विहा।

पाठो भिन्नार्थ आत्मनेपदार्थश्च जित्वरासंभ्रमे त्वरादयः षितः षित्वादङ् त्वत्वरत्ने ग्र

छफणांताः परस्मैपदिनः ज्वरेरोगे ज्वरति जज्वार गडसेचने गडति जगाड हेडवेष्टने

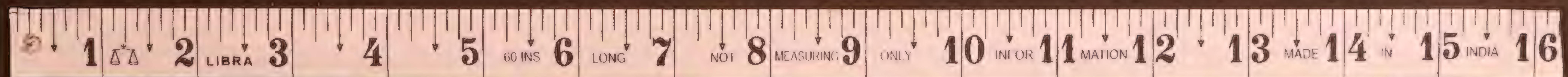
हेडृ अनादरे इत्यात्मनेपदेषुगतः सएवोत्सृष्टानुबंधोनुद्यते अर्थविशेषे भिन्नार्थम्

परस्मैपदेभ्यो ज्वरादिभ्यः प्रागेवानुवादे कर्तव्ये तन्मध्ये नुवादसामर्थ्यात्परस्मैपदेम्।

लि॰ ५८

हेडति जिहेड हिडयति ब्रुहिडि विस्मलोविति दीर्घः ब्रहीडि ब्रनादेरत हेडयति वट
भट परिभाषणे वटवेष्टने भटभृता विनिपठितयोः परिभाषणे भिन्नार्थौ रनुवादः।
नटनृतौ इत्ययमेव पूर्वमपि पठितम् तत्रायं विवेकः पूर्वं पठितस्यना``मर्थः यत्का
रिष्वुनटव्यपदेशः वाक्यार्थाभिनयो नाट्यम् चटादौ नन्नृमन्नृतं चार्थः यत्कारिष्वुन
र्तकव्यपदेशः पदार्थाभिनयो नृत्यम् गात्रविक्षेपमात्रं नृत्तं केचित्तु चटादौ नटन
ता विनिपठन्ति गतावित्यन्ये लोपदेशपर्युदासवाक्ये भाष्यकृता नाटीति दीर्घपाठा

ञुटादिर्णोपदेशाएव ष्ठकप्रतिघातेस्तकति वटन्तमौन्तमिप्रतिघातयोः पूर्वपटि

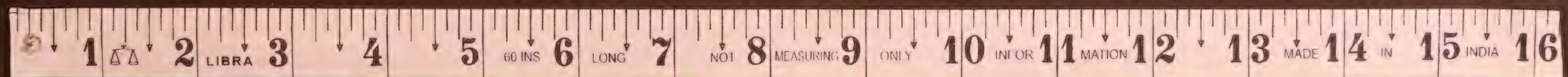
तमन्तमिमात्रेमित्वार्थोरनुवादः आत्मनेपदिषुपटितस्यपरस्मैपदिष्वनुवादाभरस्मै

पदम् कोवरसने गादित्वान्नवृद्धिःअकवीत् रगेशंकायाम् लगेसंगे ह्रगेह्लगेष

गेष्टगे संवरणे कगेनोच्यते अस्यायमर्थइतिविशिष्यनोच्यते क्रियासामान्यार्थत्वा

त् अनेकार्थत्वादित्यन्ये अकअगकुटिलायांगतौ कण रणगतौ चकाण रसण

वणशाणश्वणदानेव शाणगतावित्यन्ये अथकथक्कणपहिंसार्थाः जाक्षिनिप्रहर

सि॰
कु॰
५५

णेतिसूत्रे क्नोपयति मित्वेपि हेतिर्निपात्यते क्नापयति मित्वनिपातनाम्नवाचित्वम

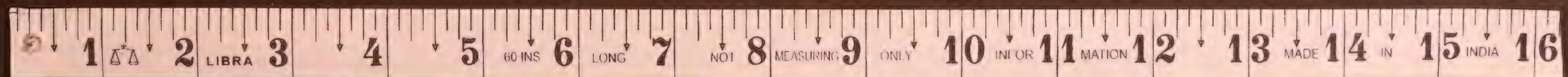
न्लोविनिर्दीर्घविरिनायाम् ग्रक्नथि ग्रक्नाथि क्नथं क्नथं क्नाथं क्नाथम् वनव हिंसाया

मितिशेषः वनत्यर्थस्यैवायं धातुर्ननतानादिकस्यानुवादः उदिकरणसामर्थ्या

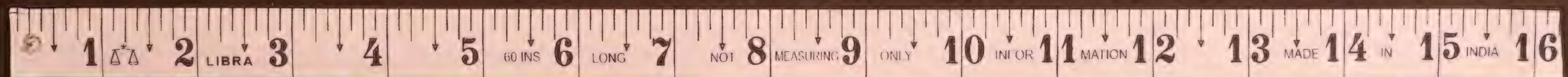
त्सेनक्रियासामान्येवननीत्यादि प्रवनयति ग्रनुपसर्गस्यानुमित्वविकल्पावदाने ज्व

लह्वीमो णप्रत्ययार्थे पठिष्यमाणपवायंमित्वार्थमनूद्यते प्रज्वलयति ह्वल ल्मलव

लने प्रह्वलयति प्रह्मलयति स्नज्ञाध्याने चिंतायां पठिष्यमाणस्य श्राध्यानेमित्वार्थोर ५५

नुवादः अर्थ्यानमुत्कण्ठापूर्वकं स्मरणं दृभये दृविदारणइतिक्रादेरयं मित्वार्थोन
नुवादः दृणंतंप्रेरयति दरयति भयाद्दन्तत्रदारयति भावंतरमेवेदमितिमते तद्द्रा
तीत्यादिः केचित्तु दादौ अन्त्यदृश्वरेतिसूत्रेवदृदूतिदीर्घस्थानेह्रस्वं पठंति तत्रेतिमाधव ः
नुनेथ ज्ञादिषुपठिष्यमाणस्यानुवादः नयावमत्रनारयति ज्ञापाकेष्विति कृतान
स्मृदृत्यादिकस्यचसामान्येनानुकरणम् लुग्विकरणालुग्विकरणयोरलुग्विकर
णस्य लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैवेतिपरिभाषाभ्यां श्रपयति विक्लेदयती

मि॰ तुं॰ ९०

त्यर्थः पाकादन्यत्र श्रापयति स्वेदयतीत्यर्थः मारणेनोक्षणनिशामनेषु ज्ञानिशामनंवा

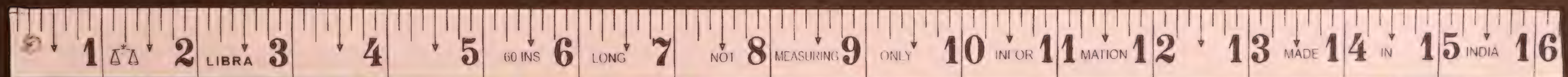
लुवज्ञानमितिमाधवः ज्ञापनमात्रमित्यन्ये निशानेक्षितिपाठांतरं निशानंतीक्ष्णीक

रणम् एष्ववर्थेषु जानातिर्मितत्वमित्येके मितुरादौ ज्ञापनमारणादिकं तस्यार्थः कथं

विज्ञापनाभर्त्स्नेषु मित्त्वमेतीति नह्यायमन्यायार्थ इति श्रूणमाधवमेनत्वोत्लषज्ञाने

क्षिणिपं हनोहरदनादीनां मेतत्वनकाप्यनुपपत्तिः कंपनेचलिः चलकंपनेइतिज्व

लादिः चलयति प्राणोम् कम्पनादन्यत्रतु पीलं चालयति श्रन्यथाकरोतीत्यर्थः ह ९०

रतीत्यर्थइति स्वामी सूत्रं चालयति दीपनीत्यर्थः छदिरूर्जने छदअपवारणर

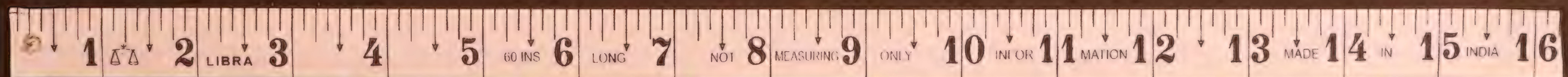
योजादिकस्य स्वार्थे णिजभावमित्यार्थोयमनुवादः अनेकार्थत्वादूर्जनेऽर्थे वृत्तिः।

छदनं प्रयुक्ते छदयति व्रणबंधं प्रावरणं वा करोतीत्यर्थः अन्यत्र छादयति अप

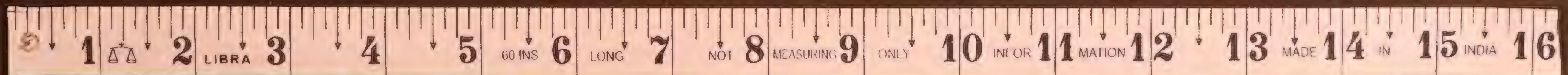
वारयंतं प्रयुक्ते इत्यर्थः स्वार्थे णिचि तु छादयति बलीभवति अपवारयति वेत्य

र्थः जिह्मोन्मथने लडि. लड विलासे इति पठि तस्यमित्यार्थोरनुवादः उन्मथन

मायनम् जिह्मापाठेन षष्ठीतत्पुरुषः लडयति जिह्मां तृतीयातत्पुरुषो वा लडय

सि॰ कु॰ ८। ति जिह्वया ग्रसेन जिह्वाग्राहेनव्यापारो लक्ष्यते समाहारद्वन्द्वोरयम् लडयति शत्रु
म् लडयतिदधि ग्रमत्रलाडयति पुत्रम् मदीहर्षग्लेपनयोः ग्लेपनंदैन्यम् देवा
दिकस्य मित्रार्थोयमानुवादः मदयति हर्षयति ग्लेपयति वेमर्थः ग्रमत्रमादयति
चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः ध्वनशब्दे भावयं मित्रार्थमनूद्यते ध्वनयति घराटा
म् ग्रमत्रध्वानयति ग्रमशब्दानमुच्चारयतीत्यर्थः ग्रत्रभोजः दलिवलिस्खलिरणि
ध्वनित्रपिलयश्चेति पपाठ तत्र ध्वनिरणी उदाहृतौ दलविदारणे वलसंवरणे स्व ८।

लम्बने त्रपूषलज्जायामितिगतानामेषां णौ दलयति वलयति स्खलयति त्रपयति दे

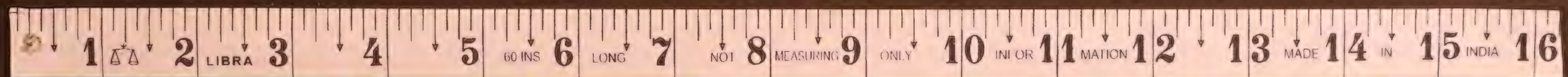
दये इति वक्ष्यमाणस्य कृतात्वस्य निर्देशः। क्षपयति स्वन अवतंसने शोहे इति प

ठिष्यमाणस्यानुवादः स्वनयति अन्यत्र स्वानयति घटादयो मितः मित्संज्ञा इत्यर्थः।

जनीजृष्क्नसुरञ्जोमन्ताश्च मित इत्यनुवर्तते जृषिति षिन्निर्देशात् जीर्यते ग्रहणम्

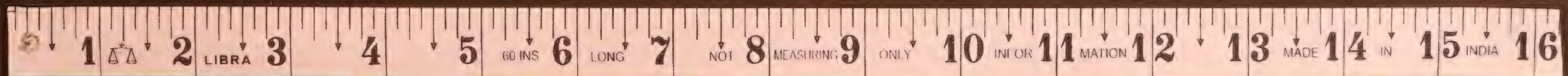
जृणाने स्वजारयति केचित्तु जृस इति पठित्वा तस्य निरसनमिति दैवादिकमुदाह

रंति ज्वलह्वलह्मलनमामनुपसर्गाद्वा एषां मित्त्वं वा प्राप्तविभाषेयम् ज्वलयति ज्वा

सि॰ कु॰ ८२

लयति उपसृष्टे तु नित्यं मित्त्वम् प्रज्वलयति कथं तर्हि प्रज्वालयति उत्क्रामयतीति
णिजन्तात्करोतीति णिः कथं संक्रामयतीति मितां ह्रस्व इति सूत्रे वा चित्तविरागे इत्यतो
वेत्यनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणादिति वृत्तिकृत् एतेन रजो विश्रामयन्नात्तां पुर्यान्
विश्रामयेति स इति व्याख्यातम् ग्लास्नावनुवमां च अनुपसर्गादेषां मित्त्वं वा स्यात्।
आद्ययोरप्राप्ते इतरयोः प्राप्ते विभाषा न कम्यमिचमाम् अमन्तत्वात्प्राप्तं मित्त्वमेषां।
न स्यात् कामयते आमयते चामयते शमो दर्शने शाम्यतिर्दर्शने मित्त्वं स्यात् निशाम ८१

यति रूपम् अन्यत्र प्रणायिनो निशामयध्वपरःकथाः कथंतर्हि निशामयतइत्यतिंवि

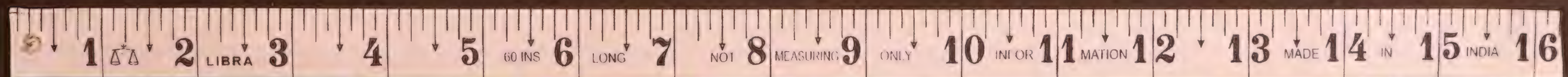
सराहृदन्तोमेमेति शामश्चालोचनइतिचौरादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वाच्चुवेण

वृत्तिः शाम्यतिवत् यमोरपरिवेषणे यच्छतिर्भोजनमोरन्यत्रमित्यस्मात् आयामय

ति इत्युच्यति व्यापारयीतिवेन्मर्थः परिवेषणेतु यमयति ब्राह्मणान् भोजयतीत्य

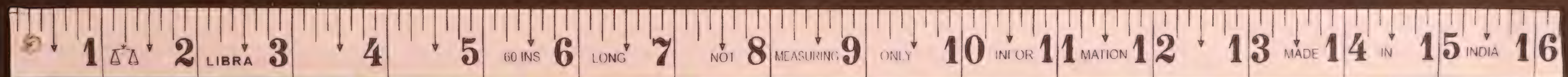
र्थः पर्यवसितंनियमयत्रिमादित्तनियमवच्छुद्धान्नकरोतीति लोवोयम् सवा

दिस्वपरिभ्रंषच मित्रेभेव अवमखादयति परिस्खादयति अपावपरिभ्यइतिस्या

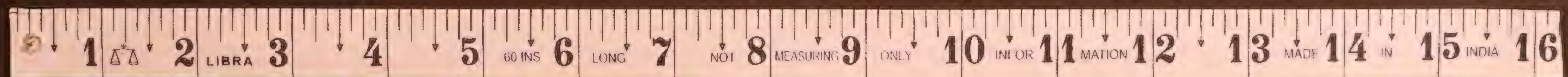

सि॰
मु॰
९३

सकारः स्वामीत्यनकमीतिनजमन्तरविसत्त्वामनन्तवर्ग्यामप्रदर्शनेहतिविच्छेदप
मत्वपरिवर्षेणमित्यमाह तन्नेतपर्यवसितंनियमत्रित्वादिसम्भोगाव उपसहृत्स
सवेदेश्वेदवादिष्वर्वेस्मेतिनियमास्मवादयतीत्याहुः तस्मात्त्रवद्येउदाहरण प्र
त्युदाहरणयोर्थ्यमासःफलितः इदंवमतहृत्रिस्यासादि विरोधाउपेक्षम् फलगतो
नेतितिहृत्रमसंभवात् निष्ठ्यासर्वेमसोपदितः फणादिकार्यान्तरोधात् फणंवम
सातं पर्वावापत्वाभ्यामत्तोयोसा कितिलिटिंसटिष्यलिव फेणतःफेणिय पफण ९३

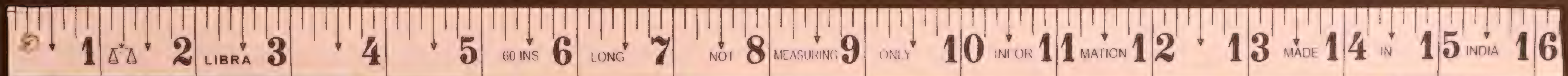

न्तः पफणतुः फणयति इत्व ज्वलादिः समाप्तः फणेः प्रागेव इदितो के तन्मते फाणय
तीत्येव राजृ दीप्तौ स्वरितेत् राजति राजते रेजतुः रराजतुः रेजे श्रुत इत्यनुवृत्ता व
पिविधानसामर्थ्यादात्वं टुभ्राजृ टुभ्राशृ टुभ्लाशृ दीप्तौ अनुदात्तेतः भ्राजते विहृया
त्वः फणादिकार्यार्थः पूर्वपाठस्तु वस्वादिवत्त्वाभावार्थः तत्र हि राजिसाहचर्यात्
फणादेरेव ग्रहणं भ्रेजे बभ्राजे वा भ्राशेति ग्रमत्वा भ्राशते भ्राशते भ्रेशे बभ्राशे भ्ला
शते भ्लाशते भ्लेशे बभ्लाशे द्वावपीमौ तालव्यान्तौ स्यम स्वन ध्वन शब्दे स्यमादयः त

सि॰
उ॰
८४

स्यमन्ताः परस्मैपदिनः स्यमतः सस्यमतुः अस्यमीत् स्वनतः सस्वनतुः अस्वानीत् अस्व
नीत् विष्वणति अवष्वणति सघाहं भुंक्त इत्यर्थः वेश्च स्वन इति षत्वं फणादयो गताः
दध्वनतुः ॥ ९० षम ष्टम अवैकल्ये समाम तस्ताम ज्वल दीप्तौ अज्वालीत् चल कंपने ।
जल घातने जालनं तेदाणम् जलति टल ट्वल वैक्लव्ये ष्ठल स्थाने हल विलेखने ण
ल गंधे बंधन इत्येके पल गतौ पलति बल प्राणने धान्यावरोधे च बेलतुः बेलुः पुल म
हत्त्वे पोलति कुल संस्त्याने बंधुषु च संस्त्यानं संघातः बंधुशब्देन ज्ञातयो गृह्यन्ते कोल ८४

ति चुकोल शलहुलपत्लृ गतौ शशाल जुहोल पपात पेततुः पतिता पताश्रम अ

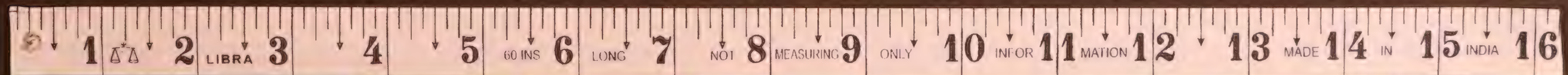
ड्विपेत् अपप्तत् नेर्गदेति णत्वम् प्रण्यपप्तत् क्वथनिष्पाके क्वथति चक्वाथ अक्वथी

त् पथेगतौ अपथीत् मन्थविलोडने मेथतुः अमथीत् टुवमउद्गिरणे इदेवनिपा

तना ह्नतइत्वमिति सुधाकरः ववाम ववमतुः वदित्वादेत्वाभ्यासलोपौन भागवृत्तौ

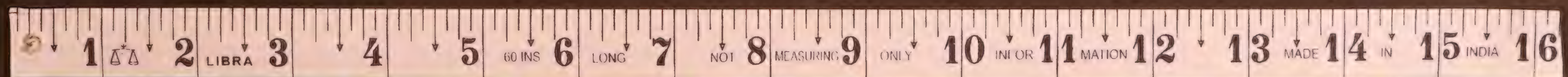
तु वेमतु रिमाद्यपुदाहृतं तद्भाष्यादौन दृष्टम् भ्रमुचलने वाभ्राशेति श्यना भ्राम्यति।

भ्रमति भ्राम्यतीत्यत्रदिवादौवक्ष्यते वाजृभ्रमुत्रसाम् एषामेत्वाभ्यासलोपौस्तः मेड

सि॰
कौ॰
८५

ल्लाकोरणवलनेमेव यान्वर्थो न तु वलनमात्रम् किति लिटि थलि च भ्रेमतः वभ्रम
तुः अभ्रमीत् क्षरसंचलने अक्षारीत् अथ हावनुदात्तेतौ षहमर्षणे परिनिविभ्य इति
षत्वम् परिषहते सेहे सहिता तीषसहेति वेटः इडभावे ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपाः सह
वहोरोदवर्णस्य अनयोरवर्णस्य ओत्स्यात् ढलोपे सोढा सोढः रूपसमहः सस्य षत्वं
नस्यात् परिसोढा सिवादीनां वाड्व्यवाये परिनिविभ्यः परेषां सिवादीनां सस्य षो वा
स्यात् अड्व्यवायेपि पर्यषहत पर्यसहत रमु क्रीडायाम् रेमे रेमिषे रन्ता रंस्यते रंसीष्ट ८५

ग्रंस्त ग्रथकर्मता।परस्मैपदिनः षदॢविशरणगत्यवसादनेषु पाघ्राध्मास्थाम्ना

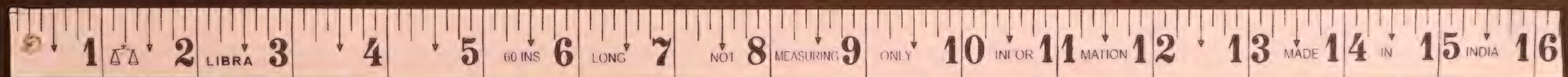
दाण् दृशिमर्तिशदसदांपिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्छधौशीयसीदाः पादी

नांपिबादयश्चादेशाःस्युरित्संज्ञकपाकारादेशप्रत्ययेपरे सीदति ससाद सेदतुः सेदिथ

ससत्थ सेत सत्स्यति लृदित्वादङ् असदत् सदिरप्रतेः निषीदत् सदेःपरस्यलिटिस

दे रभ्यासाव्यवायेपिषत्वनस्यात्क्षिति निषसाद निषेदतुः पाद्धपातनेनेविशीर्णतायामय

म् पातनंतत्विषयनयानिर्दिश्यते पादेपितः पिडाविनोरस्मादात्मनेपदस्यात् शी

सि· कौ· ९९

यते शशाद शेदतुः शेदिथ शशाथ शत्ता अशदत् क्रुश आह्वाने रोदने च क्रोशति क्रो

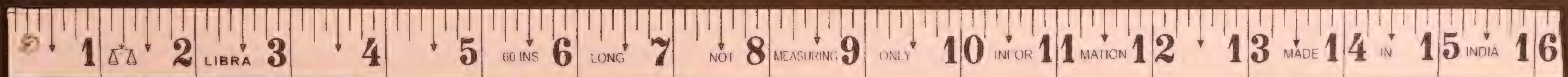
ष्टा क्रोक्ष्यः अक्रुक्षत् कुच संपर्चन कौटिल्यप्रतिष्टंभ विलेखनेषु कोचति चुकोच।

बुध अवगमने बोधति बोधिता बोधिष्यति रुह बीजजन्मप्रादुर्भावे च रोहति रुरोहि

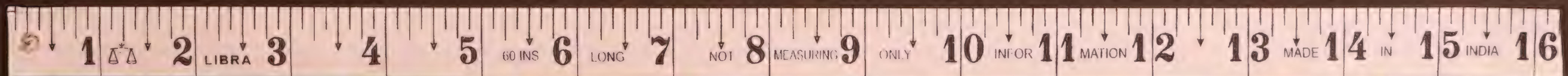
थ रोढा रोक्ष्यति अरुक्षत् कस गतौ अकासीत् अकसीत् इत अन्तादिगणः समा।

प्तः अथ गूहस्वरितेतः हिक्क अव्यक्ते शब्दे हिक्कति हिक्कते अञ्चु गतौ याचने

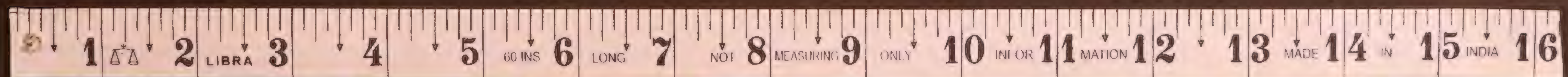
च अञ्चति अञ्चदमेके अविदस्यपरे टुयाचृ याच्ञायाम् याचति याचते रेट्ट परिभाषणे। ९९

रेटति रेटते चेतचेदे यावेन चव चाते चेते अचतीत् चवाद चेदे अचदीत् प्रोष्टपर्यामो
पुप्रोष पुप्रोषे मिहृमेहृ मेधाहिंसनयोः मिमेद मिमिदे ध्यातामिमावितिस्वामी मि
मेघ धान्नाविति न्यासः मेथृसंगमेच मेथति मिमेथे णिदृणेदृकुत्सासन्निकर्षयोः नि
निदतुः निनिदे निनेदतुः निनेदे श्रृधुमृधु उन्दने उन्दनं क्लेदनं शर्द्धति शर्द्धिता मर्द्ध
ति मर्द्धते मर्द्धिता बुधिर बोधने बोधति बोधते इरित्वादङ्वा अबुधत् अबोधीत् अ
बोधिष्ट दीपजनेति चिण्नत्रभवति प्रतीतरमाहवोर्षेण देवादिकस्येव नत्वग्रहणं

सि॰ दु॰ ८३ तू उर्वुं दिव निशामने निशामनं ज्ञानम् वुबुन्द वुबुन्दे अवुदत् अवुन्दीत् वेणगति
ज्ञानचिंतानिशामनवादित्रग्रहणेषु वेणति वेणते नाग्लोपयम् खनु अवदारणे
खनति खनते गमहनजनखनघसां लोपः पधामुपधाया लोपः स्यादजादौ क्ङिति
नवड्डि वाव्रनु: येविभाषा खायात् खन्यात् चीनृ आदानसंवरणयोः चिचीव चिची
वे वाणृ ज्ञानिशामनयोः व्यपगतौ अव्ययीत् दाम्रदाने ददाश ददाशे भेषृ भये।
गतौ विस्यके भेषति भेषते भ्रेषृ भ्लेषृ गतौ असगति दीप्तादानेषु असति असते आस ८२

श्रासे श्रंयंथानोपि स्पश बाधनस्पर्शनयोः स्पर्शने ग्रंथने स्पशते लषकांतौ वाश्रोशति

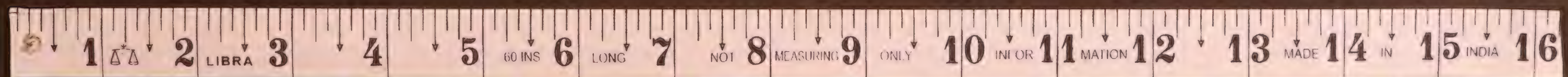
श्यन्वा लष्यति लषति लेषन् लेष चषभक्षणे छषहिंसायां वक्षषतः वक्षषे ऊषश्रा

दानसंवरणयोः श्नदश्नत्त श्रदने दासदाने माहृमाने गुहसंवरणे ऊडुययथायागो

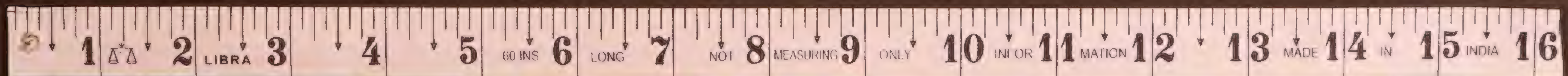
हः गुहउपधायाऊत्याद्गुणे इन्नावजादौप्रत्ययेपरे गूहति गूहते ऊदित्वादिट्वा ग

हिता गोढा गूहिष्यति घोक्ष्यति गूहेत् गुह्यात् श्रगूहीत् इड्भावेक्सः श्रघुक्षत् ल

ग्वाधुक्षदिहलिहगुहामात्मनेपदेदन्त्ये पथांकत्तस्य लुग्वास्यादन्त्येनडि ढत्वघत्वढलो

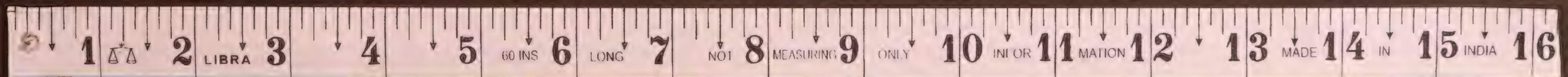

पदीर्घाः अगृढ अशुनत कांस्याचोर्मनलोपः अशुनातां अशुनंत अगुहहि अशुना
महि अशुथा व जताः उभयपदिनः श्रिञ् सेवायाम् श्रयति श्रयेत शिश्राय शिश्रियतुः
शिश्रियुः श्रयिता शिश्रीतिचङ् अशिश्रियत् भृञ् भरणे भरति बभार बभ्रतुः बभ
र्थ बभृव बभृवे भर्ता ऋद्धनोः स्ये ऋतोऽहने श्व स्ये इट् स्यात् भरिष्यति रिङ् शयग्लिङ्
क्ष पोयकिणादावार्द्धधातुके लिङ् च ऋतो रिङादेशः स्यात् रीङ् ऋक्तेनेति रिङ्ः ष्विसाम
र्थ्यादीर्घोन भ्रियात् उश्च ऋवर्णान्तात् परो झलादी लिङ् तङ्परः सिच्च कितौ स्तः भृषीष्ट

भ्राशायाम्लाम् अभार्षीत् अभार्ष्टाम् अभार्षुः ह्रस्वादंगात् सिचोलोपःस्याज्झलि अभृ
त अभृषातां अभरिष्यत् हृञ्हरणे हरणं प्रापणं स्वीकारः स्तेयंनाशनंच जहर्थ ज
ह्रिव हर्ता हरिष्यति धृञ्धारणे धरति अधार्षीत् अधृत णीञ्प्रापणे निनयिथ नि
नेथ निन्यिव अथाजन्ताःपरस्मैपदिनः धेट्पाने धयति आतोलोपइटिच अजाद्यो
रार्द्धधातुकयोः क्ङिदिटोःपरयोरातो लोपःस्यात् द्वित्वात्पूर्वमाल्लोपप्राप्ते द्विर्वचने
ऽचीति निषेधः द्वित्वकृते आलोपः दधतुः दधुः दधिथ दधाथ दधिव दधिम धाता

सि. कौ. ६५

दाधाघ्वदाप् दारूपा धारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युः दाप्दैपौ विना एर्लिङि घुसंज्ञानां मा

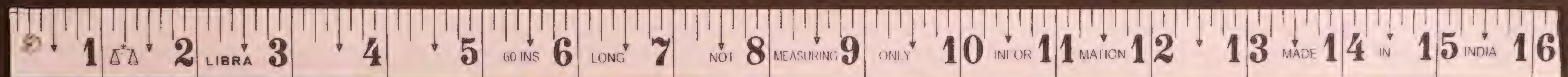
स्थादीनां चैत्वं स्यादार्धधातुके किति लिङि देयात् देयास्तां देयासुः विभाषा धेट्श्व्योः

आभ्यां च्लेश्चङ् स्यात्कर्तरि वा चिनि लुङि परे चङीति द्वित्वम् अदधत् अदधतां विभाषा

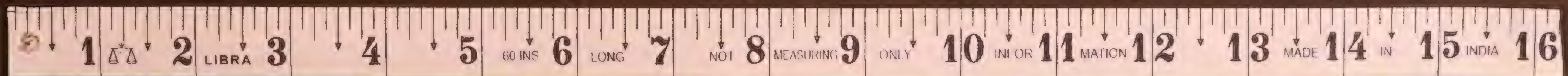
घ्राधेट्शाच्छासः एभ्यः सिचो लुग्वा स्यात्परस्मैपदे परे अधात् अधातां आतः अधुः य

मरमनमातां सक्च एषां सक् स्यादेभ्यः सिच इट् परस्मैपदे परे अधासीत् अधासिष्टां अधासि

षुः ग्लै म्लै हर्षक्षये ग्लायति जग्लौ जग्लिथ जग्लाथ वाऽन्यस्य संयोगा ६५

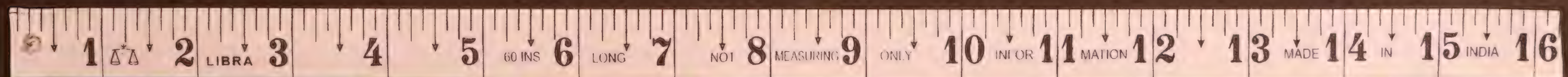

ढेः कुमार्य्योदेवदत्तसमंयोगादेर्थानोरातपर्त्तवासा दाईथात्केकिनिलिडि ष्ठाया
त् ग्रैयात् अग्लासीत् म्लायति ऊैम क्षरणे क्षायति दवौ अदासीत् सकरणे निर
स्कारः ऐसम शैत्ये श्यौ ष्यैविनिायाम् वैपाहे मैष्टेपाक्संज्ञानयोः स्नायति षौपदे
घास्मापि संतेकृतेरूपं नत्सम् षोपदेशाकलंतनिष्ठासति अनिष्ठापदित्तत्रघत्वम्
वैदावदेन ऐजैपेदयो दायति सैनेकृतेरूपं नत्सम् षोपदेशाकलंतनिष्ठासति अ
निष्ठापदित्तत्रघत्वम् जायति जज्ञौ जाता स्यायिति सैसौ साता कुमार्य्यस्यत्रविभाषाछा

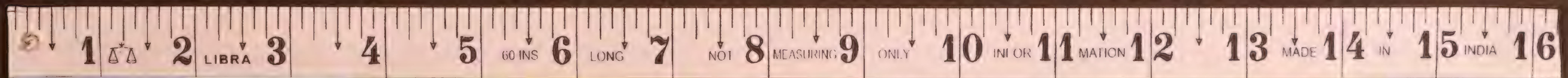

सि॰
उ॰
८०

धेट्यित्र वक्ष्यते रेव ग्रहणं न त्वमेतेन पत्वसिज्लुकौ न मायात् अमासीत् कैं गै शब्दे गे
यात् अगासीत् पै ओवै शोषणे पायात् अपासीत् ष्मास्येति त्वं न दपवादप
लिङ्सिचोर्निमातिस्थेति सिज्लुक् न तया ह्रूपमलाजनाकनात् ष्टै वेष्टने स्तायति ष्णै वे
ष्टने शोभायाम् स्नेयके स्नायति स्त्ये ष्ट्ये शब्दे स्त्यायति अनुनादेरसिज्लुको न दायादी
न् अदासीत् पा पाने पाघ्राध्मेति पिबादेशः तस्मादनाबोपधायागुणः पिबति पेयात्
अपात् घ्रा गन्धोपादाने जिघ्रति घ्रायात् घ्रेयात् अघ्रासीत् अघ्रात् ध्मा शब्दाग्निसं ८०

योगयोः थमतिष्ठागतिनिवृत्तौ तिष्ठति स्थादिष्वभ्यासेनेति षत्वम् अधितष्ठौ उपस।
र्गादिति त्वम् अधिष्ठातास्थेयात् म्ना अभ्यासे मनति दाण् दाने प्रणियच्छति देयात्।
अदात् ह्वृ कौटिल्ये ह्वरति ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ऋदंतस्य संयोगादेरंगस्य गुणः स्याभ
क्लिटि किदर्थमपीदं परत्वात्सत्यपि भवति रपरत्वम् उपधावृद्धिः जह्वार जह्वरतुः
जह्वरुः जह्वर्थ ह्वर्ता अह्वनोः स्य ह्वरिष्यति गुणोर्तिसंयोगाद्योः अर्तेः संयोगादेश्चर्दंत
स्य च गुणः स्याद्यकि यादावार्द्धधातुके लिङि च ह्वर्यात् अह्वार्षीत् स्वृ शब्दोपतापयोः

सि॰
कु॰
७१

स्वरति स्वरिति स्तीति वेट् सस्वरिथ सस्वर्थ वमयो स्तु स्पुकः किति श्रिञएकाच ऊगं

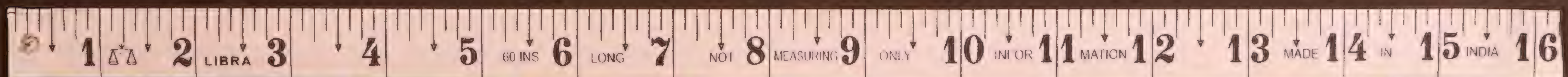
तात्स्वपरयोर्गित्कितोर्निरासस्मात् परमपि स्वरत्यादिविकल्पं बाधित्वा पुरस्तात् प्रतिषे

धकाण्डारम्भसामर्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् सस्वरिव सस्वरिम प

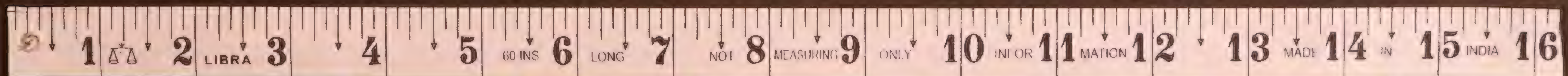
रत्वादूदन्तेति नित्यमिट् स्वरिष्यति स्वर्यात् अस्वारीत् अस्वारिष्टां अस्वार्षीत् अ

स्वार्ष्टाम् स्मृ चिन्तायाम् ह्वृ संवरणे सृगनोः क्रादित्वान्नेट् ससमर्थ सस्मरिव रिङ् स्त्रियात्

अस्मार्षीत् अस्मार्ष्टां सतिशासस्तीति भस्व एभ्योऽरङ् स्मार्कर्तरि लुङि हहलघायाधा ७१

सिनास्माहवर्णीत्समंतेनी ञ्जोहेत्मादिकोवेवगृह्यते तेनभ्रातोर्नीड् शीङ्गतोत्तपा
ञ्जाख्येनिशितिर्योरादे घाः थावति अगतिप्रापणयोः अवति अवाम्तनोनोदादि अ
ब्लेर्ह्यात्मेर्जनोवमृणाःस्याज्ञिटिणलिश्रागवड् पथाहद्विः आरआवन्तः आरूः इडमर्नि
वयतीनाम् शृदञ्जेयेत्र् पभ्यमालोनिममिट आरिथ अर्ता अरिष्यति अर्यात् आर्षी
त् आर्षीम् पहूमेवेनगरति जगार जगर्थ जघ्रिवरिड् घ्रियात् अगार्षीत् ४६ घृह्
ह्वेवे स्त्रुगता स्त्रुतेष स्त्रव स्त्रयात् णिश्रीतिवड् त्नहपथगुणादंतरंगत्वाडवड् अ

सि॰
कु॰
११

स्तनवत् पुप्रसवे सर्वयोः प्रसवोभ्यनुज्ञानम् हवोप सववित सवुविव सोना स्नुस

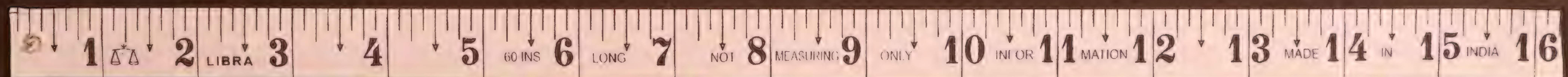
भ्रजयाःपरस्मैपदेषु पञ्चाःसिचइटस्यात्परस्मैपदेषु प्रसावीत् एवौन्नयाभ्यांचिञ्ञा।

माह्वर्यात् सनोनेरेवग्रहणमितिपदे प्रसोघत् स्नुस्रवणे स्नुवःस्पृच स्नुवाःस्तुइमा

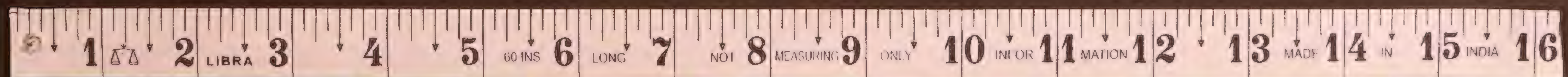
देशाःस्यात्स्नुप्रसयस्नुपाद्योपवादः श्रोडिं ना ह्वानोर्गुणेनश्रणोतिस्नुणनतः रुस्नु

वोःसार्वधातुके जहोतेःस्नुप्रसयांतस्यानेकाचोंगस्यवासंयोगपूर्वो वर्णस्ययणस्या

दजादैर्भ्रकृतिसार्वधातुकेउवङोपवादः स्नुवंपति स्नुवोमि स्नुवःस्नुवणवःस्नुवणमः स्नु ११

णमः श्रुणोष श्रुणुव श्रुणवानि श्रुणयान् श्रूयात् अश्रौषीत् शुश्रूषेयं भवति अयं
कुटादौगमर्थेऽपि दुडुगतौ दुदोष दुदविष दुदोष दुदुव दुवाणि णिश्रीतिवङ अ
दुडवत् जिज्ञिअभिभवे अभिभवोम्मनीकरणम् मृनीभवनंच आयमकर्मकः॥
शत्रून् जयति द्वितीयेन्नकर्मकः अध्ययनान्पराजयते अध्येनग्लायतीत्यर्थः विप
राभ्यांजेरितिनङ् पराजिरसोढमपादानत्वम् अध्यडीडन्नाद्गिः खिडूदवहस
ने स्मयते सिष्मिये सिष्मियिहे सिष्मियिध्वे ५४ गुडस्त्रव्यक्तेशब्दे गवते जुगुवे गा

सि॰ कौ॰ ७३

ङ्गवौ गावे गावे गावे इट पञ्चकृते ह्वाः गोःलङि इति प्रगो गेन गेषानां गेरन् गा

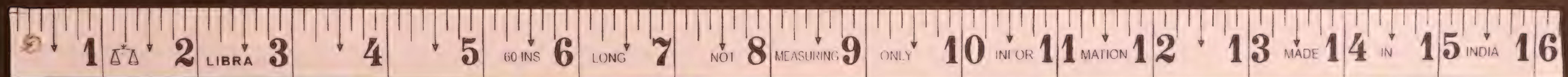
मीष्ट गासीयास्तां गासीरन् गाङ्कुटादिभ्ये इङो देशोसैवगाङो ग्रहणंनत्वस्मते

नाडित्वात् पुमास्थगीत्वेन प्रमाण प्रादादिकोपमितिहरदत्तादयः फलेतु नभेदः

कुङ्घुङ्उङ्ङुङ्पाहे प्रमेपतङ्ङ्ङउङ्ङ् खुङ् घुङ् ङुङ् इत्याहुः कवते चुकुवे ववते

प्रवेते ऊवे वार्णादांगं बलीयस्त्ववङ् वनतः स्तवर्णोदीर्घः प्रोता प्राष्यते प्रोषोष्ट प्रो

ष्टरवते जङ् वेङोता सुङ् स्टङ् मङ् गतौ ज्याङ् इत्येके ५५ रुङ् गतिरेषणयोः रेषा। ७३

णं हिंसा करणे च विनामे षद् अवधंसने धयति दधे मेद् प्रणिदाने प्रणिदानं विनि

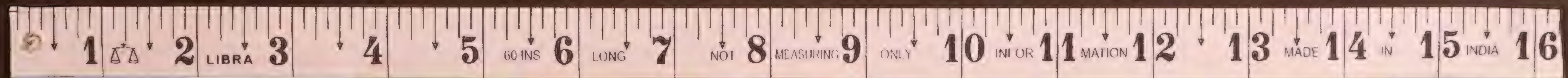
मयः प्रत्यर्पणं च प्रणिमयते नेर्गदेति णत्वम् तत्र तु प्रकृतिमाङिति पठित्वाङि तो

माप्रकृतेरपि ग्रहणमेष्टव्यात् देङ् रक्षणे दयते दयते दिदिगिलिटि दिग्यादेशेनाहि

त्ववाधनमिष्यते इति वृत्तिः दिग्ये दिग्याते दिग्यिरे स्याद्धोर्विभ्रमयोरिदादेशाः स्या

त्सित्तु किन्स्यात् अदित अदिथाः अदिषि श्येङ् गतौ श्यायते शश्ये श्येङ् वृद्धौ प्याय

ते पप्ये प्याता त्रैङ् पालने त्रायते तत्रे पूङ् पवने पवते पुपुवे पविता मूङ् बंधने मव

सि॰
तुं॰
७४

ते ङीङ् विद्यासागतो इयते डिञ् इयिता ६६॰ नृत्यवननवणयोः अनदह्यतोः अ

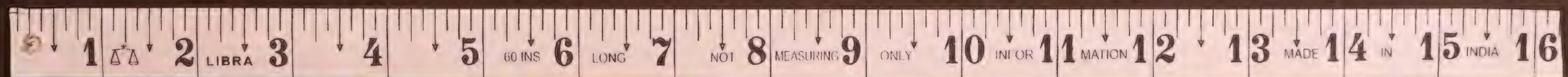
दंतसथानोरंगसेत्स्यान् इकोत्वाभ्यागुणवृद्धीविप्रतिषेधेनभवति अल्लनुङनामि

तिगुणः नृफलेत्येवंतेरन्तः तेरुः वृतोवा वृङ् वृञ्भ्यां अदंताच्छेटोदीर्घोवास्यात्न

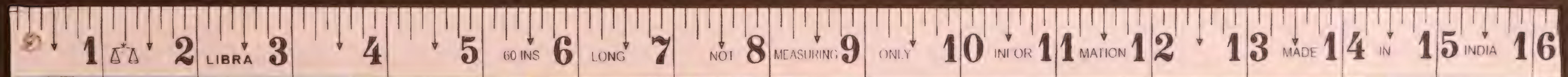
लिटि नविता नगाता प्रलिटीतिकिम् नेरिथ हलिचेतिदीर्घः नीयात् सिचिवपरैस्मै

पदेषु अवहनरछेदीर्घोनअनारिहाम अथावष्टावनुदानतः गुपुगोपने तिजनि

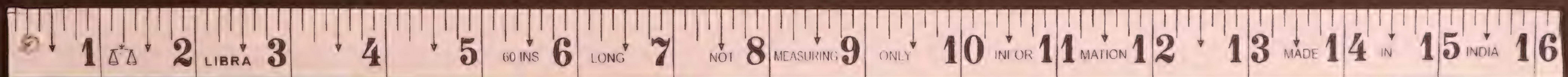
शाने मानपूजायां बंध बंधने गुप्तिज्किभ्यःसन्मानबधदानभ्योदीर्घश्चाभ्या ७४

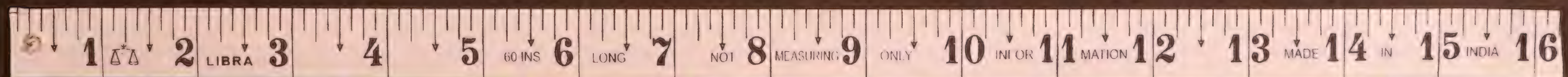
सन स्तत्रयोक्तेभ्यः मन्यान्मानादीनामभ्यासस्येकारस्य दीर्घश्च गुपेर्निंदायाम्
तिजेः क्षमायाम् कितेर्व्याधिप्रतीकारे निग्रहेऽपनयने नाशने संशये च मानेर्जिज्ञा
सायाम् बधेश्चित्तविकारे दाने आर्जवे शानेर्निशाने सनाद्यन्ता इति धातुत्वम् सन्
यङोः सन्नन्तस्य यङ् तस्य च प्रथमे काचोद्वे स्तः अजादेस्तु द्वितीयस्याभ्यासकार्ये
म् गुप्प्रभृतयः किञ्चिन्निंदाद्यर्थकाप्यानुदात्तेतोदात्तेतोदानशानौ च स्वरि
तेतौ एते नित्यसनन्ता अर्थान्तरे त्वननुबंधकाश्चुरादयः अनुबंधस्य केवलेचरिता

सि॰ कौ॰ १५ थेनाम्नन्नानङथानोरित्यविहितनामनोरन्नानाईथान्तकत्वम् तेनटगुणेनजुगु
प्सते जुगुप्सांचक्रे तितिक्षते मीमांसते भवभावः वर्त्तम् बीभत्सते रभराभस्ये आ
रभते आरंभेरव्यावरण्यते डुलभष्प्राप्तौ लभते ष्वंजपरिष्वंगे दंशसंजस्वंजांशपि ॥
वंजस्न पर्वांशषिल्लोपः स्वजतेपरिष्वजते श्रेधिग्रेधिदंभिस्वंजीनां लिटः किद्वा
व्याकरणान्तरम् देभतुः सस्वजइतिभाष्योदाहरणादेकदेशानुमत्याद्दृह्याद्याश्रीय
ते ख्वेदःपरस्मतिटीनिसस्वजेसस्वंजेह्रयसंख्यानम् आनोभ्यासाभ्यरस्वंवे नपरिष्वंजे १५

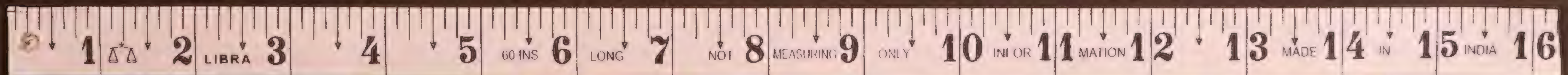

परिषस्वजे सस्वजिषे सस्वंजिषे स्वङ्क्ता स्वङ्क्ष्यते स्वजेत स्वङ्क्षीष्ट प्रत्यष्वङ्क्त।
प्राकसितादित्यषत्वं परिनिविभ्यस्सितादीनांवेति विकल्पः यतदर्थमेवोपस
र्गात्सुनोतीत्येवसिद्धे स्वंजेः परिनिवीत्यत्रपुनरुपादानम् पर्यषङ्क्त हदपुरी
षोत्सर्गे हदते जहदे हत्ता हत्स्यते हत्सीष्ट अहत अथपरस्मैपदिनः ञिक्ष्विदाअ
व्यक्तशब्दे स्कंदिर्गतिशोषणयोः चस्कंदिथ चस्कंत्थ स्कंत्ता स्कंत्स्यति स्कोपः।
स्कद्यात् इतित्वादङ् वाअस्कंदत् अस्कांत्सीत् अस्कान्तां अस्कान्त्सुः वेःस्कंदेरनि।

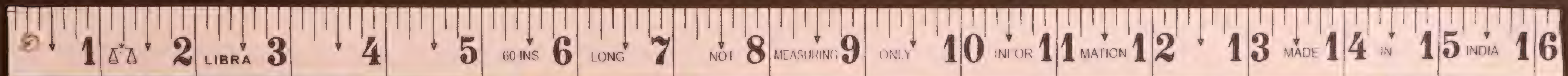

सि॰ कौ॰ १९

ष्ठायाम् षत्वं वास्यात् कृमेवेदम् अनिष्ठायामिति पर्युदासात् विस्कन्ता विष्कन्ता ।
निष्ठायान्तु विस्कन्नः परेश्च अस्मात्परस्य स्कन्देः सस्य षो वा योगविभागादनिष्ठायामि
तिनसंबध्यते परिष्कन्दति परिस्कन्दति परिष्कण्णः परिस्कन्नः इह षत्वे णत्वम् नच
पदद्वयाश्रयत्वाद्बहिरंगत्वादस्यासिद्धत्वम् धातूपसर्गयोः कार्यमन्तरंगमिति
अभ्युपगमात् पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते ततः साधनेनेति भाष्यम् पूर्वं साधनेनेति ।
मतान्तरे तु नणत्वम् यभ मैथुने यभिष्य यब्धा यप्स्यति अयाप्सीत् णम प्रह्वत्वे शब्दे १९

व नेमिथ ननंथ अनंसीत् अनंसिष्टाम् गम्लृ सृप्लृ गतौ इषुगमियमां छः पछां छः स्या
च्छितिपरे गच्छति जगाम जग्मतुः जगमिथ जगंथ गंता गमेरिट परस्मैपदेषु गमे
रिटस्य सकारादेरार्द्धधातुकस्येट् स्यात् गमिष्यति लृदित्वादङ् अनङीति पर्युदासा
न्नोपधालोपः अगमत् सर्प्पति ससर्प्प अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् उपदेशोऽ
नुदात्तोय ऋदुपधस्तस्यामागमो वा स्याज्झलादावकिति परे स्रप्ता सर्प्ता स्रप्स्यति।
सर्प्स्यति असृपत् यम उपरमे यच्छति येमिथ ययंथ यंता अयंसीत् अयंसिष्टाम् न

सि॰
दु॰
११

पसंनाये नमा अनापीन् निसमयतावनामेवेनयःस्मात् आमेवनेयोनः पुस्यततोरन्य

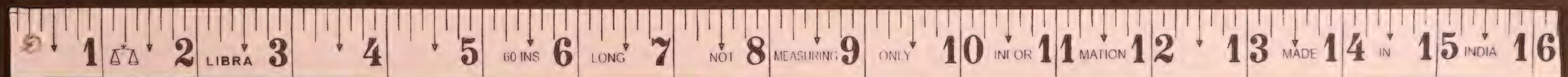
सिवि यवेये निद्दयति मजहानो नमजिय नयकयमका अम्यालीन् षंजमंगे दंयामं

जेतिनलोयः मजति मका हर्षिरंगेलाण पयपति विभाषारजिदयोः आभ्मायलदृद्वा

स्यान् हजिहयोकत्मकिति अनयोःरमागमःस्याज्जलादावकिति ददर्षाददृष्ट द

दर्षिायद्दष्टाद्रष्टति दयपान् दरनादद्वा अदृष्यो द्विगुणाः अवर्णान्तानां दयोस्त्वगुण ।

स्यादद्गिअदर्पान् अदृभावेनदयाः दयोस्त्रे वेतोन अदालीन् दंयादयाने दंयानदंष्टाया ११

प्रायः पृषोदरादित्वादनुनासिकलोपः अतएवनिपातनादित्येके तेषामप्येतेवता

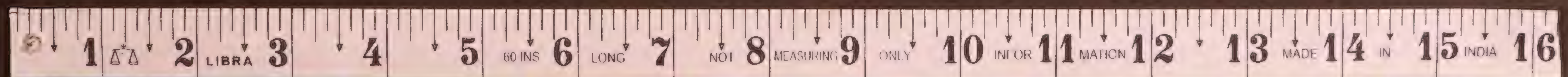
न्तर्ग्यम् अर्थनिर्देशस्याधुनिकत्वात् दंशसंजेतिन्नलोपः दशति ददंशिथ ददंष्ठ दंष्टा

दङ्क्ष्यति दशेनदशपात् अदाङ्क्षीत् कृषविलेखने विलेखनमाकर्षणम् क्रष्टाक

र्ष्टा क्रक्ष्यति कर्क्ष्यति स्पृशमृशकृषतृपदृपां च्लेः सिज्वा वाच्यः अक्राक्षीत् अक्राष्टा

म् अकार्क्षीत् अकार्ष्टाम् अकार्क्षुः पक्षे क्सः अकृक्षत् अकृक्षताम् अकृक्षन् दह

भस्मीकरणे देहिथ ददग्ध दग्धा धक्ष्यति अधाक्षीत् अधाक्षुः मिह सेचने मिमेहि

सि॰ तु॰ १८

ष्ठ निनिन्हिव मेघ्रा मेद्यति ञिमिदान किंतनिवासे रोगापनयने च चिकित्सति संशये

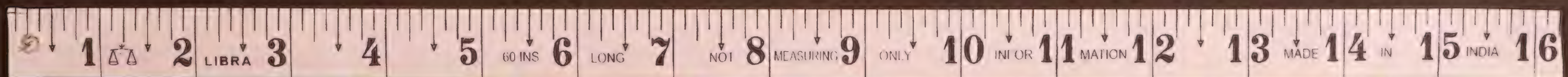
प्रायेण विपूर्वः विचिकित्सा तु संशय इत्यमरः ञप्सानु दानत्वमाश्रित्य विकित्सत इ

त्यादिकश्चिद् उज्जहार निवासेन केतयति दानखण्डने शान तेजने इतोवृत्सनाः दी

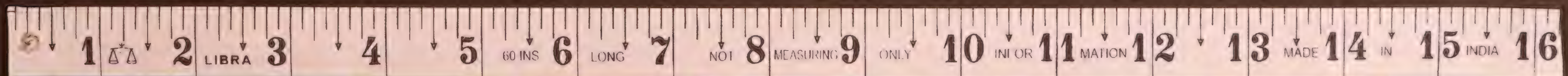
दांसति दीदांसते शीशांसति अर्थविशेषे सन्‌ अन्यत्र दानयति शानयति डुपचष् पा

के पचति पचते पेचिथ पपक्थ पेचे पक्तापक्ती षच समवाये सचति सचते सचिता स

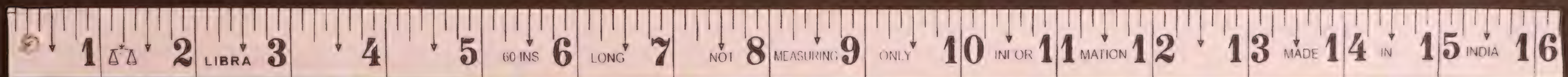
चिष्यति भज सेवायाम्‌ बभाज भेजतुः भेजुः भेजिथ बभक्थ भक्ता भक्ष्यति भक्ष्यते श्र १८

भाक्षीत् अभक्त अभक्षाताम् अभक्षत रंज रागे ञलोपः रजति रजते अराङ्क्षीत् अ
राङ्क्ताम् अरांक्षुः अरङ्क्त अरङ्क्षाताम् अरङ्क्षत शप आक्रोशे आक्रोशोऽनि
ष्टानुध्यानम् शशाप शेपे शप्ता अशाप्सीत् अशप्त त्विष दीप्तौ त्वेषति त्वेषते ति
त्वेष तित्विषे त्वेष्टा त्वेक्ष्यति त्वेक्ष्यते त्विष्यात् त्विक्षीष्ट अत्विक्षत् अत्विक्षताम् अ
त्विक्षत यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु यजति यजते लिड्भ्यामस्योभयेषा
म् वच्यादीनां ग्रह्यादीनां चाभ्यासस्य संप्रसारणं स्याल्लिटि इयाज यजिर्वदिवा।

सि॰ कु॰ पिवेवववसिवेजयेयजइत्यपि हेस्वदीश्वपतिश्वेवयजाद्याः स्वृतिमेनव वचिस्वा
पियजादीनांकिति वचिस्वप्योर्यजादीनांचसंप्रसारणंस्यात्किति पुनःप्रसंगवि
ज्ञानाद्विवम् ईजतुः ईजुः इय जिथ इयष्ठ ईजे यष्टा यक्षति यक्षते इज्यात् यक्षी
ष्ट अयाक्षीत् अयष्ट टुवपबीजसंताने बीजःसंतानेक्षेत्रविकरणंगर्भाधानंच
अयंछेदनेपि केशान्वपति उवाप ऊपेवप्ता उप्यात् वप्सीष्ट अवाप्सीत् अव
प्त वहप्रापणे उवाह ऊहतुः उवहिथ सहिवहोरोदवर्णस्य उवोढ ऊहे वोढा वक्ष्यति। ७५

वसाते अवात्सीत् अवोष्टां अवात्सुः अवोष्ट अवत्साताम् अवत्सत अवोष्ठाः अवोढ्वम्।

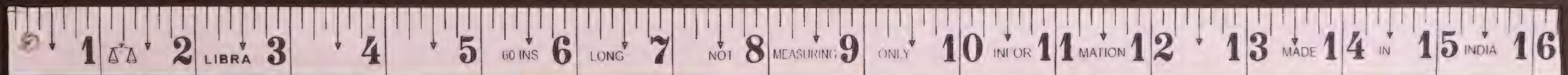
वस निवासे परस्मैपदी वसतिचवास घसिवसिग्रसीनांच इणकुभ्यांपरस्यषोस

स्यषः स्यात् ऊषतुः ऊषुः उवसिथ उवस्थ वस्ता सःस्यार्द्धधातुके वत्स्यति उष्यात् अ

वात्सीत् अवात्ताम् अवात्सुः वेञ्तंतुसंताने वयति वयते वेञोवयि वासालिटि टका

रउच्चारणार्थः उवाय ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनांङि।

तिच पत्वं किति ङितिच संप्रसारणं स्यात् यकारस्य प्रामे लिटिवयोयः वयोयस्य सं

सि॰
कु॰
८

प्रसारणंन स्यात्लिटि ऊयतुः ऊयुः वयाञामन्तरस्यांकिति वयोयस्य वो वा स्यात्किति

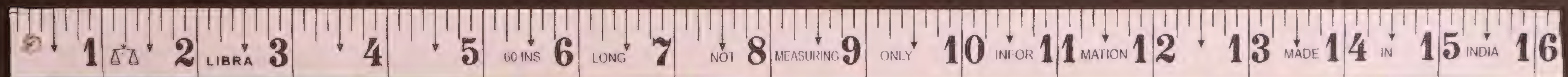
तिलिटि ऊवतुः ऊवुः उवयिथ वयसामाव भावान्यलिनिषमिट् स्थानिवद्भावेन

निमानडु ऊये ऊवे वयादेशाभावे वेञः वेञो न संप्रसारणं स्यात्लिटि ववौ ववतुः व

वुः ववियथ ववाथ ववे ववाते वाता ऊयात् वासीष्ट अवासीत् अवासिष्टां वेञः संवर

णे यपति न वोलिटि वेञ त्राणं न स्यात्लिटि किंतर्हि: परमपि हलादिशेषं बाधित्वा

यस्य संप्रसारणं उभयेषां ग्रहणसामर्थ्यात् अन्यथा वयादीनां वान्तरस्येव सिद्धे किं तेन ८

विव्याय विव्यतु विव्युः इडत्यर्तिव्ययतीनामितिनित्यमिट् विव्ययिथ विव्याय विव्यय।

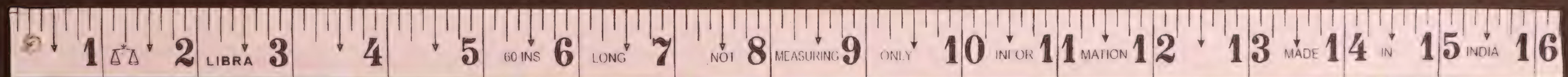
विव्ये विव्याते विव्यिरे व्याता वीयात् व्यासीष्ट अव्यासीत् अव्यास्त ह्वेञ्स्पर्द्धायां शब्दे

च अभ्यस्तस्य चाभ्यस्तीभविष्यतो ह्वेञः संप्रसारणं स्यात् ततो द्वित्वम् जुहाव जु

हुवतुः जुहुवुः जुहोथ जुहविथ जुहुवे ह्वाता हूयात् ह्वासीष्ट लिपिसिचिह्वश्च

एभ्यश्च्लेरङ् स्यात् आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् च्लेरङ् आतो लोपः अह्वत् अह्वतां अह्व

न् अह्वत अह्वास्त ॥ अथ द्वौ परस्मैपदिनौ वद व्यक्तायां वाचि वदति उवाद

सि॰
उ॰
८

ऊदतुः ऊदुः उवदिथ वदिता उद्यात् वदव्रजेतिवृद्धिः अवादीत् टुओश्वि गतिवृ

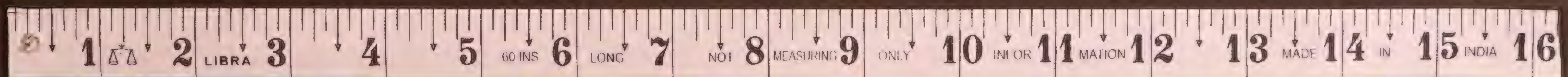
द्ध्योः श्वयति विभाषाश्वेः श्वयतेः संप्रसारणंवास्याल्लिटियङि च शुशाव शुशुवतुः शुशुवुः

श्वयते लिड्यभ्यासलक्षणप्रतिषेधः तेनलिड्यभ्यासस्येति संप्रसारणेन शिश्वाय शि

श्वियतुः शिश्वियुः श्वयिता श्वेयत् श्वयात् जृस्तंभ्विमद्धा श्वयतेरः श्वयते विका

रस्याकारस्याकारः स्यादङि पररूपम् अश्वत् अश्वतां अश्वन् विभाषाधेट्श्वोरिति

चङ् इयङ् अशिश्वियत् अशिश्वियतां ह्यन्तेतिवृद्धिर्न अश्वयीत् अश्वयिष्टां हन य ८

जाहयोहताः भादिस्वाकृति गणः तेनतुलंपतीत्यादिसंग्रहवः कपायां वेमेके

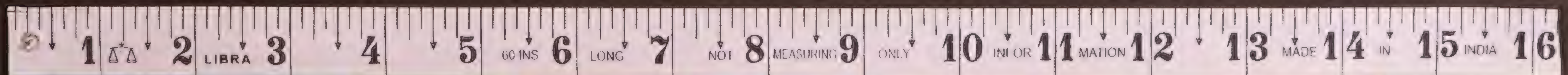
स्तनाग्रतारतिथानुत्वम् ऋतीयते ऋतीयांवर्ऊ आर्द्धधातुकविवक्षायांतु आया

दय आर्द्धधातुकेवेतीयङ् भावपदे शेषात्कर्त्तरीतिपरस्मैपदं आवर्त्तं आर्त्तिष्यतिआ

र्तीत् इत्यादि अदभतोण डोपरस्मै पदिनो अदिप्रभृतिभ्यःशपः लुक्स्यात् अत्तिअ

त्तः लिट्यन्यतरस्यात् अदोजग्ध्ल्यवास्याह्लिटि जघास गमहनेमपधालोपः तस्य

त्वविधिंप्रतिस्थानिवद्भावनिषेधात् घस्वर्त्वम् शासिवसिनिषत्वम् जक्षतुः जक्षुःघ

सि॰
कौ॰
८२

सत्तासामावभावात्यर्तिनित्यमिट् आद आदतुः आदुः इडत्यर्तीतिनित्यमिट् आदिथ अत्ता

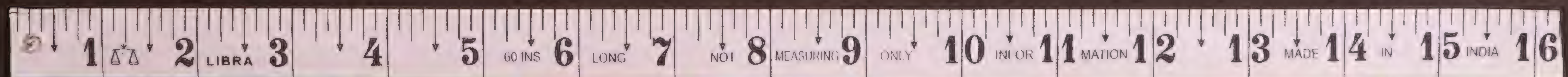
अत्स्यति हुझल्भ्योहेर्धिः हेरजलन्तेभ्यश्चहेर्धिःस्यात् अद्धि अत्तात् अदानि अदः सर्वे

षाम् अदः परस्यापृक्तसार्वधातुकस्याडागमः स्यात्सर्वमतेन आदत् आत्तां आदन् आ

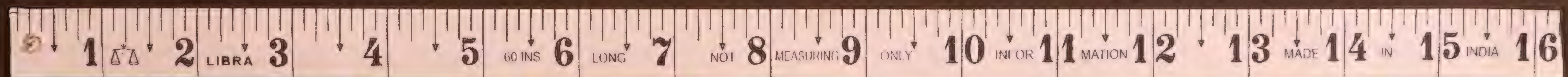
दः आत्तं आत्त आदम् आद्व आद्म अद्यात् अद्याताम् अद्युः अद्यास्तां अद्यासुः लुङ्स

नोर्घस्लृ स्याल्लुङि सनि च लृदित्वादङ् अघसत् हन हिंसागत्योः हन्ति अनुदा

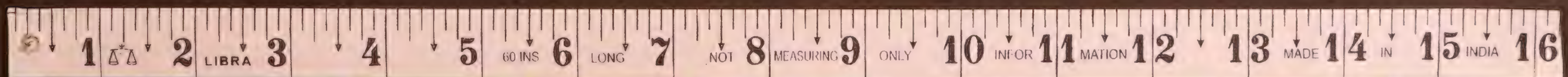
त्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति अनुनासिकेतिलस्यषष्ठी ८२

कम् वनतीनेत्येवं विशेषणम् अनुनासिकान्तानामेषां वनतेश्च लोपः स्याज्झलादौ
क्ङिति परे यमिरमिनमिहनिमनतयोरनुदात्तोपदेशाः ननुषणमनुवनुतनोत्याद
यः हतःत्रेति वमोर्वा १८ उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्नस्य णो वा स्यात् वमयोः प
रतः प्रहण्मि प्रहन्मि प्रहण्वः प्रहन्वः होहंतेर्ञ्णितिकुत्वम् जघान जघ्नतुः जघ्नुः
अभ्यासाच्च अभ्यासात्परस्य हन्तेर्हस्य कुत्वं स्यात् जघ्निथ जघंथ हंता ऋद्धनोरिती
ट् हनिष्यति हंतु हतात् हतां घ्नंतु हंतेर्जः हौ परे आभीयत्वाज्जस्यासिद्धत्वाद्धेर्न लुक्

सि॰ उ॰ ८२ जहि हनानि हनाव हनाम अहन् अहतां अघ्नन् अहनं आर्द्धधातुकस्यथिकल्प ह
नोवधलिङिलुङि च वधादेशोदन्तः आर्द्धधातुक इति विषयसप्तमीतिनार्द्धधातुको
पदेशे अकारान्तत्वादतोलोपः वध्यात् वध्यास्ताम् आर्द्धधातुके किम् विध्यादौनह
न्यात् हतेरिति णत्वम् प्रहण्यात् अवधीत् अणवनारःस्वरितिनः द्विषअप्रीतौ
द्वेष्टि द्विष्टे द्वेष्टा द्वेक्ष्यति द्वेष्टाते द्वेष्टु द्विष्यात् द्विड्ढि द्वेषाणि द्वेषै द्वेषावहै अद्वेट् द्वि
षस्तु लङोजुस् वा असात अद्विषन् अद्विषुः अद्वेषम् द्विषीत द्विक्षीष्ट अद्विक्षत। ८२

दुहप्रपूरणे दोग्धि दुग्धः धोक्षि दुग्धे धुक्षे धुग्ध्वे दोग्धु दुग्धि दोहानि धुक्ष्व धुग्धम्

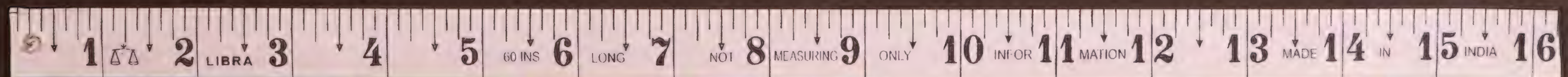
दोहै अधोक् अदोहम् अदुग्ध अदुग्ध्वम् अधुक्षत लुग्वादुहेति लुक्पक्षेतथास्थं

वहिषुलङ्. दपि दिहउपचये प्रणिदेग्धि लिहआस्वादने लेढि लीढः लिक्षति ले

ढि लीढे लिक्षे लेढुलीढि लेहानि अलेट् अलिक्षत अलीढ अलिक्षावहि अलि

वहि ब्रूञ्व्यक्तायांवाचि अयंदर्शनेपि ञकारोनुबन्धो युजर्थः विवक्षणः प्रय

यन् नमतन्त्रे तेदिनइतिव्याख्यानात् उकारस्य अनुदात्तत्वप्रयुक्तमात्मनेपदम।

सि. कु. ८४

निम्पद्दतित्तापनार्थः तेन स्फायत्रिर्मीकसन्धीनादिसिद्धति वेष्ट चलाने आर्द्धधातुके

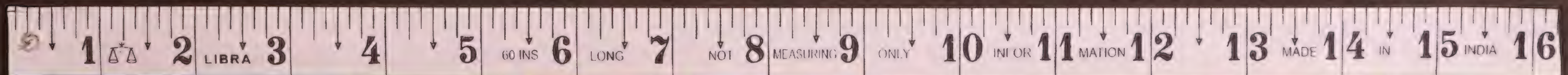
चलिवृत्यभावात् २४ वालिटि २५ अत्रभाष्यावयवादिरयमादेशः असिद्ध कांडेशास्पयोवे

ति स्थितम् जिवामदद्दयम् चखौ चखे चकषौ चकशे चयोर्द्वितीयाः शरितिनवर्गस्या

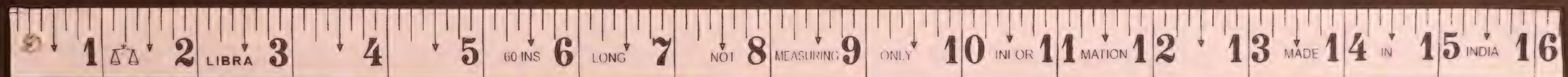
सिद्धत्वात् चचक्षे ख्याता कशाता ख्यास्यते कशास्यते कशास्यति क्शास्यते अचष्ट चक्षीत ख्याया

त् खेयात् कशायात् कशेयात् अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् एधाःक्षेरङ् अख्यात् अख्य

त अक्शासीत् अक्शास्त वर्जने क्शाञ्नेष्यमवदिष्टेत्यादि अथ एधन्ताः अन्नदा ८४

तेनः ईरगतौ कंपनेच ईर्ते ईरांचक्रे ईर्ता ईर्ष्व ईर्ध्वं ऐरिष्ट ईडस्तुतौ ईट्टे ईशःसे ११ ई
डजनोर्ध्वेच ईशीड्जनां सेध्वेशब्दयोः सार्वधातुकयोरिडस्यात् योगविभागो वैचित्र्या
र्थः ईडिषे ईडिध्वे एकदेशविकृतस्यानन्यत्वादीडिष्व ईडिध्वम् विकृतिग्रहणेन प्रकृ
तेरग्रहणात् ऐड्ढ्वम् ईशऐश्वर्ये ईष्टे ईशिषे ईशिध्वे आस् उपवेशने आस्ते दयाया
सश्च आसांचक्रे आस्स्व आध्वम् आसिष्ट आङःशासइच्छायाम् आशास्ते आशासाते आ
ङःपूर्वम् प्रायिकम् तेननमोवाकंप्रशास्महे इति सिद्धम् वसआच्छादने वस्ते वस्से व

सि॰
दु॰
८५

धे ववेस वसिता कसिगति थासनयाः कंसे कंसाने कंसेत ग्रयमनिदिदिस्येके कोसे ता

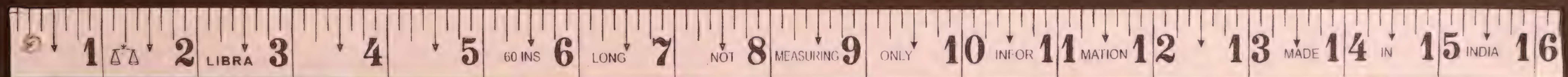
लवा नोप्प निदिन् कोष्ट कथाने कदेत कडेढु पिसि जुंवने निसे दम्या नोयम् ग्राभरण

कारल नालवांतइति वधाम पिजिम्हहो निंदे निंजिना शिजिग्रवाकेथाहे पिडुके ॥

पिजिवेर्ण संपर्वने इस्येके उभयजेस्येके ग्रवयेव इस्यपरे ग्रवाकेथाहे इमीनेर पिडुके

शुजीस्येके एडके हजी वर्जने दंस्योष्टनादिःईदिन् हके हजोने हदे इदिदिस्येस्यहड

के श्वीसंपर्वने श्के हडुप्राणिगर्भविमोचने स्हेत सखुविये सोना सविता भृस्रवोवि ८५

त्रिगुणनिषेधः स्तुवैः सविषीष्ट सोषीष्ट असविष्ट असोष्ट शीङ् स्वप्ने शीङः सार्वधा

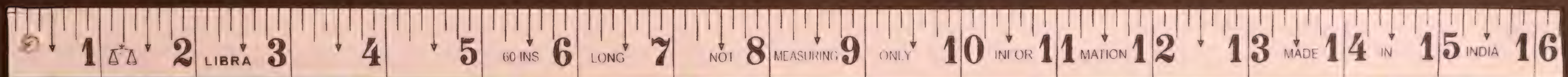
तुके गुणः ७५ क्ङिति चेत्यस्यापवादः शेते शयाते शीङो रुट् ७६ शीङः परस्माज्झादेशा

स्यातो रुडागमः स्यात् शेरते शेषे शयाथे शेध्वे शये शेवहे शेमहे शिश्ये शयिता श

यिष्यते अयिष्ट अथ कौत्यन्ताः परस्मैपदिनः ऊर्णु उभयपदी युमिश्रणे अमिश्रणे

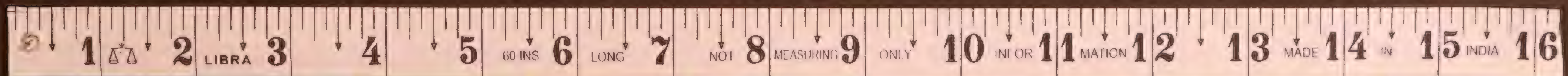
च उतो वृद्धिर्लुकि हलि लुग्विषये उकारस्य वृद्धिः वृद्धिर्न भाष्यपिच्चङित्त्वङित्त्वपि

त्वेति व्याख्यानात् विशेषविहितेनङित्त्वेनपि तस्य बाध्यात् यूयात् अयावीत् रुयाद्

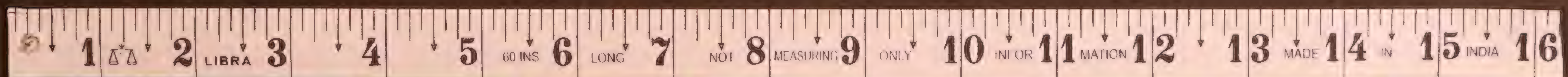

सि॰ कौ॰ ८९

तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके एभ्यः परस्य सार्वधातुकहलादेर्लिङः ईड्वा स्यात् ना
भ्यस्तस्येत्यनेनोरस्तुहतिसंभवेपुनः सार्वधातुकग्रहणमपिदर्थम् रवीति रौति र
वीतः रुतः हलादेः किम् रुवंति लिङः किम् शाम्यति सार्वधातुके किम् आशिषि
रूयात् विध्यादौ रुयात् रुवीयात् अरावीत् अरविष्यत् तु इति सौत्रो धातुः गतिवृ
द्धिहिंसासु अयं च लुग्विकरण इति स्मरंति तवीति तौति तुवीतः तुतः तोता तोष्यति ।
णु स्तुतौ नौति नविता टुक्षु शब्दे क्षौति क्षविता क्ष्णु तेजने क्ष्णौति क्ष्णविता स्नु प्रस्रवणे ८९

सौति सुस्नाव स्नविता स्नुयात् स्नूयात् ऊर्णुञ् आच्छादने ऊर्णोतेर्विभाषा इडादिर्वास्या
हलादौ पिति सार्वधातुके ऊर्णौति ऊर्णुतः ऊर्णुवंति ऊर्णोति ऊर्णुते ऊर्णुवाते ऊर्णुवते ऊर्णो
तेराम्नेति वाच्यम् नंद्राः संयोगादयः अचः पराः संयोगादयो नदरा द्विर्न भवंति नुश
ब्दस्य द्वित्वं णत्वस्यासिद्धत्वात् पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने इति निषेधम् उभौ साभ्यास
सेति लिंगात् ऊर्णुनाव ऊर्णुनुवतुः ऊर्णुनुवुः विभाषोर्णोः इडादि प्रत्ययो ङित्स्या
त् ऊर्णुनविथ ऊर्णुनुविथ ऊर्णुविता ऊर्णोविता ऊर्णोता ऊर्णुवानि ऊर्णवै गुणोत्रप

सि॰ ऊ॰ ८ के ऊर्णुते गुणः स्यादिष्टके हलादौ पिति सार्वधातुके वृद्ध्यपवादः प्रोर्णौः ऊर्णुयात्

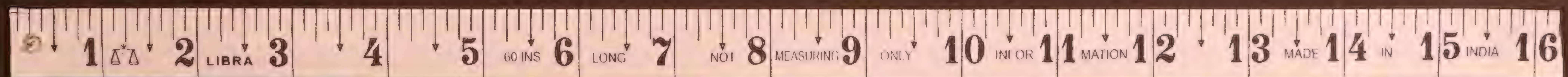
ऊर्णुयाः इह हि नेडि अपित्त्वेति भाष्यात् ऊर्णुयात् ऊर्णविषीष्ट ऊर्णुविषीष्ट प्रो

र्णुवीत् प्रोर्णविष्टाम् प्रोर्णविषुः ऊर्णोतेर्विभाषा इडादौ परस्मैपदे परे सिचि वावृ

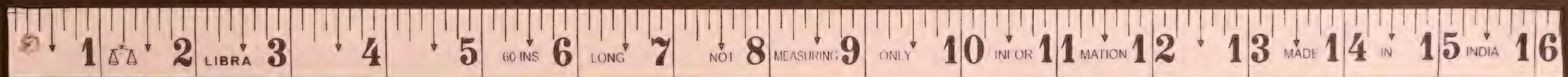
द्धिः स्यात् पक्षे गुणः प्रोर्णावीत् प्रोर्णाविष्टाम् प्रोर्णाविषुः प्रोर्णवीत् प्रोर्णविष्टां प्रो

र्णविषुः द्यु अभिगमने सन्नुद्युवप्याभिः द्यौति योता धुप्रसोवेर्दर्धयोःप्रसवोरभ्यनु

ज्ञाने सेता प्रसोषीत् कुधोहेकाना कुजसतो स्तौति स्तवीमि स्तुतः स्तुवीतः स्तोत स्तवी ८

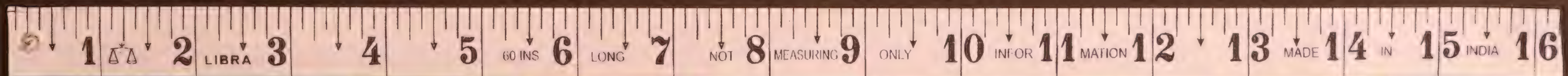

ते लक्ष्यस्थाः इतीट् प्रलावीत् प्राक्सितादिति षत्वम् प्रत्यषैषीत् सिवादीनां वा पर्य-
षेवीत् पर्यसेवीत् ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ब्रुवः पंचानामादित आहो ब्रुवः ब्रुवो लटः परस्मैप
दानामादितः पंचानां णलादयः पंच वा स्युर्ब्रुवश्चाहादेशः अकार उच्चारणार्थः आह
आहतुः आहुः आहस्थः झलि परे थत्वम् आत्थ आहथुः ब्रुव ईट् ब्रुवः परस्य हलादेः पि
त ईट् स्यात् आत्थेत्यत्र स्थानिवद्भावात् प्राप्तोयं झलीति थत्वविधानान्न भवति ब्रवीति ब्रू
तः ब्रुवंति ब्रूते आर्द्धधातुकाधिकारे ब्रुवो वचिः उवाच ऊचतुः ऊचुः उवचिथ उवक्थ

सि॰
उ॰
८८

ऊचे वक्ता अब्रवीत् ब्रूतात् द्विरुपिद्वेति श्रपि त्वादीनान् अबाणि अबे ब्रूयात् अस्माति वक्त्री
वाङ्वच उम् अट्टियेरे अवोचत् अवोचत अथ शास्यताः परस्मैपदिनः इङ्आत्मनेपदी
इणगतौ एति इतः इणोयण अजादौ अस्येइयङोरपवादः यंति इयाय दीर्घ इणः कि
ति ७४ इणोभ्यासस्य दीर्घस्यात्कितिलिटि ईयतुः ईयुः इययिथ इयेथ एत एतान् आ
भीयेत्वेनयणोरसिद्धत्वादाडागमयत् इयात् ईयात् एतेर्लिङि उपसर्गात्परस्य इणोर
णोह्रस्वः स्यादार्द्धधातुके किति लिङि निरियात् उभयत आश्रये नांत्वादिवत् अभीयात् ८८

अतः किं समेयात् समीयादिति प्रयोगस्तभोवादिकस्य इणो गा लुङि गाति स्थेति सि

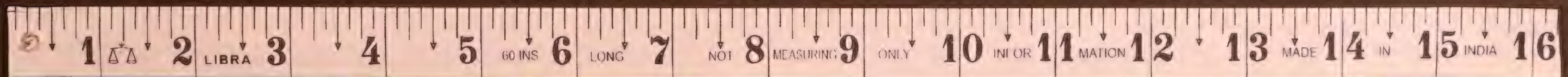
द्धो लुक् अगात् अगाताम् इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्वः अधीते अधीयाते अधीयते

गाङ् लिटि इङो गाङ् स्याल्लिटि लावस्थायां विवदतेन्नु अधिजगे अधिजगाते अधि

जगिरे अध्येता अध्येष्यते अध्यैये गुणपादेशयोः कृतयोरुपसर्गस्य यण् एवैधात्

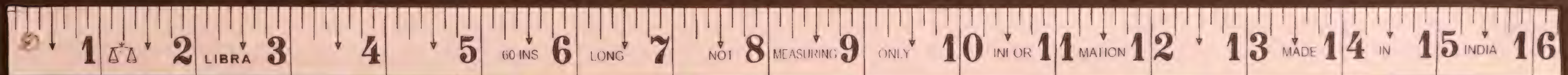
रुपसर्गेणेति दर्शिते तदङ्गवाङ्गणान्तर्वसवर्णे दीर्घः प्राप्तः णेरध्ययने वृत्तमिति नि

र्देशान्न भवति अध्यैत परत्वादियङ् ततः आड्वृद्धिः अध्यैयाताम् अध्यैयत अध्यैयि

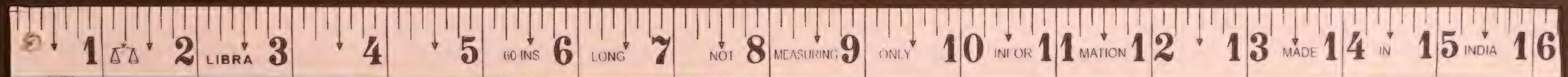

सि॰
उ॰
८४

अध्येवहि अधीमहि अधीयीत अधीयीयाताम् अधीयीध्वम् अधीयीय अध्येषीष्ट वि
भाषा लुङ्लृङोः इङो गाङ् वा स्यात् गाङ्कुटादिभ्यो ञ्णिन्ङित् गाङादेशात्कुटा
दिभ्यश्च परे ञ्णितः प्रत्यया ङितः स्युः घुमास्थागापाजहातिसां हलि एषामात ईत्स्या
द्धलादौ क्ङित्यार्धधातुके अध्यगीष्ट अध्यैष्ट अध्यैषातां अध्यगीष्यत अध्यैष्यत इक्
स्मरणे अयमप्यधिपूर्वः अधीगर्थदयेशामितिलिंगात् अन्वयाद्धि इगर्थे त्येव ह्या
यात् इणवदिक इति वक्तव्यम् अधि यन्ति अध्यगात् केचित्तु आर्धधातुकाधिकारोक्त ८४

सैवातिदेशमाहुः तन्मतेयरान तथाच भट्टिः समीतयोरज्ञवयोरथीयत्रिति वीयति
यामि प्रजनकांत्यसनखादनेषु प्रजनं गर्भग्रहणं असनेक्षेपणम् वेतिवीतः वियं
ति वेषिवेमि वीहि अवेत् अवीताम् अवियन् अडागमे सत्यनेकाचत्वाद्यणिति केचित्
अव्यन् अवीत् अत्र ईकारो धात्वंतरं प्रश्नि छोते पति ईतः इयति ईयात् ऐषीत् यायाप
ए यापणमिहगतिः प्रणियाति यातः यांति लङः शाकटायनस्यैव आदंतात्परस्य
लङो जुर्जुस्त्वा स्यात् अयुः अयान् यायात् यायातां यायासाम् वा गंति गंधयोः गंधने

सि॰
उ॰
५॰

स्तवनं आदीप्तो लाघेोव श्रापाके द्राकुन्सायंगतो प्रामलोण पारलोण पायाल्लाम् अ

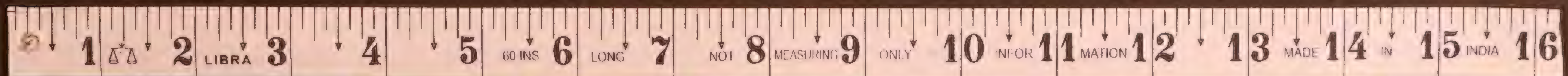
पामीत् ख्यामकथने अयंसार्वधातकमात्रविषयः संस्थानत्वं नमःख्यात्रे इति वार्ति

कं तद्राद्ये वेहलिंगम् संख्यानेजिह्वाम्लीयः सनेति ख्याञादेशस्य ख्याादिन्वेप्र

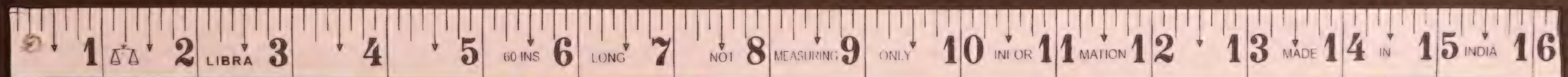
योजनमित्यर्थः संपर्वं ख्याख्यानेः प्रयोगोनेतिख्या सकारः प्राहूरणे मामाने अकर्मक :

तेनोसमस्तत्र योउपसर्गवनेकैभष्ठिषः स्नोर्थानरेमकर्मकः\उदरंपरिमातिमल्पिना

मेगदेसत्रनास्यग्रहणम् प्रणिमाति प्रनिमाति वव परिभाषणे वक्तिवक्तः अयम ५०

निपरोनप्रयुज्यते बहुवचनपरइत्यन्ये क्रियरइत्यपरे वग्धिवद्यान् उद्यान् श्रवो
वत् विदज्ञाने विदोलटोवा ३४ वेत्तेर्लटः परस्मै पदानांणलादयोवास्युः विदतुः वे
दुः वेत्थ विदथुः विद वेद विद्व विद्म पक्षे ८ वेत्ति वित्तः इत्यादि विवेद विविदतुः उ
षविदेत्यकारांतनिपातनान्नलघूपधगुणः विदांचकार वेदिता विदांकुर्वन्त्वित्य
न्यतरस्याम् ३ वेत्तेर्लोट्याम् गुणाभावो लोटोलुक लोडन्तकरोत्यनुप्रयोगश्च वा
निपात्यते पुरुषवचने अविवक्षिते इतिशाकटायन तनादिकृञ्भ्यः उः तनादेः कृञश्च उप

सि॰ उ॰ ५१

स्यः स्यात् यायोपवादः तनादित्वादेव सिद्धे कृञ्ग्रहणं गणकार्यस्यानित्यत्वे लिंगम्

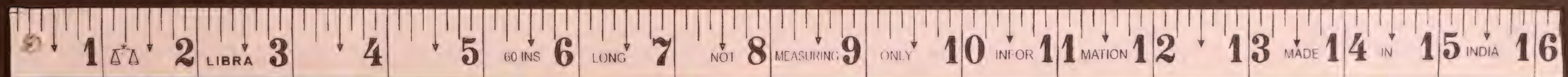
तेन विस्मे दविस्मे दविश्च स्तमित्यादि सिद्धम् विदांकरोति अतउत्सार्वधातुके ८४ उप

सयांकृञोरकारस्य उत्स्यात्सार्वधातुके क्ङिति\ उदितिन परकरण सामर्थ्यान्न गुणः

विदांकुरुतात् विदांकुरुतां उतश्चेति हेर्लुक् आभीयत्वेनलुकोसिद्धत्वात् विदांकुरु

विदांकरवाणि अवेत्तु अविर्त्तां मिजभ्यस्तेति जेर्जुस् अविदुः दश्च १२ धातोर्दस्य पदान्त

स्य सिपि वा रुः स्यात् अवेः अवेत् अमस्भुवि अस्ति श्नसोरल्लोपः श्नस्यास्तेश्चाकारस्या

लोपः स्यात्सार्वधातुके क्ङिति स्नःसंति नासम्योरिति लोपः असि स्थः स्थ अस्मि स्वः स्मः १

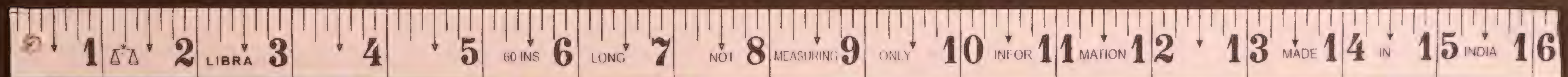
आर्द्धधातुके रस्थितस्य असेर्भूः ॥ बभूव भविता अस्तु स्तात् स्ताम् सन्तु [illegible]

सभ्यासलोपश्च वोरलेश्च एवं स्याद्वोपरे सभ्यासलोपश्च आभीयत्वेनपत्वस्यासिद्धत्वाद्दे

हिः असोरिति असोर्लोपः एधि तातङ्पक्षे एवं न परेण तातङा बाधात् सकृद्गतौ वि

प्रतिषेधेन यद्बाधितं तद्बाधितमेवेति न्यायात् स्तात्स्तां असानि असाव असाम आस्ति

बहुनीह् आसीत् असोरिमज्ञोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादाड् आस्तां आसन् स्यात् भया

सि॰
उ॰
५२

त् अभूत् सिचोऽस्तेश्चविद्यमानत्वेनविष्णादीनाम् उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः ॥ उप

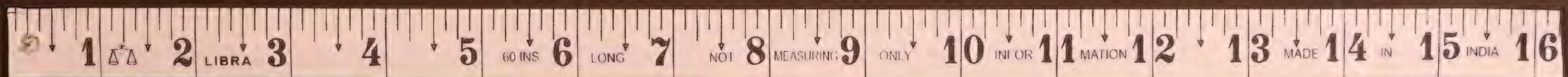
सर्गप्राः प्रादुस्चपरमालेः सस्य षः स्यात् यकारे विधपरेनिष्यात् प्रादुःष्यात् निषंति

प्रादुःषंति यच परः किम् अभिस्तः मृज् शुद्धौ मृजेर्वृद्धिः ७२ मृजेर्विकोवृद्धिःस्या

त् धातुप्रत्ययेपरे क्विन्यजादौ वेष्यते अपेतेनिषः मार्ष्टि मृष्टः मृजंति मार्जंति म

मार्ज ममार्जतुः ममृजतुः ममार्जिथ ममार्ष्ठ मार्जिता मार्ष्टामृद्धि अमा

र्ट् अमार्जम् अमार्जीत् अमार्क्षीत् रुदिर् अश्रुविमोचने ॥ रुदादि ५२

रुदादिभ्यःसार्वधातुके रुद् स्वप श्वस् अनजक्षपभ्योवलादेः सार्वधा-

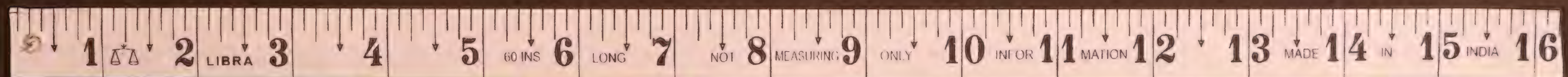
तुकस्येट्स्यात् रोदिति रुदितः हौपरत्वादिटि यिवंन रुदिहि रुदश्चपञ्चभ्य ।

हलादेःपितःसार्वधातुकस्यापृक्तस्यईट्स्यात् अड्गार्ग्यगालवयोः अरोदीत्

अरोदत् अरुदितां अरुदन् अरोदीः अरोदः प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षा

भ्यामडीडट्भ्यामन्तरंगत्वाद्यामुट् रुद्यात् अरुदत् अरोदीत् ञिष्वप्

शयने स्वपिति स्वपितः सुष्वाप सुषुपतुः सुषुपुः सुष्वपिथ सुष्व पथ स

सि। कौ।उ।

विनिर्द्दिष्टः स्वपिस्यमिसमाः यभ्यः सप्यादेः ममबःस्यात् सर्वथा न रूपम।

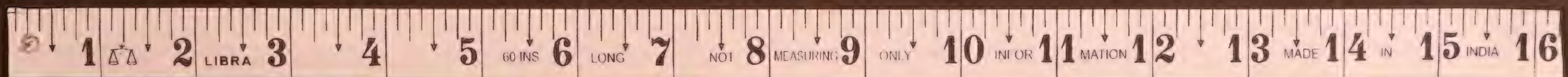
९३ गैणत्वुज्यते किति लिटि परत्वात्संप्रसारणे एव कृते एव कृते द्वित्वं सर्वत्रासि

द्धीयमहिर्वचनेसुषुषुपतुः सुषुपुः अकिति तु हिनेभ्यासस्य संप्रसारणं

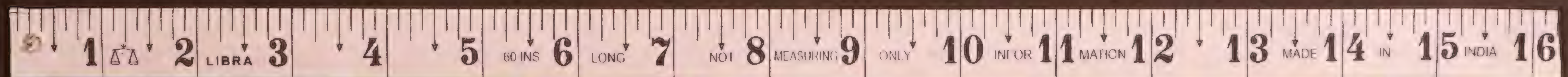
सवस्यासिद्धत्वात् ततः सर्वहन्तादिःषोपः नित्यत्वाच्च ततः स्वपिरूपाभावा

ष्वपः सस्वाप सुषुपि अस्वाप्सीत् अस्वपत् स्वप्यात् सुप्यात् सुषुप्यात्। ९३

अश्वासीत् श्वसप्राणने श्वसिति श्वसिता अश्वसीत् अश्वसत् श्वस्यात्तां श्व

स्यातांस्युर्तल्लोपेतिनहद्दिः अश्वसीत् अनव अनिति आन अनिता आनी
त् आनत् अनिति। उपसर्गस्यानिमित्तात्परस्यानितेर्णस्य णः स्यात् प्राणिति
जक्षभक्षहसनयोः जक्षिति जक्षितः अदभ्यस्तात् झस्य अत्स्यात् ततः प वा।
दः जक्षति सिजभ्यस्तेतिजक्षुः अजक्षुः अयमक्षस्यादिरिमज्वलदन्तो व
भ्राम रुदादयः पंचगताः जागृनिद्राक्षये जागर्त्ति जागृतः जाग्रति उष
विदेत्याम् वाजागरांचकार जजागार जाग्रोविचिणल्ङित्सु जागर्तेर्गुणः ।

सि॰ कौ॰ उ॰ स्याद्विचिणल्ङिद्भ्योन्यस्मिन् वृद्धिविषये प्रतिषेधविषयेच जजागरतुःअ

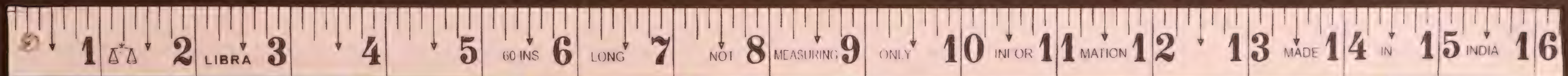
६४ जागः अजागृतां अभ्यस्तत्वाज्जुस् जुसिच अजादौजुसीगन्तांगस्यगुणः

स्यात् अजागरुः अजादौकिंजागृयुः आशिषितुजागर्यात् जागर्यास्तां जा

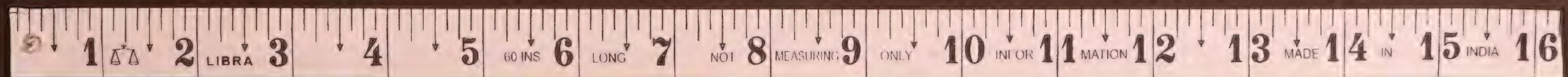
गर्यासुः लुङि अजागरीत् जागृइस् इत्यत्रयण् प्राप्तः तंसार्वधातुकगु

णोबाधते तंसिचिवृद्धिः तंजाग्रोगुणः तंत्रकृते हलंतलक्षणाप्राप्ताने

टीतिनिषिद्धा तंनेटीतो हलादेरितिबाधित्वा अतोलान्तस्येतिप्राप्ताव्यन्तेति ६४

निषिध्यते तदाहुः गुणोवृद्धिर्गुणोवृद्धिः प्रतिषेधोविकल्पनं पुनर्वृद्धि।
र्निषेधोतोयणपूर्वाःप्राप्तयोनवेति दरिद्राडर्गतो ददरिद्रार्दरिद्रम् दरि
द्रातेरिकारः स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके दरिद्रितः अभ्यस्तयोरातः॥
अनयोरातोलोपःस्यात् क्ङितिसार्वधातुके दरिद्रति अनेकाच्त्वादाम् द
रिद्रांचकार आनेऔंणल इत्यत्र उ इत्येव सिद्धे औकारविधानंदरिद्राते
रालोपेकृतेअवर्णार्थं अतएवलोपकारादामित्येके ददरिद्रौ ददरिद्रुः॥

सि॰
कौ॰उ॰

इत्यादि यगणान्ति ददनिर्देशेति नन्निर्मूलमेव दरिद्रातेरार्द्धधातुके विवक्षि

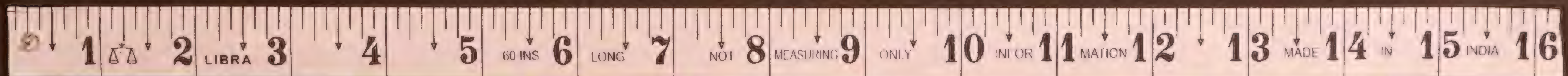
९५ तेआलोपोवाच्यः लुनिवासनिण्वुल्ल्युटिचन दरिद्रिता अदरिद्रात् अ

दरिद्रितां अदरिद्रुः दरिद्रियात् दरिद्र्यात् अदरिद्रीत् इत्यकौ अदरिद्रा

सीत् चकास्तृदीप्तौ जक्षस्त्र्यन् चकास्तिचकास्तःचकासतिधिचेतिसलोपः

सिचपेदेत्येकेचकाधीत्येवर्णाच्छंतिपस्तस्ते पदान्तस्यसस्यदःसिपितिप्तिना

त्वलेः अचकात् अचकाद् अचकासुः सिपिधातोरुर्वा पदान्तस्यधातोःस ९५

सथातोः सस्यकः स्याद्वा पदेदः अवकाः अवकात् शासञ्चन्शिष्टे॥

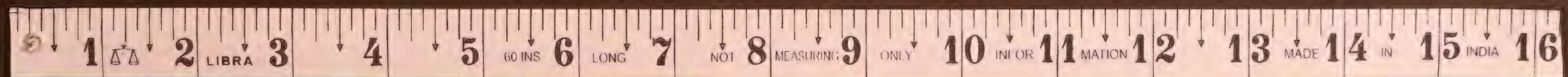
शासि शासइदङ्हलोपः शासउपधाया इत्स्यात् अङि हलादौ क्ङि।

तिच् शासवसीतिवः शिष्टः शासति शशास शशासतुः शास्तु शिष्टा

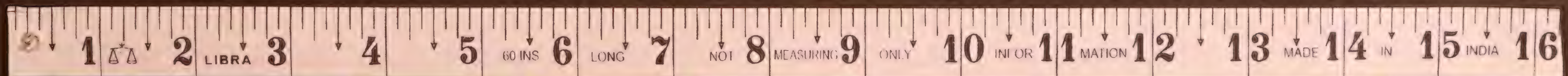
त् शिष्टं शासत शासै शास्तैः शादेशः स्यादौ परेतस्याभीयत्वेनासि।

द्धत्वाद्धेर्धिः शाधि अशात् अशिष्टं अशासुः अशाः अशात् शिष्यात्

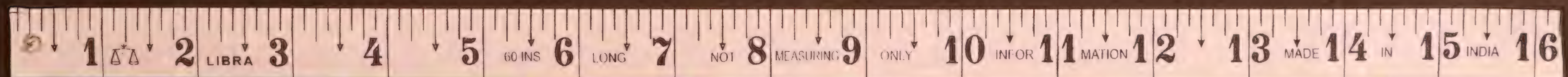
शत्रिशासीत्यङ् अशिषत् अशासिष्यात् दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः एत

सि॰ दादयः पंचधातवश्छान्दसाः दीधीते प्रदने कावदूतियण दीध्यानेयीव
कौ॰ उ॰ र्णयोर्दीधीवेव्योः एतयोरन्तस्य लोपः स्यात् यकारे इवर्णे च परे इति लो
९६ पंचाधितानिमन्त्वादेरेवं दीध्ये दीधी वेवीदामितिगुणनिषेधःदीध्याव
ह्रे दीधिष्यते वेवीङ् वेतिनातुल्ये वीगतीत्येनेनतुल्येऽर्थेवर्ततइत्यर्थ ः
षस्त्रयःपरस्मैपदिनःषस्समल्लिस्वप्ने सस्ति सस्तः ससन्ति ससास से
सतुः ससतु ससिथ पूर्वत्रासिद्धमिति सलोपस्यासिद्धत्वान्नेतेति ल ९६

ष्टु ग्रसत् ग्रसन्तौ ग्रसः ग्रसत् ससात् ग्रमासीत् सन्ति सन्तः संस
न्ति बहूनां समवाये द्वयोः संयोगसंज्ञा नेष्यते इति मस्कोरिति लोपाभा
वात् संस्ति संस्तः इत्येके वषाकान्तौ कान्तिरिच्छा वष्टि उष्टः उशन्ति व
ष्टि उष्ठ उवाश ऊशतुः वशिता वष्टु उशात् उष्टां उड्ढि अवट् औष्टा
म् औशन् अवशाम् उशमानं उशमानौ चर्करीतं च यङ्लुगन्तमदादौ
बोध्यम् ह्नुङ् अपनयने ह्नुते जुह्नुवे ह्नुवीत ह्नोषीष्ट अह्नोष्ट २४॥

सि॰ हुदादयः हु दानादनयोः आदाने चेत्येके प्रीणनेपीति भाष्यं दाने चेह प्र

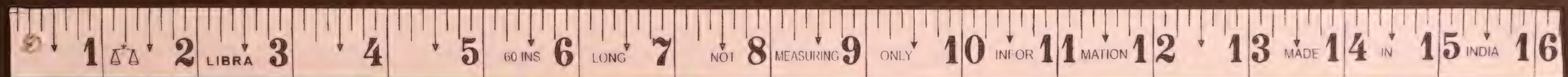
कौ॰ उ॰ क्षेपः स च वैधे आधारे हविषः प्रक्षेप इति स्वभावाल्लभ्यते तत्र त्वकारः परस्मैपदिनः

९७ जुहोत्यादिभ्यः श्लुः शपः श्लुः स्यात् श्लौ धातोर्द्वे स्तः जुहोति जुहुतः अद

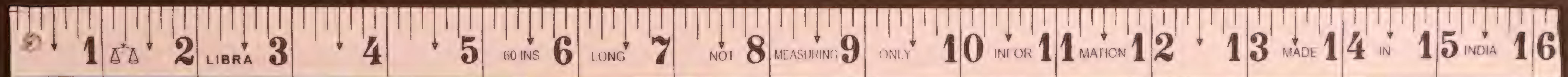
भ्यस्तादित्यत् हुश्नुवोरिति यण् जुह्वति भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च एभ्यो लिटि आ

म्वा स्यादामि श्लाविव कार्यं च जुहवांचकार जुहाव होता होष्यति जुहो

तु जुहुतात् हेर्धिः जुहुधि आडित्परस्मैपदेपिच्च जुहवानि परह्रस्वमिवेति ९७

गुणः अजुहवुः जुहुयात् हूयात् अहौषीत् ञिभी भये बिभेति भियोम
नतरस्याम् इकारः स्यात् हलादौ क्ङिति सार्वधातुके बिभीतः बिभितः बि
भयांचकार बिभाय भेता ह्री लज्जायां जिह्रेति जिह्रीतः जिह्रियति जिह्र
यांचकार जिह्राय पॄ पालनपूरणयोः अर्तिपिपर्त्योश्च अभ्यासस्य इका
रोन्तादेशः स्यात् श्लौ उदोष्ठ्यपूर्वस्य अङ्गावयवोष्ठ्यपूर्वो य ऋत् तदन्तस्या
ङ्गस्योत् स्यात् हलादौ परत्वादिमं बाधेते पिपर्ति उत्वं रपरत्वं हलि चेति

सि॰
कौ॰उ॰
९८

दीर्घः पिपर्त्तः पिपुरति पपार किति लिटि ऋच्छत्यॄतामिति गुणे प्राप्ते शृदृ

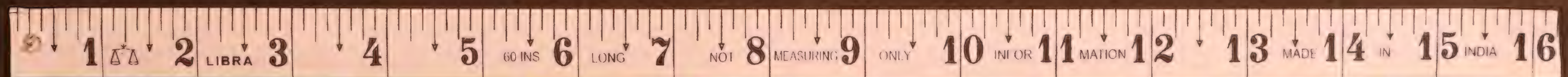
प्रां ह्रस्वो वा एषां किति लिटि ह्रस्वो वा स्यात् पक्षे गुणः पप्रतुः पप्रुः पपर

तुः पपरुः परिता परीता अपिपः अपिपृतां अपिपरुः पिपूर्यात् पूर्या

त् अपारीत् अपारिष्टां ह्रस्वान्तोयमिति केचित् पिपर्ति पिपृतः पिप्र

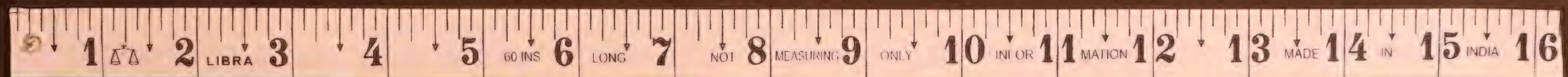
ति पिपृयात् अपिपः प्रियात् अपार्षीत् पाणिनीयमते नत्वनेन रोदसी

पिपृतमित्यादौ छान्दसत्वं धारणं डुभृञ् धारणपोषणयोः भृञामित् ९८

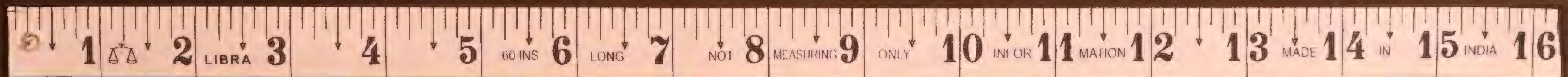

बिभृत:

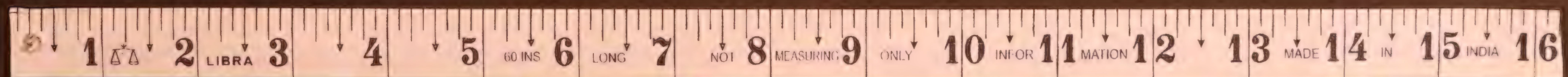
भृञौड़् डुभृड़् एषांत्रयाणामभ्यासस्यइत्स्यात् भृञो बिभर्ति: बिभ्रति
बिभृथे श्रवङ्गावाहित्वेते बिभरामास बभार बभर्थ बभृथ बभृव बि
भृहि बिभराणि अबिभ: अबिभृतां अबिभरु: बिभृयात् भ्रियात् भृ
षीष्ट अभार्षीत् अभृत माङ्माने शब्दे च ईहल्यघो: श्नाभ्यस्तयोरात: ई
त्स्यात्सार्वधातुकेक्ङिति हलि मिमीते श्नाभ्यस्तयोरात: लोप: मिमाते ।
मिमते अपण्मास्त ओहाङ् गतौ जिहीते जिहाते जिहते जहे हाता हा

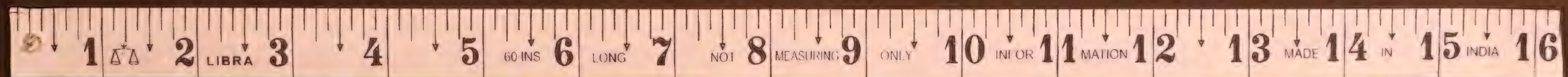
सि॰ स्रोते ओहाक् त्यागे परस्मैपदी जहाति जहातेश्च इत्यादाहलादौ क्ङिति
कौ॰उ॰ सार्वधातुके परे ईत्वं जहितः जहीतः जहति जहौ जहातु जहितात्
९९ जहीतात् आ च हौ जहातेर्हौ परे आ स्यात् वा इदीतौ जहाहि जहिहि।
जहीहि अजहात् अजहुः लोपो यि जहाते र्लोपः स्यात् यादौ सार्वधातु
के परे लिङि हेयात् अहासीत् डुदाञ् दाने प्रणिददाति दत्तः ददति दत्ते
ददौ श्नसोरित्येनाभ्यासलोपादौ हि अददात् अदत्तां अददुः दद्यात्॥ ९९

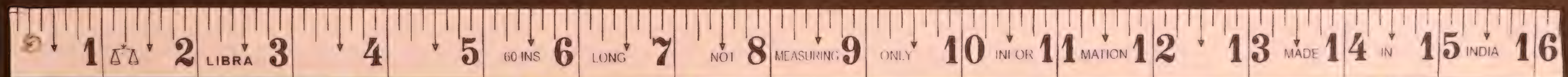
देयात् अदात् अदातांयङः अदित डुधाञ् धारणपोषणयोः दानेप्ये
क प्रणिदधाति दधस्तथोश्चपोषणयोः दानेप्ये दिहजमसऊधन्नमथा
तोवधोभष् स्यान्तयोः धोश्चपरतः वचनसामर्थ्याद्दालोपोनस्थानिवा
दितिवा मनसाधेवोवस्तनत्सर्वंस्यासिद्धेनस्थानिवत् धत्तः दधति धत्य
दधः धत्ते धत्से धत्ध्वे धेहि अधित अधत्त्रयःस्वरितेतः जिजिर् शौचपो
षणयोः णिजांत्रयाणांगुणःश्लौ णिजविजविषामभ्यासस्यगुणःस्या

सि. नेनेक्ति नेनिक्तः निनेज नेक्ता नेक्ष्यति नेनेक्तु नेनिग्धि नाभ्यस्तस्याचि
कौ. पिति सार्वधातुके लघूपधगुणो न स्यात् नेनिजानि अनेनेक् अनेनि
१०० क्तां अनेनिजुः नेनिज्यात् अनिजत् अनैक्षीत् अनिक्त विजिर् पृथग्भा
वे वेवेक्ति वेविक्तः विवेजिथ अत्र विज इडिति ङित्त्वं न ओविजी इत्यस्यैव
तत्र ग्रहणात् णिजिविजी कथादावपि विस्पष्टार्थमेते वेवेष्टि वेविष्टः लृ
दित्वादङ् अविषत् तङि क्सः अजादौ क्सस्याचीति अलोपः अविक्षत १००

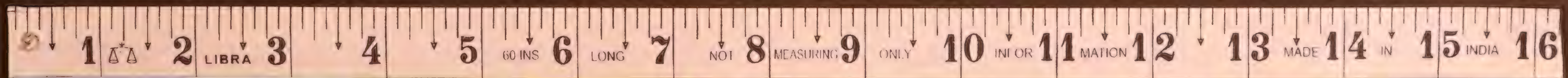

अविदतां अविदत ॥ अथागमशास्त्रात्परस्मैपदिनः छान्दसाश्च यो
लाणधीश्रोः जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन भृज्जामि बहुलं छन्दसीति इ
त्वं ह्रस्वयकारेण अयंस्कवो अभिजिघर्ति इमान् ससृगानो बहुलं
छन्दसीत्येव सिद्धे अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यविधानादयं भाषायामपि अभ्यास
स्यास वर्णे इति इयङ् इयर्ति इयृतः इयर्ति आर आरतुः इडत्यर्ति इ
ति आर आरतुः अरिछति इयराणि पेपः पेपृतं पेपृतः इयृयात् अ

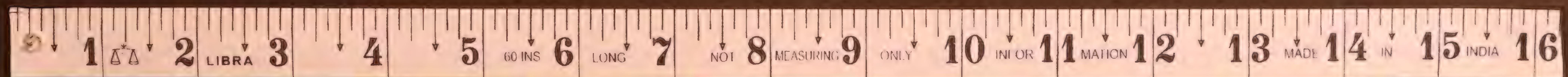

सि।
कौ।उ।
१०१

र्यात् स्रावत् समन्ति भसभर्त्सनदीप्त्योः बभस्ति घसिभसोर्हलि चेत्युपधा-
लोपः झलोझलीति सलोपः बब्धः बप्सति किज्ञाने चिकेति तुरत्वरणे
तुतोर्ति तुतूर्तः तुतुरति धिष शब्दे दिधेष्टि दिधिष्टः धनधान्ये दधन्ति द-
धन्तः दधनति जनजनने जजन्ति जनसनखनां सञ्झलोः एषामाका-
रोऽन्तादेशः स्यात् झलादौ सनि झलादौ क्ङिति च जजातः जजनति जजंसि
जजान जजन्यात् जजायात् जन्यात् जायात् गामादेशे देवान् जिगाति १०१

स्नपुः जिगीतः जिगति इतिजहोत्यादयः दिवुक्रीडाविजिगीषाव्यवहा
रद्युतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु ऊबन्ताःपरस्मैपदिनः दिवादिभ्यःश्यन् ॥
शपोपवादः हलिचेतिदीर्घः दीव्यति दिदेव देवितादेविष्यति दीव्यतु अ
दीव्यत् दीव्येत् दीव्यात् अदेवीत् अदेविष्यत् षिवुतन्तुसन्ताने परिषी
व्यति परिषिषेव न्यषेवीत् न्यसेवीत् स्रिवुगतिशोषणयोः ष्ठिवुनिरसे
ने केचिदिहेमंनपठन्ति ष्णसुअदने आदानइत्येके अदर्शनइत्यपरे क्न

सि॰ कौ॰ उ॰ १०२

स्यतिसस्नोम ष्णसुनिरसने स्नस्यति सस्नास क्नसुह्वरणदीप्त्योः क्नस्यंको

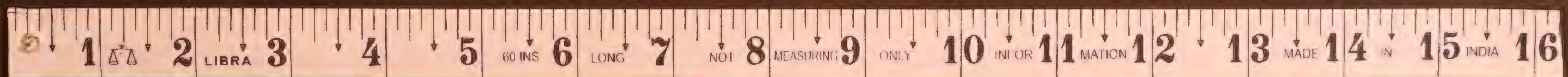
टिलंचक्नास व्युषदाहे व्युष्यति प्लुषच नृतीगात्रविक्षेपे नृत्यति ननर्त।

सेसिचिकृतचृतछृदतृदनृतः एभ्यः परस्य सिज्भिन्नस्य सादेरार्द्धधातुक

स्येड्वास्यात् नर्तिष्यति नर्त्स्यति नृत्येत् नृत्यात् अनर्तीत् त्रसीउद्वेगे वा

भ्राशेतिश्यन्वा त्रस्यति त्रसति त्रेसतुःतत्रसतुः कुथपूतीभावे पुथहिंसायां

गुधपरिवेष्टने क्षिपप्रेरणे क्षिप्यति पुष्पविकसने पुष्प्यति पुपुष्प १०२

तिमष्टिमष्टीमआर्द्रीभावे तिम्यति स्तिम्यति स्तीम्यति व्रीडचोदनेलज्जा

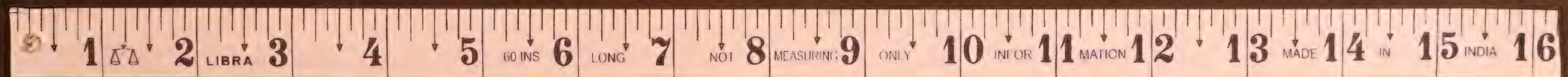
यांच व्रीड्यति इषगतौ इष्यति षहषुहचक्यर्थे चक्यर्थस्तृप्तिः सह्यति सु

ह्यति जॄषझॄषवयोहानौजीर्यति जजरतुः जेरतुः जरिता जरीता जी

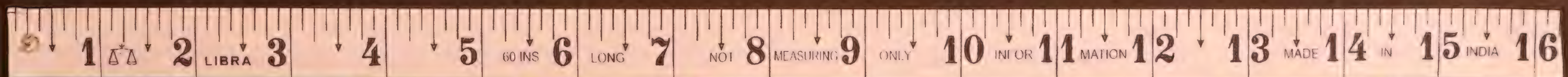
रीता जीर्येत् जीर्यात् जॄस्तंभित्यङ्वा ऋदृशोङि गुणः अजरत् अजारी

त् अजारिष्टां झीर्यति जझरतुः अझारीत् षूङ् प्राणिप्रसवे सूयते स्व

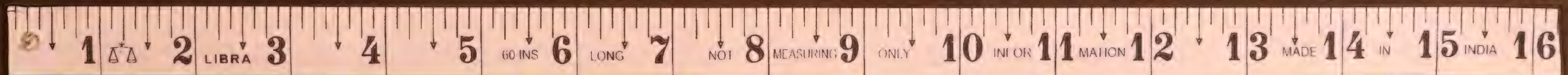
रति सूतीतिविकल्पंबाधित्वाश्र्युकः कितीतिनिषेधेप्राप्तेक्रादिनियमा

सि. नित्यमिट् सुषुविषे सुषुविवहे सोता सविता दूङ् परितापे दूयते दीङ्
कौ. उ. क्षये दीयते दीङो युड्विक्ङिति दीङः परस्याजादेः क्ङिति आर्द्धधातुके स
१०३ युट् स्यात् वुग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ दिदीये मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि
च एषामात्वं स्यात् ल्यपि चकारादशित्येज्निमित्ते दाता दास्यते अदास्त
स्याः सन्निपातपरिभाषया स्थाघ्वोरिच्चेतीत्त्वं न डीङ् विहायसा गतौ डीय
ते धीङ् आधारे धीयते दिध्ये धेता मीङ् हिंसायां हिंसात्र प्राणवियोगः॥ १०३

मीयते रीङ् श्रवणे रीयते लीङ् श्लेषणे लीयते विभाषा लीयतेः लीय
तेरितियकानिर्देशो नतुश्यना लीलीङोरात्वंवास्यादेज्विषयेल्यपिच ले
ता लाता लेष्यते लास्यते एज्विषये किं लीयते लिल्ये व्रीङ् वृणोत्यर्थे
व्रीयते विव्रिये स्वादयओदितः नत्वनिष्ठानत्वं पीङ्पाने पीयतेमा
ङ् माने मीयते ममे ईङ् गतौ ईयते अयाञ्चक्रे प्रीङ्प्रीतौ सकर्मकः प्री
यतेपिप्रिये श्यन्परस्मैपदिनश्चत्वारः षोऽन्तकर्मणि ओतः श्यनि लोपः

सि॰ कौ॰ उ॰ १०४

स्यात् घसति घसतः घसन्ति घासौ घासात्रः घाता घास्यति विभाषा घ्राधेट्शा

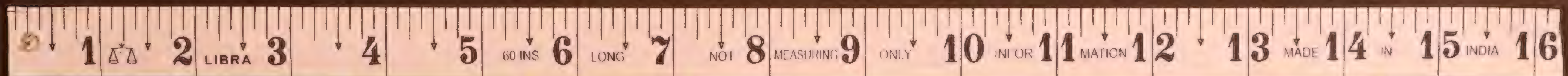
तिसिचोर्वा लुक् लुगभावे यमरमेतीट्सकौ अघाताम् अघुः अघासी

त् अघासिष्टां छो छेदने छ्यति षो अन्तकर्मणि स्यति ससौ अभिष्यति अभ्य

षात् अभिससौ दो अवखण्डने द्यति ददौ अपि दाता देयात् अदात्मने

पदिनः पंचदश जनी प्रादुर्भावे ज्ञाजनोर्जा अनयोर्जादेशः स्यात् शिति जाय

ते जज्ञे जज्ञिरे जनिता जनिष्यते दीपजनेति वा चिण् जनिवध्योश्च अज १०४

योरुपधायाह्रस्वस्मात् विभिञ्जितिकृतिच अजनि अजनिष्ट दीपी

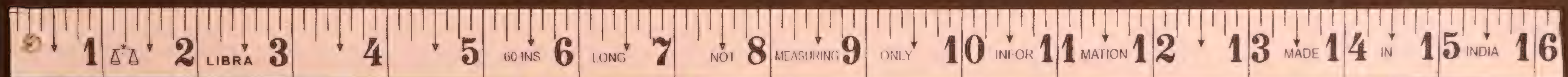
दीप्तौ दीप्यते दिदीपे अदीपि अदीपिष्ट पूरीआप्यायने पूर्यते अपूरि अ

पूरिष्ट तूरीगतित्वरणहिंसनयोः तूर्यते तुतूरे धूरीगूरीहिंसागत्योः धूर्य

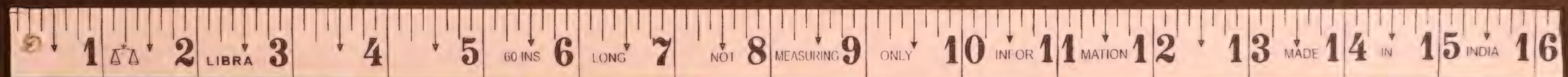
ते दुधूरे गूर्यते जुगूरे जूरीजूरीहिंसावयोहान्योः शूरीहिंसास्तम्भनयोः

चूरीदाहे तपऐश्वर्येवा अयंधातुरैश्वर्येवाचऊ् र्ध्वमैलभते अनुदात्तः

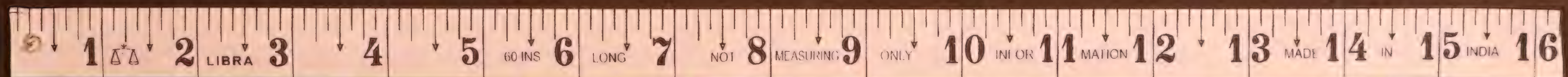
णाविकरणः परस्मैपदीत्यर्थः केचित्तुवाग्रहणं वृतोधातोरापवयवमि

सि. ब्यन्ति तप्यते तप्ता तप्स्यति पेतेनित्यत्वात्सेनपादान्तं वेद्युतग्रामानियुतः
कौ. उ. पच्यमानः हम्मवरणे हम्यते पताल्लेरवाहल्यते ततोवाहल्यमानास्साराम
१०५ ग्नालं मवितेतेतिभट्टिः क्लिशउपतापे क्लिश्यते क्लेशिता काश्टदीप्तौ
काश्यते वाश्टशब्दे वाश्यते ववाशे अथपंचस्वरितेतः मृषतितिक्षायां
मृष्यति मृष्यते ममर्ष ममृषे ईशुचिर् पूतीभावे शुचीभावक्लेदः शुच्य
ति शुच्यते शुशोच शुशुचे अशुचत् अशोचीत् अशोचिष्ट जोणबन्धेन १०५

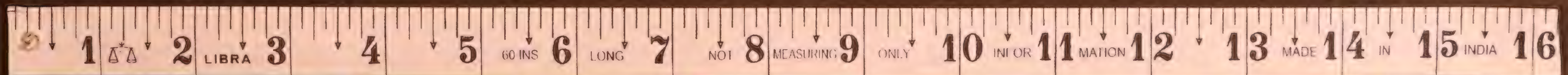

ह्यति नह्यते ननाह ननहे नेहिष्यते नेहे नद्धा नत्स्यति अनात्सीत् रञ्ज रा
गे रज्यति रज्यते शप आक्रोशे शप्यति शप्यते अथैकादश अनुदात्तेतः
पद गतौ पद्यते पेदे पत्ता पत्स्यते पत्सीष्ट विएडपदः पदक्षेखिएत्स्यात्रपादे
पेरे पुएपपादि अपत्सातां अपत्सत खिद दैन्ये खिद्यते चिखिदे खेत्ता अ
खित्त विद सत्तायां विद्यते वेत्ता बुध अवगमने बुध्यते बुबुधे बोद्धा भो
त्स्यते भुत्सीष्ट अबोधि अभुत्सातां युध संप्रहारे युध्यते युयुधे योद्धा अयु

सि॰
कौ॰ उ॰
१०६

द कथं युद्ध्यतीति युधमिच्छतीति क्यच् अनुदात्तेत्वलक्षणमात्मनेपदमनित्य
मितिवा अनोरुध कामे अनुरुध्यते अण प्राणने अण्यते आणे अणिता अ
नेति दन्त्यान्तोऽयमित्येके मन ज्ञाने मन्यते मेने मन्ता युज समाधौ समाधिश्चि
त्तवृत्तिनिरोधः अकर्मकः युज्यते योक्ता सृज विसर्गे अकर्मकः संसृज्यते स
रसिजैररुणांशुभिन्नैः ससृजिषे स्रष्टा स्रक्ष्यते लिङ्सिचाविति कित्वान्न गु
णो नाप्यम् सृक्षीष्ट असृष्ट असृक्षातां लिश अल्पीभावे लिश्यते लेष्टा लेक्ष्य १०६

ने लिटीह ग्रलितन ग्रलितातां ग्रण्यग्रागणान्नान्मरस्मैपदिनः गथक

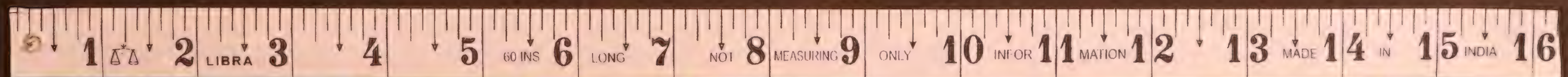
र्मकाद्दृशेर्वेवएवकारोभिन्नक्रमः गथोकर्मकादेव यपन् उदाहरणमाह ॥

हृद्दा विनियन्नस्यमपराध्यतिद्रुह्यतीत्यर्थः। विराध्यन्तेद्वेमनकः द्रुह्यन्तेरा

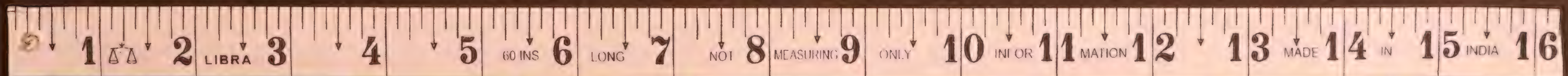
ध्यनोदनः सिद्धतीत्यर्थः हस्नायराध्यति देवं पर्यालोचयतीत्यर्थः देवस्य

धातर्थोऽन्तर्भावाज्जीवनादिवदकर्मकं रगथ रगधना रगधिय रधोहिं।

सार्यांदृमेनाभ्यामलोपविहनहिमार्थस्मसकर्मतयादैवादिकत्वायोगा

सि॰ कौ॰ उ॰ १०७ त् । राद्धा रात्स्यति अरात्सीत् । व्यध ताडने । ग्रहिज्येति विध्यति विव्या-
ध विविधतुः विव्यद्ध विव्यधिथ व्यद्धा व्यत्स्यति विध्येत् विध्यात् अव्यात्सी-
त् । पुष पुष्टौ पुष्यति पुपोष पुपोषिथ पोष्टा पोक्ष्यति पुषादीत्यङ् अपुषत्
शुष शोषणे अशुषत् तुष प्रीतौ दुष वैकृत्ये श्लिष आलिंगने श्लि-
ष्यति शिश्लेष श्लेष्टा श्लेक्ष्यति श्लिषः अस्मात्परस्यानिटः क्सः स्यात् पुषाद्य-
ङोपवादो न तु चिणः पुरस्तादपवादन्यायात् आलिंगने श्लिषश्च्लेरलिङ् १०७ १४

नएवक्तोनाम्नःयोगविभागसामर्थ्याच्छलङ्गुपयादिमस्याप्ययंनि

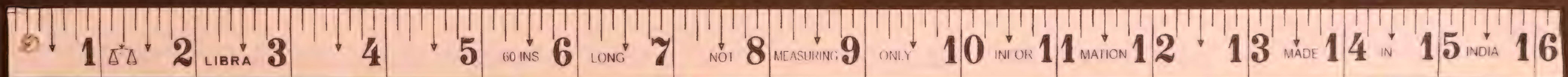
यमः श्लिष्टाकन्यांदेवदत्तः आलिंगनपदेतिकिंसमश्लिष्टजतुकाष्ठं अ

श्चयासज्ञाविहश्लिषिः कर्मणि अनालिङ्गनेसिजवद्विवचनेएकवचने

विए श्लेषि श्लिष्टानां श्लिष्टन श्लिष्टा श्लिष्टुं शाकविभाषतो

मर्षणेविभाषनटतुभयपदीमर्थः शकाति शाकते वाहविंडुहुंभन्नः

शशाक शेकिथ शशकृथ शेकाङ्गा शास्ति शास्ते अशाकन अशा

सि॰ कौ॰ उ॰ १०८

त्मेके कोयमित्येके तन्मते नानिट्कारिकास्थस्विदिमदितः षाक्षिता षाक्षि

ष्यति ष्विदा गात्रप्रक्षरणे घर्मस्रुतावित्यर्थः। अयं ञीतिन्यामकारादयःते

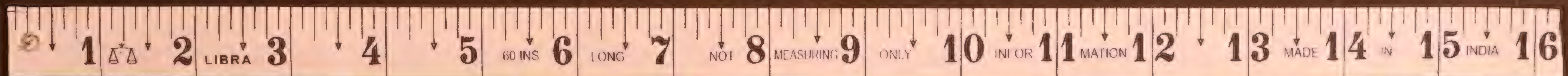
तिष्ठद्वदादयः स्विद्यति स्विद्येद स्वेदिष स्वेत्ता अस्विदत् क्रुध क्रोधे।

क्रोद्धा क्रोत्स्यति क्षुध बुभुक्षायां क्षोद्धा कथं क्षुधित इति संपदादिक्विब

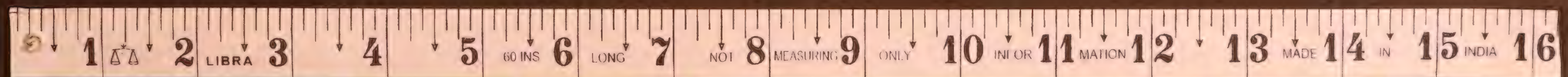
न्तात्तारकादित्वादितच् इति माधवः वस्तुतस्तु वसतिक्षुधोरितीट् शुध

शौचे शुध्यति शुशोध शोद्धा षिधु संराद्धौ ऊदित्पाठः प्रामादिकः सिध्यति १०८

१५

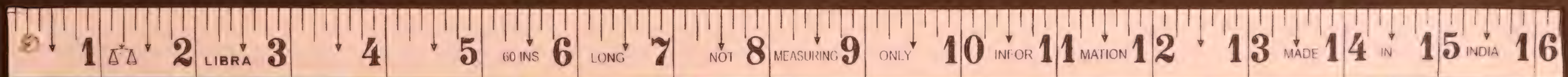

सेद्धा सेत्स्यति असिधत् रध हिंसासंराद्ध्योः रध्यति रधिजभोरचीति नुम् र
रन्ध ररन्धतुः रधादिभ्यश्च वलाद्यार्धधातुकस्येट् स्यात् ररन्धिथ ररद्ध र
रन्धिव रेध्व नेट्यलिटि रधः लिड्वर्जे इटि रधेर्नुम् न स्यात् रधिता रद्धा रधिष्य
ति रत्स्यति अरधत् नुम् अनिदितामिति नलोपः अरधत् णश अदर्शने नश्य
ति ननाश नेशतुः नेशिथ मस्जिनशोर्झलीति नुम् स्यात् ननंष्ठ नेशिव ने
श्व नेशिम नेश्म नशिता नंष्टा नशिष्यति नङ्क्ष्यति नश्येत् नश्यात् अ

सि॰ कौ॰ उ॰ १०९

नपपत् प्रणश्यति नशेःषान्तस्य णत्वं नस्यात् प्रनंष्टा षान्तग्रहणं भूतपू
र्वप्रतिपत्त्यर्थं प्रनंक्ष्यति तृप प्रीणने प्रीणनं तृप्तिस्तर्पणं च नाग्निस्तृप्य
तिकाष्ठानां पितॄनतार्प्सीत् इत्युभयत्र दर्शनात् ततर्पिथ ततर्प्थ त
र्पिता त्रप्ता तृप्तृप स्पृशेतिसिज्वा अत्राप्सीत् अतार्प्सीत् अत
र्पीत् अदृपत् दृप हर्षमोहनयोः मोहनं गर्वः दृप्यतीमादिरथाटिवादि
मोवेट् कावमर्थ मनुदाननता द्रुहजिढ् द्रोहिष्य द्रोहिता द्रोग्धा ध्रो १०९

मायांवाद्रुहेतिवाच्यः पदोढः दुद्रोग्धः दुईढ दुद्रोहिथ द्रोहिता द्रो

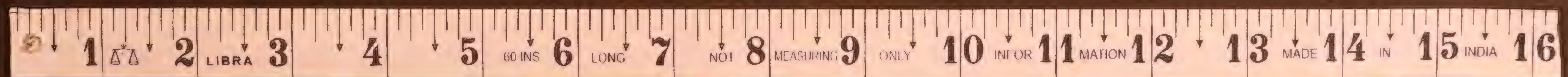
ढा द्रोहिष्यति ध्रोक्ष्यति ढत्वघत्वयोस्तुल्यत्वं ष्णुहत मुहैवविषे वै

चित्तमविवेकः मुह्यति मुमोहिथ मुमोग्ध मुमोढ मोहिष्यति मोक्ष्यति

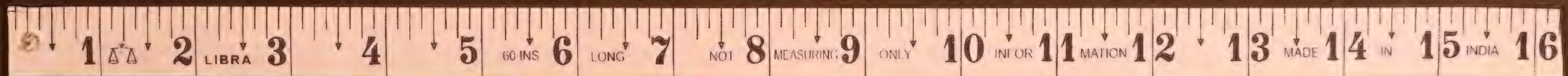
ष्णुहत ष्णुहउद्गिरणे स्नुह्यति सुस्नोह सुस्नोहिथ सुस्नोग्ध सुस्नोढ

सुस्नुहिव सुस्नुह स्नोहिता स्नोग्धा स्नोढा स्नोहिष्यति स्नोक्ष्यति ष्णिह

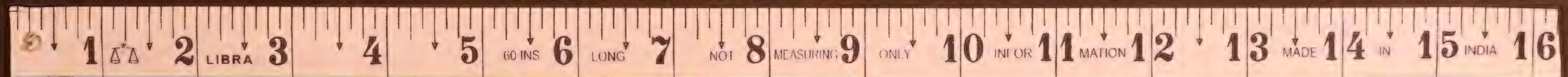
त स्निहप्रीतौ स्निह्यति सिष्णेह हत रथादयः समाप्ता इत्यर्थः पुषाद

सि॰ कौ॰ उ॰ ११० यस्तु आगणान्तादिति सिद्धान्तः शमु उपशमे शमामष्टानां दीर्घः श्यनि शा
मादीनामित्यर्थः प्रणिशाम्यति शेमतुः शेमिथ शमिता अशमत् तमु कां
क्षायां ताम्यति तमिता अतमत् दमु उपशमे उपशमे इति पठन् स्वमते न
सकर्मकोऽयं न तु शमिवदकर्मकः अदमत् श्रमु तपसि खेदे च श्राम्यति
अश्रमत् भ्रमु अनवस्थाने वा भ्राशेति श्यन्वा तत्र कृते शमामष्टानामि
ति दीर्घः भ्राम्यति भ्रमति अभ्रमत् शेषं भ्वादिवत् क्षमूष् सहने क्षाम्यति ११०

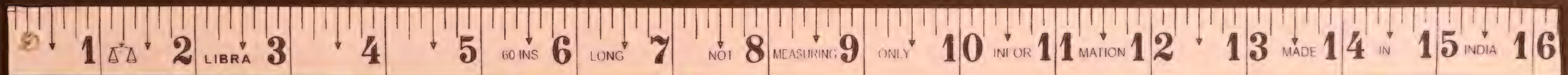
वदमिथ वदम्य वदमिव वदाव वदमिम वदाम दमिता दन्ता
अयंनषित आदिस्तुषित अषिताः दामेते दान्तिः दम्रुषः दमेतः द
मा क्रमुग्नातै क्राम्यति पापीवपपन्यपि ष्ठिवुक्रमिमिवदीर्घमिडेपा
मादिपाणौचित्रुणर्थः अङ् अक्रमत् मदीर्हर्षे माद्यति अमदत् शमा
दयोष्टौगताः असुदेपणे असति आम असिता असते खक अडिप
रे आम्यत् अपादिनादढि मिद्दे असिति वक्रीति ववने नडंधे नडन्मत

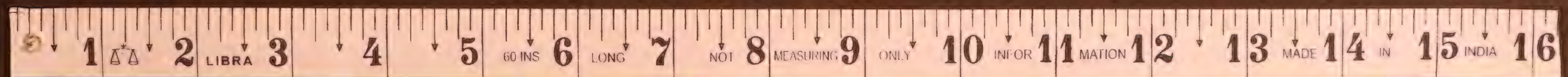

सि॰
कौ॰ उ॰
१११

षमगादस्यर्मृयोरितिवद्यते पटस्यत यसुप्रयत्ने यसोनुपसर्गात् संय
सश्च पपन्नास्पात् यस्यति यसति संयस्यति संयसति अनुपसर्गात्किंप्रय
स्यति जसुमोक्षणे जस्यति तसुउपक्षये दसुच तस्यति अतसत् दस्यति
अदसत् वसुस्तम्भे वस्यति ववास ववसतुः नशसदेतिनिषेधः वशा
दिरयमितिमतेत्वेवसतुःवेसुः व्युष्टविभागे अयंदांतपठितः अर्थभेदे
तत्वतुर्थपुनःपठ्यते अव्युषत् उष्यादिदन्त्यानोयंपुसिरपेत्ये अयकार १११

यम् इत्यपरे स्मघदाहे अस्नुषत् सर्वत्रपादः सिजर्थ इत्याहुः तद्धा
दियादेनगतार्थमितिस्त्ववं विमेष्प्रवेशे विमति अविमत् ऊसमंत्रे
षणे अऊमत् वुमनत्संगे मुसावेणुने मसीपरिणामे परिणामोवि
विकारः समीसेके लुथविलोडने डचमसमवाये डषपति डवोच ऊच
त्रः माभवानुचत् भृषुभ्रन्मगुथः पतने बभर्श अभृशत् अनिदिता
मिति लोपः भ्रशपति अभ्रशात् हृषावरणे हृषपति अहृषात् हृषात।

सि॰
कौ॰ उ॰
११२

न्‌करणे हृष्यति जिर्दृषविपासायां हृष्यतेः । पुष्पजो भौवादिकाद्

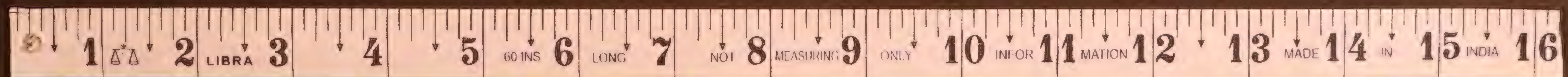
विशेषः रुषरिषहिंसायां तीषसहेतिवेट् रोषिता रोष्टा रेषिता रे

ष्टा डिपक्षेपे कुपक्रोधे गुपव्याकुलत्वे युपरुपलुपविमोहने युप

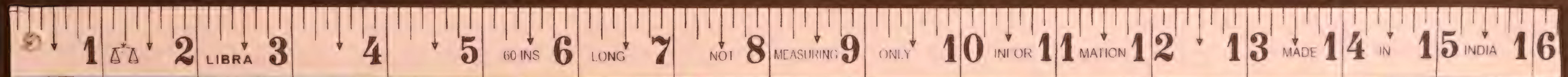
ति रुप्यति लुप्यति लोपिता लुप्यति सेट्कः अनिकारिकास्वलिपि

साहचर्य्यात्तौदादिकस्यैव ग्रहणात् लुभगार्ध्ये गार्ध्यमाकांक्षा तीष

सहेतिवेट् लोभिता लोब्धा लोभिष्यति लुभेत् लुभ्यात् अलुभ । ११२

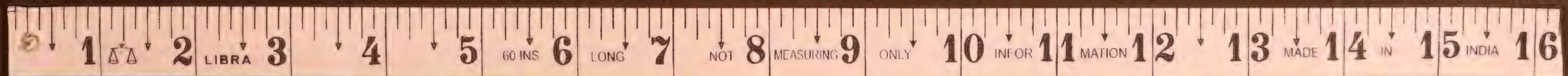

त् भ्रवादेरहन्त्कताज्ञोभतीत्याहुः तभसंचलने तभ्यतिणभत्भ
हिंसायां तभिणभित्भयोपुनादौक्तादौव पंसने तेषांपुनादित्वा
दुट्सिद्धः क्रयादित्वात्वेत्सिज्भवेत्सवद्हपाठस्तयपनर्थः क्लिदू आ
र्द्रीभावे क्लिद्यति चिक्लेदिथ चिक्लिदिव चिक्लिदहक्लेदिताक्लेत्ता
जिमिदास्नेहने मिदेर्गुणः हत्संज्ञकपाकारादौप्रत्यये मेद्यति अ
मिदत् पुनादिपाठादेवामिदत् अमेदिष्टमितिसिद्धंद्हपाठोमेदीति

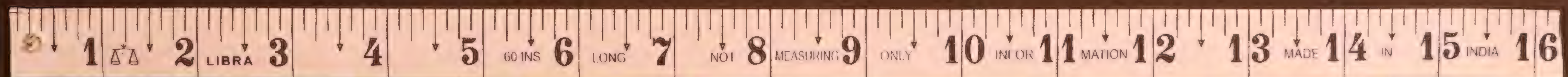

सि॰
कौ॰ उ॰
पू॰
११३

माभूदितिघुणादिभ्योवृद्धिरेवात्मनेपदिघुपानस्थवितः जिदिदा।
छेदनमोचनयोः ऋधुवृद्धौ आनर्द्धः आर्द्धत् गृधुअभिकांक्षायां।
अगृधत् वृत् पुषादयोदिवादयश्चवृत्ताः केचित्तु पुषादिंसमाप्यैवमे
वंवृत्करणंदिवादिसमाप्त्यादिवदाकृतिगणः तेनक्षीयतेमृगयतीत्या
दिसिद्धमित्याहुः इतिदिवादयः षुञ् अभिषवे अभिषवःस्नपनंपी
डनंस्नानंसुरायाःमन्थानंचतत्रस्नानेऽकर्मकः स्वादिभ्यःश्नुः सुनो ११३

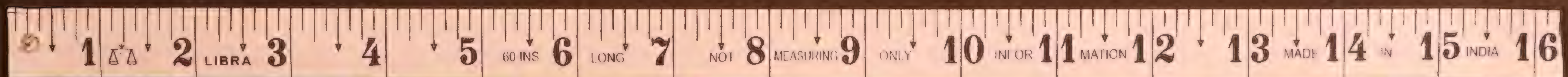

ति स्तृणुतः स्तृञ्वेतितियए स्तृण्वन्ति स्तृण्वः स्तृणुवः स्तृण्वहे स्तृणुवहे
स्तृणाव स्तृणवै स्तोता स्तृण स्तृणानि स्तृणवै स्तृणुयात् स्तृयात् स्तस्तृं
भ्यः तृतीट् अस्तावीत् अस्तोष्ट अभिस्तृणोति अभ्यस्तृणोत् अभिस्तृणा
व स्तोतेःस्मस्तोः सेस्तनिवपरेस्तञ्चाःषोनस्यात् विसोष्यति विज्ञा
वन्धनेसिनोति विसिनोति सिषाय सिषे सेता पिञ्प्रिणाने तालः
वादिःषोता उभिञ् प्रक्षेपणे मीनातिमिनोत्यात्वंममौ ममिथ म

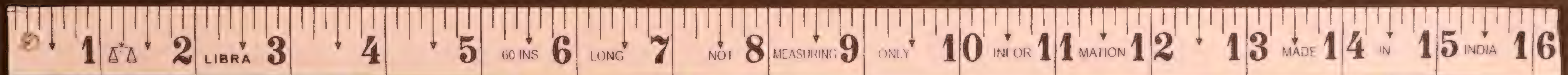

सि॰ कौ॰ उ॰ ११४

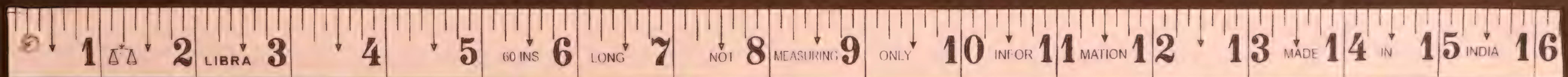
मात्थ मिम्ये मातामीयात् मासीष्ट अमासीत् अमासिष्टां अमास्त चि
ञ्चयने प्रणिचिनोति विभाषा चेः अभ्यासादुत्तरस्य चेः कुत्वं वा स्या
त् सनि लिटि च प्रणिचिकाय चिचाय चिके अचैषीत् अचेष्ट स्तृञ्
आच्छादने स्तृणोति स्तृणुते गुणोर्तीति गुणः स्तर्यात् ऋतश्च संयोगा
देः परयोर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि स्तृषीष्ट स्तरिषीष्ट अस्तरिष्ट अस्तृत
कृञ् हिंसायां कृणोति कृणुते चकार चकर्थ चकृषे क्रियात् कृषीष्ट ११४

अकार्षीत् अकृत वृञ् वरणे बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेतिनिगा
मे पर्षादेविड्इडभावो निपात्यते तेन भाषायां थल्यिड् ववरिथ ववृव
ववृमे वरिता वरीता लिङ् सिचोरात्मनेपदेषु वृङ्वृभ्यामृदन्ता
च्च परयोर्लिङ्सिचोरिड्वास्यात्तङि न लिङि वृतो लिङ् इटो दीर्घो न स्या
त् वरिषीष्ट वृषीष्ट अवारीत् अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत धञ् कम्प
ने धुनोति धुनुते अधोषीत् दीर्घान्तोऽप्ययं धूनोति धूनुते स्वरतिसू

सि॰ कु॰ नीतिवेट ष्टुथुविथ ष्टोथ कितिलिदित मकइति निष्टंवाधित्वाकादिति
११५ त्समिट् ष्टुथुविव ससप्रजमइति निसमट् अथावीत् अथविष्ट अथोष्ट
अथपरस्मैपदिनः ष्टुष्टुउपताय ष्टुनोति हिगतौ हृहीव हिन्नमीना उप
सर्तस्यात्रिमिनात्यरस्य पतयो नेस्मरणःस्मात् प्रहिणोति हेरचडि अप्या
सात्परस्यहिनोनेरित्येके चलनं जीवनमितिस्वामी हेस कुर्वस्मात्रन च
डि जियाय पृप्रीतौ पृणोति पर्ता स्पृप्रीति पालनयोः प्रीतिचलनयोरि ११५

मेके वलनं मिलिखामी स्तृणोति पस्पार स्तृइमेके स्मरणोति इणोति इणोम्या

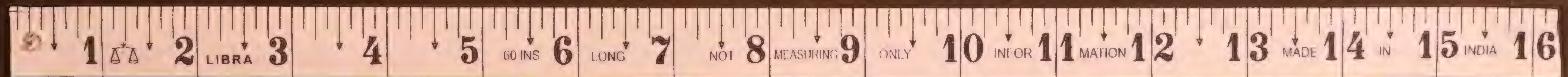
दय स्तृयोपि छांदसाः इत्याहुः आस्तृथोमे आस्तृवंति आस्तृवः आस्तः आस्तृदि

हादिनादइ- आपत् पास्तृ पास्तौ अशकत् रायसाधसंसिद्धौ पश्नोति पथो।

हिंसायाम् पनाभ्यास लोयैोत्तः कितिलिटिसेटि थलिच अपेरथतुः रेधुःरे

धिथ राद्धा साभ्रोति साद्धा असात्सीत् असाद्धाम् अथद्धावन्नदातेत्तौ अभ्रया

भौ महांते च अभ्रते अभ्रोतेश्च दीर्घादभ्यासावर्णोत्परस्मन्हस्यात् आनपो।

ग्रथिषीव

सि॰ उ॰ ग्रथिता ग्रथा ग्रथिष्यते ग्रथ्यते ग्रथ्नते ग्रथ्नीत ग्रन्थीष्ट ग्रथिषीव ग्राथ ग्राथ्ना

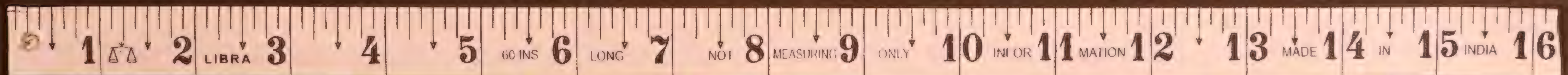
१९६ ताम् थिघ ग्रास्कंदने स्निघ्नते निधिघेस्लेषिता ग्रथ्यागणांतात्परस्मैपदिनः ति

कतिगच वाहास्कंदने तिक्रोति तिग्रोति षघहिंसायाम् सघ्नोति जिघृषा मा

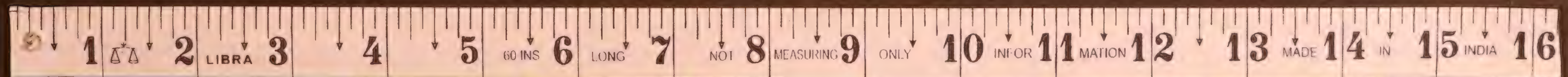
गल्भ्ये धृष्णोति दधर्ष धर्षिता दंभुदम्भने दंभनेदंभः दभ्नोति ददंभ ग्रंथित्रे

थि दंभिश्रंथीनां लिटः किद्वेतिव्याकरणान्तरम् इहाप्याश्रीयत इत्युक्तं श्र

न्थिदंभिविनलोपः नसाभीयत्वादसिद्धत्वेन एत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौ दंभे १९६

स्व एताभ्यामल्लोपौ वक्तव्यौ देभतुः ददंभतुः इदं कित्वं पिदपिद्विषयकमि
तिसुधाकरादयः तन्मतेतिप्सिप्मिप्सु देदंभ देभिथ देभेति देभेति रूपां
तरंवोध्यं अपिद्विषयकमितिन्यासकारादिमतेनतु ददंभददंभिथ ददं भेमव
दंभिता दम्भात् ऋधुहृष्टौ तृपप्रीणनईमेके त्वभ्रादित्वाणन्वन तृम्पोति
च्छन्दसि आगणान्तादधिकारोयम् अर्द्ध्यामौ अर्द्ध्नोति दघ्नातने पालनेव
दभ्नो चम्रभक्षणे चम्नोति रिक्षि विरिजि रिदाशदहिंसायामरिणो अयंभाषा

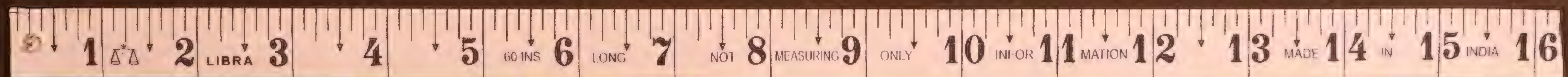
सि॰ यामपीत्येकेननत्यशः पास्त्रभ्रूणां द्विणोति मरुतीत्येकपवाजादिवित्येके मृदि
कौ॰
११८ णोति विरिणोति जिरिणोति दाश्नोति हणोति हन हतिमादयः तदयथेने

इतःषट् स्वरितेतः तुदादिभ्यःशः तुदति तुतोद तुतोदिथ तुतुदे तोता श्रुतौ

लीन् श्रुत नत्तुदे प्रेरणे नुदति नुदते नुनोद नोत्ता दिश अतिसर्जने अतिसर्ज्जे

नेदानं दशादिदीश अदिदतन् अदिदत भ्रस्जपाके ग्रहिज्यावश्वयित्येवणः स

स्रजस्त्रेवजः भृज्जति भृज्जेत भ्रस्जोरोपधयोरमन्यतरस्याम् भ्रस्जेरेफस्योपधा। ११८

याश्च स्थानेरमागमोवास्मादार्द्धधातुके मित्वा दंत्यादचःपरस्थानेषष्ठीनिर्दे

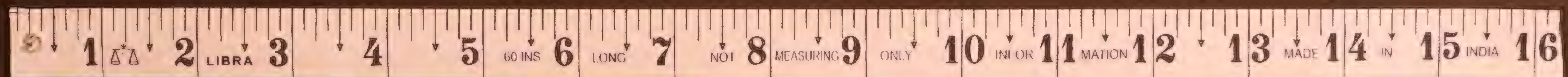
शादेकोऽशिथाया श्चस्थानेरमागमोवास्मादार्द्धधातुके मित्वा दंत्यादचःपरः

पदयोर्निवृत्तिः वभर्ज्ज वभर्जित वभर्जिथ वभर्ष्ठ वभर्ज्ज रमभावे वभ्रज्जतुः

वभ्रज्जिथ स्कोरितिलोपः व्रश्चेतिषः वभ्रष्ठ वभ्रज्ज भर्ष्टाभ्रष्टा भ्रक्ष्यति भ

र्क्ष्यति ङ्किति रमागमं बाधित्वा संप्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन भृज्यात् भ

ज्यास्तां भर्क्षीष्ट भ्रक्षीष्ट अभार्क्षीत् अभ्राक्षीत् अभर्ष्ट अभ्रष्ट क्षिपप्रेरणे

सि.
उ. क्लिशप्रयोगे क्लिश्नाति क्लिश्यते क्लेष्टा अक्लेशीत् अक्लिक्ष कुषविलोडने कुष्णाति कु

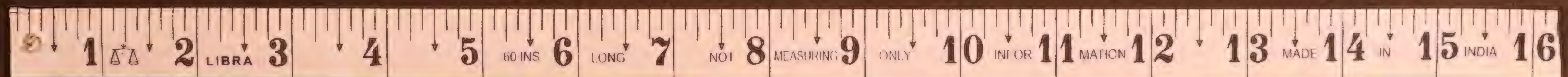
११८ षेत कोष्टा कर्षी कुष्यात् अकोषीत् मथामथाकोषति मित्वा पदेकाः मिविग्रस्वा

अक्रादीत् तङि लिङि सिचावितिकित्वादस्य अकुष्ट अकुक्षातां अकुक्षत अ

कुक्षत अकुक्षातां अकुक्षत ऋषीगतौ परस्मैपदी ऋषति आनर्ष ऋषीष्टीति

सेवनयोः आत्मनेपदिनस्तुनाराः ऋषते ओविजीभयचलनयोः प्रायेणायमुत्

पूर्वः उद्विजते विजइट् विजेः परस्यादिप्रत्ययोङिद्वत् उद्विजिता उद्विजिष्यते। ११८

ओलजी ओलस्जी वीडालजते लेजे लज्जते ललज्जे अथ परस्मैपदिनः ओव्रश्चू

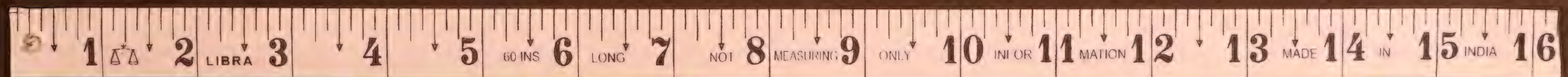
छेदने ग्रहिज्या वृश्चति ववृश्च ववृश्चतुः ववृश्चिथ ववृष्ठ लिट्याभ्यासस्येति संप्रसा

रणं रेफस्य ऋकारः उवत नस्याद्यः पारस्मिन्निति स्थानिवद्भावान्न संप्रसारणे इति

वृश्चोरन्वं व्रश्चिता व्रष्टा व्रश्चिष्यति व्रश्चतु वृश्च्यात् अव्रश्चीत् व्यच व्याजीकरणे वि

चति विव्याच विविचतुः व्यचिता व्यचिष्यति विच्यात् अव्याचीत् अव्यचीत् व्यचेः

कुटादित्वमनसीति कितेङ् प्रवर्तते अनसीति पर्युदासेन कृन्मात्रविषयत्वात् उ

त्रि· उ· क्षि उंक्ष उंक्षति उक्षी विवासे उक्षति श्रब्धगंमी द्विपप्रलयमूर्तिभावेषु श्रब्धन

११९ एतामिति गुणः द्विहलग्रहणस्यानेकहलुपलक्षणत्वान्नुट् श्रानर्छ श्रानर्छतु श्र

छिता मिछ उत्क्लेशे उत्क्लेशः पीडा मिमिछ श्रमिछीत् जर्जवर्चझर्झ परिभाषण

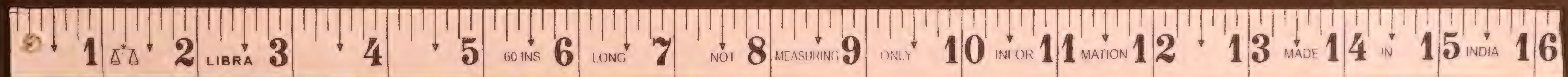
भर्त्सनयोः चचसंवरणे ननाच श्रच सचैा श्रानचे उञ्ज श्रार्जवे उज्ज्ज उज्जेर्ग लुभ

विमोहने विमोहनमाकुलीकरणं लुभति लोभिता लोब्धा लोभिष्यति रिफ क

त्थनयुद्धनिंदाहिंसादानेषु रिफति रिरेफ रिहेमेके पिछुंनविप्रामतिभीरिहंति। ११९

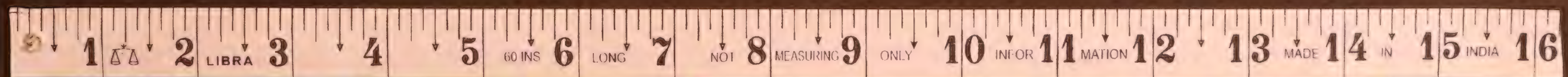

तृपंतृंफ तृप्तौ आद्यः प्रथमांतः द्वितीयो द्वितीयांतः द्वावपि द्वितीयांताविसन्ये
तृपति ततर्प तर्पिता स्रपामृशेति सिद्धिकल पापोबादिकमेव ग्रुडुपवादत्वा
त् तेनाञनित्यंस्मिव् अतर्पीत् तृंफति शामडि॰ त्वादनिदितामितिनलोपे पोतृंफा
दीनांनुम्वाच्यः आदि शाहः प्रकारे तेनये अनकागनुष ऊाः तेतृंफा दयः तृंफ
ति ततृंफतृफ्यात् तृपंतृपतृफतृंफहिंसायां तृपति तृंपति तृफति तृंफति
हृपहृंफ उत्क्लेशे प्रथमांतः द्वितीयो द्वितीयांतः प्रथमो द्वितीयांतहृंम्फेके॰

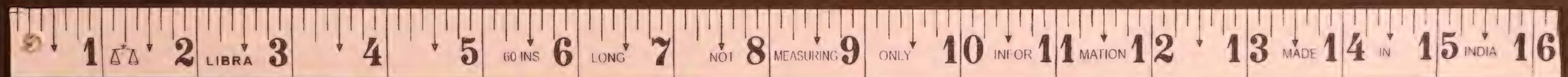

सि॰ उ॰ तृपति तृफति तृंफति ऋफ ऋंफ हिंसायाम् ऋफति आनर्फ ऋंफति ऋंफाव
१२० कार गुफ गुंफ ग्रंथे गुफति जुगोफ गुंफति जुगुंफ उभ उंभ पूरणे उभति उ
वोभ उंभति उंभांचकार शुभ शुंभ शोभार्थे शुभति शुंभति दृभी ग्रंथे दृभति॥

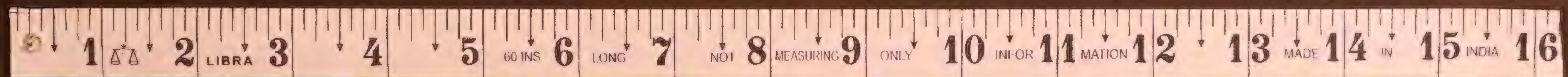
चृती हिंसाग्रंथनयोः चृतिता सेऽसिचीति वेट् चर्तिष्यति चर्त्स्यति अचर्तीत् वि
ध विधाने विधति वेधिता जुड गतौ तवर्गपंचमांत मेके जुडति मृड सुख
नेति मृडति मर्डिता पृड च पृडति पृण प्रीणने पृणति पवर्णे वृण च वृणति १२०

मृणहिंसायां तृणकोटिल्ये तनोण पुण कर्मणि शुभे पुणति मुणप्रतिज्ञाने कु
णशब्दोपकरणयोः शुनकुर्यात् कुरशब्दे कुरति कुर्यात् गतौ द्रुणहिंसागति
कौटिल्येषु घुण घूर्ण भ्रमणे कर्मणि षुरैश्वर्यदीप्त्योः सुरति सुषोर आशिषि
सूर्यात् कुरशब्दे कुरति कुर्यात् अत्र नभ कुर्कुरामिति निषेधो न करोतेरेवन
त्रग्रहणादित्याहुः खुरछेदने मुरसंवेष्टने क्षुरविलेखने घुरभीमार्थशब्दयोः
पुरअग्रगमने वृहू उद्यमने दंष्ट्रोत्पादिः पवर्गीयादिरित्येके तृहू स्तृहू तृन्हू

सि॰ हिंसार्थाः तृहति ततर्ह स्तृहति तस्तर्ह तर्हिता तर्ढा स्तर्हिता स्तर्ढा अतृंहीत् अता
ङ॰
१२१ र्ङ्क्षीत् अतार्ढां इषइच्छायाम् इषगमीतिच्छः इच्छति एषिता एषा एषिष्यति ऐषी
त् ऐषीत् मिषस्पर्द्धायाम् मिषति मेषिता किलश्वैत्य क्रीडनयोः तिलस्नेहे विल
वसने चल विलसने इल स्वप्नक्षेपणयोः विल संवरणे दंमोच्छादि बिल भेदने डो
ण्यादिः णिल गहने हिल भावकरणे शिल सिल उंछे मिल श्लेषणे लिख अक्षर
विन्यासे लिलेख कुट कौटिल्ये गाङ्कुटादिभ्य इति ङित्वं चुकुटिथ चकोट चुकु १२१

ट कुटिता पुटसंश्लेषणे कुचसंकोचने गुजशब्दे गुडरक्षायां डिपक्षेपे छुरछे

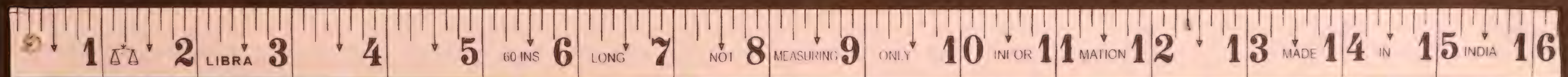
दने नभकुरच्छुरामितिनदीर्घः छुर्यात् स्फुटविकसने स्फुटति पुस्फोट मुटआ

क्षेपप्रमर्दनयोः त्रुटछेदने वभ्राशेतिश्यनवा त्रुट्यति त्रुटति तुत्रोट त्रुटिता तुटक

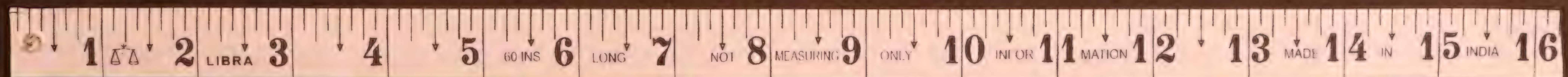
लहकर्मणि तुटति तुतोट तुटिता चुटछुटछेदने जुडबंधने कडमदे लुटसं

श्लेषणे कुडघनत्वे घनत्वं सांद्रता चकर्ड कुडिता ऊडबाल्ये पुडउत्सर्गे घुटप्रति

घाते तुडतोडने तोडनंभेदः घुडस्फुसंवरणे घुडति तुघोड पुस्फोड खुडखुडट

सि. कु. मेके स्फरस्फल संचलने स्फरस्फरणे स्फलसंचलनेइत्येके स्फरति स्फलत्योर्नि·
१२२ विभ्यःषत्वंवास्यात् निःस्फरति निःस्फरति स्फरइत्यकारोपधंकेचित्पठंति यस्का
द स्फुडचुडब्रुडसंवरणे क्रुडभृट निमज्जनइत्येके गुरीउद्यमने अनुदात्तेत् गुरते
जुगुरे गुरिता एदलवने दीर्घोन्तः परिवृत्तगुणोस्याः इत स्कुनातिःपरस्मैपदिन ः
गुवति अगुवीत् ध्रुविध्वनने ध्रुवति गुपुरीषोत्सर्गे जुगविथ जुगुथ गुता गुष्य
ति अगुषीत् कुटादित्वात् अगुतां अगुषुः ध्रुगति स्थैर्ययोः अवदंतिपाठांतरम् १२२

ग्राव्णस्य भ्रुवतीत्यादि गुवतिवत् द्वितीयस्त मेट् इत्युविथ भविता भुविष्यति ।

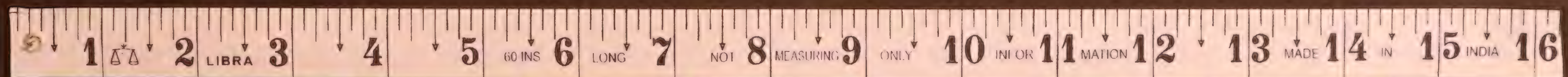
अभ्यात् अभुवीत् अभुविष्टां ह्रुङ् प्राहे दीर्घान्त इति कैयटादयः कुविता अकुवि

ष्ट ह्रस्वान्त इति न्यासकाराः कुता अकुत् हृत कुटादयो हृताः एजङ् व्यापाने श्चाये

लव्याङ् पूर्वः विङ् इयङ् व्यापियते व्यापेपे व्यायपाते व्यायपिरे व्यापविष्यते व्या

पृत व्यापृषातां मृङ् प्राण त्यागे म्रियते लेङ् लिङोश्च लङ् लिङो र्शितश्च प्रकृति

भूतान्मृङ् लङ् नामत्र ङित्वं स्वरार्थं म्रियते ममार ममर्थ मम्रिव मर्तासि मरिष्य

सि॰ कु॰ ति मृषीष्ट अमृत अथ परस्मैपदिनः रि पि गतौ अन्तरंगत्वादियङ् रियति पियति

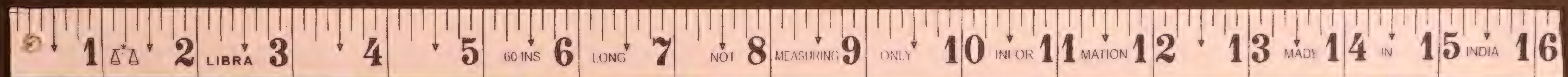
१२३ रेता पेता धि धारणे क्षि निवासगत्योः षू प्रेरणे सुवति सविता कॄ विक्षेपे किरति।

किरतः चकार चकरतुः करिता करीता कीर्यात् अकारीत् किरतौ लवने उपात्कि

रते सुडागमः स्यात् क्षेपेऽर्थे उपस्किरति अड्भ्यासव्यवायेऽपि सुट्कात्पूर्व इति वक्तव्यं

उपास्करत् उपचस्कार हिंसायां प्रतेश्च उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट् स्याद्धिंसायां उ

पस्किरति प्रतिस्किरति गॄ निगरणे अचि विभाषा गिरते रेफस्य लत्वं वा स्यादजादौ १२३

गिरति गिलति जगाल जगल्थ जगलिथ गरिता गरीता गलिता गलीता दृङ् आ

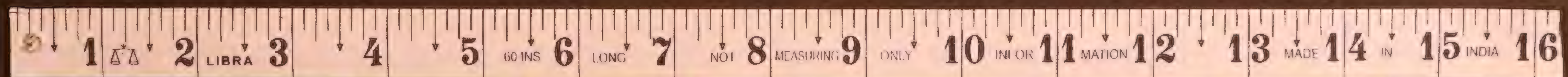
दरे आद्रियते आद्रियेते आदद्रे आदद्रिषे आदर्ता आदरिष्यते आदृषीष्ट आदृत।

आदृषाताम् धृङ् अवस्थाने ध्रियेते अथ परस्मैपदिनः षोडश प्रच्छ ज्ञीप्सायां पृच्छ

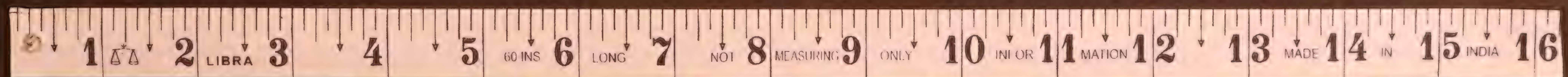
ति पप्रच्छ पप्रच्छतुः पप्रच्छिथ पप्रष्ठ प्रष्टा प्रक्ष्यति अप्राक्षीत् वृत् किरादयो वृत्ताः॥

सृज विसर्गे विभाषा सृजिदृशोः ससर्जिथ सस्रष्ठ स्रष्टा स्रक्ष्यति सृजिदृशोर्झल्यम

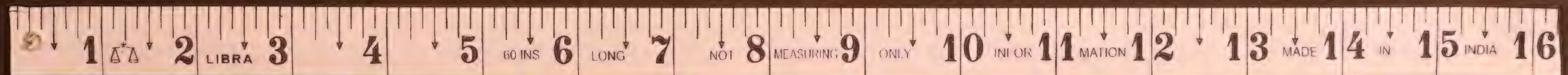
किति अमागमः सृजेत् सृज्यात् अस्राक्षीत् टुमस्जो शुद्धौ मज्जति ममज्ज मस्जिनशो

सि॰ कु॰ झलीति नुम् मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम् वाच्यः संयोगादिलोपः ममङ्क्थ ममज्जिथ मङ्‌-
१२४ क्ता मङ्क्ष्यति अमाङ्क्षीत् अमाङ्क्तां अमाङ्क्षुः रुजो भङ्गे रोक्ता रोक्ष्यति अरौक्षी-
त् अरौक्तां भुजो कौटिल्ये रुजिवत् छुप स्पर्शे छोप्ता अच्छौप्सीत् रुश रिश हिंसायां
तालव्यान्तौ रोष्टा रोक्ष्यति रेष्टा रेक्ष्यति लिश गतौ अलिक्षत् स्पृश संस्पर्शने स्प्रष्टा
स्पर्ष्टा स्प्रक्ष्यति स्पर्क्ष्यति अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत् अस्पृक्षत् विच्छ गतौ गुपूधूपेत्याय :
आर्द्धधातुके वा विच्छायति विच्छायांचकार विविच्छ विश प्रवेशने विशति वेष्टा १२४

मृश आमर्शने आमर्शनं स्पर्शः अमादीत् अमृतत् णुद प्रेरणे कर्त्रभिप्रायेपि॰
क्रियाफलेपरस्मैपदार्थः पुनःपाठः षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु सीदति स्यादिभ्यो
वादिकवत् इरुपादोनुम्विकल्पार्थः सीदती सीदंती ज्वलादौ पाठस्तणार्थः सादः
स्वरार्थस्य शावनुदात्तः शद्लृ शातने स्वरार्थमेव पुनःपाठः शतात् नास्ति पादः शिन
इति आत्मनेपदेोक्तेः अथ षट्स्वरितेतः मिल्लसंगमे मिल्लसंश्लेषणे इति पठितस्य
पुनःपाठः कर्त्रभिप्रायेतदर्थः मिलति मिलते मिमेल मिमिले मुचुल्मोक्षने शग्र॰

सि॰
उ॰ वाटीनांन्नुम्स्यात् मुंचति मुंचते मोक्ता मुच्यात् मुक्तीष्ट अमुचत् अमुक्त अमुक्तानाम्
१२५ लुम्लेच्छेदने लुंपति लुंपते अलुपत् अलुप्त विद्लृलाभे विंदति विंदते विवेद विवि
दे व्याघ्रभूत्यादिमते सेद्धायं वेदिता भाष्यादि मते एनिट्कः वेत्ता परिवेत्ता परिवर्ज
ने ज्येष्ठंपरित्यज्यदारानग्नीश्चलब्धवानित्यर्थः लृतृतृष्णो लिपउपदेहे उपदेहो
वृद्धिः लिंपति लिंपति लेप्ता लिपिसिचीत्यङ्॰नङि॰लवा अलि पत् अलिपत अ
लिप्त षिचक्षरणे सिंचति सिंचते असिचत् असिचत असिक्त अभिषिंचति अ १२५

भविंचत् अभिविवेव अत्रयःपरस्मैपदिनः कृती छेदने कृंतति चकर्त कर्तिता

कर्तिष्यति कर्त्स्यति अकर्तीत् खिद परिघाते खिंदति चिखेद खेत्ता अखैदेस दि

वादौ रुधादौ च पिश अवयवे पिंशति पेशिता अयंदीपनायामपि त्वष्टारूपाणि

पिंशतु इतिमुचादस्तुदादयश्च रुधिर आवरणे नव स्वरितेनइरितश्च रुधादि

भ्यःश्नम् शपोपवादःमित्वादंत्यादचःपरःनिमित्ताद्गुणंबाधते रुणद्धि श्नसोरल्लो

पः णत्वस्यासिद्धत्वादनुस्वारःपरसवर्णःतस्यासिद्धत्वाणत्वंतानपदांतेति सूत्रेण

सि॰ कु॰ न्नस्वारपरसवर्णयोरल्लोपोनस्थानिवत् रुन्धः रुंधति रुन्धेरोद्धा रोत्स्यति रोत्स्यते

१२६ रुणद्धु रुन्धात् रुंधि रुणधानि रुणधै अरुणत् अरुन्धा अरुणत् अरुणः अ

रुणधं अरुधत् अरौत्सीत् अरुंद्ध भिदिर्विदारणे भिनत्ति भिंते भेत्ता भेत्स्यति अ

भिनत् अभिनः अभिनद् अभिन्न अभिदत् अभैत्सीत् अभित्त छिदिर्द्वैधीकरणे

अच्छिदत् अच्छैत्सीत् अच्छित्त रिचिर्विरेचने रिणक्ति रिङ्क्ते रिरेच रिरिचे। ३

रेक्ता अरिणक् अरिचत् अरैक्षीत् अरिक्त विचिर्पृथग्भावे विनक्ति विङ्क्ते १२६

क्षुदिर्संपेषणे क्षुणत्ति क्षुंते क्षोत्ता अक्षुदत् अक्षौत्सीत् अक्षुत्त युजिर्योगे योक्ता

उछृदिर दीप्तिदेवनयोः छृणत्ति छृंते चछर्द सेसिचीतिवेट् चछृदिषे चछृत्से छ

र्दिता छर्दिष्यति छर्त्स्यति अछृदत् अछर्दीत् अछर्दिष्ट उतृदिर हिंसानादरयोः॥

तृणत्ति स्यादि छृणत्तिवत् तृणीवेष्टने परस्मैपदी तृणत्ति आर्द्धधातुके तौदादि

कवत् जिइंधी दीप्तौ जय आत्मनेपदिनः श्नान्नलोपः श्नमःपरस्मनस्यलोपःस्या

त् श्नसोरल्लोपः इंधे इंत्से इंधिता इनधै पत्ययेन्याः खिद दैन्ये खिंते खेत्ता विद विचा

सि॰ कु॰ शेते विंते वेत्ता अथपरस्मैपदिनः शिष्ऌ विशेषणे शिनष्टि शिंष्टः शिंषंति शिनक्षि

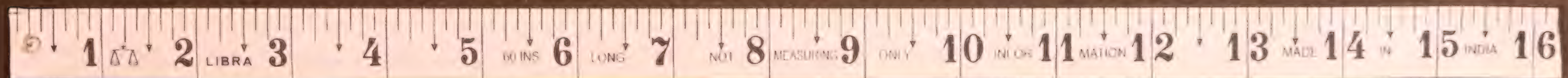
१२७ ष पेष्टा पेक्ष्यति हेर्धिः जश्त्वं ष्टुत्वं ऊणो ऊणीति वाडलोपः अनुस्वारपरसवर्णो शि

ण्ढि शिंण्ढि शिनषाणि अशिनट्र्ड्दिनादट्र अशिषत् पिष्लृ संचूर्णने पिंषति

पिनष्टि भंजो आमर्दने भनक्ति बभंजिथ बभङ्क्थ भंक्ता भुज पालनाभ्यवहा

रयोः भुनक्ति भोक्ता भोक्ष्यति अभुनक् तृह हिंसि हिंसायां तृणढ्म तृढः अमि

हेतंद्रमाममःस्याद्दलादौपिति तृणेढि तृणढः ततर्ह तर्हिता अतृणेट् हिनस्ति जिंहि १२७

स हिंसिता उन्दी क्लेदने उनत्ति उंतः उन्दंति उंदां चकार औनत् औंतां औन्दन् औन ः

औनत् औनदं उंत्स्यति अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु अनक्ति अङ्क्तः अंजंति आनंज आनंजि

थ आनङ्क्थ अंक्ता अंजिता अङ्क्ष्यति अनजानि आनक् अंजेःसिचि अंजेःसिचो

नित्यमिट् स्यात् आंजीत् तंचू संकोचने तनक्ति तंक्ता तंचिता ओविजी भय चल

नयोः विनक्ति विङ्क्तः विजइडिति विविजिथ विजिता अविनक् अविजी

त् वृजी वर्जने वृणक्ति वर्जिता पृची संपर्के पृणक्ति पपर्च इति रुधादयः अथ तन

सि॰ उ॰ क्षिणितः तनु विस्तारे तनादिकृञ्भ्य उः तनोति तनुतः तन्वः तनुते ततान तेनेत

१२८ न अतनीत् अतानीत् तनादिभ्यस्तथासोः तनादेः सिचो वा लुक् स्यात् थासोः था

सासाहचर्यादेकवचनं तश ब्दो गृह्यते तेनेह न अयमतनिषत अतनिष्ट अनुदात्तो

पदेशेत्यनुनासिकलोपः तङि अतत अतनिष्ट अतथाः अतनिष्ठाः क्षणु हिंसायां

क्षणोति क्षणुते ह्म्यन्तेति न वृद्धिः अक्षणीत् अक्षत अक्षणिष्ट अक्षथाः अक्षणिष्ठाः

क्षिणु च उप्रत्ययनिमित्तो लघूपधगुणः संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न भवतीमा १२८

त्रे यादयः भवतेर्वेमत्मेभ्य क्षिणोति क्षेणोति क्षेणि नासि क्षेणि नासे अक्षेणीत् अक्षि
त अक्षेणिष्ट ऋणु गतौ ऋणोति अर्णोति अर्णुतः अर्णवति आनर्ण आनृणे अ
र्णि नासि आर्णीत् आर्त आर्णिष्ट आर्थाः आर्णिष्ठाः तृणु अदने तृणोति तर्णो
ति तृणुते तर्णुते घृणु दीप्तौ जघर्ण जघृणे अथ द्वावनुदात्तेतौ वनु याचने वनु
ते ववने चान्द्रमते परस्मैपदी वनोति ववान मनु अवबोधने मनुते मेने डुकृञ्
करणे करोति अतउत्सार्वधातुके कुरुतः ये च नभकुर्छुरामिति न दीर्घः कुर्वः

सि॰
उ॰
१२९

तिः नित्यंकरोतेः करोतेः प्रत्ययोकारस्यनित्यंलोपःस्यान्म्वोःपरयोःकुर्वः चकर्थच

कृव कर्त्ताकरिष्यति येव कृञ उलोपःस्याद्यादौ प्रत्ययेपरेकुर्यात् आशिषि कि

यात् कुर्वीह अकर्षीत् ननादिभ्यइति लकोरभावेकृत्वादंगादितिनिषेधोलोपः।

अकृत अकृथाः संपरिभ्यांकरोतेौभूषणेसमवायेच संपरिपूर्वस्यकरोतेःसुट्

स्यात् भूषणे संघेवार्थे संस्करोति अलंकरोति इत्यर्थः संस्कुर्वंति संघीभवंतीत्य

र्थः संपूर्वस्य क्वचिदभूषणेपिसुट् संस्कृतंभक्षादतिज्ञापकात् परिनिविभ्यः। १२९

तिषः परिष्करोति सिवादीनांवा पर्य्यष्काषीत् पर्य्यस्काषीत् उपात्प्रतियत्नवै

कृतवाक्याध्याहारेषुच उपात्कृञः सुट्स्यादेष्वर्थेषु चात् प्रागुक्तयोः प्रतियत्नो

गुणाधानं विकृतमेव वैकृतं विकारः वाक्यस्याध्याहारः आकांक्षितैकदेशपूर

णं उपस्कृताकन्या अलंकृतेत्यर्थः उपस्कृताब्राह्मणाःसमुदिताइत्यर्थः एधोद

कस्योपस्कुरुते गुणाधानं करोतीत्यर्थः उपस्कृतंभुंक्ते विकृतमित्यर्थः उपस्कृ

तंब्रूतेवाक्याध्याहारेण ब्रूते इत्यर्थः सुट् कात्पूर्वः अडभ्यासव्यवायेपीत्युक्तं सं

सि॰ कु॰ सस्कारकान्पूर्वरूपादिभावे प्रत्याख्याते तथाहि एर्वैधानुकर्षणेन युज्यते।

१३० मंतरंगत्वात्तट् ततोऽहित्वं एवंच अतश्च संयोगादेर्गुणः संवस्करतः कृत

अमूत्रे अतोभारद्वाजस्येति सूत्रेवकृञोप्यट् इतिवक्तव्यम् तेनसमद्धात्परस्येट्

संवस्कृविष संवस्करिव गुणोर्तीति सूत्रेनित्यंछंदसीतिसूत्रात्रित्यमित्यनुवर्तते

नित्यंयः संयोगादिस्तस्मात्पर्यान्लिटिगुणोन संस्क्रियात् अतश्चसंयोगादेरिति।

लिङुःसिचोर्नेट् एकाचउपदेशोइति सूत्रादुपदेशाद्यनुवर्त्य उपदेशेयः संयोगा १३०

ष्टेति व्याख्यात् संस्कृषीष्ट समस्कृत समस्कृषातां इतितनादयः डुक्रीञ् द्रव्यविनि
मये क्र्यादिभ्यः श्ना क्रीणाति ई हल्यघोः क्रीणीतः ईत्वमसर्वे ऊरंतादेशः परत्वा
न्नित्यत्वादंतरंगत्वाच्च एवं ऊस्याद्भावः ततः श्नाभ्यस्तयोरात्यालोपः क्रीणंति क्रीणी
ते क्रीणते विक्राय विक्रियतः विक्रयिथ विक्रेथ विक्रियिव विक्रियिषे क्रेता क्रे
ष्यति क्रीयात् क्रेषीष्ट अक्रैषीत् अक्रष्ट प्रीञ् तर्पणे कांतौ च कांतिः कामना प्री
णाति प्रीणीते श्रीञ् पाके मीञ् हिंसायां हिनुमीना प्रमीणाति प्रमीणीतः मीनाति

सि॰ कौ॰ मिनोतीत्येज्विषये आत्वं ममौ मिमतुः ममिथ ममाथ मिम्ये माता मास्यति मीया

१३९ त् मासीष्ट अमासीत् अमासिष्टां अमास्त षिञ् बन्धने सिनाति सिनीते सिषाय सिष्ये

सेता स्कुञ् आप्रवणे स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च चात् श्ना स्कुनोति स्कु

नुते स्कुनाति स्कुनीते चुस्काव चुस्कुवे स्कोता अस्कौषीत् अस्कोष्ट स्तम्भ्वादयश्चत्वा

रः सौत्राः सर्वे रोधनार्था इत्येके माधवस्तु प्रथमतृतीयौ स्तम्भार्थौ द्वितीयो निष्कोष

णार्थः चतुर्थो धारणार्थ इत्याह सर्वे परस्मैपदिनः श्नोपः विष्टभ्नोति विष्टभ्नाति अवष्ट १३९

भ्नोति अवष्टभ्नाति अवतष्टंभ स्तंभिसहा वष्टभन् हृष्टभीत स्तभ्नोति स्तभ्नाति वेः

स्कभ्नोति निर्विवेः परस्य स्कभ्नातेः सस्यषः स्यात् विष्कभ्नोति स्कभ्नोति स्कुभ्नोति स्कुभ्ना

ति हलः श्नः शानज्झौ हलः परस्य श्नः शानजादेशः स्याद्धौ परे स्तभान स्तुभान स्क

भान स्कुभान पठेत स्तभुद्दीस्यादि युञ् बंधने युनाति युनीते योता क्नूञ् शब्दे क्नूनाति

क्नूनीते क्नविता द्रूञ् हिंसायां द्रूणाति द्रूणीते पूञ् पवने प्वादीनां ह्रस्वः शितिपरे

पुनाति पुनीते पविता लूञ् छेदने लुनाति लुनीते स्तॄञ् आच्छादने स्तृणाति स्तृणी

सि॰ उ॰ ते तस्तार तस्तरतुः स्तरिता स्तरीता स्तृणीयात् स्तृणीत आशिषि स्तीर्यात् लिङ्सि

१३२ चोरिति वेट् न लिङि· ऋदन्तो लिङि·दीर्घो न स्यात् स्तरिषीष्ट उश्चेति कित्वे स्तीर्षीष्ट

सिचि च परस्मैपदेष्विति न दीर्घः अस्तारीत् अस्तारिष्टां अस्तरीष्ट अस्तीर्ष्ट कृञ् हिं

सायां कृणाति कृणीते चकार चकरे वृञ् वरणे वृणाति वृणीते ववार ववरे व

रिता वरीता आशिषि उदोष्ठ्यपूर्वस्य वूर्यात् वरिषीष्ट वूर्षीष्ट अवारीत् अवारिष्टां

अवरिष्ट अवरीष्ट अवूर्ष्ट धूञ् कम्पने धुनाति धुनीते दुधविथ दुधोथ दुधुविव धो १३२

ता ववित्ता स्तरस्तृस्तरनीट् अथा वीत अयविष्ट अयोष्ट अयवभावेनाःपर

स्मैपदिनः शृहिंसायां शृदृपोदृसौविनिदृसपतेयण अमदा जल्लस्तृतामिति

गुणः पापरतुः पापारन्तु पुकः कितीतिनिषेधस्य क्रादि नियमेनवाधः पापारि

व पाश्विव पारिता पारीता पृणीहि पीर्यात् अपारिष्टां पृपालनपूरणयोः प

प्रतुःपपरतुः आपिपि पूर्यात् वृवरणेभरणइत्येके भृभर्त्सनेभरणेत्येके म

हिंसायां मृणाति ममार दृविदारणे ददरतुः ददतुः जृवयो हानौ झृइत्येके

सि॰
उ॰ ध्रस्मने नुनेय कृहिंसायां ऋगतौ ऋणाति अगंवकार अरिना अरीता आगीत् आ
१३३ रीनां ईर्यात् आरीत् अरिष्टां गृशब्दे ज्याव्योहानौ ग्रहिज्या हलः ग्रंगावयवाद
लः परंयत्संप्रसारणं नदंतांगस्य दीर्घः स्यात् इति दीर्घे कृते ज्यादीनां ह्रस्वः जिना
ति जिज्यौ जिज्यतुः रीगति रेषणयोः रेषणं वृकशब्दः लीश्लेषणे विभाषा ली
यते विलेय विलाय आत्वंवा लेतौ लिलाय लाता लेता व्रीवरणे व्रिनाति रीगतौ
त् ल्वादयो हृताः ध्रादयोपीत्येके व्रीवरणे भ्रीभये भरइत्येके क्षीशहिंसायां पया १३३

तयाणां ह्रस्वः केचिन्मतेन ज्ञाअवबोधने ज्ञाजनोर्जा जानाति दीर्घनिर्देशात्मा म
र्थोन ह्रस्वः बंधबंधने बध्नाति बबंधिथ बबंध बंधारौ भंत्स्यति बंधान ग्रंभ
न्ती पूर्वत्रासिद्धमितिभष् भावाभ्वेकलिसिज्लोपः प्रत्यय लक्षणेनसादि प्र
थमाश्रित्यभष् भावोन प्रत्ययलक्षणंप्रतिसिज्लोपस्यासिद्धत्वा अबांद्धा अ
भांत्सुः हृञ् संभक्तौ हृणीते वव्रे वरिष वव्रिध्वे वरिता वरीता अवरिष्ट अवरीष्ट
अवृत ग्रंथ विमोचने प्रतिहर्षयोः कृतः परस्मैपदिनः ग्रथ्नाति ग्रंथग्रंथीत्यादि

सि॰
उ॰

ना क्विन्नपदे पत्राभ्यामलोपाच्चात्र वक्ष्योइतिहरदत्तादयः श्रथन्तः श्रथु इदं कि

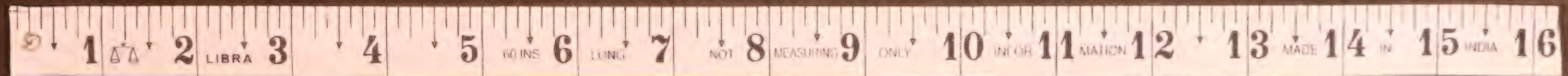
१३४ त्वं चिन्तामपीतिमृषाकरमेते श्रेथिथ ग्रन्थित्रपिपदेण लिखा श्राथ उत्तमेत्व शाश्रा।

घ पाश्रयेति माधवः नत्रमूलं मृणं मंथविलोडने श्रंथग्रंथसंदर्भे ग्रंथ भेदाक्षो।

घेः पुनःपाठः रूपंतत्कं कुंथ संश्लेषणे संक्लेशेऽइत्येके कुन्थाति चुकुंथ कुथेति।

दुर्गःचुकोथ मृदक्षोदे मृद्गाति ममर्द मृडच सुखेऽयंसौवेपि सुखं मृड्णाति गुधरो ४१

षे गुध्नाति कुषनिष्कर्षे कुष्णाति कोषिता निरःकुषः निःपराकुषोवलादरार्द्धो। १३४

धातकंसेड्डाम्मात् निष्कोषिता निष्कोष्टा निरकोषीत् निरकुक्षत् क्षुभसंचल

ने क्षुभ्नादिषु च क्षुभ्नाति क्षुभ्नीतः क्षोभिता क्षुभाण णभतुभहिंसायां नभ्नाति तुभ्ना

भ्नाति नभते तोभते इतिशपि नभति तुभ्नातीतिषपति क्लिशुविबाधने शादितिस्तु

वनिषेधः क्लिश्नाति क्लेषिताक्लेष्टा अक्लेशीत् अक्लिशत् अशभोजने अश्नाति ।

आश उध्रस उंछे उकारइत् ध्रस्नाति उकारोधात्ववयवइत्येके उध्रस्नाति इव

आभीक्ष्ण्ये यौनःपुन्ये भृशार्थे वा आभीक्ष्ण्ये इस्नाति नीवसेह सत्रसहिना साह्वर्याद

सि॰
कु॰

कार विकरणमनोदादिकमेव इषेर्ग्रहणं न तु इष्यतीष्यत्योर्विग्रहः । एषिता वत्त

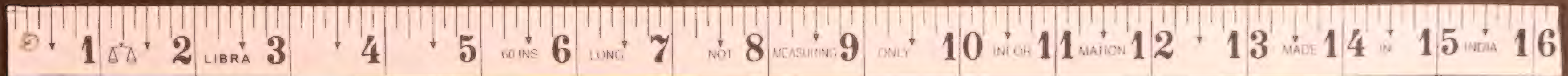
१३५ तत्त इच्छ्यातेरपि इडविकल्प उक्तिः तथा च वार्तिकं इषेस्तकारे श्यप्प्रत्ययात्प्रतिषे

ध इति विधिप्रयोगे विस्मात वेष्टा । प्रषस्तवस्ति । नेषेवनश्वरोत्पु प्रस्ताति प्रस्था

ति प्रषष्टो । एषिता । मुषसेते मोषिता । लिवभूतप्रादुर्भावे भूतप्रादुर्भावो इति

कात्तोमतिः लेवज्ञाति वांतोयमिमके क्ष्वा न तु नासिकेच ललकमलक्षमवस्म च

क्रमात पाठ्ठवनावादेशो सोटनुनासिके क्वौ ऊठादौ च कृति लोनाति वावाव १३५

त्वविता शानचः परत्वा इटि कृते हलंतत्वाभावान्नशानच् ग्रोनीहि हिटच पूर्वं हिटाण

ति ग्रहद्रुपादाने स्वरितेत् ग्रहिष्मा गृह्णाति गृह्णीते ग्रहोलिटिदीर्घः एकाचो ग्रहे

विहितस्येटोदीर्घःस्यात् नतुलिटि ग्रहीता लिटित् जग्रहिथ गृह्यात् ग्रहीषीष्ट ह्यंते

तिनहृडिः अग्रहीत् अग्रहीष्टां अग्रहीष्ट अग्रहीषातां इतिक्र्यादयः चुरस्तेये सत्याप

पाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्योणिच् एभ्योणिच्स्यात् चू

र्णांतेभ्यःप्रातिपदिकाद्धात्वर्थइत्येवसिद्धे तेषामिहग्रहणंप्रपंचार्थंनामनिपातनार्थम

सि॰ चुरादिभ्यस्स्वार्थेपुगंतेतिगुणः सनाद्यंताइतिधातुत्वंतिप् शबादि गुणायादेशौ चो
कौ॰

१३९ रयिता णिचश्च णिजंतादात्मनेपदंस्यात् कर्तृगामिनिक्रियाफले चोरयति चोरया

मास चोरयिता चोर्यात् चोरयिषीष्ट णिश्रीतिचङ् णौचङीति ह्रस्वः द्वित्वं हलादिः

शेषः दीर्घोलघोरित्यभ्यासदीर्घः अचूचुरत् अचूचुरत चिंतिस्मृत्यां चिंतयति अ

चिचिंतत् चिंतेति पठितव्येइदित्करणं णिचः पाक्षिकत्वेलिंगं तेनचिंत्यात् चिंत्येत।

इत्यादौ नलोपेन चिंतति चिंतेत् एतज्ज्ञापकं सामान्यापेक्षमित्येके अतएव हलइ १३९

स्त्रहेतिकृत्वाजगणान्तः जगण्ड विमुदाहृतवान् विपाशोपदमिम्यपरे ग्रन्थवार

णेहत्यमनैवपर्थ्यं यत्रिमंकोचे यंत्रयति यंत्रेति पठितं पाकंयन्त्रहतिकरणे यंत्र

तीति माधवेनोक्तम् तच्चिंत्यं एवंकुड्डितत्रि मत्रिषु स्फुडिपरिहासे स्फुंडयति इदि

करणात्स्फुंडति माधवेनोक्तं तच्चिंत्यं एवंकुड्डिस्फुटीति पाठांतरं स्फुटयति स्फुटं

ति लतादर्शनांकनयोः कुद्वि ग्रन्तभाषणे कुंद्रयति लडउपसेवायाम् लाडय

ति मिदिस्नेहने मिंदयति मिंदति ओलडि उत्क्षेपणे ओलंडयति ओलंडति ओका

सि॰ उ॰ ईडदित्येके लंडयति उकारादिरित्येषा जलअपवारणे लज इत्येके पीड अवगाहने

१३७ पीडयति भ्राजभासभावदीपजीव मीलपीडा मन्यतरस्यां एषांउपधाया ह्रस्वो वा।

स्याच्चङ्परे णौ अपीपिडत् अपिपीडत् नट अवस्यंदने अवस्यंदनं नाट्यं श्रथ प्रयत्ने

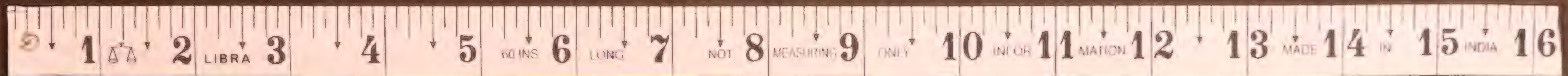
प्रस्थानेइत्येके बध संयमने बाधयति बंधयति बाढाः पॄ पूरणे पारयति दीर्घोच्चार

णं शिवः पाठिकेविलिंगं नहिसेडूकलाय एवं शणाति पिष्टनिर्भ्यां परितेत्यादि सिद्धाव

पिपरति परनड्यादिसिद्धिः फलं ऊर्ज बल प्राणनयोः पक्ष परिग्रहे वर्णि वर्णप्रेरणे व १३७

ंवर्णनइत्येके प्रथप्रख्याने प्राथयति नान्येमितोऽहेताविनिवर्त्स्यमानत्वादम
मित्वं अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशां एषामभ्यासस्यअकारोंतादेशः स्याच्चङ्परे
णौइत्वापवादः अपप्रथत् पृथप्रक्षेपे पर्थयति उऋत् उपधायाऋवर्णस्यस्थानेऋत्
स्याद्वाचङ्परेणौ इररारामपवादः अपीपृथत् अपपर्थत् पथइत्येके पाथयति
षम्बसंबन्धने संबयति असंसंबत् शंबच असशंबत् सांबइत्येके भक्ष अदने कु
ट्टछेदनभर्त्सनयोःपूरणइत्येके कुट्टयति पुट्टचुट्टअल्पीभावे अट्टअनादरे।

सि॰ कौ॰ अहयति अयंदोपधः हुलस्यामिदत्वान्नेदाइतिनिषेधः आदिवत् लंटमेथे लंट

१३८ यति लंटतीति लल्लुटिलं यइति नैवादिकस्य पाठश्चसंस्कारगत्योः स्वटिस्वटइ

त्येके तुजिपिजिहिंसाबलादाननिकेतनेषु तुंजयति पिंजयति इदित्करणान्तंजय

ति पिंजति तुजपिजेतिकेचित् लजिलुजिइत्येके पिसगतौ पेसयति पेसतीति

णापिगतं षांत्वसामप्रयोगे श्वल्कवल्कपरिभाषणे ष्णिहस्नेहने स्फुटइत्येके स्मि ४९

ट अनादरे अयोपदेशत्वान्नत्वः अतिस्मिटत् स्मिङ् अनादरइत्येके ङित्वस्यावयवे १३८

वरिनार्थत्वान्मिजंन्नातङ्स्नाययेते श्लिषश्लेषणे पथिगतौ पंथयति पिछकुट्ट
ने छदिसंवरणे छंदयति छंदति श्रणदाने प्रायेणायंविपूर्वः विश्राणयति तड
आघाते ताडयति खडखडि कडि भेदने खाडयति खंडयति खंडति कंडयति कंड
ति कुड्डिरक्षणे गुडि वेष्टने रक्षणइत्येके कुटिइत्यन्ये अवकुंटयति अवकुंटति
गुटिइत्यपरे छुडि खंडने वटिविभाजने वटिइत्येके मडि भूषायांहर्षेच भडि
कल्याणे छर्दवमने पुस्तबुस्त आदरानादरयोः चुद संचोदने नक्कधक्कनाश

सि॰ तु॰ ने रोगापदेशात्तदोपर्युदस्तोयं श्रनक्रपति चक्कचुक्कव्यथने दल योकर्मभणित

१३९ लश्रनिष्टायां तुलउन्माने तोलयति श्रततुलत् कथंतुलयति तुलना इत्यादि।

श्रतुलोपमाभ्यामिति निपातनादङ् तस्पतलाशाङ्कसमिद्धेोततोगित्त् दुलउत्क्षे

पे पुलमहत्वे पुलसमुच्छ्राये मूलरोहणे कलविलक्षेपे बिलभेदने पडिपसिना

शने पंडयति पंडति पंसयति पंसति व्रजमार्गसंस्कारगत्योः शुल्क अतिस्पर्शने

चपिगत्यां चंपयति चंपति क्षपिक्षांत्यां क्षंपयति क्षंपति छजि कृच्छ्रजीवने स्वर्त्त ग १३९

तां स्वभ्रव तपमित्र ग्रंथतानेत्तायनेव वर्तितेमितांहृस्वःस्यात्मौपरेत्तपयति यमव

परिवेषणे वात्मिन परिवेषण मिह्वेष्टने नतभोजनानापि वेष्टना यमयति वेदं प

रिवेष्टनडमर्थः वद्रूपरिकेल्कने वद्रयति श्रवीवहृत कथादो वसमाणस्मत श्रदं

तेवनाग्लोपिनाद्दीर्घमत्रडावोन श्रवचहृत वयट्टमेके वपयति वहमागहृमेके।

श्रीवहृत कथादेल श्रवहृत वलप्राणने वलयति चित्रवयने चिस्फोरोर्मा श्रा

तेवास्मात श्रर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातांपुग्णौ पथांपुकस्यान्मो वपयति वपय

त्रि॰ उ॰ ते त्रिःकरणसामर्थ्यादस्माणिज्विकल्पः चयति चयेन प्रणिचयति प्रनिचयति ना

१४० नेमितीतेहेतौ मुंडेतौ स्वार्थेणिचिन्तयादिभ्योरम्यमितोनस्पुः तेनपामादीनाममंतव

मधुकंमिवंन चदवलने मुलसंघाते खेटसंचरणे वटस्थिरत्वविहिंसायां रू

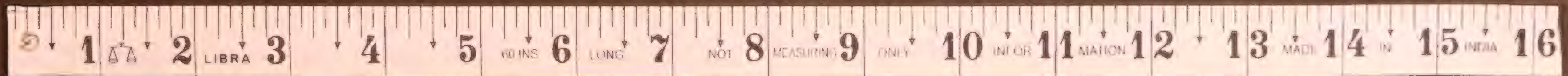
लसंघाते हूर्मित्येके पुराणवत्ये प्रेमरुभिवर्द्धिने टकिबंधने टंकयति टंकति धूस

कांति करणे धूसयति दंत्यांतः मूर्द्धन्यांत इत्येके तालव्यांतरमपरे कीटवर्णे च ८८

र्णिसंकोचने एजएजायाम् श्रर्कस्तवने तपन इत्येके पुरुग्रामलेख मुटिप्रमर्दणे १४०

श्रुटयति श्रुटति ञुडि प्रेरणे गजमार्ग शब्दार्थौ गाजयति मार्जयति मर्च च मर्चयति
हूप्रमवेले सावमाङ्मेके पचि विस्तारवचने पंचयति पंचने इति अकार्थस्यापि
गतं तिजनिशाने तेजयति कृतसंशब्दने उपधायाश्चयानोऽपधाभूतस्य ऋतइत्वा
न रपरत्वं उपधायांचेतिदीर्घः कीर्तयति उकीर्तत् अचीकृतत् अचिकीर्तत् वर्द्ध छे
दनणयोः कुबि आच्छादने कुंबयति कुंबति कुभि इत्येके लुबि तुबि अदर्शने अर्दन
इत्येके क्रूपक्वाकार्थावपि ञ्जपि इत्येके त्रुटि छेदने इलप्रेरणे एलयति ऐलिलत्।

सि॰ कौ॰ मृत स्त्रेब्ध्ने स्त्रेब्धश्रथक्लाथांवावि क्नसवर्दहिंसायां केचिदिहगर्जगर्दशब्दे गर्थ
१४१ अभिकांक्षायांइतिपठंति गर्दशब्दे निकेतने जसि रक्षणे मोक्षणेइतिकेचित् जंसया
ति जंसति ईडस्तुतौ जसुहिंसायां पिडिसंघाते कृषरोषे रुदरोमेके डिपक्षेपे श्वपम
नुक्षाये आकुस्मादात्मनेपदिनः कुस्मनाम्नोवेति वर्तने नमभिधायाप्येनार्थः अकाल्हेगा
मिफलार्थमिदं चितसंवेतने चेतयते अचीचितत् दशिदंशने अदंशत इतिन्यासिजा
भावे दंशाति आकुस्मीयमात्मनेपदं णिचसंनियोगेनैवेतिव्याख्यानात् नलोपसंजिमा १४१

हृवर्यादभ्यादेरेवग्रहणं दसिदर्शनदंशनयोः दंसयते दंसति दंसमप्येके डिपड्पसं

ध्याते नत्रिकुट्टं वधारणे तंत्रयते चंद्राः धात्नद्वयमिति मल्लाकुट्टंवयतिदृग्मुदाहरंति

मंत्रिगुप्तपरिभाषणे स्पशग्रहणसंश्लेषणयोः तर्ज भर्त्स तर्जने वस्तगंधअर्दने बन्ध

यते गंधयते विष्क हिंसायां हिष्कमेके निष्कपरिमाणे लल ईप्सायां कूणसंकोचे तू

णपूरणे भ्रूणआशाविशंकयोः शठश्लाघायां यक्षपूजायां स्यम वितर्के गूर्द उद्य

मने शमलक्ष आलोचने नामेमितइति मित्रनिषेधः शामयते कुत्स अवक्षेपणे ३

सि॰ कु॰ छेदने कुटइत्येके गलस्रवणे भलआभंडने कूटआप्रदाने अवसादइत्येके कु

१४२ हविस्मापने वंचुप्रलंभने वृषशक्तिबंधने शक्तिबंधनं प्रजननसामर्थ्यंशक्तिसंबंध

स्तु वर्धयत मदतृप्तियोगे दिवुपरिकूजने गृविज्ञाने गारयते विदचेतनाख्यानि

वासेषु वेदयते सत्तायांविद्यते ज्ञाने वेत्ति विंते विचारणेविंदते विंदति प्राप्तौपपन्न॰

लकसम्पोषिदंक्रमात् मनस्तंभे मानयते युजुगुप्सायां यावयते कुस्मनाम्नोवा

कुस्मेतिधातुः कुत्सितस्मयने वर्तते कुस्मयते अचुकुस्मत अथवा कुस्मेति प्रातिपदि १४२

कं ततोथान्येभ्योणिच् इत्याकुस्मीयः वर्ष अध्ययने बुक्क भाषणे शब्द उपसर्गादाविष्का

रेच वाङ्भाषणे प्रतिशब्दयति प्रतिश्रुतमाविष्करातीत्यर्थः अनुपसर्गाच्च आविष्का

रेऽप्येव शब्दयति कण निमीलने काणयति णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः कणादीनामिति

विकल्पयेत अचीकणत् जभि नाशने जंभति सूद क्षरणे सूदयति असूषुदत् ज

सु ताडने जासयति जसति पश बन्धने पाशयति अम रोगे आमयति नान्ये मित इति

निषेधः चट स्फुट भेदने विकासे पाठयोः स्फुटति स्फोटने इत्यर्कं घट संघाते घाट

लि॰ तु॰ यति हेत्वर्थाश्च नवगण्यामुक्ता अपि हेत्वर्थाः स्वार्थे णिचं लभन्ते इत्यर्थः दिवु मर्दने

१४३ उदित्वाद्देवनीयमपि अर्जेयतियत्ने अयमर्थान्तरेपि इदमर्जयति घुषिर विशब्दने घो

षयति घुषिर विशब्दन इति सूत्रेरविशब्दन इति निर्देशाल्लिंगादनिटोप्यस्यापि च घो

षति इदित्वादङ्घा अघुषत् अघोषीत् रांघनस्पत अजूघुषत् आङः क्रंद सातत्ये भौ

वादिकः क्रंदधातुराह्वानेनाघ्यर्थः उक्तः सप्ताङ्पूर्वो णिच लभते सातत्ये आक्रंदय

ति अन्येन त्वाङ्पूर्वो घुषिः क्रंद सातत्ये इत्याहुः आघोषयति लप्सिल्पयोगे तक्षिम् १४३

ष अलंकरणे अवतंसयति भूषयति अर्ह पूजायां ज्ञा नियोगे आज्ञापयति भज विश्रा

णने सुभु प्रहसने अपापार्हत् अपीपृथत् यत निकारोपस्कारयोः नकल गआस्वा

दने रच्छइमेक्करगेमन्ने अंशुविशेषणे अवयति उदिन्वमिड्ढिकलार्थे अनपववि

आविनेतातिग्र अंबति एवंपृथुजमप्रभृतीनामपि बोध्यम् लिगि चित्रीकरणे लिंगय

ति लिंगति मुद संसर्गे मोदयति मक्तत्वात् अमधारणे ग्रहणाद्इमेके वारणे इमन्ये

उश्रम इंखे उकारो धात्ववयवइमेके नेमन्ये आमयति उश्रामइति मुच प्रमोचने मोद

सि॰ कौ॰ नेन वसनेन स्नेहच्छेदापहरणेषु वरसंचये चुसहने हसने वेत्यके चावयति चुसेयके

१४४ चोसयति भुवोवकल्कने ग्रवकल्कनं मिश्रीकरण मित्येके चिंतनमित्यन्ये भावय

ति कृपेश्च कल्पयति ग्रासदःसकर्मकात् स्वदिमभि व्याप्यसंभवत्कर्मभ्यण्वगणि

ग्रस ग्रहणे ग्रासयति कलं पुषधारणे पोषयं स्याभरणं स्फलविदारणे दालयति पट

पुट लुट तुजि मिजि पिजि लुजि भजि लघि त्रसि पिसि कुसि दसि कुंशि घट घटि बृहि

दिव हि बल्ह गुप धूप विच्छ चीव पुथ लोकृ लोचृ णद कुप तर्क वृतु वृधु भाषार्थाः॥ या १४४

टयति पोटयति लोटयति तंजयति तुंजति पवमपेरेषां ज्ञाटयति छंटयति नाग्लो।

पिपासूदिनो लिच्छग्लोपिनः पाले भेदिनांवऊपथायाह्रस्वोनस्मात्वङ्परेणो अ

लुलोकत् वर्तयति वर्द्धयति उदित्वाद्वर्तनेति वर्द्धति रुटलजिग्रजिद्मिभ्रपिरु।

पिपीकतटपुटिजिविरचिलचिग्रहिरहिमहिवलडितोउनलव शरीआप्याय

ने ईदितिंनिष्ठायामिणिनिषेधाय अनपवणिज्वा शरयति शवति रुजहिंसायां।

छद आस्वादने स्वाद इत्येके अमि षदन दीर्घमनवोपदेशानादमिस्वदन आरुषा

सि॰ कु॰ ह्रस्त ऊर्ध्वं विभाषितणिचः ॥ श्रथ यात्न मभिव्याप्य युज एव संयमने योजयति योज

१४५ ति अयोदीत् पर्चयति पर्चिता अपर्चीत् अर्च पूजायां षह मर्षणे साहयति असा

यंनागः सहति कलभेभ्युः परिभवं ईरक्षेपे ली द्रवीकरणे लापयति लयति ले

ता वृजी वर्जने वर्जयति वर्जति वृञ् आवरणे वारयति वरति वरते वरिता वरी

ता जृ वयोहानौ जारयति जरति जरिता जरीता ज्रि च ज्रापयति ज्रयति ज्रेता रिच वि ५

जोन संपर्चनयोः रेचयति रेचति रेक्ता षिष असर्वोपयोगे शेषयति शेष्टा अशिषत् १४५

त् अयं विसर्गोपधस्तिपाये तपदाह तापयति तपति तप्ता तृपतृम्पौ संदीपनइत्येके त

र्पयति तर्पति तर्पिता छृदी संदीपने छर्दति छर्दयति छर्दिता छर्दिष्यति सेधीतिवि

कल्पोनकारश्चर्यात ग्रैथादिकसेवग्रहणात् दृपदृपन्नदृपसंदीपनइत्येके द

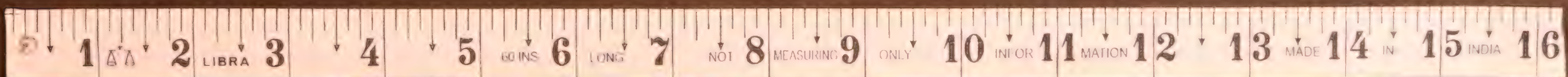
र्पयति दृभी भये दर्भयति दर्भति दर्भिता दृभसंदर्भे अयंतुदादावीदित् श्रथमोक्ष

णे हिंसायामित्येके मीगतौ मापयति मयति मेता ग्रंथबंधने ग्रंथयति ग्रंथति षी

क आमर्षणे चीकच शर्द हिंसायां खरितेत् शर्दयति शर्दति शर्दते हिसि हिंसायां

त्रि॰ उ॰ हिंसयति हिंसति हिनस्तीति अभिगतं अर्हं प्रजायां आङःषदपशये आसादयति आ
१४९ सीदति पाद्येति सीदादेशः आसत्ता आसान्नीत श्रुंथपोच कर्मणि श्रुंथिता अश्रुंथीत
अश्रुंथिष्टां व्वदश्रपवारणे वरितित ज्वणपरितर्कणे परितर्कण मूहो हिंसावा परित
र्पणइत्यन्ये परितर्पणं परितृप्ति क्रिया जोषयति जोषति प्रीतिसेवनयोर्जुषेते इति
नदादे पृक्तं पनेणाविरायिकृय पृञ्जीजोनंगवा क्राथः पृनयति पवति पवेत के
विनपृञ्जीतोविनिपठित्वा प्रीणाति मादवर्या हनातेरवनुकमाहुः पावयति अयं १४९

स्वादै। ऊर्जादौनदादौचस्वादौ। ह्रस्वश्च तथाच श्लथयति चंपक पुष्पेरण्यस्य कानने।

थयति चंदनमंजरीश्च प्रीञ्तर्पणे प्रीणयति प्रञ्प्रीणातिइतिह्रस्वदंतोक्रथाठेन

प्राययति प्रयति प्रयते श्रंथग्रंथसंदर्भे श्राम्लंभने श्रापयति श्रापति श्रामा श्रा

श्रापत स्वरितेदयमित्येके श्रापते तन्त्रश्रद्धा पकरणयोः उपसर्गाच्चेदैर्घ्यतानयति

वितानयति ततति तनश्रद्धोपहननयोरित्येके तानयति तनति वदसंदेशवच

ने वादयति स्वरितेत् वदति वदते श्रनुदानेदित्येके ववदतुः ववदिथ ववदे वधान्

सि॰ वचपरिभाषणे वाचयति वचति वक्ताश्रवातीत् मानपूजायां मानयति मानति मा
तु॰
१४७ नित्वा विचारणेन भौवादिको नित्यसंनंतः स्तंभे मानयतेरन्याकुर्मीयः मन्मनेइति दि
वादौ मनुतेइति तनादौ भू प्राप्तावात्मनेपदी भावयते भवते णिच्याति योगेनेवात्मने
पदीमित्येके भवति गर्ह विनिंदने मार्ग अन्वेषणे कठि शोके उन्मवेंयमुत्कंठायां
कंठते इत्यात्मनेपदीगतः मृजू शौचालंकारयोः मार्जयति मार्जति मार्जिता मा
र्ष्टा मृष तितिक्षायां स्वरितेत् मर्षयति मर्षति मर्षते मृष्यति मृष्यतेइति दिवादौ सेव १४७

ने यापि मर्षति धृष प्रसहने धर्षयति धर्षति इत्याधृषीयाः अथादन्ताः कथ वाक्यप्र

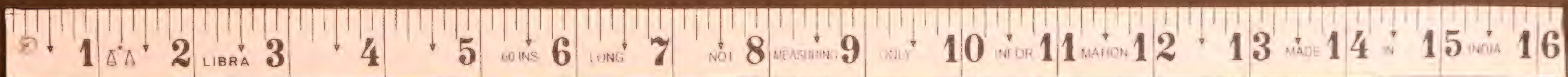
बंधे अलोपस्य स्थानिवद्भावान्न वृद्धिः कथयति अग्लोपित्वान्न दीर्घसन्वद्भावौ अच

कथत वर ईप्सायां वरयति वारयति इति गतं गण संख्याने गणयति ईच गणः ग

णेरभ्यासस्य ईत्स्याच्चङ्परे णौ वादन् अजगणत् अजीगणत् पाटस्रुटसम्वाणि

जंतः वादंत इत्येके आद्ये पतयति पतति पतांचकार अपपतीत् द्वितीये पातयति

अपीपतत् पथ अनुपसर्गाद् गताविस्व पथयति स्वर आक्षेपे स्वरयति रच प्रति

सि॰ उ॰ यत्ने रचयति कलगतौ संख्याने च चहपरिकल्कने परिकल्कनं दंभः शाठ्यं च मह पू

१४८ जायां महयति महतीति शापितं सारकृपश्रथदौर्बल्ये सारयति कृपयति श्रथ

यति स्पृहईप्सायां भामक्रोधे अबभामत् सूचपैशुन्ये सूचयति भ्रूणोपदेशनात्रयः

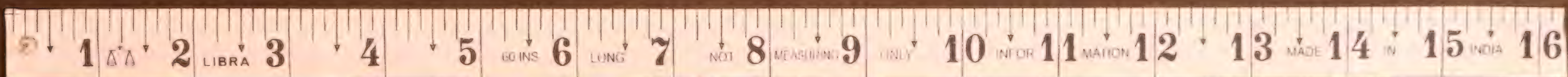
असूसुचत् खेटभक्षणे तृतीयांतइत्येके खोट क्षेपे क्षोटलेपे गोम उपलेपने अजु

गोमत् कुमारक्रीडायां अचुकुमारत् शीलउपधारणे उपधारणमभ्यासः साम सां

त्वप्रयोगे अससामत् सामसांत्वनेत्यनीतस्मात् असीसमत् वेलकालोपदेशे वेलयति १४८

कालइति पृथग्यानविशेषे कालयति पल्पूल लवनपवनयोः वातसुखसेवन
योः प्रीतिसेवनयोः प्रीतिसेवनयोर्विशेषे वातयति ग्रववातन् गवेष मार्गणे ग्र
जगवेषत् वास उपसेवायां निवास आच्छादने ग्रनिनिवासत् भाज पृथक्कर्मणि
सभाज प्रीति दर्शनयोः प्रीतिसेवनयो सभाजयति ऊन परिहाणे ऊनयति ध्री :
ध्रुयपिज इति सूत्रे पययोरिति वक्तव्ये वर्गप्रत्याहारजकारग्रहणो लिंगणिचि ग्र
वग्रादेशो नस्मात् द्विवकार्य इति यत्र द्विरुक्तौ अभ्यासोत्तर खंडस्य आद्यो प्रक्रिया

सि॰ कौ॰ ण्यांपरिनिष्ठितेनरूपेणवारवर्णोलभ्यतेतेनबाधोनिषेधःज्ञापकस्यसजातीयापेक्षत्वा

१४९ त्तेनायंविकीर्तयतीतिसिद्धं प्रकृतेनलग्नाहृप्ताङ्गिवंतनउमरास्वेडेड्हलोपः श्रीननत्मा

भवान्ननत् अनणाहे अदक्षनत् कूटपरितापे परिदाह इत्यन्ये संकेतग्रामकुणगु

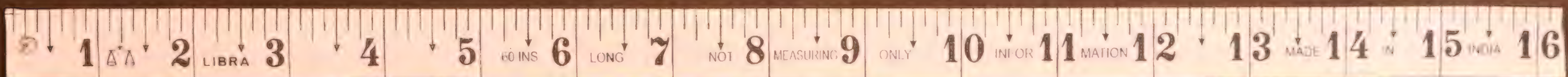
णचामंत्रणे चात्कूटोपि कूटयति संकेतयति ग्रामयति कुणयति गुणयति पाठांत

रे केतश्रावणेनिमंत्रणेच केतयति निकेतयति कुणगुणचामंत्रणे चकारात् केत

हुण संकोचनेहति स्तेनचौर्ये अतिस्तेनत् आगर्वादात्मनेपदिनः पदगतौ अयपद १४९

त् गृहग्रहणे गृहयते मृगअन्वेषणे मृगयते मृगयतीति कंड्वादिः कुह विस्मापने शूरवी
र विक्रांतौ स्थूलपरिबृंहणे स्थूलयति अतुस्थूलत अर्थ उपयाच्ञायां अर्थयते आर्तिथत
सत्र संतानक्रियायां अससत्रत अनेकाच्त्वान्नोपदेशाः सिसत्रयिषते गर्व माने गर्वय
ते अदंतत्वसामर्थ्याणिज्विकल्पः थानोवंतउदात्तः लिद्वास्त्वफलंएवमग्रेपि द्रष्याग
वीयाः सूत्र वेष्टने सूत्रयति असुसूत्रत मूत्र प्रस्रवणे मूत्रयति मूत्रति रूक्ष पारुष्ये पा
रतीरकर्मसमाप्तौ अपपारत् अतितीरत् पुट संसर्गे पुटयति धेक दर्शने इत्येके अदि

सि॰ येकात् कत्रयोश्चिल्ये कत्रयति कत्रति कर्तेत्यपेके कर्तयति प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे ब
कु॰
१५० हुलमिष्ठवच्च प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे णिच्स्यादिष्ठे यथा प्रातिपदकस्य पुंवद्भावरभाव
टिलोपविन्मतुब्लोपयणादिलोपप्रस्थस्फाद्यादेशभसंज्ञास्तद्वण्णावपि सः पटुमाचष्टे
पटयति परत्वाद्वृद्धौ सत्यां टिलोपः अपीपटत् णौ वद्धी मत्रभावेन्त्यटेर्लोपो वा नी
यानितिस्थिते अपपटत् तत्करोति तदाचष्टे इवेस्य प्रयंवः करोत्याचष्ट इति यावर्थे मा
त्रंणिजर्थः लद्दर्थस्त्वविवक्षितः तेनातिक्रामति अश्वेनातिक्रामति अश्वयति हस्तिना १५०

ति क्रामति हलयति धातुरूपं चाणिच् प्रकृतिर्धातुरूपं प्रतिपद्यते यथाहो तु क्रमस्

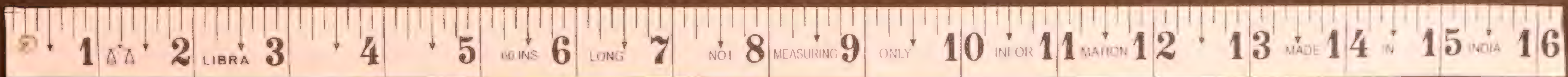
त्वयार्थः तथा च वार्त्तिकं आख्यानात् कृतस्तदाचष्टे कृल्लुक् प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृति

वच्च कारकमिति कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति इहकंसहन्तृ इतिस्थिते हन्तलो

पि सत्योः हन्तेस्तकारान्तादेशः स्यात् घिणल्वैर्जिणति नव्वत्रांगसंज्ञाथान्तसंज्ञावर्कं

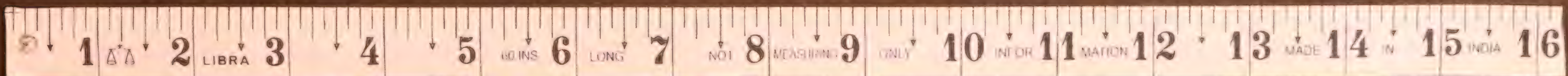
सविशिष्टस्य ग्रामानस्य ग्रहणे द्विवयोर्दोषः किं वक्तव्यं नेत्यनस्यान्तो धातोः स्वरूप

ग्रहणमन्यथैकार्यविज्ञानात् सर्वं प्रकृतिवद्भवति वकारो भिन्नक्रमः कारकं चान्ता

सि॰
उ॰

१५१ यं देवनमसितः प्रकृतेहस्मादेदैवनमसोयाहर्षकारकं धातावनंतर्भूतंहितीयांतं
याहर्षावकार्यकृतत्वनत्वादितहिहापीत्यर्थः कंसमजीयनत् कर्तृकरणाहावेर्थे।
कर्तव्यापरार्थयत्करणंनतवत्वादिमात्रमित्यर्थः भ्रमिनाहंतिभ्रमयति वक्रादर्श
ने चित्रचित्रकरणे आलेख्यकरण इत्यर्थः कदाचिद्दर्शन चित्रेत्ययमद्भुतदर्शने।
गावेत्लभेते चित्रयति अंसममाघाते वटविभाजने लजप्रकाशने वटिलजि इत्येके
वंटयति लंजयति अंदेनेषुपाटवलादवतेवेहहिविसंघ्ये वंटापयति लंजापयति ॥ १५१

शाकटायनस्त्वकण्वादीनां सर्वेषामुपक्रमाह तन्मते कथापयति गणापयतीत्यादि ॥

मिश्रसंपर्के संग्राम युद्धे ग्रन्तदोतन प्रकारप्रक्षेपात् ग्रसंसंग्रामत सोमस्रायायां श्र

नस्तोमत छिद्र कर्णभेदने करणभेदनइत्यन्ये कर्णंतिथान्वंतरमित्यन्ये अंधदृष्य

पद्घाते उपसंहार इत्यन्ये अंदयत् दंड दंडनिपातने अंक पदे लक्षणे च अंवकत

अंगच अंजगत् सावदृश्यवतक्रियायां रसआस्वादने स्नेहनयोः अपविजसमन्त्रा

गैग्रवस्रपत् रूप रूपक्रियायां रूपस्य दर्शनं करणं वा रूपक्रिया छेद द्वैधीकरणे

सि॰ कु॰ त्रविच्छेदने छिद्र अपवारणमित्येके छिद्रयति लाभ प्रेरणे व्रण गात्रविचूर्णने वर्ण।
१५२ वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु वर्णक्रिया वर्णकरणं सुवर्णं वर्णयति कथां वर्ण
यति विस्तारणीयमर्थः हरिं वर्णयति स्तौतीत्यर्थः बहुलमेतन्निदर्शनं अदंतया।
तन्निदर्शनमित्यर्थः बाहुलकादन्यपि बोध्याः तद्यथा पर्ण हरितभावे अपपर्णत
विष्क दर्शने लिप प्रेरणे वस निवासे तुत्थ आवरणे एवमांदोलयति प्रेंखोलयति
विडंबयति अवधीरयति इत्यादि अमेन दशगणीपाठो बहुलमित्याहुः तेनापठिता ॥ १५२

अपिसोऽत्र लौकिकं वैदिकाचोभ्याः अपरेतु नवगणीपठितेभ्योपि क्वचित्स्वार्थे णिजागमो

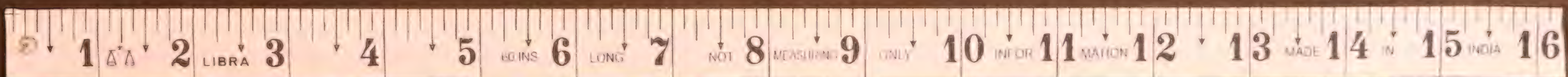
राज्यमचीकरदिति यथेमाहुः चुरादिभ्य एव बहुलं निजिमर्थं इममे सर्वे एताः प्रावो

ग्रंथेस्थिता णिङङ्गान्निरसने अंगवाचिनः प्रातिपदिकान्निरसनेऽर्थे णिङ्स्यात् ह

स्तौ निरस्यति हस्तयते पादयते श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकाणामश्वतरेतक

लोपश्च श्वेताश्वादीनां चतुर्णामश्वादयोलुप्यंते णिङ्यावर्थे श्वेताश्वमाचष्टे ना

तिक्रामति वा श्वेतयते अश्वतरमाचष्टे अश्वयते गालोडितं वाचां विमर्षः तत्करोति

सि॰ कौ॰ गालोडयते ग्राहयते केचित्तु णिचमेवानुवर्तयंति तन्मतेपरस्मैपदमपि पुक्षादि

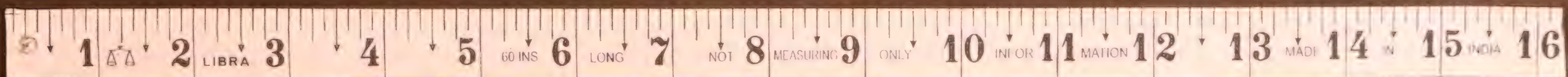
१५३ भ्यानर्थेदमेव सिद्धं णिजंतादेव बहुलवचनादात्मनेपदमस्तु मास्तु पुक्ष भोट इति

णिजुर्विधिः सिद्धपाठो ग्रंथानेमंगलार्थः इति पुरादिः तत्प्रयोजको हेतुश्च कर्तृप्रयो

जको हेतुः संज्ञः कर्तृसंज्ञश्च स्यात् हेतुमति च प्रयोजकव्यापारे प्रेषणादौ वाच्ये धातो

र्णिच् स्यात् भवंतं प्रेरयति भावयति णिचश्चेति कर्तृके फले आत्मनेपदं भावयते भा

वयांबभूव ओः पुयण्ज्यपरे सनि परे यदंगं तदवयवाभ्यासोवर्णस्येत्वं स्यात् पवर्गय १५३

ण जकारेष्ववर्णपरेषु परेषु परतः अबीभवत् अपीपवत् मङ् अमीमवत् अयी-
यवत् अरीरवत् अलीलवत् अजीजवत् स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवति प्लवति च्य
वतीनां वा पक्षमभ्यासोकारस्येत्वं वा स्यात्सति अवर्णपरे यावत्तेपरे असिस्रवत्
असुस्रवत् जाग्लोपीति ह्रस्वनिषेधः अपापाशत् अडुढौकत् अचीचकासत् मतां
न्तरे अचचकासत् अग्लोपीति स्वज्ञान प्रकरणे उदाहरिष्यते एतस्मिन्सर्वविशति
यथादयवादत्वाह्वाहद्विर्माधित्वाणिलोपः वोरयति योवडीति ह्रस्वः दीर्घोलघो

सि॰
कु॰

नवाग्रोपिनाह्वयोरप्यसंभवः ग्याकृतिनिर्द्देशात् अहस्त्रुवत् णोवर्मेस्त्रुहेः मतपेवहु-
१५४ पैवह्नेणस्त्रुवेनेः संप्रसारणं वास्यात् संप्रसारणं तदाश्रयं च कार्यं बलवदिति वक्तव्यम्
संप्रसारणं ह्वेरूपं अस्पृशावत् सवर्णाभावः इत्यंत्र लघुत्वान्नदीर्घः अपिपिषयत् संभ्र
सिक्षुलसंवत् उपसर्गनिमित्तपर्षासम्पघोनस्याद्वादि. अवातसंभत पर्यसीविव
वत् न्यसीवहत् आशिशात् वहिर्रंगोपणुपयाह्वस्तोह्विवास्यागेव श्रोणे संदिक रण
ह्निंशात् माभवानिदिशत् पजादोवेयनैो वियानात्रहृदिः माभवान् पेदियत् नदा १५४

इति नदराणंनविवं श्रीं दिदन आद्दितन आर्चिचन उहश्राजंवे उपदेशादकारोप।
यः भुजन्मुञ्जोपाल्पपताप्पयोगितिमह्त्रेनिपातनाह्स्वः सर्वानरंगोपिद्विवविषये
नन्द्रादतिनिषेयाजिमाह्दिविकृते प्रवर्तते ननततः प्राकृटकोरोच्चारणसामर्थ्या।
न श्रोत्रिजत अजादेरिमेव नेह प्रदिदृवत रभेरपाञ्लिटोः रभेर्नुम्पादचिनतया
पलिटोः लभेश्च प्ररंभत हेरवडीतिम्हेरवडीमुकेःकावेन अजीहयत अन्यार
नरप्रणवदल्मयणां अमस्सरत प्रददवत नपरत्वसामर्थ्यादत्रलघोर्नदीर्घः वि

सि॰ भाषायांवेष्टिचेष्ट्योः अभ्यासस्य अत्वं वास्याच्चङ्परेणौ अववेष्टत् अविवेष्टत् अविचेष्टत्
३॰

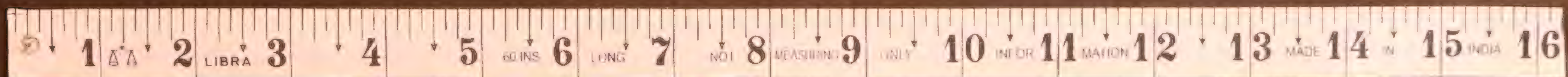
१५५ भ्राजभासेत्यादिना वोपधाह्रस्वः अविभ्रजत् अविभ्राजत् काण्यादीनांचेतिवक्तव्यं

ण्यन्ताः कण रण भण श्रण लुप हेठः काणयादयः श्रुद्धायुक्ताः हापिवाणिलोटिलो

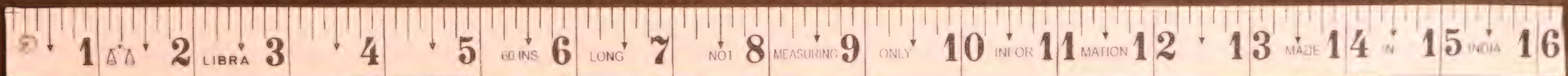
पश्चलापिकासाके वाणिलोटी अचणस्य हादश अचीकणत् लोपश्चद्गिणं

नस्पलोपे श्वुद्भिःसंप्रसारणं स्यात् अशूशुवत् शाच्छासाह्वावेपां युक्णौ पुकोपवादः शा

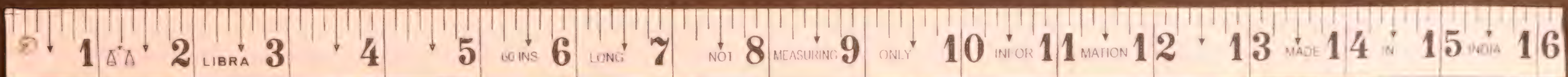
ययति ह्वाययति ह्वःसंप्रसारणं सन्परेचङ्परेचणौ ह्वःसंप्रसारणंस्यात् अजूहवत् अ १५५

हूवत् अजुहावत् लोपः पिबतेरीत्वाभ्यासस्य पिबतेरुपधाया लोपः स्यादभ्यासस्य
ईदंतादेशश्च चङ्परे णौ अपीप्यत् अर्तिह्रीतियुक् अर्पयति ह्रेपयति ब्लेपयति रेप
यति यलोपः क्नोपयति क्ष्मापयति स्थापयति तिष्ठतेरित् उपधाया ह्रस्वादेशः स्या
च्चङ्परे णौ परे अतिष्ठिपत् जिघ्रतेर्वा अजिघ्रिपत् अजिघ्रपत् उर्ऋत् अवीवृतत्
अविवर्तत् अवीवृधत् अववर्धत् अमीमृजत् अममार्जत् पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः पा
लोपवादः पालयति वो विधूनने जुक्स्यात्धूञः कंपे णौ वाजयति कंपे किं केशान्वाप

सि॰
कौ॰ यति विभाषालीयतेः लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने लीयतेर्लीनेश्च
१५६ क्रमान्नुग्लुकावागमौ स्तो णौ स्नेहद्रवे विलीनयति विलापयति विलालयति
विलापयति वा घृतं ल्रीर्ईइति ईकारप्रश्लेषादात्वपक्षे नुक् स्नेहद्रवे किं लोहं विल
पयति विलापयति पलं भनाभिभवपूजासु लियो नित्यमात्मनेपदमिति वाच्यं लि॰
यः सम्माननशालीनीकरणयोश्च लीङ् लियोर्णिचि योगात्मनेपदं स्यादकर्त्रभिप्रायेपि फ
ले पूजाभिभवयोः प्रलम्भने चार्थे जटाभिर्लापयते पूजामधिगच्छतीत्यर्थः श्येनो॰ १५६

वर्त्तिकामुल्लापयते अभिभवतीत्यर्थः बालमुल्लापयते वंचयेत्यर्थः बिभेतेर्हेतु

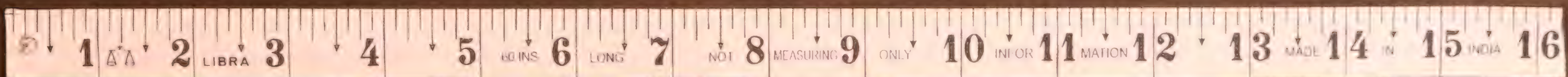
भये बिभेतेरेव आत्वं वास्यात्प्रयोजकाद्भयेचेत् भीस्म्योर्हेतुभये आभ्यामात्मनेप।

दं स्याद्धेतोर्भयस्मये। सूत्रेभयग्रहणं तथान्वैर्थ्यपलक्षणं मुंडोभाषयति भियोहेतु

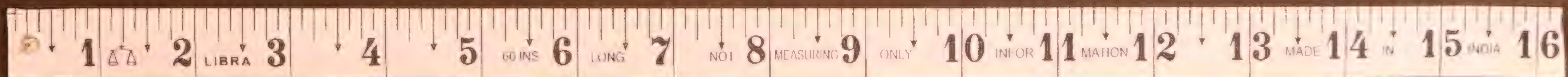
भये षुक् भीर्हेत्तीकारः प्रश्लिष्ट नर्हेकार्यांतत्स्यभियः षुकस्यात्स्मोहेतुभये भीष

यते विस्मापयते: स्मयतेरेवात्तिस्यमात्वंस्यात्स्मोहेतोःस्मये जटिलोविस्मापयति।

हेतोस्वद्भयस्मयाविमुक्तेर्नेह कुंचिकयेनंभाययतिविस्माययति कथंतर्हिविस्मा

सि॰ यथन् विस्मितमात्म हृत्वाविति मनुष्य वांचति करणेदेवहि तत्रस्मयः भ्रमयाथानत्र
उ॰
१५७ पिस्यात मंत्रविस्मायपत्रिमेवपाठइतिसांप्रदायिकाः यद्वामनुष्यवाक प्रयोज्यकर्त्री
विस्मापयेन तथासिंहो विस्मापयत्रितिएपतोस्मापोनेतिव्याख्येयं स्फायोवःणौ स्फाव
यति शोदरगतैनः शदेर्णौ नोताेदशःस्पात्रन्दगतौ शातयति गतोन्यगाः शादयतिगो
विंदः गमयतीमर्थः रुहःपोन्यतरस्यामौ रोपयति रोहयति क्रीङ्जीनांणौ एषांम ९५
वङ्गानेस्यामौ क्रापयति जुगुप्सापयति जापयति णौचसंश्चङोः समेरेवङ्गोरवाणौ इडोगा १५७

दुर्वास्मात् अध्यजीगपत् अध्यापिपादयती त्यथः अयं लोकिकेकिं तापसः सिध्यति

तत्वं निश्चिनोति तं शुद्ध्यति सेधयति तापसं तपः प्रजनेवीयेतेः असेवश्चातंवास्यासैा

प्रजनेर्थे वापयति वाययति वागाः पुरोवाताः गर्भं ग्राहयती त्यर्थः ऊदुपधाया गोहः प्र

हूयति दोषाणि दूषदति सवर्वं दुष्येतरूपधाया ऊत्स्याम्मा दूषयति वाचिनविरागे

विरागे विरागो वप्रीनना चित्तं दूषयति सद्भुवि दोषयति वाकामः मितां ह्रस्वः भी

दोषुरादो नमितऊक्ताः जटयति जनी जृष् जनयति जृष् जरयति ज्वणाते न्नज्ञायति

सि.
कौ.
१५८

रंजेर्णौ मृगरमणे नलोपो वक्तव्यः मृगरमणमाखेटः रजयति मृगान्‌ मृगेति किं रं

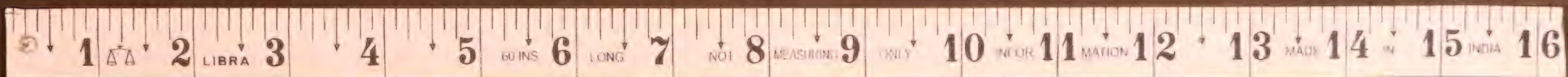
जयति पक्षिणः रमणादन्यत्र न रंजयति मृगान्‌ रणदानेन घुणादिष्वत्तयादिश्चिन्‌ चि

स्फुरोर्णौ चपयति चयतीत्यर्थे विनोतेस्तु चापयति चाययति स्फापयति स्फोरयति अ

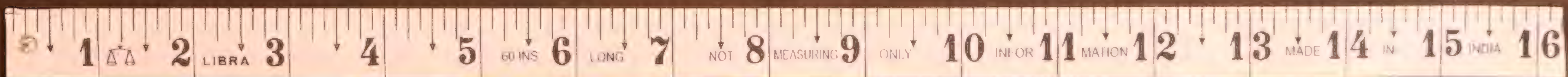
पिस्फुरत्‌ अपुस्फुरत्‌ उभौ साभ्यासस्य साभ्यासस्यानितेरुभौ नकारौ णत्वं प्राप्नुतो निमि

त्तेसति प्राणिणत्‌ णौ गमिरबोधने इणो गमिस्स्यान्णौ गमयति बोधने तु प्रत्याययति ८९

इणवदिकः अधिगमयति हनस्तोचिण्णलोः द्योहंतेर्विनिकृतं घातयति ईर्ष्ययति ई १५८

षीते स्तृतीयस्येति वक्तव्यं तृतीयव्यंजनस्य तृतीयैकाच इति वार्थं ग्रोथेषकारस्य द्वित्वं
वारयितुं तद् द्वितीयेन अजादेर्द्वितीयस्येत्यस्यापवादस्तथा सति तेन प्रवर्तिते ईर्ष्यियिषत
ईर्ष्यिषत् द्वितीयव्याख्यायां णिजंताच् चेदि षकारयकाभ्यां मेत्रूयते हलादिः शेषात्
द्वित्वं तद् द्वितीयस्यैव तृतीयाभावेन प्रकृतवार्त्तिकाप्रवृत्तेः निवृत्तं प्रचएडातोर्हेतुम
णि प्रेहन तत्स्यार्थः तेन प्रार्थयति शयनेऽप्यितं प्रियादित्यादि सिद्धं एवं सकर्मकेषुस
र्वेषु रूपं इति शापेन प्रक्रिया धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा इति कर्मणः इ

सि॰ उ॰ १५९

षिणैककर्तृकाद्धातोः सन्प्रत्ययो वा स्यादिच्छायां धातोर्विधेयेरिह सन्न ग्रहंथान्तकत्वं रट्

हितुं सन्यतः पठितुमिच्छति पिपठिषति कर्मणः किं गमनेनेच्छति करणान्माभूत्

समानकर्तृकात्किं शिष्याः पठंत्विती च्छति गुरुः वाग्रहणात्पक्षे वाक्यमपि लुङ्स

नोर्घस्लृ एकाच उपदेशे इतिनेट् सस्तत्वं अत्तुमिच्छति जिघत्सति ईर्ष्यतेस्तृतीय

स्येति यिसनोर्द्वित्वं ईर्ष्यियिषति ईर्ष्यिषिषति रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च एभ्यः

सन्क्त्वा च कितौ स्तः रुरुदिषति विविदिषति मुमुषिषति सनिग्रहगुहोश्च ग्रहेर्गुहेरु १५९

गंताश्चमनट्यनस्मात् ग्रहिज्येति संप्रसारणंमनः स्वनस्वामिदन्ताइवभावः जिघृ
क्षति सुषुप्सति किरश्चपंचभ्यः कृगृदृङ्धृङ् प्रच्छः पभ्यः सनइट् स्मात् पिपृच्छि
ति चिकरिषति जिगरिषति ओंदृटोदीर्घोनेष्टः दिदरिषते कथमदिधीर्षुरिति भौ
वादिकयोर्धृङ्धृञोरिति गृह्णाण इकोकंलदंताज्झलादिः सन् किमस्मान्न बु
भूषति दीदृदान्तुमिच्छति दिदीषते एजिषयत्वाभावात् मीनाति मीनोत्यात्वंना
अतएवसनिमिमेतिसूत्रे मामानोः एषयङ्गीग्रहणंकृतं हलंताश्च इकलमीयादलः

सि॰ कौ॰ परोऽझलादिः सन्कित्स्यात् गुहूञ्जुहूतति विभित्सति इकः किं पिपतिषति झलिकिं विव
१९० र्द्धिषते तत्करणंजातिपर्वं तेति नृदिति नितं हिषति अजनगमांसनि अजंतानां।
हनेरजादेशगमेश्चदीर्घः स्याज्झलादौसनि सन्लिटोर्जेः जिगीषते विभाषावेः वि
कीषति चिचीषति जिघांसति सनिच इणोगमिः स्यात्मनि नन्वबोधनेजिगमिषति
इत्यादिकः अधिजिगमिषति कर्मणि नह परस्मैपदेष्विस्त्वङ्केनेट् झलादौसनीतिदी ५८
र्घः जिघांसति अधिजिगांसति रलोव्युपधाद्धलादेः संश्च उवर्णस्यवीत उपयेयस्य। १९०

तस्माद्रलादे रलंतात्परौ क्त्वासनौ सेटौ वा कितौ स्तः द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणं दिद्युति

षते रुरुचिषते रुरोचिषते लिलिखिषति रलः किं दिदेविषति व्युपधात्किं विवर्ति

षते हलादेः किं एषिषिषति इह नित्यमपि कित्वं गुणेन बाध्यते उपधाकार्यं हि कित्वाम

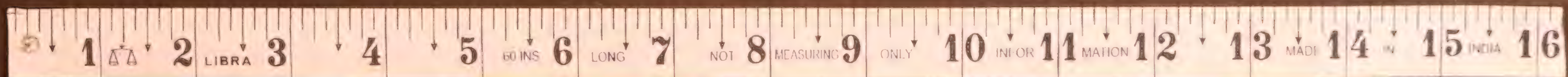
बलं उणादिकरणमसामान्यापेक्षज्ञापकात् सनीवंतर्धभ्रस्जदंभुश्रिस्वृयूर्णुभ

रज्ञपिसनां इवंतेभ्यऋध्यादिभ्यश्च सन इड्वा स्यात् इडभावे हलंतात्वेति कित्वं ऋ

तितिवस्यऊटयाम् हितं उपृषति दिदेविषति मोगितिएयोरेवेति वक्ष्यमाणनियमा

सि॰ उ॰ ज्ञपः ज्ञीप्सति जिज्ञपयिषति आप्ज्ञप्यृधामीत् एषामच ईत्स्यात् सादौ सनि अत्र लोपो।
१६१ भ्यासस्य सनिमीमेत्यारभ्य यदुक्तं तत्राभ्यासस्यलोपःस्यात् आप्तुमिच्छति ईप्सति ऋर्धि
तुमिच्छति रपरत्वं ईर्त्सति अर्दिधिषति विभ्रज्जिषति विभर्जिषति विभ्रक्षति दंभ
इच्च दम्भेर्वक्तव्यादीच्चिसादौ सनि अभ्यासलोपः हलंताच्चेत्यत्र हल्ग्रहणं जातिपर
मित्युक्तं तेन सनः कित्वान्नलोपः धिप्सति दिदंभिषति पिप्रयिषति उदोष्ठ्यपूर्वस्य।
मुमूर्षति बुभूर्षति पिपविषति ऊर्णुनूषति ऊर्णुनुविषति नवपरत्वाद्गुणवादेशा। १६१

घोः सतोरभ्यासे उकारो न श्रूयेत इति वाच्यं द्विर्वचने ऽचीति सूत्रेण द्विर्वकर्तव्ये स्थानि

वद्भावातिदेशात् श्रादेशनिषेधाद्दानच सन्नंतस्य द्वित्वं प्रतिकार्यिनाविनिमित्तता कथमि

ति वाच्यं कार्यमनुभवति कार्यानिमित्ततया नाश्रीयते नवनत्रुभवन्नपि नेवहसनः

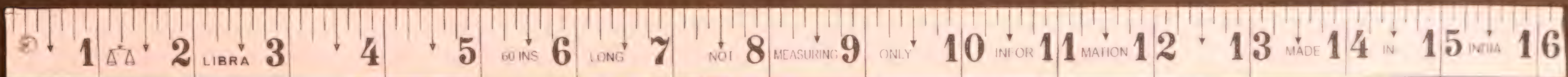
द्वित्वमनुभवति तुभूर्षति विभरिषति तापि प्रगंनोमितसंज्ञः पकारान्तस्योरादिकस्य

इडभावे इको झलीति किवात्रगुणः ज्झनेति दीर्घः परस्माणि लोपेन वाध्येत श्रा

तपीतिर्ईन् तीप्सति जिज्ञपयिषति ज्ञमितस्तुजिज्ञापयिषति जनसनेत्यात्वं सिषा

सि॰ सति सिसनिषति तनिपतिदरिद्रातिभ्यः सनोवाइड्वाच्यः तनोतेर्विभाषा अस्योप
कौ॰
१६२ धायादीर्घोवास्याज्झलादौ सनि तितांसति तितंसति तितनिषति अमेकाचोमना।
क्रयः श्याम्नूर्षति कल्पेपिपतिषति सनिमीमाघुरभलभशकपतपदामच इस् ए
षामच इत्स्यात्सादौसनि अभ्यासलोपः स्कोरिति सलोपः पित्सति दिदरिद्रिषति
दिदरिद्रासति ऊमिञ् अभ्यांसन् कृतदीर्घस्य मिनोतेरपि मीरूपाविशेषादिस्सः
मीतितः मित्सति मित्सते मामाने मित्सति माङ् भोङो मित्सते दोदाणोः दित्सति दे १६२

दित्सति

दुदित्सते दाम् दित्सते धेट् धित्सति धाञ् धित्सति धित्सते रिप्सते लिप्सते शक्लृशि

क्षतिशकमर्षणइति दिवादिः स्वरितेत् शिक्ष्यति शिक्षते पित्सति राधोहिंसायांस

नी स्याच्यः रित्सति हिंसायां किं आरिरात्सति मयोकर्मकस्यगुणे वामादौसनिश्च

भ्यासलोपः मोत्सते मुमुत्सते वत्सः स्वयमेव अकर्मकस्य किं मुमुत्सति वत्सं कल्हल :

नवुद्भ्यस्तनभ्यः विहत्सति नड्डित्वविवर्जिषते सेसि वीति वेट् तितनिषति तितंस

ति इट्सनिवा वेट् वृञ्भ्यामृदंतानां सनः दृहाम्यात् तितरिषति तितरीषति तितीर्ष

सि॰
कु॰ ति विवरिषति विवरीषति वुवूर्षति हृ॒ वुवूर्षते ३ दुधूर्षति स्मिङ्पूङ्रञ्ज्वशां सनि स्मि
१६३ ङ्पूङ् ऋरञ्ज्वशूभ्यः सन इट् स्यात् सिस्मयिषते पिपविषते अरिरिषति इत्यादि
शाहस्यद्वित्वं इस्य इति सनोवयवः कार्यभागिति कार्यिनिमित्तयोगाद्वित्वं वनेवी
तिनप्रवर्तते अंजिजिषति अशिशिषति उभौ साभ्यासस्य णोप्रणिणिषति उच्छा
लक एवं एवंज्ञासिद्धीयमद्वित्वे इतिचक्षाभ्यां सद्विते स्पदोद्वित्वं हलादिःशेषः उ
चिच्छिषति निमित्तापाये नैमित्तिकापाय इति त्वनित्वं छ्वोरिति सतुक्ग्रहणात्तलोप १६३

कान् प्रकृतिप्रत्ययापत्तिर्वचनाद्वा णौ च संश्चङोरिति सूत्राभ्यामित्योगाट्श्व्येतेः सं
प्रसारणं वा अधिजिगापयिषति अध्यापिपयिषति शिश्वाययिषति शुशावयि
षति ह्वः संप्रसारणं जुहावयिषति णौ हिंसायामेव आदेशो नेत्युक्तत्वाड्कारद्दिवं
पुस्फारयिषति चुद्रावयिषति ओः पुयण्ज्यपरे पिपावयिषति बिभावयिषति य
यावयिषति रिरावयिषति लिलावयिषति जिजावयिषति पुयण्जि किं नुनावा
यिषति अपरे किं बुभूषति स्रवतीनीत्यं वा सिश्रावयिषति शुश्रावयिषति इत्यादि

सि॰ उ॰ अपरद्वेन्येव प्रयुञ्जते स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् अभ्यासेणः परस्मैतो तिण्यन्तयो

१६४ रेव सस्य षः स्यान्न भूते सनि नान्यस्य न ष्टवति सुतिस्वाप्योरिति षत्वं सुषापयिषति स्तौति

ण्योः किं सिसिक्षति उपसर्गात्सुनोत्यादिषु अभ्यासेनेति षत्वं परिषिषिक्षति षणि किं न

छामति स्वपति अभ्यासादि सूत्रैर्नहनिषेधः इण प्रतीषिषति इक अधीषिषति

सः स्विदिस्वदिसहीनां च अभ्यासेणः परस्मरूपतानामेषां सस्य स एव न षः षणि परे

सिस्वेदयिषति सिस्वादयिषति सिसाहयिषति स्वादिष्वभ्यासेनेति नियमोत्र न अभि १६४

स्यपति शैषिकान्मतवर्थीयाच्छैषिको मतवर्थिकः सरूपः प्रत्ययो नेष्टः सत्रेताच्च
सनिष्यते शैषिकाच्छैषिकसरूपोन तेनशालीयेभवइति वाक्यमेव नतुछांताच्छ :
सरूपः किं अहिछत्रहिच्छत्रेभवः आहिछत्रः आहिच्छत्रेभवः आहिच्छत्रीयः अणंता
च्छः तथामतवर्थात्सरूपः सःन यथवानस्यास्ति इदृमनुवंतान्मनुप्रविरूपत्वस्यादे
व देति मनीषाला सरूपइत्यनुवर्त्यते अर्थंहाराभावरूपंतस्यार्थस्तेनदलासनेना
त्वत्र स्वार्थंमनंतानुप्यादेव जुगुप्सिषते मीमांसिषते इतिसन्नक्रिया धातोरेकाचो

सि॰ कु॰ हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् यौनःपुन्यं भृशार्थश्च क्रियासमभिहारस्तस्मिन्द्योत्ये

१६५ यङ् स्यात् गुणो यङ्लुकोः अभ्यासस्य गुणः स्यात् यङि यङ्लुकि च सनाद्यन्ता इति

धातुत्वाल्लडादयः ङिदन्तत्वादात्मनेपदं पुनःपुनरतिशयेन वा भवति बोभूयते बो

भूयांचक्रे अबोभूयिष्ट धातोः किं आर्द्धधातुकत्वं यथा स्यात् तेन न बोवयिति इत्यादि

एकाचः किं पुनः पुनः जागर्ति हलादेः किं भृशमीक्षते भृशं शोभते रोचते इत्यत्र

तु नेति भाष्यं यौनःपुन्ये नस्यादेव रोरूयते योयूयते सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णो। १६५

तिभ्योयङ्वाच्यः आयामृयः कुगादावदंताः सोसूच्यते सोसूत्र्यते मोमूत्र्यते अनेका
च्वेनाद्योपदेशात्सत्वं न यमहलः यथेति संख्यातग्रहणं हलः परस्य यशोहसतो
पः स्यादाईशात्तके आदेः परस्य अतो लोपः सोसूचांचक्रे सोसूचिता मोमूत्रिता दीर्घो
कितः अकितोऽभ्यासस्य दीर्घः स्याद्यङि लुकि च अटाटयते यङि च अर्तेः संयोगादेश्च
ऋतो गुणः स्याद्यङि यकारपरेरेफस्य न द्वित्वनिषेधः अरार्य्यते इति भाष्योदाहरणं
त अराविता अशाशिता ऊर्णोनूयते वेभिद्यते अलोपस्य स्थानिवत्वात् ओपधागुणः वे

सि॰ उ॰ भिदिता निर्मकौटिल्ये गतौ गत्यर्थात्कौटिल्य एव यङ् स्यात् न क्रियासमभिहारे कु

१६६ टिलं व्रजति। वाव्रज्यते लुपसदचरजपजभदहदशगॄभ्यो भाव गर्हायां धात्व

र्थगर्हायामेव यङ् स्यात् गर्हितं लुम्पति लोलुप्यते सासद्यते चरफलोश्च अनयोरा

भ्यासस्यानुक् स्याद्यङ्लुकोः नुगिमतेनानुस्वारे कृते सव पदान्तवद्भावः वा

पदांतस्येति यथास्मात् उत्परस्यातः चरफलोरभ्यासात्परस्यात उत्स्याद्यङ्लुकोः ह

लिचेति दीर्घः चंचूर्यते चुञ्चूर्यते पम्फुल्यते पंफुल्यते जपजभदहदशभंजपशां च १६६

एषामभ्यासस्यानुकस्याद्यङ्लुकोः गर्हितं जपति जंजप्यते इत्यादि ग्रोयङि। गिरतेरफ

स्य लत्वं स्याद्यङि। गर्हितं गिलति जेगिल्यते घुमास्थेतीत्वं गुणः देदीयते पेपीयते सेषीय

ते विभाषाश्वेः शोशूयते शेश्वीयते यङि च सासर्यते रीङृतः चेक्रीयते मट् संवेवस्वीय

ते सिचो यङि सिचः सस्य षो न स्याद्यङि। निसेसिच्यते नकवेर्यङि कवेरभ्यासस्य

चुत्वं न स्याद्यङि। कोकूयते कौति कुवनोस्त चोकूयते नीग्वंचुस्रंसध्वंसभ्रंसकसपत

पदस्कंदां एषामभ्यासस्य नीगागमः स्याद्यङ्लुकोः अकित इत्युक्तेर्न दीर्घः लोपः वनी

सि॰
कु॰
१६७

वव्यते मनीमृम्यते इत्यादि नुगतोऽनुनासिकांतस्य अनुनासिकांतस्यांगस्याभ्या
सोरदंतस्य नुक्स्यात् नुकारानुस्वारोलक्षणेदमुक्तं यंयम्यते यंयमते नयरत्वसामर्थ्या
इनर्वदीर्घमाप्नि आमक्रोये वाभाम्यते येविभाषाजाजायते जंजम्यते हंतेर्हिंसायां
यङि घ्नीभावो वाच्यः जेघ्नीयते हिंसायां किं जंघन्यते रीगृदुपधस्य ऋदुपधस्य धातो
रभ्यासस्य रीगागमः स्याद्यङ्लुकोः वरीवृश्यते वश्चादित्वात्षत्वं नरीनृत्यते जरीगृह्य
ते उभयत्र त्वं वलीक्लृप्यते रीगृत्वत इति वक्तव्यं वरीवृश्च्यते परीपृच्छ्यते सपिस्पिमिष १६७

जंयङि संप्रसारणंस्यात् सोषुप्यते सेसिम्यते वेवीयते नवयाः वावय्यते वायः कीचे

कीयते इत्यादयो जेह्रीयते देध्मीयते अयङि क्ङिति शीङोऽयङादेशःस्याद्यादौ

क्ङिति शाशय्यते अभ्यासह्रस्वः ततो गुणः डोढौकाते इतियङन्तप्रक्रिया यङोविषय

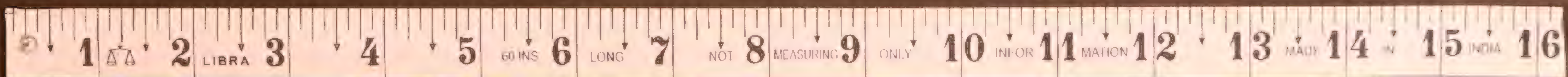
ङोलुगस्येऽनुबन्धात् चकारात् विनापि बहुलंलुक्स्यात् अनैमित्तिकोऽयं अंतरंगत्वादा

दौभवति ततःप्रत्ययलक्षणेनयङन्तत्वाद्द्वित्वं अभ्यासकार्यं धातुत्वाल्लडादयः शे

षात्कर्तरीतिपरस्मैपदं अनुदात्तङित इत्यात्मनेपदं ङित्त्वस्य प्रत्ययाप्रत्ययसाधारणत्वे

सि॰
हु॰ नश्चपयत्वणत्वप्रवृत्तेः यत्रहिप्रत्ययस्यासाधारणेनरूपमाश्रीयते तत्रैवतत्
१६८ अतएवसृहृद्यन्त्रामादद्रुत्सनाव संतसोति दीर्घो न यण्स्मर्दृणीङादयोनुदात्तः
ङितइत्यनुबन्धनिर्देशात् तत्रचश्तिपाशपेति निषेधात् अतएवश्पत्रादयोनग
णेननिर्देशात् किंतशोवेच चर्करीतंचेत्यदादौ पाठात्कृपोलुक यङोवा यङ्
लात्परस्य हलादेः पितः सार्वधातुकस्येड्वा भूसुवोरिति गुणनिषेधोयङ्लुकिभा
षायांन बोभूतुतेतिक्ते इति छन्दसिनिपातनात् अतएवयङ्लुकभाषायामपि सि १६८

ङः नवयङ्लुकि अप्राप्तप्रवगुणाभावो नित्यान्तामितिवाच्यं प्रकृतिग्रहणेनयङ्-
लुगंतस्यापिग्रहणात् द्विप्रयोगोद्विर्वचनंषाष्ठमिति सिद्धांतात् बोभवीति बोभोति
बोभूतः बोभुवति बोभवांचकार बोभविता अबोभवीत् अबोभो अबोभो अबोभूतां
अबोभवुः बोभूयात् बोभूयास्तां बोभूयात् [illegible] बोभूयास्तां बोभूयासुः अभूस्ताअबो-
ज्ञस् नित्यत्वाल्लुक् अबोभवुः अबोभविष्यदित्यादि पास्पर्द्धीति पास्पर्द्धि पास्पर्द्धः पास्प
र्द्धति पास्पर्त्ति हृझलोर्हेर्धिः पास्पर्द्धि लङ् अपास्पर्त् अपास्पर्द् सिपिदश्चेति रुत्वपक्षे

सि॰
कौ॰ रोरि अप्रपास्याः जागाद्धि जाघान्ति अजाघात् सिपि रूपपदे अजाघाः नाथ् नानाथीति

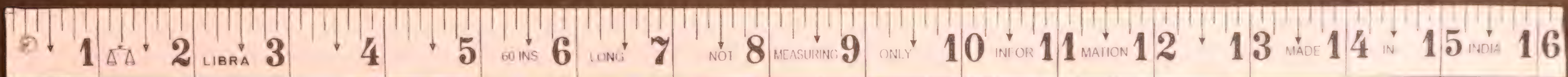
१६६९ नानाति नानातः दथः दादद्धि दादद्धः दाधति अदाधन् अदादद्धां अदादधुः अदाधः।

अदाधन् लङि अदादाधीत् अदादधीत् चोस्कुंदीति अचोस्कन् अचोस्कंतां अचोस्कंदुः

मोमुदीति मोमोति मोमोत्ति मोमोदां चकार मोमोदिता अमोमुदीत् अमोमोत् अमो

मुत्तां अमोमुदुः अमोदीः अमोमोः अमोमोत् लङि गुणः अमोमोदीत् चोकूर्ति चोकूर्दी

ति लङि तिपि अचोकूर्त् सिप्यदे अचोकूः अचोकूः अजोगूः वनीवंचीति वनीवक्ति वनी १६६९

वञ्चः वनीवचति अवनीवंचीत् अवनीवनजंगमीति जंगति अनुदात्तोपदेशेत्यनु

नासिकलोपः जंगतः जंगमति मोश्च जंगन्मि जंगन्वः एकाज्ग्रहणात्क्वात्रिरिनंधयः

जंगमिता अनुनासिकलोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्नेह्लुक जंगहि मोनोधातोः अ

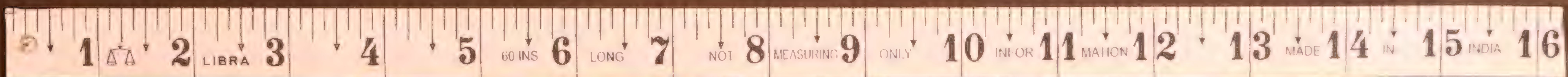
जंगत् अनुबंधनिर्देशान्नेह्लरङ्लु स्यंतेति वृद्धिः अजंगमीत् अजंगमिष्टां हंतेर्यङ्

लुक अभ्यासाद्धेश्च कुत्वं यद्यपिहोहंतेरित्मनोहंतेरिमत्ववर्मविहितं तथापिय

ङ्लुकि भवत्येवेतिमाधवकारः पित्पाश्रेपतिनिषेधस्तु अनित्यः गुणोयङ्लुकोरि

सि॰ सु॰ निसामान्यापेक्षज्ञापकादिति भावः जंघनीति जंघेति जंघेनः जघ्नति जंघनिनाषित
९७० पानिर्देशात् जादेशेन जंघहि अजंघनीत् अजंघन् जंघन्यात् आशिषित् यथा
त् अवधीत् अवधिष्टामित्यादि वधादेशस्य द्वित्वं न भवति स्थानिवत्वेनानभ्यासस्ये
ति निषेधात् तद्धि समानाधिकरणं धातोर्विशेषणं बहुव्रीहित्वात् आङः पर्वा
त् आङो यमहनः इत्यात्मनेपदे आजंघ्नते इत्यादि उभयस्येति तपरत्वान्न गुणः हन्ति १८
चेति दीर्घस्तु स्यादेव तस्मासिद्धत्वेन तपरत्व निवर्तनायोगात् चंहति चंह्नतः चंचुर ९७०

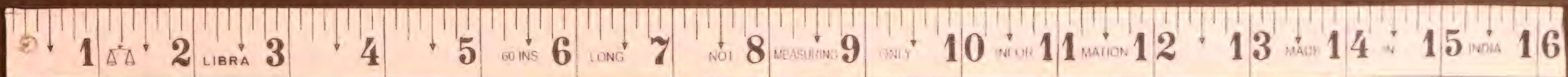

ति अवंचुरीत् अवंचुः वंवचीति वंवक्ति जनसनेस्मात्रं वंचानः गमहनेसुपधालोपः
वव्रति वंचोहि वंवचाति अवंवचीत् अवंवचन् अवंवचानां अवंवचुः ये विभाषा वं
चायात् वंवच्यात् अवंवचीत् अवंवाचीत् अवंवचन् अवंवचानां अवंवचुः उञोवृद्धिरि
मत्रनाभ्यस्तस्येमनुष्ठे नेरुनोवृद्धिर्नयोयोति योयवीति अयोयवीत् अयोयोत् यो
युयात् योयुयात् आशिषिदीर्घः योयूयात् अयोयावीत् नोनवीति नोनोति यङो
वाईट जाहेति जाहाति इहल्यथोः जाहीतः इहजहातेश्च आवैहो लोपोपि भुमास्या

सि.
उ.
१७१

पर्लिडीय्येतेपंचापिनभवंति चितयानिर्देशात् जाहाति जाहासि जोहेषि जाहीथः जा
हीहि अजाहेत् अजाहात् अजाहीतां अजाहुः जाहीयात् आशिषिन् जाहायात् अजा
हासीत् अजाहादिषिन् सास्वपीति सास्वपि सास्वप्नः सास्वपति असास्वपीत् आशिषि
न वविस्वपीमुवं सास्वप्यात् असास्वापीत् रुग्रिकेोवल्लकि मरुपपस्यथानोरभ्या
ससरुकरिकरीकर्पते आगमाः सुर्यङ्गलकि यतस्य सदंतथानोरपितथा वर्हृतीति
वरिहृतीति वरीहृतीति वर्वर्ति वरिवर्ति वरीवर्ति वर्हृतः २ अवर्वर्तिन् ३ सिपि दस्यतिरु १७१

त्यपेते रोरि अचर्वाः २ गुणनिर्दिष्टत्वादङ् अचर्वर्तीत् २ चर्करीति चरिकरीति च

र्कर्ति चरिकर्ति चरीकर्ति चर्कृतः २ चर्कृति २ चर्करां चकार २ चर्करिता २ अचर्कः २

चर्कियात् २ आशिषिरिङ् चर्क्रियात् २ अचर्कारीत् २ ऋतश्चेति तपरत्वान्नेह कृविते

ये चाकर्ति तातर्ति तातर्तः तातिरति तातराणि अतातरीत् अतातः अतातीर्तां अता

तरुः अतातारी अतातारिष्टां इत्यादि श्रेतेर्यङ् लुकि हिंवेऽभ्यासस्योरदत्वे रपरत्वे र

लादेः षेषः रुक् रिक् रिकोस्त अभ्यासस्यासवर्णे इत्तीयङ् अरर्ति अरियर्ति अररीति

सि॰ उ॰ अश्रृतः अशिश्रितः क्रिश्रुत्यपरणम् रुकोरोरीति लोपः न वन मिक्कर्नत्थेयल स्यानिव

१७२ त्वं पूर्वत्रासिद्धेन त्रिषेधात आरति आरिष्टति लिङि रितयानिर्देशाद्गुणो र्तीति गुणो

न रिङ् यलोपः दीर्घः आरियात् अरिरियात् अरीरियात् ग्रह्ण ग्रहणे जर्गृहीति ३ ज

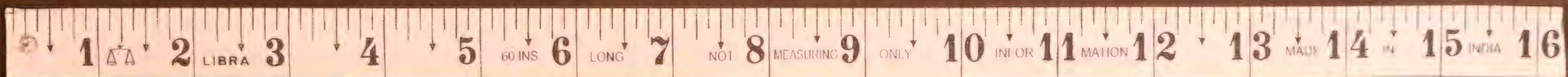
गर्ढि ३ जगर्ढिः ३ जर्गृहति ३ अजर्गृहः ३ गृहणातेस्तु जागृहीति जागर्ति नस्मादौ द्वि॰

त्रिविज्ञसंप्रसारणं नस्मवहिरंगत्वेनासिद्धत्वात् रुगादयः जागृढः जाग्रहति जागृ

हीवि जाग्रहदि लुटि जाग्रहिता ग्रहोलिटीति दीर्घस्तु नत्वैकाच इत्यनुवृत्तेः माधवा॰ १७१

त्वदीर्घमाह तङ्ङाघ्यादि विरुद्धं जर्गृधीति २ जर्गर्द्धि २ जर्गृद्धः २ जर्गृधति २ जर्गृधीषि २
जर्घ्वेत्मि अजर्गृधीत् इडभावे गुणः हल्यादिति लोपः भष्भावः जश्त्ववर्त्वे अजगर्द्धंत् २
अजर्गृद्धां २ सिपि दश्चेति रुत्वं अजर्धः २ अजर्गृधीत् २ अजर्गृधिष्टां पाप्रच्छीति पाप्रष्टि
नसादेश ग्रहिज्येति संप्रसारणं न भवति ञितपा निर्देशात् छ्वोः शूडिति शः व्रश्चेति षः पा
प्रष्टः पाप्रच्छति पाप्रष्मि पाप्रष्ठः पाप्रष्मः यकारवकारान्तानां तु ऊठ्भाविनो यङ्
नास्तीति छ्वोरितिसूत्रे भाष्ये ध्वनितं कैयटेन स्पष्टीकृतं इदं च छ्वोरिति यत्रोट् नहि

सि॰
कौ॰
१७३

षयकम ज्वरत्वरेत्यूठ्भाविनोः स्त्रिविमव्योस्त्वयडूलगलेवेति न्यायं माथवादिसंम

तेव मव्यवंधने म्रंधेनान ऊठ्भावी नेहदेहदेवने इमादयोवांतः ह्वयगतौ जाहयी

ति जाह्राति जाह्नतः जाहयति जाहसि वलिलोपे यजादौ दीर्घः जाह्रामि जाह्रावः जा

ह्रामः हर्यगतिकांत्योः जाहर्यीत् जाहर्ति जाहर्तः जाहर्यति लोटि जाहर्हि अजाहः

अजाहर्तं अजाहर्युः मवबंधने ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च ज्वरादीनां उपधा

वकारयो रूठ् स्यात् क्कौ कलादावनुनासिकादौ वप्रत्यये अत्रक्विती निनानुवर्तते अ १७३

वेतस्तुनि डोत्तुरिति दर्शनात् अनुनासिकग्रहणंचानुवर्तते अवतेर्मन्मन्येष तस्यहितो

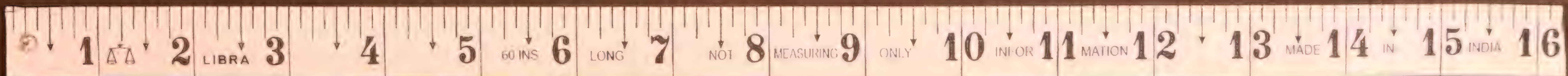
पे डोमितिदर्शनात् ईडभावे कुटिपिति गुणः मामोति मावबीतिमामृतः मामवति मा

मोषि मामोमि मामावः मामृमः मामोतु मामृतात् मामृहि मामवानि अमामोत् अमा

मोः अमामवं अमामाव अमामृत नवीहिंसायां नोनूवीति गलोपः रेफाम्नरयोश्चा

लोपः स्यान्कौफलादावनुनासिकादौ चप्रत्यये इतिवलोपः लघूपधगुणः नयानु

लोपश्चार्द्धधातुके धातोर्वलोपनिमित्ते आर्द्धधातुके परे इकोगुणवृद्धी नस्तः इतिन

सि. कु. इतिनिषेधः तिवादीनामनार्द्धधातुकत्वात् नोनोर्ति हलिचेतिदीर्घः नोनूर्तः नोनर्व

१७४ ति नोथोर्ति दोदोर्ति दोधोर्ति मुर्छा मोमोर्ति मोमूर्तः मोमूर्छतीत्यादि आर्द्धधातुका

इतिविषय सप्तमी नेनयङि विवक्षिते अजेर्वी वेवीयते अस्ययङ्लुगपि लुका

अपहारेणाविषयत्वा संभवेनवीभावस्याप्रवृत्तेः इतियङ्लुगंतप्रक्रिया सुपःआत्म

नःक्यच् इषिकर्मणः पवित्रसंबंधिनः सुवंतादिच्छायामेर्थेक्यच्प्रत्ययोवास्यात् थान

दयवनात्मन्नक क्वचिव असर्दन्स्यात् आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति वोनोपिग्र १७४

स्येे गच्छति नाच्छति लोपः शाकल्यस्येति तन्न भवति अपदांतत्वात् तथाहि नःक्य
क्यचि क्यङि च नांतमेव पदं स्मात् नान्यत् सन्निपातपरिभाषया क्यचो यस्य लोपात्
गर्यां चकार नार्यां चकार नाथिता लोपः राजीयति प्रत्ययोत्तरपदयोश्च त्वयति य
ष्यति एकार्थयोरित्येव युष्मयति अस्मयति हलिच गीर्यति पूर्यति थातोरित्येव ने
ह्र दिवमिच्छति दिव्यति इहपुरमिच्छति पुर्यतीति माधवोक्तं प्रत्युदाहरणं नत्विं
संहर्गिरोःसाम्यात् दीव्यतीति दीर्घस्त्वभावः प्रामादिक एव अदस्यति रीङृतः क

सि॰ कौ॰ ङीयति क्यच्योश्च गार्गीयति वाच्यति अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः कवीयति समिध्यति ॥

१७५ क्यस्य विभाषा हलः परयोः क्यच्क्यङोर्लोपो वा स्यादार्धधातुके आदेः परस्य अतोलो

पः तस्य स्थानिवत्त्वाल्लघूपधगुणो न समिधिता मान्तप्रकृतिकसुबन्तादव्ययाच्च

क्यन्न किमिच्छति इदमिच्छति स्वरिच्छति अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपा

गर्द्धेषु क्यजन्ता निपात्यन्ते अशनायति उदन्यति धनायति बुभुक्षादाविति किं अ ८।

शनीयति उदकीयति धनीयति अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि १७५

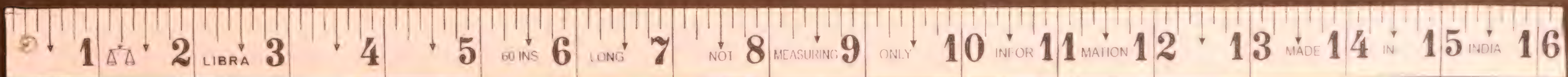

क्वचित्सुगागमः स्यादश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायाम् अश्वस्यतिवडवा वृषस्यतिगौः क्षी
रलवणयोर्लालसायां क्षीरस्यतिबालः लवणस्यतिउष्ट्रः सर्व प्रातिपदिकाक
विलालसायांसुगसुकौ दधिस्यति दध्यस्यति मधुस्यति मध्वस्यति काम्यच्च ऊक्त
विषयेकाम्यच्स्यात् पुत्रमात्मनः इच्छति पुत्रकाम्यति पुत्रकाम्यिता इहयस्यहल
यति लोपेन स्वनर्थकत्वात् यशेति संख्यानग्रहणमित्युक्तं यशस्काम्यति मीना
ब्येभ्योप्ययंस्यादेव किंकाम्यतिस्वःकाम्यति उपमानादाचारे उपमानकर्मणः

सि·उ·
१७६

सुबन्तादाचारेर्थे क्यच्स्यात् पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रं विस्नूयति द्विजं प्र
धिकरणाच्चेति वक्तव्यं प्रासादीयति कुट्यां कुटीयति प्रासादे कर्तुः क्यङ् सलोप
श्च उपमानात्कर्तुः सुबन्तादाचारे क्यङ् स्यात् सांतस्य कर्तृवाचकस्य लोपो वा स्यात्
क्यङ्स्मृतेः पदे वाक्यं सांतस्य लोपस्तु क्यङ् सन्नियोगशिष्टः सव्यवस्थितः ओ
जसोप्सरसो नित्यमितरेषां विभाषया कृष्ण इवाचरति कृष्णायते ओजः शब्दः वृत्तिविषये तद्व
ति ओजायते अप्सरायते यशायते यशस्यते विद्वायते विद्वस्यते लघते मघते श्येनका

र्थे व युष्मयते अस्मयते क्यङ्मानिनोश्च कुमारीवाचरति कुमारायते हरिणीवा
चरति हरिणायते गुर्वीवाचरति गुरूयते सपत्नीव सपत्नायते सपत्नीयते सपत्नी
यते युवतिरिव युवायते पट्वीमृद्व्याविवः पट्वीमृद्व्याविवः पट्वीमृद्व्यते नकोप
धायाः पाचिकाय आचारेवगल्भक्लीवहोडेभ्यः क्विबा वाग्रहणात्क्यङपि अव
गल्भादयः पचाद्यजन्ताः किमनेन नियोगेनानुदात्तत्वमनेनासिकत्वं वाशक्यमस
प्रति ज्ञायते तेनतद् अवगल्भते क्लीबते होडते भूतपतत्सर्वादपनेकावग्राम

सि.
उ.

यत्नहानिकारंभसामर्थ्यान् नवावगल्भतेइत्यादिसिद्धिमत्फलं केवलानामेवावा

१७७ रेपिह्णतिसंभवात् धातूनामेनकार्यत्वात् प्रवगल्भायके क्लीवायके होडायके वा

र्तिकेवमुपसर्गाविशिष्टधातोर्केवलाडुपसर्गान्तरविशिष्टाद्वकोडे वेतिमाधवादयः

नडू नेतिनन्विते सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वक्तव्यो वा एर्ववार्तिकंनन्वप्रत्ययथासंगा

र्थं नत्रक्विबन्तत्वेन प्रातिपदिकग्रहणादिहस्यपदत्तिमसंबध्यते मनपदकार्येन कृष्ण

इवाचरति कृष्णति अत्नोगुणइतिशपासहपररूपं अइवाचरति अति अतः अति प्रत्य १७७

यग्रहणमपनीय अनेकाच इत्युक्तेनीम् ओः अतः उःदित्वं अतो गुण इति प्राप्ते अ
तश्चोदेति निदीर्घः एाल् ओर्वृद्धिः अनुस्वादिषु नातो लोप इति चेन्नालोपः माले
वावरतिमालाति लिंगविशिष्टपरिभाषया एकादेशस्य पूर्वान्तत्वाद्वा क्विप् मा
लांचकार लङि अमालात् अत्र हल्ङ्यादिलोपेन ङीमाहवर्मोऽपि सोरेव लो
पविधानात् इट्सकौ अमालासीत् कविरिव कवयति आशीर्लिङि कवीया
त् सिविद्वडिरिमत्रयातोरिमनुवर्मधातोरेवयोथातुरिति ब्याख्यानान्नमथातो

सि. उ. नेड्वशिकृतीति कियटादयः अकवयीत् मा भवान् नामधातोरपि इहिमिच्छति अक

१७८ वायीत् विरिव वयति विवाय वियतः अवयीत् अवायीत् श्रीरिव श्रायति शि

श्राय शिश्रियतः पितेव पितरिति अपिपितिरिट्. पितियात् भूरिव भवति अबुभा

गाति शश्वति भुवोवुगिति भवेत्नरइति नबभवति अभिव्यक्तेनयात्पादेयपै

वतनुग्रहणात् अभावीत् बभाव दुरिव दवति पिद्रातिवड् अद्रावीत् अनुनासिक

स्यक्रिझलोःक्ङिति अनुनासिकांतस्योपधायादीर्घःस्यात् क्वोझलादौ क्ङिति इ १७८

दमितावरति इन्द्रामति राजेव राजानति पंथाइव पथीनति अश्वतीयति द्यौरिव

देवतीति माधवः अत्र ऊढि ब्रवनीत्युचितं कइवव काविति हरदत्तः माधवस्तु एप

ङ्गोपाविविवचनास्मत्तिङ्हिं बाधितात्तो लोपात् च कइति रूपमाह मदइवमद्दौ मद्दा

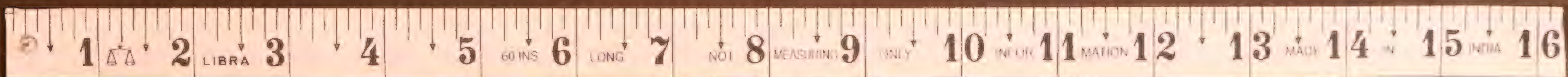
यतः मत्वपत् मामीमाम मत्वचकाविति तदनाकरमेव भूषादिभ्यो भुव्यच्चेर्लोपा

च्चहलः अभूततद्भावविषयेभ्यो भूषादिभ्यो भवत्यर्थे क्यङ् स्यात् हलंतानामेषांलो

पश्च अभूषो भवति भूषायते अत्रेचिति पर्युदासबलादभूततद्भावइतिलब्धं तेन

सि· तु· १७९ इत क्षुद्रदिवाभृषणाभवंति येरात्रौभृषणाः नक्तञ्चारयस्तेदिवाक्रमभवंतीत्यर्थः सम
नस सुप्रमसलोपः समनायते कुमादौसंग्रामयुद्धेइति पठ्यते तत्रसंग्रामेतिप्रातिप
दिकं तस्मात्तत्करोतीतिणिच्सिद्धः तत्पत्रियोगेनानुबंध ग्रामत्स्यते युद्धेयोपेग्राम
याहृउस्लेकेपिसामर्थ्यात्संग्रामशब्दे तत्येविशिष्टयानोत्तापयति उपसर्गसमानाका
रंस्पूर्वपदं धात्नसंज्ञाप्रयोजकेप्रत्ययेविकीर्षतेपृथक्क्रियते इति तेनसमनस् शहासा
गदू समनायत उन्मनायते उदमनायत एवंवावागल्भत प्रवागल्भिष्टेमादावण्वेता १७९

स्पृष्टप्रकरणेवा ज्ञापकं च सजातीयविषयं तेनयत्रोपसर्गरूपं सकलं श्रूयते नत्वा
देशेनापहृतं तत्रैवपररूपकृतिः एवं च आऊढः ओढः महवार्यं ओढायिना अत्र उ
स्मनाप्यप्रवृत्तेस्येतिवत्तलाभ् ज्ञापकस्यादिशेषविषयत्वाच्छवार्तिकं तद्वार्थं च प्र
माणं तथाहि उस्योमाङ्क्ष्वाटः प्रतिषेधः उस्योमाङोश्चपरयोः आटः पररूपंनेत्य
र्थः उस्त्रौमेभवत् औस्त्रीयत् औकारीयत् औदीयत् आटश्चेति च योगेन पुनर्हेहि वि
धानादिदं सिद्धमिति घेटेस्थितं लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् लोहितादिभ्यो डाजन्ताच्च भ

सि॰
कौ॰

वर्मार्थे क्यष्यात् वाक्यषः क्यचं नामवरैमेण पदं वास्मात् लोहितायति लोहितायते सूत्रा

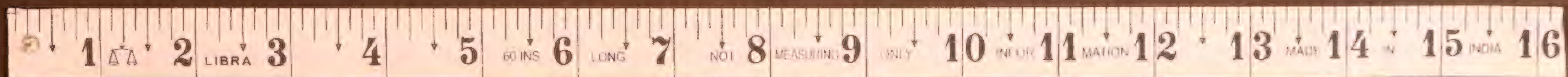
१८० ष्टेविनान्तहत्याभूत तद्भावविषयत्वं लभ्यं तस्य लोहितशब्दस्यैव विशेषणं ततद्दोषो उ

संभवात् न्याय्यादिपाठ्याणां तस्य प्रत्याख्यानात् तथाचवर्तिकं लोहितडादिभ्य

क्यष्वचनं भृशादिष्वितराणीति पंचम्यर्थे नैवं काम्यचइव क्यषोपि ककारः श्रूयेत

उच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यं काम्यचककारस्यापि भाष्ये प्रत्याख्यानात् पटपटायति ८८

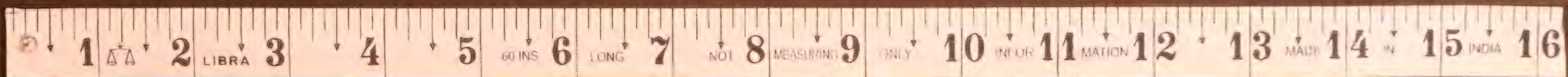
पटपटायते कृभ्वस्तियोगं विनापीहडाच् डाजंतात् क्यषो विधानसामर्थ्यात् यत्तु लोहि १८०

तथणामदुःखानि हर्षगर्वसुखानि च मूर्छानिद्राकृपाश्रमाःकरुणानित्यचमेणीतिप
ठिवाषपामादिभ्योपिक्यषि पदद्वयमुदाहरंति तद्वाअवार्तिकविरुद्धं तस्मातिभ्यःक्य
डेव पपामायते दुःखादयोहतिविषयेनहतिवर्तते लिंगविशिष्टपदिभावयाल्लोहिती
याहादपिक्यष् लोहितीयति लोहितीयते कष्टायक्रमणे वनर्थेनाकष्टशब्दा ‾ त्ता
हेर्थेक्यङ् कष्टायक्रमते कष्टायते पापंकर्त्तमुत्साहतइत्यर्थः सत्रकक्षकष्टहृच्छग
हनेभ्यः करावचिकीर्षायामितिवक्तव्यंकरावेपा सत्त्रादयोहतिविषयेपापार्था तेभ्यो

सि॰
उ॰
१८१ द्वितीयान्तेभ्यश्चिकीर्षायां क्यङ् पायं चिकीर्षतीत्यसमस्तपदविग्रहः मन्त्रायते कन्तायते इ
त्यादि कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः रोमन्थतपोभ्यां कर्मभ्यां क्रमेण वर्तमानायां
चरणे चार्थे क्यङ् स्यात् रोमन्थं वर्तयति रोमन्थायते हनुचलन इति वक्तव्यं वर्तिना
हनुचलनं स्वचर्वणमित्यर्थः नेह कीटो रोमन्थं वर्तयति अपानप्रदेशान्निःसृतं द्रव्यमिह
रोमन्थशब्दस्थानीयमर्थः इति कैयटः वर्तुलं करोतीत्यर्थः इति न्यासः तपसः परस्मै
पदं च तपश्चरति तपस्यति बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने बाष्पोष्मभ्यां कर्मभ्यां क्यङ् स्यात् बाष्पमु १८१

हमति बाष्पायते फेनाच्चेति वाच्यं फेनायते शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे क

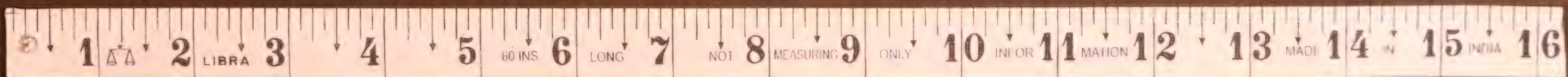
रोति एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात् शब्दं करोति शब्दायते एतेन करोतीति णि

जपीष्यति दुर्दिनिष्यासः शब्दयति सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च सुदिनायते दुर्दिनायते।

सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायां सुखादिभ्यः कर्मभ्यो वेदनायामर्थे क्यङ् स्याद्वेदनाकर्तरि

वस्तुखादीनि सुखः सुखं वेदयते सुखायते कर्तृग्रहणं किं परस्य सुखं वेदयते नमोव

रिवश्चित्रङः क्यच् करणे इत्यनुवृत्तेः क्रियाविशेषे पूजायां परिचर्यायामाश्चर्ये च नम

सि॰ कौ॰ स्पति देवान्सजयतीत्यर्थः वरिवस्यति शुश्रूषत इत्यर्थः विस्मापयत इत्यर्थे १
१८२ च्छभांडचीवराण्णिङ् पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च विविधं विरूढं चोत्क्षेपणं व्य
सनं उत्पुच्छयते विपुच्छयते भांडात्समाचयने सभांडयते भांडानि समाचिनोति राशी
करोतीत्यर्थः समवभांडत चीवरादर्जने परिधाने च संचीवरयते भिक्षुः चीवराण्यर्ज
यति परिधत्ते वेत्यर्थः मुंडमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो
णिच् करोत्यर्थे मुंडं करोति मुंडयति व्रतात् भोजनतन्निवृत्त्योः पयः शूद्रान्नं वा व्रतयति व १८२

स्नानमाच्छादने संवस्त्रयति हलादिभ्योग्रहणे हलिकल्योरदंतत्वं च निपात्यते ह
लिं कलिं वा गृह्णाति हलयते कलयति महद्धलं हलिः यत्वाहुर्डोमत्वामपि टूच
वद्भावेनागवल्लप्यते अतःसन्वद्भावदीर्घौन अजहलत् अचकलत् कृतं गृह्णाति
कृतयति तूलानि विहंति वितूलयति तूलं केशाइमके जटीभूताः केशाइत्य
परे पापमित्यन्ये मुंडादयः सत्यापत्रत्रैवपठितेयुक्ताः प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इत्येव
सिद्धे केषांचिद्ग्रहणं सापेक्षेभ्योपि णिजर्थं मुंडयति माणवकं मिश्रयत्यन्नं श्लक्ष्ण।

सि. कु. यतिवस्त्रं लवणयति जनमिति हलकलशोरत्वार्थे सत्यस्याग्रापुगर्थे केवांवि

१८३ तमपंचार्थं सत्यंकरोत्यावेष्टवासत्यापयति अर्थवेदयोरप्यापुग्वक्तव्यः अर्थाप

यति वेदापयति पाशंविमुंचयति पाशयति रूपंपश्यति रूपयति वीणयोपगा

यति उपवीणयति तूलेनानुकुष्णामनुतूलयति तृणाग्रं तूलेनानुघट्टयतीत्यर्थः :

श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति सेनया अभियाति अभिषेणयति उपसर्गात्सुनो। १८३

तिषः अभ्यषेणयत् प्राक्सितादितिषः अभिषिषेणयिषति स्यादिष्वभ्यासेनतिष :

लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति त्वचसंवरणे त्वचः त्वचं गृह्णाति त्वचयति वर्मणा
संनह्यति संवर्मयति वर्णं गृह्णाति वर्णयति चूर्णैरवध्वंसने अवचूर्णयति इष्ट
वदिष्ठनिर्देशात्पुंवद्भावादयः एतामाचष्टे एतयति दरदमाचष्टे दारदयति पृ
थु प्रथयति बहोर्भूमांपूर्ववाटिलोपः अपिप्रथत् अपप्रथत् मृदुं म्रदयति अ
मिम्रदत् अमम्रदत् भृशंकृशंदृढं भ्रशयति क्रशयति द्रढयति अबभ्रशत् अ
चक्रशत् अदद्रढत् परिव्रढयति पर्यवव्रढत् ऊढिमाख्यत् औजिढत् इत्यादी

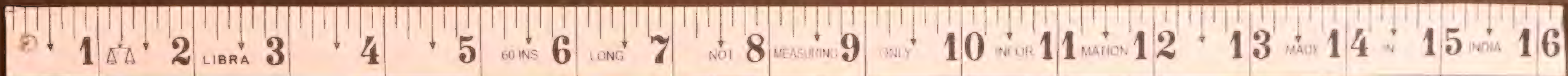

सि॰
उ॰
१८४

नामसिद्धत्वात् इतियाहस्यद्वित्वं एवंन्नासिद्धीयमद्वित्वेइतित्वनित्यमित्युक्तं ढिर
त्यस्य द्वित्वमित्यत्रे ओदिढत् ऊढमाख्यत् ओजढत् ओढढत् ऊः प्रयणितिवर्ग
प्रत्याहार ग्रहेलिंगं द्वित्वेकार्येणावव ग्रोदणोनेत्यनयनात्युक्तं प्रकृत्यैकाच् इति
युक्तौ स्नापयति त्वांमांवावष्टे स्नापयति मापयति मपर्य्यन्तस्यत्वमौ परत्वपान्त्यं वेति
त्वत्वाहिलोपः इद्दिः युक त्वादयति मादयति इतित्वभाष्यं श्रेतरंगत्वात्परत्वपेहोते
प्रकृत्यैकाजितिभावात् नवप्रकृतिभावोभाष्ये प्रत्याख्यातइतिभ्रमितव्यम् भाष्या १८४

स्येप्राणुदाहरणविशेषे अन्यथासिद्धिपरत्वात् युवामावांवा युष्मयति अस्मय
ति स्वानमावष्टे शावयति नलहिनेदतिटिलोपः प्रकृतिभावत्वेन येननाप्राप्तिन्या
येनेदेरित्यस्यैववाधकोद्दिसः भत्वात्संप्रसारणं अप्येतन्नलहितेदतिनेह्यातिदिष्यते
इष्टुनि नलहितेतस्य अद्विष्टदमौदापरत्वोद्दिरित्यस्यैवप्रहतेः तेनश्वनयतीतिरूपमा
हुः विद्वांसमाचष्टे विद्वयति अंगवृत्तपरिभाषयासंप्रसारणेनैभ्यके संप्रसारणे व
उावादेशेच विदावयतिइत्यन्ये निमित्ताहिलोपात्प्राक्संप्रसारणं अंतरंगत्वात्सर्वत्र

सि॰ उ॰ टेर्लोपः विदयति इमपरे उदंचमाचष्टे उदीचयति उदंचिवत् प्रतीचयति प्रत्यचि

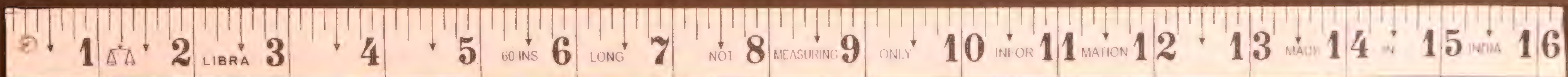
१८५ वत् इकोसवर्णे इति प्रकृतिभावपक्षे प्रतिअचिवत् सम्यंचमाचष्टे समीचयति स

मिअचिवत् तिर्यंचमाचष्टे तिरयति अंचेष्टिलोपेनापहारेपि बहिरंगत्वेनासिद्धत्वा

त्तिरसस्तिरिः असिद्धवदत्रेति विणिलुग्न्यायेन प्रथमं टिलोपोसिद्धः अतःपुनष्टि

लोपेन अंगवृत्तपरिभाषया वा वडि अल्लोपिना उपधाह्रस्वेन अतितिरायत् अश्वं

वमाचष्टे सश्वापयति अससश्वापत् विश्वड्रुंचमाचष्टे विश्वद्रापयति अविविश्वद्राय १८५

त् देवद्दं वं देवद्दायति अदिदेवद्दायत् अद्दं वं अदद्दापयति अदादद्दायत् अद
मुथं वमाचष्टे अदमुआपयति अददमुआयत् अममुथं वं अममु आयायतिवट्
अमुमुम् आयत् भुवं भावयति अबीभवत् भुवं अबुभूवत् श्रियं अशिश्रयत् गां
अजूगवत् रायं अरीरयत् नावं अनूनवत् स्वश्वं स्वाशायात् स्वःस्वयति असस्वत्
असिस्वत् वहोर्भूतादेषाः वहयतीमन्ये स्वग्विणं स्वजयति संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि ः
श्रीमंतं श्रीमंतंवा अशिश्रयत् पयस्विनं पयसयति इष्टादिलोपोन तदपवादस्मत्।

सि॰ कु॰ कः प्रहन्तवान् स्थूलं स्थवयति दूरं दवयति कथं तर्हि दूरयत्यवनेन विनश्यतीति द

१८६ वमनति श्रयतेवाहतान् हरान् कुर्वतीत्यर्थः युवानं यवयति कनयति युवाल्पयोरि

ति वा कन् अंतिकं नेदयति बाढं साधयति प्रशस्यं प्रशस्ययति ह्रस्व मौन उपसर्ग

स्मरणश्रुतेः वृद्धं ज्यापयति वर्षयति प्रियं प्रापयति स्थिरं स्थापयति स्फिरं स्फाप

यति उरुं वरयति वारयति बहुलं बंहयति गुरुं गरयति तृप्रं त्रपयति दीर्घं द्राघ

यति वृंदारकं वृंदयति इति नामधातुप्रक्रिया कंड्वादिभ्यो यक् एभ्यो धातुभ्यो १८६

नित्यं यक्स्यात्स्वार्थे धातुभ्यः किं प्रातिपदिकेभ्यो मा भूत् द्विधा हि कंड्वादयः धातवः

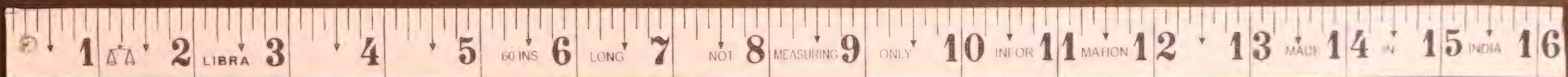
प्रातिपदिकानि च कंडुञ् गात्रविघर्षणे कंडूयति कंडूयते मंतु अपराधे रोष इत्येके मं

तूयति वेड् स्वजितमाह मंतूयते वल्गु पूजामाधुर्ययोः वल्गूयति असु उपतापे असू अ

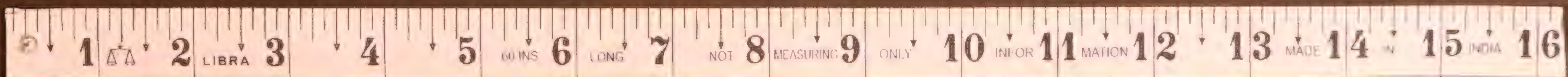
सुञ् इत्येके असूयति असूयति असूयते लेट् लोट् धौर्त्ये पूर्वभावे स्वप्ने च दीप्तावित्येके लेट्य

ति लोट्यति लोटिता लेला लोला लाटीमो इरस् इरज् इरञ् ईर्ष्यायां इरस्यति इरज्यति इ

लिवति दीर्घः ईर्यति ईर्यते उषस् प्रभातीभावे वेद धौर्त्ये स्वप्ने च मेधा आशुग्रहणे मेधाय

क्षि·
उ·
ति कुषुभक्षेपे कुषुभ्यति मगधपरिवेष्टने नीचदास्यइत्यन्ये तंतस् पंपस् दुःखे सुखदुःख
१८७ तत्क्रियायां सुखति दुःखति सुखं दुःखं वानुभवतीत्यर्थः सपर पूजायां अरर आराकर्म
णि भिषज् चिकित्सायां भिष्णज् उपसेवायां इषुधशरधारणे चरणवरणगतौ चुरण
चौर्ये तुरण त्वरायां भुरणधारणपोषणयोः गद्गदवाक्स्खलने एलाखेलाकेलाविलासे
इलेत्येके लेखास्खलनेच अदंतोयमित्यन्ये लेखति लिट अल्पकुत्सनयोः लिट्यति ला
टजीवने हृणीङ् रोषणे लज्जायांच महीङ् पूजायां महीयते पूजां लभतेइत्यर्थः रेखाश्ला १८७

आसादनयोः दुवस्‌ परितापपरिचरणयोः तिरस्‌ अन्तर्द्धौ अगद्‌ नीरोगत्वे उरस्‌ बला।
र्थः उरस्यति बलवान्भवतीत्यर्थः तरण गतौ पयस्‌ प्रसृतौ संभूयस्‌ प्रभूतभावे अंब
र संवर संभरणे आकृतिगणोऽयं इति कंड्वादयः कंडूयतेः सनसम्बहेतोर्द्वित्वे प्रथमस्यै।
काचो द्वित्वप्राप्ते कंड्वादेस्तृतीयस्येति वक्तव्यं कंडूयियिषति क्यजन्तात्सन्‌ यथेष्टं नामधा
तुषु आद्यानां त्रयाणामन्यतमस्य द्वित्वमित्यर्थः अजादेस्तोयेतरस्य पुपुत्रीयिषति पुति
त्रीयिषति पुत्रीयियिषति अशिश्वीयिषति अश्वीयियिषति नदराणां संयुक्तानामचः

सि॰ कौ॰ परस्मैपदविधिनिषेधः इंद्रीयतेःसन् द्रीशाह्यिशाह्योरन्यतरस्यामितिमित्यर्थः इंद्रिद्री

१८८ यिषति इंद्रीयियिषति विवंद्रीयिषति वेंद्रिद्रीयिषति प्रियमाख्यातुमावत्ताणं प्रे

रयितुं वेच्छति पिप्रापयिषति प्राप्तियिषति प्रापयियिषति उर्रू विवारयिषति वारिरयि

षति वारयियिषति वाढं सिसाययिषति इत्यादिरूपत्रयं यत्नेननाप्ति यङ्गसन्नंतं

नान्यत् बोभूयिषति यङ्लुकि सन्नंतात् शिव बोभूयियिषति इतिप्रत्ययमाला अनुदा

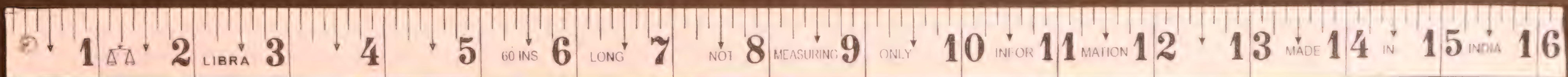
त्तङितआत्मनेपदं भावे कर्मणोः कृभ्वे ग्रनुवभूवे कर्त्तरिकर्मव्यतिहारे क्रि १८८

याविनिमयेयोमिकर्तर्यात्मनेपदंस्यात् व्यतिलुनीते अन्यस्ययोग्यं लवनंकरोतीत्यर्थः
अस्तेरलोपः व्यतिस्ते व्यतिषाते व्यतिषते नासस्तोर्लोपः व्यतिसे थिच व्यतिधे हएति
व्यतिहे अमसे अमासल् व्यतिषीत व्यतिषते व्यतिभाते ३ व्यतिवभे नागतिहिंसार्थेभ्यः व
तिगच्छंति व्यतिघ्नंति प्रतिषेधेहसादीनां उपसंख्यानं हसादयोहसप्रकाराः याहक्ति
यो व्यतिहसंति व्यतिजल्पंति हरतेरप्रतिषेधः संप्रहरंते राजानः इतरेतरान्योन्यो
पपदाच्च परस्परोपपदाच्चेति वक्तव्यं इतरेतरस्यान्योन्यस्यपरस्परस्यवा व्यतिलुनंति

सि॰ कौ॰ नेर्विशः परिव्यवेभ्यः क्रियः अवकर्त्रभिप्रायार्थमिदं परिक्रीणीते विक्रीणीते अवक्रीणी
१८९ ते विपराभ्यां जेः विजयते पराजयते आङो दोऽनास्यविहरणे आङ्पूर्वाद्ददातेर्मुखवि
कासनादन्यत्रार्थे वर्तमानादात्मनेपदं स्यात् विद्यामादत्ते अनास्यविहरणादिति किं मु
खं व्याददाति आस्यग्रहणमविवक्षितं विपादिकां व्याददाति पादस्फोटो विपादिका।
नदीकूलं व्याददाति पराङ्गकर्मकान्न निषेधः व्याददते पिपीलिकाः पतंगस्य मुखं क्री
डोऽनुसंपरिभ्यश्च चादाङः अनुक्रीडते संक्रीडते परिक्रीडते आक्रीडते अणोः कर्मप्रवच १८९

नीयात्र उपसर्गेणसमासाद्ध्वर्यात् माणवकमनुक्रीडति तेनसहेत्यर्थः तृतीयार्थे

इत्यनेनः कर्मप्रवचनीयत्वे समोऽकूजने संक्रीडते कूजने तु संक्रीडतीति वक्तं आगमेः क्ष

मायां णिजन्तस्येदं ग्रहणं आगमयस्व तावत् मा त्वरिष्ठा इत्यर्थः शिक्षेर्जिज्ञासायां धनु

षि शिक्षते धनुर्विषये ज्ञाने शक्तो भवितुमिच्छतीत्यर्थः आशिषि नाथः आशिष्येवा

नियमार्थं वार्त्तिकमिदमुक्तं सर्पिषो नाथते सर्पिर्मे स्यादित्याशास्त इत्यर्थः कथं नाथ

से किं नृपतिं न भजन्तामिति नाथस इति पाठः हरतेर्गतताच्छील्ये गतं प्रकारः पैतृक

सि॰ कौ॰ १९० मश्वाअनुहरंते मातृकंगावः पितुर्मातुश्चागतं प्रकारंसततंपरिशीलयंतीत्यर्थः ता

च्छील्येकिं मातरमनुहरति किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेषु वाच्यं हर्षादयोविव

क्षाः तत्रहर्षोविक्षेपकस्य कारणं इतरेफले अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने अपाकि

रतेःसुट्स्यात् अडपि हर्षादिविवक्षायां अपस्किरतेवृषोहृष्टः कुक्कुटोभक्षार्थी

श्वाआश्रयार्थीच हर्षादिष्वितिकिं अपकिरतिकुसुमं इहतुस्फोटेन हर्षादिमात्रवि ४८

वक्षायामपि तद्ग्रामस्त्यापि सुडभावेनेष्यतइत्याहुः गजोपकिरति श्वाद्विनयव १९०

ब्योः अवेते आरब्धे शापउपालंभे आक्रोशार्थात्वविमेनोरकर्तृगेपिफलेपापथ इ
येऽर्थे आत्मनेपदंवक्तव्यमित्यर्थः कृत्वायशापते समवप्रविभ्यःस्थः संतिष्ठते स्थावो
दिच्च समस्थित समस्थिवानां अवतिष्ठते प्रतिष्ठिते वितिष्ठते आङः प्रतिज्ञायामुपसं
ख्यानं शाब्दंनित्यमातिष्ठते नित्यत्वेन प्रतिजानीतइत्यर्थः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च ॥
गोपीकृष्णायतिष्ठते स्वाशयं प्रकाशयतीत्यर्थः संशय्यकर्णादिषुतिष्ठतेयः कर्णा
दीन्निर्णेतृत्वे नाश्रयतीत्यर्थः उदोनूर्ध्वकर्मणि मुक्तावुत्तिष्ठते अनूर्ध्वेतिकिं पीठादुत्ति

सि॰ उ॰ ष्ठति ईर्यायामेव नेह ग्रामाच्छतमुपतिष्ठति उपान्मंत्रकरणे आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते मं

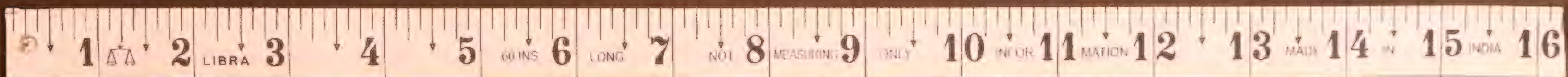
१८१ त्रकरणे किं भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन उपाद्देवपूजासंगतिकरणमैत्रीकरणपथि

ष्विति वाच्यं आदित्यमुपतिष्ठते कथं तर्हि स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वतीति दे

वतात्वारोपात् नपस्थंदेवतांपापानान् वा गंगायमुनामुपतिष्ठते उपश्लिष्यतीत्यर्थः र

थिकानुपतिष्ठते मैत्रीकरोतीत्यर्थः पंथा स्रुघ्नमुपतिष्ठते प्राप्नोतीत्यर्थः वालिप्सा॰

यामिति वक्तव्यं भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते उपतिष्ठति वा लिप्सयोपगच्छतीत्यर्थः अक १८१

र्म्मकाच्च उपातिष्ठतेऽस्कर्मकादात्मनेपदं स्यात् भोजनकाले उपतिष्ठते संनिहितो

भवतीत्यर्थः उद्विभ्यां तपः अकर्मकादित्येव उत्तपते वितपते दीप्यत इत्यर्थे स्वांग

कर्मकाच्चेति वक्तव्यं स्वमंगं स्वांगं न तद्द्रव्यमिति परिभाषितं उत्तपते वितपते पाणिं

नेह सुवर्णमुत्तपति संतापयति विलापयति वेत्यर्थः चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति संता

पयतीत्यर्थः आङो यमहनः आयच्छते आहते अकर्मकात्स्वांगकर्म्मकादित्येवे

ह परस्य शिर आहंति कथं तर्हि आजघ्ने विषमलोचनस्य वक्त्र इति भारविः आहथं मा

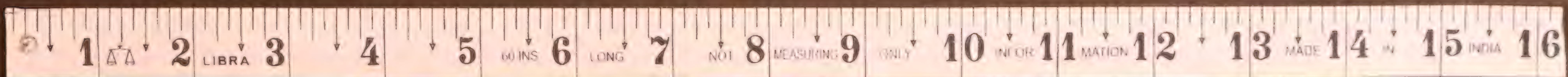
सि॰ रहनमिति भागहृत्रिः आपेमध्या ह्रारेवा न्यङ्गोरे पंचमीतिन्नल्यवेनं विनेवतदर्था
उ॰
१९२ व गति येत्र तद्विषयं भेत्तमिमादितमुननाथ्याद्दारेवाल्न समीपेमेत्येतिवा आत्म

नेपरेशयनरस्यां हनेवयादेशोवास्याल्लिङि आवयिह आवयिषातां हवामिव कि

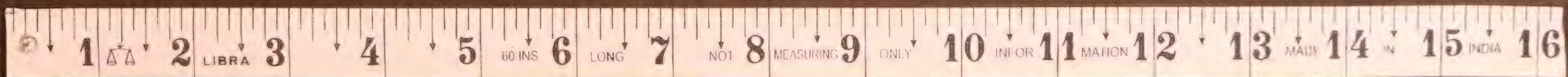
न्स्यात् अनुनासिकलोपः आहत आहसातां आहसातां आहसन यमोगंधने सिकि

न्स्यात् गंधनेसूचनेपरदोषाविष्करणं उदायत गंधनेकिं उदायेस्तपादं आकृष्टवा

निमर्थः समोगम्यक्षिभ्यां अकर्मकाभ्यामित्येव संगच्छते वागमः गमःयरोफलादी १९२

लिङ् सिचौवाकितौ स्तः संगसीष्ट संगंसीष्ट समगत समगंस्त समृच्छते अकर्मका
भ्यां किं ग्रामं संगच्छति विदिप्रच्छिस्वरतीनामुपसंख्यानं वेत्तेरेवग्रहणं संवित्ते संवि
दाते वेत्तेःपरस्यझादेशस्यातोरुडागमोवास्यात् संविद्रते संविदते संपृच्छते संस्वरते ॥
अर्तिश्रुदृशिभ्यश्चेतिवक्तव्यं अर्तीति द्वयोर्ग्रहणं ऋदृ वियोनियमेनैवमृकं मास
मृत मासमृषातां मासमृषतेति समार्त समार्षातां समार्षतेतिवादेः इयर्तेस्तु मा
समरत मासमरंतेति संशृणुते संपश्यते अकर्मकादित्येव अतएववदंतीति प्रश

सि॰ पिसंस्पृशामहे इतिस्पृशविप्रयोगः ग्रामादिकंइत्याहुः प्रत्याहारोवा इतिकथं यद्वा

कौ॰ इति प्रत्यासत्त्याकर्मकाधिकारेहनिगम्यादीनांकथमकर्मकत्वेतिचेत् सृण धा

१९३ तोरर्थांतरेवृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोकर्मिकाक्रिया

वहतिभारं नदीवहतिस्यंदनइत्यर्थः जीवति नृत्यति प्रसिद्धेर्यथा मेघोवर्षति क

र्मणोविवक्षातोयथा हिताद्रयः संशृणोते सकिंप्रभुः उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेतिवाच्य

म् अकर्मकादितिनिवृत्तं वेति निरस्यति निरस्यते समूहति समूहते उपसर्गानइत्थः १९३

ऊहतेः याद्दौक्रिति ब्रह्मसमस्थान अग्निंसमवयति समुपविभ्योह्वः निह्वयते सं

ह्वयामाहुः कृष्णश्चाणूरमाह्वयते स्पर्द्धायांकिं पुत्रमाह्वयति गंधनावक्षेपणसे

वनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषुकृञः गंधनेहिंसा उत्कुरुते सूचय

तीत्यर्थः सूचनंहि प्राणवियोगानुकूलत्वाद्धिंसैव अवक्षेपणं भर्त्सनं स्येनोवर्ति

कामुत्कुरुते भर्त्सयतीत्यर्थः हरिमुपकुरुते सेवतेत्यर्थः परदारान्प्रकुरुते ते

षुसहसाप्रवर्त्ततेत्यर्थः एधोदकस्योपस्कुरुते गुणमाधत्ते गाथाःप्रकुरुते प्रक

सि॰ डु॰ टयति शतंप्रकुरुते धर्मार्थंनियुंक्ते एवंकिंचित्करोति अर्थेः प्रसहते प्रसहतेतमा

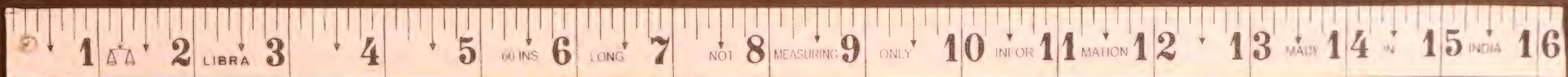
१९४ भिभवत्य सहमर्षनेनभिभवेचेति पाठात् शत्रुमभिकुरुते तमेनेदमर्थः अभिभव

तीतिवा वेःशाहकर्मणः स्वरान्विकुरुते उच्चारयतीत्यर्थः शाहकर्मणः किंचित्विक

रोतिकामः अकर्मकाच्च वेःकृञ्ञ इत्येव छात्राविकुर्वते विकारंलभंते समानेनात्

मेंतन्त्रवार्थेकरणानानभृतिविगणनव्ययेषुनियः अत्रोत्तंजनञ्ञानविगणनव्यया :

नयतेर्वाच्याः इतरेप्रयोगोपाधयः तथाहि शास्त्रेनयते शास्त्रस्थंसिद्धांतंशिष्येभ्यःअ १९४

पयतीत्यर्थः तेन च शिष्यसंमाननं फलितं उत्संजने दंडमुन्नयते उत्क्षिपतीत्यर्थः
माणवकमुपनयते विधिनात्मसमीपं प्रापयति उपनयनपूर्वकेणाध्यापनेन
हि उपनेतरि आचार्यत्वं क्रियते ज्ञाने तत्त्वं नयते निश्चिनोतीत्यर्थः कर्मकारान्नु
पनयते भृतिदानेन स्वसमीपं प्रापयतीत्यर्थः विगणनमृणादेर्निर्यातनं करं वि
नयते राज्ञे देयं भागं परिशोधयतीत्यर्थः शतं विनयते धर्मार्थं विनियुंक्त इत्यर्थ :
कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि नियः कर्तृस्थे कर्मणि यदात्मनेपदं प्राप्नोति तच्छरीरावयव

कि॰
उ॰
१८५

भिन्नपवमात् स्वेच्छाशरीरग्राहेन तदवयवेोल्लसते क्रोधं विनयेत अपगमयति तस्य

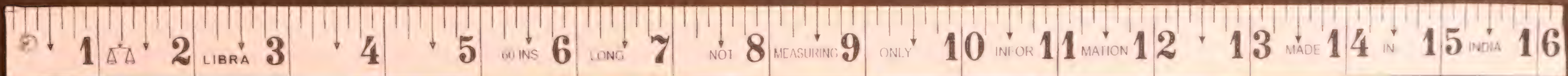
लस्यचित्तप्रमादस्य करुणगताल्याविनजितरूमेव सिद्धेर्नियमार्थमिदं तेनेहन गङ्गा

विनयति कथं तर्हि विगाल्यनयंति पौरुषमिति कर्तृगामिना विवक्षायां भविष्य

ति हृत्रिसर्गतायनेषु क्रमः हृतिरप्रतिबंधः क्रविक्रमेतेवृद्धिर्न प्रतिहन्यते इत्यर्थः

सर्गे उत्साहः प्रत्ययनायक्रमेत उत्सहते तायने स्फीतीकरणे क्रमंते ऽस्मिन् शास्त्राणि

स्फीतानि भवंतीत्यर्थः उपपराभ्यां हृत्यादिषाप्यामेव क्रमेर्न त्पसर्गान्तरपूर्वान् उ १८५

पक्रमते पराक्रमते नेह संक्रामति आङुद्गमने आक्रमते सूर्यः उदयत इत्यर्थः ॥
ज्योतिरुद्गमन इति वाच्यं नेह आक्रमति धूमो हर्म्यतलात् वेःपादविहरणे साधुवि
विक्रमते वाजी पादविहरणे किं विक्रामति संधिः द्विधा भवति स्फुटतीत्यर्थः ॥
प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां समर्थौ तुल्यार्थौ शाकंधादिनास्य स्वरूपं प्रारंभे नयोस्तुल्यार्थ
ता प्रक्रमते उपक्रमते समर्थाभ्यां किं प्रक्रामति गच्छतीत्यर्थः उपक्रामत्यागच्छ
तीत्यर्थः अनुपसर्गाद्वा क्रामति क्रमते अप्राप्तविभाषेयम् वृत्त्यादौ तु नित्यमेव अ

सि॰ कु॰ अपह्नवे ज्ञः शतमपजानीते अपलपतीत्यर्थः अकर्मकाच्च सर्पिषोजानीते सर्पिषो

१२८६ पायेन प्रवर्तते इत्यर्थः संप्रतिभ्यामनाध्याने शतं संजानीते अवेक्षतेइत्यर्थः श

तं प्रतिजानीतेंगीकरोतीत्यर्थः अनाध्यानइति योगो विभज्यते तस्मात्सकर्मादक

र्मकाच्चेति प्राप्तिरपि वार्यते मातरं मातर्वा संजानाति कर्मणः शेषत्वविवक्षा

यां षष्ठी भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः उपभाषोपमंत्रणे १४

धातोर्वाच्ये इतरे प्रयोगोपाधयः शास्त्रे वदते भासमानो ब्रवीतीत्यर्थः उपसंभा १२८६

घोप संवदते भृत्यानुपवदते सान्त्वयतीत्यर्थः ज्ञाने शास्त्रे वदते यत्ने क्षेत्रे वदते विम
तौ क्षेत्रे विवदंते उपमंत्रणे ग्रामपञ्छंदनं उपवदते प्रार्थयतेत्यर्थः ब्राह्मणाः नेह संप
व्यक्तवाचां समुच्चारणे मनुष्यादीनां संभूयोच्चारणे वदेरात्मनेपदं स्यात् संप्रवदंते ब्रा
ह्मणाः नेह संप्रवदन्ति खगाः अनोरकर्मकात् व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकाद्व
देरात्मनेपदं स्यात् अनुवदते कठः कलापस्य अकर्मकात्किं उक्तमनुवदति व्यक्त
वां किं अनुवदति वीणा विभाषा विप्रलापे विरुद्धोक्तिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारणे उक्तं वा

सि॰ कौ॰ स्यात् विप्रवदंते विप्रवदंति वा वैद्याः अवाद्ग्रः अवगिरते गृणाति स्तवशब्दोऽयं न प्रयुज्यत
१२५७ एवेति भाष्यं समः प्रतिज्ञाने शब्दं नित्यं संगिरते प्रतिजानीत इत्यर्थः प्रतिज्ञाने किं संगि
रति ग्रासं उदश्चरः सकर्मकात् धर्ममुच्चरते उल्लंघ्य गच्छतीत्यर्थः सकर्मकात्किं बाष्प
उच्चरति उपरिष्टाद्गच्छतीत्यर्थः समस्तृतीयायुक्तात् रथेन संचरते दाणश्च सा चेच्चतु
र्थ्यर्थे संपूर्वाद्दाणस्तृतीयांतेन युक्तादुक्तं स्यात् तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे दास्या संप्रयच्छते
उपाद्यमः स्वकरणे स्वीकारः भार्यामुपयच्छते विभाषोपयमने यमः सिच् किद्वा स्या १२५७

द्विवाहे रामः सीतामुपायत उपायंस्त वा उदवोढमर्थः गंधनोगे उपयमेन सर्ववि
प्रतिषेधात्रिसंकिलं त्ताऋमहर्षांसनः समेतानामेषांप्राग्वत् धर्मजिज्ञासते षु
श्रूषते समर्थते दिदृक्षते नानोर्ज्ञः पुत्रमनुजिज्ञासति सर्वसज्ञमेवायंनिषेधः अनं
तरस्मेतिप्रायात् तेनेह न सर्पिषोनुजिज्ञासते सर्पिषा प्रवर्तितुमिच्छतीत्यर्थः सर्व
त्रसनहतितदु अकर्मकात्त्विति केवलाद्विधानात् प्रत्याङ्भ्यांश्रुवः आभ्यांसनंता
च्छ्रुव उक्तं तस्मात् प्रतिशुश्रूषति आशुश्रूषति कर्मप्रवचनीयात्स्यादेवदेवदत्तं प्रति।

सि.
कौ.
१९८

शुश्रूषते शावेः शिनः श्रियते लोङ् लिडोश्च व्याख्यातं पूर्ववत्सनः सनः पूर्वो यो धातुस्ते

न तुल्यं सनन्तादप्यात्मनेपदं स्यात् एदिधिषते शिशयिषते शिश् निविविक्षते पूर्वव

त्किं शुश्रूषति ज्ञादेरित्यादिसूत्रद्वयेन नेति नञनुवर्त्य वाक्यभेदेन व्याख्येयं तेनेह न शिश

इति सुस्मूर्षति आम्प्रत्ययवत्कृञोनुप्रयोगस्य एधांचक्रे प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु प्र

युङ्क्ते उपयुङ्क्ते स्वराद्यन्तोपसर्गादिति वक्तव्यं उद्युङ्क्ते नियुङ्क्ते अयज्ञपात्रेषु किं द्वन्द्वं न्यञ्चि

पात्राणि प्रयुनक्ति समः क्ष्णुवः संक्ष्णुते शस्त्रं भुजोनवने ओदनं भुङ्क्ते अभ्यवहरती १९८

त्यर्थः बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलां वृद्धो जनो दुःखशतानि भुंक्ते इह उप

भोगो भुजेरर्थः अनवने किं महीं भुनक्ति णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्त्तानाध्याने णिचन्ता

दात्मनेपदं स्यात् अणौ या क्रिया सैव चेत् ण्यन्तेनोच्यते अणौ यत्कर्म कारकं स चेत् णौ क

र्त्ता स्यात् अनाध्याने णिचश्चेति सिद्धे अकर्त्रभिप्रायार्थमिदं कर्त्रभिप्राये तु विभाषा पर

त्वेनेति विकल्पः अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् परस्मैपदे च परत्वात् पूर्वविप्रतिषेधेन त

मेवेष्यते कर्तृस्थभावकाः कर्तृस्थक्रिया[illegible]उदाहरणं तथाहि पश्यन्ति भवं भक्ताः [illegible]

सि॰ कौ॰ वृत्तान्तविषयं कुर्वन्तीत्यर्थः प्रेरणांशस्यागेयपपतिभवः विषयोभवतीत्यर्थः ततोहे

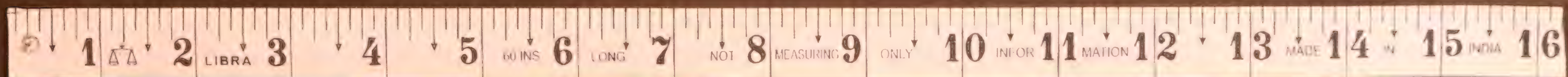
१९९ तमर्णिच दर्शयंति भवंभक्ताः पश्यंतीत्यर्थः पुनर्णिर्थस्याविवक्षायां दर्शयतेभवः

इह प्रथमतृतीययोर्द्वितीयवत्त्वेनार्थः तत्रतृतीयकर्तायांममतङ् क्रियासाम्येति अ

णौकर्मकारकस्यणौकर्तृत्वाभावात् वतत्र्यांतत्तङ् द्वितीयामादायक्रियासाम्यात्

प्रथमायां कर्मणोभवस्यहकर्तृत्वाञ्च एवंआरोहयतेहस्तीस्वयुदाहरणं आरोहयंतिहे

ति आरोहंतीत्यर्थः ततःआरोहयते स्वयंभवतीत्यर्थः हस्तिने हस्तिपकाः सम्भावयंतीत्य २९५

र्थः ततः आरोहति हस्ती स्वयम्भवतीत्यर्थः ततो णिच् आरोहयति आरोहंतीत्यर्थः ततः
आरोहयते स्वयम्भवतीत्यर्थः यद्वा यस्य पंन्यारोहंतीति प्रथमकक्षाप्रारम्भवत् ततः क
र्मणएवहेतुत्वारोपात् णिच् दर्शयतिभावः आरोहयति हस्ती यस्पत आरोहतस्तं प्रेर
यतीत्यर्थः ततो णिजंतात्स्वकृतिभ्यां चोपात्तयोरपि प्रेरणयोस्तागदर्पणेन स्वयदा
हरणं अर्थः प्राग्वत् अस्मिन्नेते द्वितीयकक्षायां ततङ् समानक्रियात्वाभावात् णि
जर्थस्याधिक्यात् अनाध्यानेकिं स्मरति वनगुल्म कोकिलः स्मरयति वनगुल्मः उ

त्रि॰ ३॰ कंद्वापूर्वकस्मात्नोविषयोभवतीत्यर्थः भीस्म्योर्हेतुभये आख्याते गृधिवंच्योः प्रलंभ

२०० ने प्रतारणेर्थेत्पेताभ्यामात्मभ्यां आत्मवत् माणवकं गर्द्धयते वंचयते वा प्रलंभने किं

श्वानं गर्द्धयति अभिकांक्षामस्योत्पादयतीत्यर्थः अहिं वंचयति वर्जयतीत्यर्थः ॥

लियःसंमाननशालीनीकरणयोश्चण्यन्तात् मिथ्योपपदात्कृञोभ्यासे णेरित्येव

पदं मिथ्याकारयते स्वरादिदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः मिथ्योपपदात्किं पदं सु

ष्टुकारयति अभ्यासे किं सकृत्पदं मिथ्याकारयति स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफ २००

ते यजंते सुन्वते कर्त्रभिप्राये किं ऋत्विजो यजंति सुन्वंति अपाद्वदः न्यायमपवद

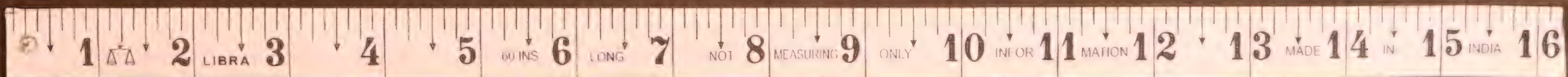
ते कर्त्रभिप्राय इत्येव अपवदति णिचश्च कारयते समुदाङ्भ्यो यमोग्रंथे अग्रंथ

इतिखेदः व्रीहीन्संयच्छते भारमुद्यच्छते वस्त्रमायच्छते अग्रंथेकिं उद्यच्छतिवे

दं अधिगंतुमध्ययनंकरोतीत्यर्थः कर्त्रभिप्राय इत्य अनुपसर्गानततः गांजानीते

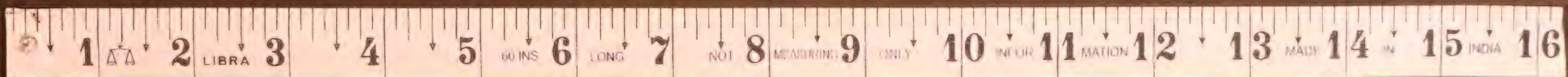
अनुपसर्गात्किम् स्वर्गंलोकंनप्रजानाति कथंतर्हिभट्टिः दर्प्यन्नृपः पूर्वमवा

लल्लोचिततोनुजज्ञेगमनंसुतस्येति कर्मणिलिट् नृपेणेतिविपरिणामः विभाषो

सि.
कु.
२०१

पपदेनप्रतीयमाने स्वरितेतञ्जितइत्यादियंवसूत्रंयदात्मनेपदंविहितंतत्समी
पोच्चरितेनपदेन क्रियाफलस्यकर्तृगामित्वेद्योत्येवास्मात् स्वंयज्ञंयजति यज
तेवा स्वकटंकरोति कुरुतेवा स्वंपुत्रमपवदमपवदतेवा स्वंयज्ञं कारयति कार
यतेवास्वंव्रीहिंसंयच्छति संयच्छतेवा स्वंगांजानीते जानातिवा इत्यात्मनेपदंपा
क्षात्कर्तृविपरस्मैपदं श्रुति अनुपरिभ्योकृञः कर्तृगेपिफलेगंधनादौचपरस्मै
पदार्थमिदं अनुकरोति पराकरोति कर्तरीमव भावकर्मणोर्मामभूत नेवैवमपिक २०१

मेकर्त्तरि प्रसंगः कार्यातिदेशपक्षस्य मुख्यतया तत्रकर्म्मवत्करणेपदेन परेणास्य

बाधात् शास्त्रातिदेशपक्षेतुकर्त्तरिकर्म्मेत्यतःशेषादित्यतश्चकर्त्तृग्रहणे हयमनुवर्त्त

कैर्न्नैवयःकर्त्तानन्तकर्म्मकर्त्ता तेनेति व्याख्यातं अभिप्रत्यतिभ्यःक्षिपः क्षिपप्रेरणे स्व

रितेत् अभिक्षिपति प्रावहःप्रवहति परेर्मृषः परिमृष्यति येजादिकस्य तु परिम

र्षति इहपरेरिति योगं विभज्यवेहरपीति केचित् व्याङ्परिभ्योरमः विरमति उ

पाञ्च यत्तदन्तं उपरमति उपरमयतीत्यर्थः अंतर्भावितण्यर्थोयं विभाषाकर्मकात्।

सि॰ उ॰ उपाच्चरमेरकर्मकात्परस्मैपदंस्यात् उपरमति उपरमतेवा निवर्त्ततेइत्यर्थः बुधयुधन

२०२ शजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः एभ्यो णयन्तेभ्यः परस्मैपदंस्यात् णिचश्चेत्यस्यापवादः बोधयति

पद्मं योधयति काष्ठानि नाशयति दुःखं जनयति सुखं अध्यापयति प्रावयति प्राप

यतीत्यर्थः द्रावयति विलापयतीत्यर्थः स्रावयति संदयतीत्यर्थः निगरणचलना

र्थेभ्यश्च निगारयति आशयति भोजयति चलयति कंपयति अदेःप्रतिषेधः आदयते

देवदत्तेन गतिबुद्धीति कर्मत्वमदिखाद्योर्नेतिप्रतिषिद्धं निगरणचलनेति सूत्रेण प्रा २०२

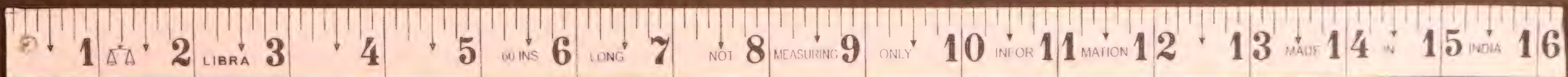
स्यैवायं निषेधः शेषादिति अकर्त्रभिप्राये परस्मैपदं स्यादेव आदयत्यन्नं वटुना अ
णावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् ण्यंतात्परस्मैपदं स्यात् शेते कृष्णः तं गोपी शायय
ति न पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः एभ्यो ण्यंतेभ्यः परस्मैपदं न पिब
ति निगरणार्थः इतरे चित्तवत्कर्तृकाकर्मकाः नृतिश्चलनार्थोऽपि तेन सूत्रद्वयेन प्रा
प्तिः पाययते आयामयते आयासयते परिमोहयते रोचयते नर्तयते वादयते वासय
ते धेट् उपसंख्यानं धापयते शिशुमेकं समीची अकर्त्रभिप्राये शेषादिति परस्मैपदं

सि॰
कौ॰
२०३ स्यादेव वत्सान्स्नापयति पयः दमयंती कमनीयतामदं बिभ्राणाभिर्वासयति वाकाय ॥
लोहितायति लोहितायते द्युद्भ्यो लुङि अद्युतत् अद्योतिष्ट वृद्भ्यःस्यसनोः वर्त्स्यति व
र्तिष्यते विवृत्सति विवर्तिषते लुटि च क्लृपः कल्प्तासि कल्पितासे कल्प्स्यति कल्पिष्य
ते चिक्लृप्सति चिकल्पिषते चिक्लृप्सते इति पदव्यवस्था अथ भावकर्मणोर्लादयः
भावकर्मणोरिति तङ् सार्वधातुके यक् धातोर्यक् प्रत्ययः स्याद्भावकर्मवाचिनि सा
र्वधातुके परे भावो भावना उत्पादना क्रिया सा च धात्वर्थत्वेन सकलधातुवाच्या भावा। २०३

र्थत्वेनाणावृत्तेन युष्मदस्मद्भ्यांसमानाधिकरणाभावात्प्रथमपुरुषः तिङ्वाच्य
भावनाया असत्वरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्नद्विवचनादि किंत्वेकवचनमेव तस्यौ
त्सर्गिकत्वेनसंख्यानपेक्षत्वात् अनभिहितेकर्तरि तृतीया त्वयामयान्यैश्चभूयते
वभूवे स्यसिच्सीयुट्तासिषुभावकर्मणोरुपदेशोऽज्झनग्रहदृशांवाचिण्वदिट्
उपदेशेयोऽच् तदंतानांहनादीनांचचिण्वदिड्वाकार्यंचास्यात्स्यादिषुपरेषुभावक
र्मणोर्गम्यमानयोःस्यादीनामिडागमश्च अयमिड्चिण्वद्भावेनसन्नियोगशिष्टत्वात्द

सि॰ कौ॰ भावेन इहाद्वेथानकरत्यपिहृतं सीयुटो विशेषणं नेतरेषामत्रभिवायात् चिण

२०४ वद्भावाद्वृद्धिः भाविता भविता भाविष्यते भविष्यते भूयतां अभूयत भूयेत भावि

षीष्ट भविषीष्ट चिण्भावकर्मणोः च्लेश्चिण्स्याद्भावकर्मवाचिनि तशब्दे परे अभा

वि अभाविष्यत अभविष्यत तिङोक्तत्वात्कर्मणि न द्वितीया अनुभूयते आनंद

दश्चैत्रेण त्वया मया च अनुभूयेते अनुभूयंते त्वमनुभूयसे अहमनुभूये अन्वभा

वि अन्वभाविषातां णिलोपः भाव्यते भावयांचक्रे भावयांबभूवे भावयामासे इ २०४

हुहेसार्वधातुकपशि इट् यत्वेवहतेद्द यतीति हृत्वेन तासिमादवर्णादत्तेरपि

यति हेहस्यादेसार्वधातुक यति हृत्वप्रहतेरित्याह: भाविता विएवदिट आभी

यत्वेनासिद्धत्वाण्णिलोप: यदेभावयिता भाविष्यते भावयिष्यते भाव्यतां आभा

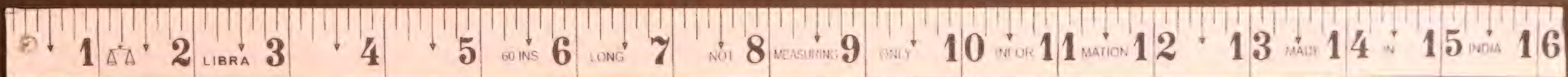
वित भाव्येत भाविषीष्ट भावयिषीष्ट आभावि आभाविषातां आभावयिषातां।

बभूष्यते बुभूषांचक्रे बुभूषिता बुभूषिष्यते बोभूयते यङ्लुगंतात् बोभूय

ते बोभवांचक्रे बोभाविता बोभविता अकर्त्तर्यवनिटीर्घः स्त्यतेर्विसः नष्टे

लि॰ उ॰ २०५ २०६ लाविता लोता लाविष्यते लोष्यते अलावि अलाविषातां अलोषातां गुणोनेति गु
णः अर्यते स्मर्यते सस्मरे परत्वान्नित्यत्वाच्च गुणस्वरे कृते अर्जतत्वाभावेपि उपदेशा
ग्रहणाच्छिणवदिट् आरिता अर्ता स्मारिता स्मर्ता गुणोनेति अत्र नित्यग्रहणानुवृत्तेस्तक
तोग्रहगुणः सस्क्रियते अनिदितामितिनलोपः स्रस्यते इतिनस्य नंयते संप्रसारणे
इज्यते अयङ्यिक्ङिति शाय्यते नेनोतेर्यकि आकारोनादेशोवास्यात् तायते तन्यते
येविभाषा जायते जन्यते तपोनुतापेच तपश्चाश्रितनस्मात्कर्मकर्तर्ययन्ननापिच अ २०५ २०६

व नम येन पापं कर्म तेनाभ्याहत इत्यर्थः कर्मणि क्तः यद्वा पापेन प्रेमाक कर्त्रा
योधीत्यर्थः गुमाम्यनीमं दीयते धीयते आदेव इत्यत्र शितीति कर्मधारयादित्वं न
कथाकामदौ निषेधः यथा आदिशित्वाभावान्नेत्वमित्यात्वं जग्धे आवेगुक तिमकृतोः
आदंतानां गुणागमः स्याच्चिणि जिणि तिकृति वदायि मदाता दायिषीष्ट दासीष्ट अ
दायि अदायिषातां अधायि अधायिषातां अधिषातां अस्नायिषातां अस्नासातां ह
मते अविस्मलो मिमुके हनस्तो न देहं हेनेरिति कृत्वं वानिता हंता वानिष्यते हनिष्य

सि.
कौ.

ते आशीर्लिङि यथोदेशस्यापवादश्चिण्वद्भावः आर्द्धधातुके स्यौ ग्रहीतिविशेषविहि

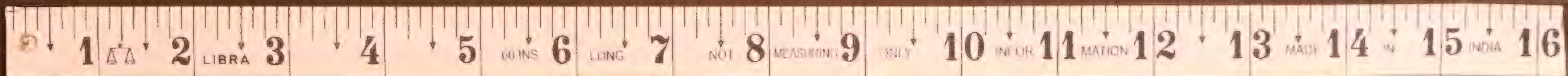
२०७ तत्वात् व्हायिषीष्ट पक्षे वयिषीष्ट अव्हायि अव्हायिषातां अव्हसातां पक्षे यथोदेशः अ

वयिषातां अव्हायिषत अव्हसिषत नवसादिषु चिण्वदित्यति देशाद्यथोदेशः स्या

द्दिति वाच्यं अंगस्येत्यधिकारादंगस्यैवातिदेशात् ग्रहोत चिण्वदिटो न दीर्घत्वं अकृ

तस्य वलादिलक्षणस्यैवेटो ग्रहोलिटीत्यनेन दीर्घ विधानात् ग्राहिता ग्रहीता ग्राहि

ष्यते ग्रहीष्यते ग्राहिषीष्ट ग्रहिषीष्ट अग्राहि अग्राहिषातां अग्रहीषातां हृष्यते अदर्शि २०७

धातात् सिचः किन्नात्मन ग्रहणात्तो गिरेते र्ल्लिङि धमित्वनरधिकं प्राप्तं तथाहि विसर्वहि

टादीर्घोनेमुक्ते ग्रगारिथं हिनीयेविदि हृनोवेति वादीर्घः ग्रगरीथं पंक्षेत्रयाणां त

त्वेहुनं हिमत्रयंवेतिपंवैकल्पिकानि इत्यंधमवनिर्लिङ् सिचोरिति विकल्पादिट

भावे उश्वेति किंवंइनं रपरत्वं हृत्विवेतिदीर्घः इणाःखीधं इतिनिमंदत्वं ग्रथीढ्व ट

त्वमानांहित्वविकल्परेषां उक्तपक्षवत्मासहृमंकलने उक्तांमंखेति इट्दीर्घविः

एवदिट् लवंटवंहितिंत्रिकंतथा इमाष्टानांविकल्पेनचतुर्भिरधिकंप्राप्तं । हेत्तमत्र

सि॰
उ॰
२०८ पंतात्कर्मणि ल्नःयक णिलोपः शाम्यते मोहो मुक्तेदंतं ह्रस्वश्च णवत्वनन विकल्पितः णिं

न विस्मयनोदीर्घोन्यतरस्यां विसर्पेणामन्त्येवर्णोमितामुपधायादीर्घोवास्यात् च

ह्यतोमितांह्रस्वश्च णवत्वनविकल्पितः णंताम्मोह्रस्वविकल्पोमिद्धः दीर्घविधौह्णि

वोल्लोपोनस्थानिवदितिदीर्घंसिध्यति ह्रस्वविधौनस्थानिवन्वदृर्घंदीर्घं भोक्षत एवं

ज्ञातिसिद्धेनस्थानिवदित्यवष्टम्यह्रिवनसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चरः प्रत्याख्याताः तिवि

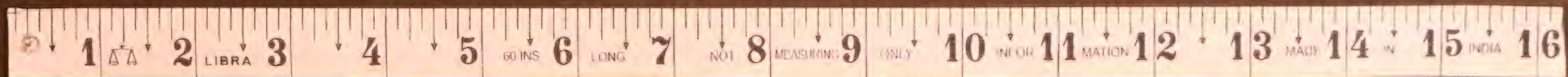
तिज्ञातिपरोनिर्देशः दीर्घग्रहणंचेहमाभूतितिनदापायःशामिताशा मिता श्राभीयतां २०८

श्चिण्वदिटो ऽभावाच्चिल्लोपः शमयिता शमिष्यते शामिष्यते यङ्लुगन्तात्सिच् शंशम्यते शं
शमिता शंशमिता शंशमयिता यङ्लुगन्तात्सिच्यप्येव भाष्यमते यङ्लुगन्ताच्चिण्वदिटि
दीर्घो नास्तीति विशेषः एवं तन्त्राभावे शमते मुनिना नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः
उपधाया वृद्धिर्न स्यात् चिणि ञ्णिति कृति च अशमि अदमि उदात्तोपदेशस्येति किं अ
गामि मान्तस्य किं अवादि अनाचमेः किं आचामि अवाचामि कमि वमीनामिति वक्तव्यं
चिणि आपादाय शनि णिति कृद्भावे अकामि णिति कृ णिकामयः एवं अवामि वमुहिंसायां हन्ते

सि. गः जनिवध्योरिति न वृद्धिः अवधि जाग्रो विचिण्णल्ङित्स्विति गुणः अजागारि मा
उ.
२०९ यं हलंतः जनिवध्योरिति न वृद्धिः अवधि जाग्रो विचिण्म भञ्जेश्च चिणि नलोपो वा स्या
त् अभाजि अभंजि विभाषा चिण्णमुलोः लभेर्नुमागमो वा स्यात् अलंभि अलाभि ।
व्यवस्थितविकल्पत्वात् प्रादेर्नित्यं नुम् प्रालंभि द्विकर्मकाणां तु गौणे कर्मणि दुह्या
देः प्रधाने नीहृकृष्वहां बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मणां च निजेच्छया प्रयोज्यकर्मण्य
न्येषां ण्यन्तानां लादयो मताः गौर्दुह्यते पयः अजा ग्रामं नीयते ह्रियते कृष्यते उह्यते २०९

बोध्यते माणवकं धर्मः माणवको धर्ममिति वा देवदत्तो ग्रामं गम्यते अकर्मकालादि
कर्मणि भावे चलकारदर्शने मासो मासं वा आस्यते देवदत्तेन णिजन्तात्प्रयोज्ये प्र
त्ययः मासमास्यते माणवकः इति भावकर्मणि क्रिया यदा सौकर्यातिशयं द्योत
यितुं कर्तृव्यापारो न विवक्ष्यते तदा कर्मकाण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते स्वव्यापारे
स्वतंत्रत्वात्तेन पूर्वं करणत्वादिसत्वेपि संप्रति कर्तृत्वात्कर्त्तरि लकाराः साधु सिध्य
न्ति काष्ठानि पचंति स्थाली पचति कर्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां प्राक्तकर्मका अ

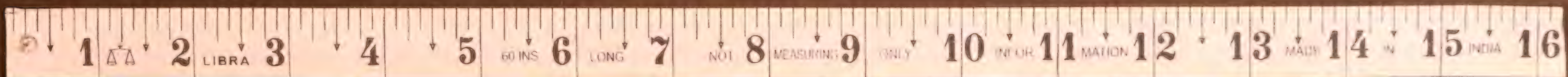

सि॰
उ॰ पि प्रयोगेणाकर्मकाः तेभ्यो भावे कर्तरि च लकाराः पच्यते ओदनेन भिद्यते काष्ठेन क
२१० र्तरि च कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः कर्ता कर्मवत्स्या
त् कार्यातिदेशोऽयं तेन यगात्मनेपदचिण्चिण्वदिटः स्युः कर्तुरभिहितत्वात्प्रथमा
पच्यते ओदनः भिद्यते काष्ठं अपाचि अभेदि ननु भावे लकारे कर्तृद्वितीया स्यात् अ
स्मादिति देशादिति चेन्न लकारवाच्य एव कर्ता कर्मवद्धि स्याशिष्यङि तिङ्किलका
रान्तरदन्त्वहेतोः भावे त्वाख्येयत्वकर्तृर्लकारेणानुपस्थिते अतएव कर्मकर्त्तरि लार्थाः २१०

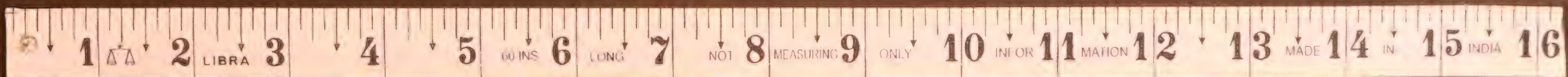

सि॰
उ॰
२१०

पि प्राप्येणाकर्मकाः तेभ्यो भावे कर्तरि च लकाराः पच्यते ओदनेन भिद्यते काष्ठेन क
र्तरि तु कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः कर्ता कर्मवत्स्या
त् कार्यातिदेशोयं तेन यगात्मनेपदचिण्चिण्वदिटः स्युः कर्तरि विहितत्वात्स्य यथा
पच्यते ओदनः भिद्यते काष्ठं अपाचि अभेदि ननु भावे लकारे कर्तरि द्वितीयास्यात् अ
स्मादतिदेशादिति चेन्न लकारवाच्य एव कर्ता कर्मवद्भवतीत्याशयात्। तिङ्लका
रान्तरस्य तु हेतुः भावे शम्येयं वत्कर्तरि लकारेणानुपस्थिते अत एव कर्मकाबलाधाः २१०

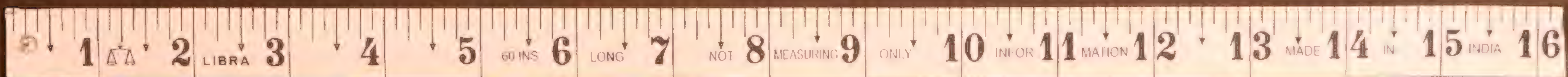

कर्मकर्तरि न भवंति किंतु भाव एव भेतव्यं उत्सलेन ननु पविभिद्योः कर्मस्था क्रिया
विनादिकरणक्रियाभेदमाश्रित्य द्विधा भवनं च सैवेदानीं कर्तृस्था ननु तत्रत्यास
त्वं कर्मत्वकर्तृत्वाख्यो भेदो पाधिकं तत्माद्विनाधिकरणक्रियाभेदमाश्रित्य व
हारः कर्मणेति किं करणाधिकरणाभ्यां तत्स्थक्रिये पूर्वोक्ते साधसिसिषादौ मा भू
त् किं तु कर्तृस्थक्रियेभ्यो मा भूत् गच्छति ग्रामः आरोहति हस्ती ग्रथि गच्छति शाखा
र्थः स्मरति श्रद्दधाति च यत्र कर्मणि क्रिया कृतो विशेषो दृश्यते यथा पक्षेषु तंडुले

सि॰
उ॰

षु यथावाक्षिप्तेषु कोष्ठेषु न तु कर्मस्थाक्रियाणेनप्रत्वनहि पक्वापक्वतंदुलेषिव
२११ गतागतग्रामेषु देवदत्तस्य उपलम्भेन करोति कस्यादनार्थः उत्पत्तिस्तु कर्मस्थाने
न कारिष्यते तत्र घटं इत्यादि यत्नार्थे वेनेनत्सिद्धेन ज्ञानेच्छादि व यत्नस्य कर्तृस्थत्वा
न् एतेनात्वव्यवस्थानेर्थेतिव्याख्यानं कर्तृस्थत्वेन प्रयोगभावात् प्रपतिकृते लोपे
व [illegible]पसिद्धेः नाकीत्यादावयं वान पर नत्वात्मनेपदं सकर्मकाणां प्रतिषेधो वक्त
व्यः शून्यो मेस्यषातः अजाग्रामं नयति दुहिपच्योर्बहुलं सकर्मकयोरिति वाच्यं न २११

दुहस्नुनमांयक्चिणौ एषांकर्मकर्त्तरियक्चिणौनस्तः दुहेरनेनयकएवनिषेधः ।

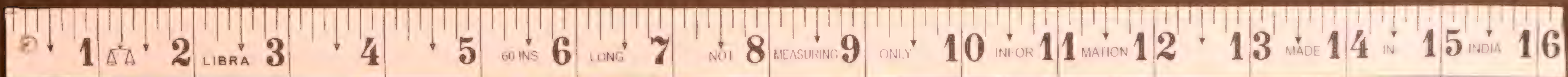
चिण्तु विकल्पिष्यते शापुत्लप गोःपयोदुग्धे अथःकर्मकर्त्तरि अजंता श्लिष्विएवास्या

त्कर्मकर्तरि शेहेपरे अकारि अकृत उदेस्य अदोहि पदेत्का: लगेवति पदेल्लक अ

दुग्ध अप्नुषत उद्देवरः फलंपक्ष्येत स्नजियुमोःपंपस्त अनयोः सकर्मकयोः कर्त्ता

बहुलं कर्मवत यकोपवा दश्च एपन्माव्यदन्तमर्थः सृजेः अद्रोपत्रेकर्तर्येवेति वाच्यं

सृज्यतेस्रजंभक्तः अहयानिशादयतीमर्थः अप्रसर्जि युज्यते ब्रह्मचारीयोगं भूषाकर्म

सि॰
कौ॰
२१२ किरतिसमांवास्यसात्मनेपदा भूत्रावाचिनां किरादीनां सनंतानां चयक्तिसैत्वविगवदि
ड्रेनेतिवाच्यमित्यर्थः अलंकुरुतेकन्या अलमकृत अवकिरतेहस्ती अकीर्ष्ट गिरत अ
गीर्ष्ट आद्रियेत अदृत किरादिस्तदाद्यंतर्गणः विकीर्षितेकटः अविकीर्षिष्ट इच्छा
याःकर्तृस्थत्वेपिकरोति क्रियापदंतरहकर्मस्थक्रियत्वं नरुधः अस्मात्क्षिपिरातस्मात
अवातहूगोः कर्मकर्तरीमेव अवारोपयिगोर्गापेन तपस्तपःकर्मकस्यैव कर्ताकर्मा
वत्स्यात विष्यर्थमिदं एवकारस्तवर्थ एवेतिहृसनुसारिणः तप्यते तपस्तापसः अ २१२

ज्ञयतीत्यर्थः तपोनुतापे चेति चिणो निषेधात्सिच् अन्वतप्त तपः कर्मकस्येति किं उत्तप

ति सुवर्णं सुवर्णकारः न दुहस्नुनमां यक्चिणौ प्रस्नुते प्रस्नाविष्ट प्रास्नोष्ट नमते

दंडः अनंस्त स्वेन भौवित एवेष्योत्रनमिः यक्चिणोः प्रतिषेधे हेतुमण्णिश्रिब्रूञामुप

संख्यानं कारयते स्वयमेव कटं उच्छ्राययते दंडः उदशिश्रियत विवरदिद्दनु स्मादेव कारि

यते उच्छ्रायिष्यते दुह्यते कथा स्वयमेव भारद्वाजीयाः पठंति णिश्रिंथि ब्रूञात्मने

पदाकर्मकाणामुपसंख्यानं पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते गौः अन्तर्भावितण्यर्थतायां

सि॰ कु॰ उत्पुछ्छतेगां पुनःकर्तृत्वविवक्षायां उत्पुछयतेगौः उदपुपुछ्छत यक्चिणोःप्रतिषेधाद्ध

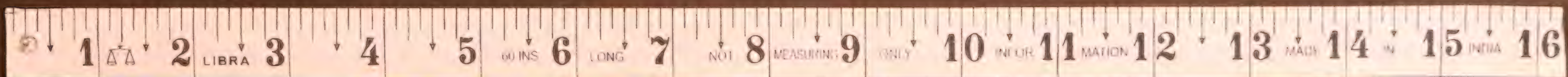
२९३ पवङ्डे णिश्रिग्रंथ्योरात्मनेपदीयत्वाणिजभावपदेतग्रहणं ग्रंथति ग्रंथं श्रथति मेखलां दे

वदत्तः ग्रंथ्यते ग्रथः अग्रंथिष्ट श्रंथ्यते अश्रंथिष्ट क्र्यादिकयोस्तु श्रथ्नीते ग्रथ्नीते स्वय

मेव विकुर्वते सैंधवाः वल्गंतीत्यर्थः वेःशब्दकर्मणःकर्मकाच्चेति तङ् अंतर्भावि

तण्यर्थस्य पुनःप्रेषणाभावे विकुर्वते सैंधवाः अकारिष्ट अकारिषातां अकारिषत

अकृत अकृषातां अकृषत कृषिरंजोः प्राचां श्यन्परस्मैपदं च अनयोःकर्मकर्तरि न २९३

यक् किंतपपन् परस्मैपदं चात्मनेपदापवादः ऊष्यति ऊष्यते पादः रज्यति रज्यते वस्त्रं

यगविधेयेन नास्य प्रवृत्तिः कोविधीह वृत्तीह इति कर्मकर्त्तृप्रक्रिया अभिज्ञावच

नेल्लृट् स्मृतिबोधस्योपपदे भूतानद्यतने धातोर्ल्लृट् स्यात् लङोपवादः स्मरसि कृष्ण गो

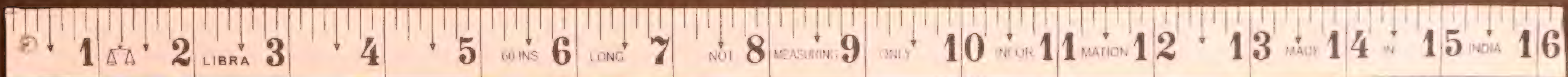
कुले वत्स्यामः यद्यत्र चेतसे इत्यादियोगेपि तेषामपि प्रकरणादिवशेन स्मृतेरिह

त्रिसंभवात् न यदि यद्योगे उक्तं न अभिजानासि कृष्ण यद्वनेरभुंज्महि विभाषासा

कांक्षे उक्तविषये लड् वा स्यात् लक्ष्यलक्षणभावेन साकांक्षत्वे इत्यर्थः स्मरसि कृष्ण

सि. कौ. वने वत्स्यामः तत्र गाश्चारयिष्यामः वासोलक्षणं वाऽलक्षणं पदे लृट् यच्छब्दयोगे
२१४ पि न यदीति बाधित्वा परत्वाद्विकल्पः परोक्षे लिट् चकार उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपा
दिनापरोक्षं सुप्तोऽहं किल विललाप बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहं अत्यंता
पह्नवे लिड्वक्तव्यः कलिंगेष्वास्थीः नाहं कलिंगं जगाम हशश्वतोर्लङ् च अनयोरु
पपदयोर्लिड्विषये लङ् स्यात् चाल्लिट् इतिहाकरोच्चकार वा शश्वदकरोच्चकार।
वा प्रश्ने चासन्नकाले पृच्छ्यः प्रश्नः आसन्नकाले पृच्छ्यमानेऽर्थे लिड्विषये लङ्लिटौ २१४

स्तः अगच्छत् किं जगाम किं अभामसेन कं सञ्जघान किं लट्स्मे लिटोपवादः यजति स्म

युधिष्ठिरः अपरोक्षे च भूतानद्यतने लट् स्यात् स्मयोगे एवं स्म पिता ब्रवीति ननौ पृ

ष्टवचने अनद्यतनपरोक्षे इति निवृत्तं भूते लट् स्यात् अकार्षीः किं ननु करोमि भो

नन्वोर्विभाषा अकार्षीः किं न करोति नाकार्षं अहं नु करोमि अहं न्वकार्षं पुरि लु

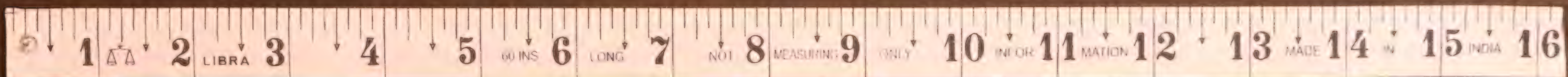
ङ्चास्मे अनद्यतनग्रहणं मण्डूकप्लुत्यानुवर्तते पुरायोगे भूतानद्यतने विभाषा

लुङ् वा लट् च न स्मयोगे पतेयथाप्राप्तं वसन्तीह पुराछात्राः अवात्सुः अवसन्

सि॰ कु॰ २९५

ऊषुर्वा ग्रामे किं यजतिस्म पुरा भविष्यतीत्यनुवर्तमाने यावत्पुरानिपातयोर्लट् या
वद्भुंक्ते पुराभुंक्ते निपातावेतौ निश्चयंद्योतयतः निपातयोः किं यावद्दास्यते ताव
द्भोक्ष्यते करणभूतया पुरा यास्यति विभाषाकदाकर्ह्योः भविष्यति लड्वास्यात् क
दाकर्हिवा भुंक्ते भोक्ष्यते भोक्ता वा किंवृत्ते लिप्सायां भविष्यति लड्वास्यात् कंक
तरं कतमं वा भोजयसि भोजयिष्यसि भोजयितासि वा लिप्सायां किं कः पाट॰
लिपुत्रं गमिष्यति लिप्स्यमानसिद्धौ च लिप्स्यमाने नान्नादिना स्वर्गादेः सिद्धौ गम्यमा २९५

नायं भविष्यति लट्स्यात् योऽन्नं ददाति दास्यति दाता वा स स्वर्गं याति यास्यति या
ता वा लोडर्थलक्षणे च लोडर्थः प्रैषादिर्लक्ष्यते येन तस्मिन्नर्थे वर्तमानाद्धातोर्भवि
ष्यति लट्स्यात् कमण्डलुं के वं गां धारय पदे लट्लृटौ लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके ऊ
र्ध्वं मुहूर्ताद्भवः ऊर्ध्वमौहूर्तिकः निपातनात्समासः उत्तरपदवृद्धिश्च ऊर्ध्वं मौहूर्तिके
भविष्यति आगच्छति आगमिष्यति आगन्ता वा अथवा लोडर्थलक्षणे वर्तमानाद्धा
तोर्लिङ्लटौ स्तः मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेत् आगच्छति आगमिष्यति आ

सि॰ उ॰ गतावा ग्रयत्नंछंदोधीष्व वर्तमानसामीप्येवर्तमानवद्वा समीपमेवसामीप्यं स्वा

२१९ र्थे ष्यञ् वर्तमानेलडित्यारभ्यउणादयोबहुलमितियावत् येनोपाधिनाप्रत्यया

उक्तास्ते तथैववर्तमानसमीपेभूते भविष्यति ववास्युः कदाआगतोसि अयमाग

च्छामि अयमागमं कदागमिष्यसि एषगच्छामि गमिष्यामिवा आशंसायांभूतवच्च

वर्तमानसामीप्यइतिनानुवर्तते भविष्यतिकाले भूतवर्तमानवच्चप्रत्ययावास्युरा

शंसायां देवश्चेदवर्षीत् वर्षति वर्षिष्यतिवाधान्यं अवाप्स्म वपामः वप्स्यामोवासामा २१९

स्माति देशविशेषाननिर्देशोनेननलट्लिङौन क्षिप्रवचनेनलृट् क्षिप्रपर्यायेउपपदे

पोपूर्वविषयेलृट्स्यात् वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशुत्वरितंवायास्यति शीघ्रंवप्स्यामः ने

तिवक्तव्ये लृट्ग्रहणंलुटोपिविषये यथास्यात् श्वःशीघ्रंवप्स्यामः आशंसावच

नेलिङ् आशंसावाचिन्युपपदेभविष्यति लिङ्स्यान्नभूतवत् गुरुश्चेदुपयादाशं

सेऽधीयीय आशंसेक्षिप्रमधीयीय नानद्यतनवत्क्रियाप्रबंधसामीप्ययोः क्रिया

याःसातत्येसामीप्येचलङ्लुटौन यावज्जीवमन्नमदात् दास्यतिवा सामीप्येतुल्य

सि॰
उ॰
२१७

जातीयेन। अवधाने येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता तस्यामग्नीनाधित सोमेनायष्ट येय

ममावास्यागामिनी तस्यामग्नीनाधास्यते सोमेन यक्ष्यते भविष्यतिमर्यादावचने

वरस्मिन् भविष्यतिकालेमर्यादोक्तौ अवरस्मिन्विभागे लृट् न तु लङ् नवत्रयोयम

ध्वागंतव्य आपाटलिपुत्रात्तस्य यदवरं कौशांब्यास्तत्रसक्तून्पास्यामः कालवि

भागेचानहोरात्राणाम् पूर्वस्तत्रसर्वमनुवर्त्तते अहोरात्रसंबंधिनि विभागेप्रतिषे

धार्थमिदं योगविभाग उत्तरार्थः योयं संवत्सर आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्याः २१७

लत्रयुक्ता अध्येष्यामहे अनहोरात्राणां किं योयं मास आगामी तस्य योवरः पंचदशरा

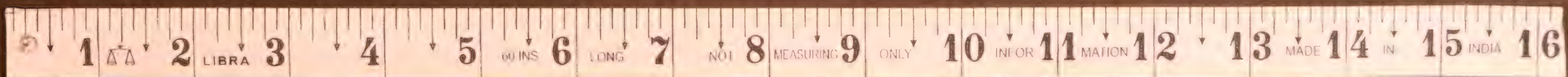
त्रः तत्राध्येतास्महे परस्मिन्विभाषा अवरस्मिन्वर्जं शेषं पूर्ववद्यमनुवर्तते अधामवि

भोक्ष्यं योयं संवत्सर आगामी तस्य यत्परमाग्रहायण्याः तत्राध्येष्यामहे अध्येतास्म

हे लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ भविष्यतीत्येव संहृदिक्षेद भविष्यत्तदाभ्यभितम

भविष्यत् भूतेव पूर्वसूत्रं संपूर्णमनुवर्तते वोताप्योः वा आ उताप्योरिति छेदः उता

प्योरित्यतः प्राग्भूते लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ पूर्वसूत्रं उताप्योरित्यादौ प्रवर्त

सि. कौ. नश्यतिविवेकः गर्हायांलडपिजात्वोः अपिजात्वोर्योगेलट्स्यात्कालत्रयेगर्हायाम् ल
२१८ ङादीमरत्नादयःबाधते अपिजायांत्यजसिजातुगणिकामादत्से गर्हितमेतत् वि
भाषाकथमिलिङ् गर्हायामित्येवकालत्रये लिङ्वालिट् कथंधर्मंत्यजेःत्यजसि
वा पतेकालत्रयेलकाराः अत्रभविष्यतिनित्यंलृट् भूतेवा कथंनामतत्रभवान्
धर्मंत्यजेत् किंवृत्तेलिङ्लृटौ गर्हायामित्येव विभाषानेनानुवर्ततेकः कतरःक
तमोवाहरिंनिंदेत् निंदिष्यति लट्प्रागेव अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेपि गर्हा २१८

यामितिनिह्नुते अनवक्लृप्तिरसंभावना अमर्षोऽक्षमा नसंभावयामि नमर्षयेवा।
भवान्हरिंनिंदेत् निंदिष्यतिवा कः कतरः कतमोवाहरिंनिंदेत् निंदिष्यतिवा लृ
ङ् प्राप्ते किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् अनवक्लृप्त्यमर्षयोरित्येतद्द्वयं चेति यावद
नुवर्तते किंकिलेतिसमुदायः क्रोधद्योतकः उपपदं अस्त्यर्थाः अस्तिभवति विद्यत
यः नश्रद्दधेन मर्षयेवा किंकिलत्वंशूद्रान्नंभोक्ष्यसे अस्तिभवतिविद्यतेवा शूद्रींग
मिष्यति अत्रलृङेव जातुयदोर्लिङ् यदायदोरुपसंख्यानं लृटोपवादः जातुयतय

सि. कौ.
२१८

हायदि वा नाहं शो हरिं निंदेन्नावकल्पयामि नमर्षयामि लृङ्प्राग्वत् यच्चयत्रयोः य

यत्र वा त्वमेवं कुर्याः नश्रद्दधे न मर्षयामि गर्हायां च अनवक्लृप्त्यमर्षयोरितिनि

वृत्ते यच्च यत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः आश्चर्यमेतत् शेषे लृडयदौ यच्चयत्राभ्यामन्यस्मि

न्नुपपदयोर्योगे गर्हायां लिङेव स्यात् यच्चयत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः अन्याय्यमेतत् चित्री

करणे च यच्चयत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः आश्चर्यमेतत् शेषे लृडयदौ यच्चयत्राभ्याम

न्यस्मिन्नुपपदे चित्रीकरणे गम्यमाने धातोर्लृट् स्यात् आश्चर्यमंधो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति २१८

अयर्देो किं आश्चर्यं यदि सोधीयति उक्तयोः समर्थयोर्लिङ् वादमित्यर्थेऽनयोस्त
ल्याथेता उक्तअपिवाहन्यादयंहरिः समर्थयोः किं उक्तदंडः पतिष्यति अपिथास्य
तिहारं मश्वःमञ्चादनंवगम्यते इतःप्रभृतिलिङ्निमित्तेक्रियातिपत्तोभूतेपिनिमे
लङ् कामप्रवेदनेकच्चिदिति स्वाभिप्रायाविष्करणे गम्यमानेलिङ्स्यात्नतक
च्चितिकामेभुंजीतभवान् अकच्चितीतिकिं कच्चिजीवति संभावनोत्लमितिच
लिङ्प्रयोगे अलमर्थात्प्रौढिःसंभावनमिमलमितिचप्रथमयासमस्याववि

सि. कु. परिणम्यते संभावनेर्थे लिङ् स्यात् तच्चेत्संभावनमलमिति अलमिति सिद्धाप्रयोगे स
२२० ति अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात् सिद्धाप्रयोगे किं अलं कृष्णो हस्तिनं हनिष्यति विभा
षा धातौ संभावनवचने यदि पूर्वसूत्रमनुवर्तते संभावनार्थधातावुपपदे उक्ते ।
र्थे लिङ्वा स्यान्न तु यच्छब्दे पूर्वेणनित्ये प्राप्ते वचनं संभावयामि भुंजीत भोक्ष्यते वा भ
वान् अयदि किं संभावयामि यद्भुंजीथास्त्वं हेतुहेतुमतोर्लिङ् वा स्यात् कृष्णं नमेच्चे
त्सुखं यायात् कृष्णं नंस्यति चेत्सुखं यास्यति भविष्यत्येवेष्यते नेह हंतीति पलायते इ २२०

च्छार्थेषु लिङ्लोटौ इच्छामि भुंजीत भुंक्तां वा भवान् एवं कामये प्रार्थये इत्यादि
योगेवोध्यं कामप्रवेदन इति वक्तव्यं नेह इच्छन्करोति लिङ् समानकर्तृकेषु इ
च्छार्थेषु एषु पदेषु लिङ् स्यात् भुंजीयेतीच्छति इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने लिङ्
स्यात् पक्षे लट् इच्छेत् इच्छति कामयेत कामयते विधिनिमंत्रणेति लिङ् विधौ
यजेत निमंत्रणे इह भुंजीत भवान् आमंत्रणे इहासीत अधीष्टे प्रश्नमध्यापये
द्भवान् संप्रधारणे किं भो वेदमधीयीत उत तर्कं प्रार्थने भो भोजनं लभेय

सि॰
उ॰

एवं लोट् प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च प्रैषो विधिः अतिसर्गः कामचारानुज्ञा
२२१ भवता यष्टव्यं भवान्यजतां चकारेण लोटोनुकर्षणं प्राप्तकालार्थं लिङ् चोर्द्ध्व
मौहूर्त्तिके प्रैषादयोनुवर्त्तन्ते मुहूर्त्तादूर्द्ध्वं यजेत यजतां यष्टव्यं स्मे लोट् एत
द्विषये लिङ्कृत्यानां चापवादः ऊर्द्ध्वं मुहूर्त्ताद्यजतां स्म अधीष्टे च स्मे उपपदे
रधीष्टे लोट् स्यात् त्वं स्म अध्यापय लिङ् यदि यच्छब्दे उपपदे कालसमयवेलासु
च लिङ् स्यात् कालः समयो वेला वा यद्भुञ्जीत भवान् अर्हे कृत्यतृचश्च चाल्लिङ् त्वं २२१

कर्त्तावहेः घाकिलिङ्व घाकौलिङ्माव्यात्कृमाःवंभावंवहेः माङ्लुङ् माकार्षीः
कथंमाभवन्नमाभविष्यतीति नायंमाङ् किंतुमाशब्दः धातुसंबंधेप्रत्ययाः धा
त्वर्थानांसंबंधेयत्रकालेप्रत्ययाउक्तास्ततोन्यत्रापिस्युः तिङन्तवाच्यक्रियायाः प्रा
धान्यात्तदनुरोधेनगुणभूतक्रियावाचिभ्यःप्रत्ययाः वसन्ददर्श भूतेलट् प्रतीत
वास कर्तृक कर्तृकं दर्शनमर्थः सोमयाज्यस्यःपुत्रोभविता सोमेनयक्ष्यमाणो
यःपुत्रस्तत्कर्तृकंभवनं क्रियासमभिहारेलोट् लोटोहिस्वौवाचतध्वमोः पौनःपु

सि॰ उ॰ मेभृशार्थैच यो विधीयते लोट् तस्मात् तस्य च हिस्वौ स्तः तिङामपवादः तौ च हिस्वौ क्रमे

२२२ ण परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ स्तः तिङ्संज्ञौ च धर्मौ विधेयेन हिस्वौ स्तः पुरुषैकव

चनसंज्ञेन तानयोरतिदिश्येते हिस्वविधानसामर्थ्यात् तेनैकलपुरुषवचन

विधेयपरस्मैपदेभ्यो हि कर्तरि आत्मनेपदिभ्यः स्वो भावकर्मकर्तृषु समुच्चयेन्यत

रस्याम् अनेकक्रियासमुच्चये वोभिप्राग्रुक्तं वास्मात् यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मि

न् अनेन लोड्विधाने लोट् प्रकृतिभूत एव धातुः अनुप्रयोज्यः समुच्चये सामान्यवच २२२

नस्य समुच्चयेलोद्द्वित्वौसामान्यार्थस्यधातोरनुप्रयोगःस्यात् अनुप्रयोगाद्यथायथं

लडादयः तिबादयश्च ततःसंख्याकालयोः पुरुषविशेषार्थस्यवाभिव्यक्तिः क्रि

यासमभिहारेद्वेवाच्ये याहियाहीति याति पुनःपुनरतिशयेनवायान यापंतदसमस्या

र्थः एककर्तृकंवर्तमाने यातीमस्य इतिप्राहस्तभेदान्वयेनतात्पर्यंग्राहयति य

वंयातः यांति यासियाथःयातयातेतियूयंयाथ याहियाहीत्ययासीत् यास्यति।

वा अधीष्व अधीष्वेमधीतेत्थंविषये यदेअधीषमधीषमितियूयमधीषं समुच्चये।

सि॰ उ॰ न्न सक्तूनपिबथा नाः स्वादेनाभ्यवहरति अन्नं भुंक्ते दाधिकमास्वादेनान्नमभ्यवहरते
२२३ नभ्रमोमन्न पिबन्नास्वादेनान्नमवहरथ भुंक्ध्वं आस्वादध्वं इति अभ्यवहरध्वे पदेषु हि
तौ अत्र प्रस्तूयमानविशेषाणाम् अनुप्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्वयः पदेषाक्त
पिबति धानाः स्वादति अन्नं भुंक्ते दाधिकमास्वादेन पेतनपुरीमवस्कंदन्ननीहिनं
दनं मृषाणा रत्नानि हरामरांगनाः विगृह्य चक्रेण मधुविद्विषा लीयदत्यमास्वाद्य
क्रेय महर्निशं दिवः । इति व्याख्याने अवस्कंदनं लवनादिरूपा भूता नयनेनपरो २२३

त्वापककर्तृका अस्वाप्यक्रियेत्यर्थात् इह पुनः पुनश्च स्कंदेत्यादिरर्थ इति यावं

श्रमन्तकमेव द्वितीयस्त्रेव क्रियासमभिहारे इत्यस्मानन्वृत्तेः लोडंतस्यद्वि

त्वापेतश्च पुरीमधस्कंदेत्यादिमध्यमपुरुषैकवचनमित्यपि केषांचिद्भ्रम एव ॥

पुरुषवचनसंज्ञेहूनेत्सकत्वात् इति लकारार्थप्रक्रिया इति श्रीभट्टोजिदीक्षि

तविरचितायां सिद्धांतकौमुद्यामुत्तरार्द्धे तिङंतप्रकरणमिति ॥ इति द्वितीयाह्

निःसंपूर्णं ॥ ॐ धातोः आतृतीयसमाप्तेरधिकारोयं तत्रोपपदं सप्तमीस्थं कु

सि.
कौ.
२२४

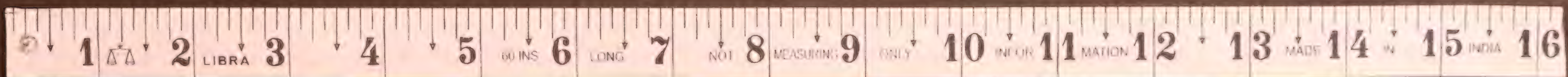
दतिङ् वासरूपोऽस्त्रियाम् परिभाषेयं अस्मिन्धात्वधिकारेऽसरूपोऽपवादप्रत्यय ।
उत्सर्गस्य वा बाधकः स्यात् न त्वस्त्र्यधिकारोक्तं विना कृत्याः अधिकारोऽयं ण्वुलः प्रा
क् कर्तरि कृत् कृत्प्रत्ययः कर्तरि स्यादिति प्राप्ते तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः एतेभा
वकर्मणोरेव स्युः तव्यत्तव्यानीयरः धातोरेते प्रत्ययाः स्युः तकारौ स्वरार्थौ एधि
तव्यं एधनीयं त्वया भावे औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीबत्वं च चिञ् चयने चेतव्यः च
यनीयो वा धर्मस्त्वया वसेस्तव्यत्कर्तरि णिच्च वसतीति वास्तव्यः केलिमर उपसं २२४

ने पचेलिमाःमाषाः पक्तव्याः भिदेलिमाःसरलाः भेत्तव्याः कर्म्मणि प्रत्ययः हृत्रिका
र्स्तुकर्म्मकर्त्तरि चायमिष्यत इत्याह तद्भाष्यविरुद्धम् कृत्यचः उपसर्गस्थान्निमि
त्तात्परस्याच उत्तरस्य कृतः नस्य णत्वं स्यात् प्रयाणीयं अचः किं मप्रलज्वायो
प्रमग्नः निर्विण्णस्योपसंख्यानं अचःपरत्वाभावात्प्रकारेणाव्यवधानाद्वाप्राप्ते वचनं
परस्मणत्वे पूर्वस्मथूत्वं निर्विण्णः णेर्विभाषा उपसर्गस्थान्निमित्तात् परस्यापं
ताद्विहितो यः कृत्तस्य नस्य णो वा स्यात् प्रयापणीयं प्रयापनीयं विहितविशेष

सि॰ उ॰ णं किं यकारादवथानेयथास्मात् प्रयाप्यमाणम् पमपणाते दुरदुपसर्गत्वेन नत्वं दु
२२५ र्यो दुर्यापनम् हलश्चेजुपधात् हलादेरिजुपधान्कृजन्तादः परस्य णेर्वास्मात् प्रको
पणीयं प्रकोपनीयं हलः किं प्रोहणीयं इजुपधात्किं प्रवपणीयम् इजादेः सनुमः
सनुमश्च इवति इजादेर्हलंतादिहितायः कृतस्यास्मेवप्रेंखणीयं इजादेः किं मंगि
नयेते प्रमंगनीयं नुमग्रहणमनुस्वारोपलक्षणार्थं प्रद्रंकुयादि तिस्त्रेणेवं नेन
नेह प्रेन्वनं इह हृत्स्मादेव प्रोभणं वानिंसनिंतनिंदा पथा नस्य णेत्वास्मात् हृ ति पेरे॥ २२५

प्रणिंसितव्यं प्रनिंमितव्यं नभाभूद्धकमित्याधीवेयं। पभ्यः कृत्रस्थाणिन प्रभानीयं

प्रभवनीयं एजपवेहूयहूणमिच्यते एडून्न प्रपवणीयः सोमः राघवभादीनां उप

संख्यानं प्रभापनीयं कृत्याजःपाम्यपोवेम्नकं णत्वप्रकरणेपठितद्योथं यत्नस्मा

सिद्धेवेनपाकारग्रवथानाम्नत्वं प्रयाणीयं कृत्यत्वदोर्वहुलं स्नामेनेनस्नानीयं

चूर्णम् हीयतेटस्मैदानीयोविप्रः प्रवोयन प्रजेनाज्ञानोर्यन्स्यात वेयं जेयं प्रज

प्रहरणमाकामकर्त्तम योगविभागोप्येवं नव्यदादिषुवयनाम्रपवनात ईयति यति

सि॰ उ॰ परेस्त्रातर्हन्स्यात् गुणः देयं श्रेयं नकि शासि वतियतिजनिभ्यो यङ्वाच्यः तवंशास्य

२२६ वर्णं यत्यम् जन्यम् जनेर्यंह्निपिः स्वार्थः रापत्यापिङ्प्रसिद्धे नवङ्द्विप्रसंगः जनि

वध्यो ह्वेति निपातात् ह्रनोवायद्वध स्वक्रयः वध्यः पते वदस्याङ्गणपत् यात्यः

ोरङुपधात् पवर्गान्ताउपधाद्यन्स्यात् लपेतोरपवादः शाप्यं लभ्यं नान्तुं वंधहृतम

माङ्गप्ये श्रनेतनरापत् नव्यदादरयनस्येरेव श्राहेपि श्राङः परस्य लभेर्नुस्यादायादौ

प्रमयेविवदितेन्नुमिकृतेरङुपधत्वाभावाण्येव श्रालंभ्योगौः उपान्स्ये सायां उ २२६

पलम्भः साधुः स्तनौ किं उपलब्धुं शाक्य उपलम्भः शाकिस्मद्रोस्य शाकं सप गदमद

चरयम श्चान्युपसर्गे गदं मदं चर्यं यमं चेरगाङ्गिवगुरौ आचर्यो देशः गंतव्य इत्यर्थः

अगुरौ किं आचार्यो गुरुः यमेर्नियमार्थम् सोपसर्गान्माभूदिति प्रयाम्यं निरुर्वान्मं

देव तेन तत्र भवे हि नियम्यमिति वार्तिक प्रयोगात् एतेन नियमस्यमनापुक्तिः त्वा

यानियम्यानन्तुदिय वल्लभेमादिव्याख्यातं नियमे साधुरिति वा अवद्यपण्यवर्या

गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु वदेर्नञि उपपदे वदः स्यादिति यत्प्रत्ययः ग्रामयोर्पदे वसा

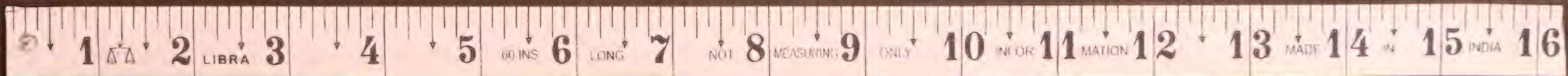

सि॰
उ॰
२२७

विगर्हायामेवेत्युभयार्थं निपातनं अवद्यं पापं गर्ह्यं किं अनुद्यं गुरुनाम तद्धि न गर्ह्यं
वचनानर्हमित्यन्ये आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च श्रेयस्कामो न गृह्णीया
ज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति स्मृतेः पण्या गौः व्यवहर्तव्येत्यर्थः पाण्यमन्यत् स्तुत्य
मित्यर्थः अनिरोधोऽप्रतिबन्धः तस्मिन्विषये वृङो यत् शतेन वर्या कन्या वृत्यामा
वरंकरणं वृत्वमनेनेति वर्त्यप्राकृतं करणं किं वार्यो वोढव्यं अर्यः स्वामिवैश्ययो ॥
ऋगतौ अस्माद्यत् ण्यत् ण्यतोऽपवादः प्राप्तकाला चेदित्यर्थः उपसर्या गौः गर्भाधा २२७

नार्थं वृषभेणोपगतं योगेऽस्मर्थः प्रजेनेकालेऽतिकिं उपसार्याकाषीग्रामेभ्येन्य।
र्थः प्रजर्थंसंगतं नन्वृएर्वाज्ञीर्यतेः कर्नेरियन्संगतंचेद्विशेष्यं नजीर्यतीत्यजर्थं॥
तेनसंगतमोर्थ्यणगमाजर्थं ऊरुड्तमितिभट्टिः मृगैरजर्थं जरसोपदिष्टमेदद्वंथा
य पुनर्वंवंयेमत्रसंगतमितिविशेष्यमध्याहार्यम् संगतंकिं अजविना केवलः।
भोवत्संगतकर्तृकेपिएपदेव प्रजार्थं संगतेन वदःस्वपिकास उनरस्तुजादिहभा
वरम्याकृष्यते वेदर्भावेकाम्याज्ञायत अनुपसर्गेसतुपपदे अलोयं अलवयं अल

सि. उ. वेदः नखवदनमित्यर्थः कर्मणिप्रत्ययाविशेषेक उपसर्गेतत्पदेव अनुवाये अपवा

२२८ यं भुवोभावे कस्मात् ब्रह्मणोभावोब्रह्मभूयं स्पृपीत्येव भव्यं अनुपसर्गइत्येव प्रभ

व्यं हनस्तव अनुपसर्गेसुप्युपपदेहनेभावेकस्मात्नकारस्थानेदशः ब्रह्मणोहननं

ब्रह्महत्यास्त्रीत्वंलोकात् पतिस्तुशाक्यहनुघःकाम्य यम्यःकस्मात् हनस्यापि

तिकृतिनुक हस्यःस्नमः शामदटद्रुहलोः पिष्यःहदनितिहनोघ्रहणंनहदःहम :

हदुस्तु वार्याजनिजः आहमः नृष्याःपुनः कावुक्तिःपरस्मापिएपनोवाधनार्थाय २२८

वपपत्तनयः पोमितुरुहितुरुहिभ्योवेति कापिका शर्मपंसं इपंदेतेलंगहंगोलं श

शास्मस्मश्चः ईडवंदहशं मङहेगापतद्गतिस्तश्चद्वयवलाद्धेसः मिडं इतनयोस्तम

लंस्तृगपम् आङ्शर्वादेजः संज्ञायामुपसंख्यानम् ग्रंजत्यक्तिप्रत्यणादिषु वाहुल

कात्करणेकाय अनिदितामितिनलोपः आसं मडपथात्क्तपिहलेः हमेहथव

ध्वम् क्तपिहत्योस्त कत्येयवंसे नपरकरणं किंकृत कीर्ये अनित्यपंतात्कुयाद

यः इतिणिजभावेणपत णिजंतात्कपदेव ईवाव्वनः वात्काय आङ्गणःखेयं देवे

सि॰ उ॰ २२१८

तिह्रस्वःस्वपरः भृञोऽसंज्ञायां भृत्याः कर्मकराः भर्तव्या इत्यर्थः क्रिया शब्दोऽयंन

तु संज्ञा समवस्नुवकृले संभृत्याः संभार्याः असंज्ञायामेव विश्वार्थमिदं वार्त्तिकम्

असंज्ञायां किं भार्या नाम क्षत्रियाः अथ कथं भार्यो वध्वरिति इहहि संज्ञायां समजे

निषदभासंज्ञापर्युदासस्तु प्रसिवइत्यर्थः सर्वे विभक्तेः भृञ निर्दीर्घो नाऽकादेः

वाण्यत् क्यप् भरणेवेव नदन्तं वंयग्रहणोऽइति भाषया भृञोर्विभाषा मृजेः क्यप् वा स्या १३

त् पक्षे ण्यत् मृज्यः चजोः कु घिण्यतोः वचजमचकुत्वं स्यात् षितिण्यति परे मृ २२१८

जेर्वृद्धिः मार्ग्यः शंकादीनां च कुत्वं स्यान्न संकुः नावेवेरुः प्रमयः राजसूयसूर्यमृषो॰

द्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः एते सप्त क्यबंता निपात्यंते राज्ञा सोतव्यो ऽभिषवद्वारा

निष्पादयितव्यः यद्वा लतात्मकः सोमो राजा सस्सूयते कंड्यते ऽसेति अधिकरणे

क्यप् निपातनाद्दीर्घः राजसूयः राजसूयं अर्द्धर्चादिः सरत्याकाशे सूर्यः कर्तरि क्य

प् निपातनादुत्वं यद्वा षू प्रेरणे तुदादिः सुवति कर्मणि लोकं प्रेरयति क्यपो रुट्॰

मृषोपपदाद्वदेः कर्मणि निमित्तात्क्यप् मृषोद्यं विशेषानिर्देशात् अयं उद्यायमिदं दर्श्यगुणा

सि॰
कौ॰

मृषोद्याः रोचतेरुच्यः गुपेरादेः कत्वंचसंज्ञायां सुवर्णरजताभ्यामन्यत्कुप्यं गोप्यम

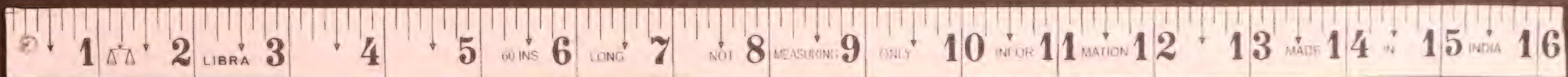
१३० न्यत् कृष्टेस्वयमेवपच्यंते कृष्टपच्याः कर्मकर्तरि कृष्टेपच्यंतेकर्मणिकृष्टपाक्याः नव्य

थतेऽव्यथ्यः भिद्योद्ध्यौनदे भिदेरुज्झेश्चक्यप् उज्झेर्धत्वंच भिनत्तिकूलंभिद्यः उज्झ

त्युदकमुद्ध्यः नदेकिं भेत्ताउज्झिता पुष्यसिध्यौनक्षत्रे अधिकरणेक्यप्निपात्यते पु

ष्यंत्यस्मिन्नर्थाः पुष्यः सिध्यंत्यस्मिन्निति सिध्यः विपूयविनीयजित्यामुंजकल्कहलिषु

पूञ्जिभ्यःक्यप् विपूयोमुंजः रज्ज्वादिकरणायशोधयितव्यइत्यर्थः विनीयः। १३०

कल्कः पिष्टौषधविशेष इत्यर्थः पापमितिवा जिम्होहृलिः वलेन कृष्टव इत्यर्थ :

कृष्टसमीकरणार्थं स्थूलकाष्ठं अमत्त विपथ्ये विनेयं जेयंच प्रत्यपि भ्याद्रुहः स्वेद

सीतिवचकत्वं प्रतिग्रहं अपिग्रहं लोकेन प्रतिशायं अपिशायं पदासैविवाह्या।

पदेषुच अवग्रहं प्रग्रहं पदं अश्वैरी परतंत्रः गरुत्मकाः शुकाः पंचादिबंधेन प

रतंत्रीकृता इत्यर्थः वाह्यायां ग्रामगृह्या सेना ग्रामवहिर्भूतेत्यर्थः स्त्रीनिर्देशात्तत्र

ग्रंथकपोत्रेपदे भवःपक्षः हिंसादिनाघात आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः नमस्ताश्रिता।

सि. कु. इत्यर्थः विभाषाकृञोः कस्मात् कृसंबंध्य पदे अपहृतोऽर्पित अवर्णितादत्वं

२३१ ताद्यथानेरार्पेत्स्मात् कार्ये वाक्ये युगपच्च पेत्रपत्रंवाहनं युग्पोगोः अत्रकाक्कंचवति

पाम्येत अमावस्यदन्यतरस्यां अमोपपदाद्दमेरधिकरणे ल्यप् हृद्गेतसमाम्यादिः

कोऽस्त्वस्त्रनिपात्यते अमासहवसतोऽस्यां चंद्राकौ अमावस्याऽमावास्या अपहृतोर्प

न् चजोरितिकुत्वं पाकः पाणौसृजेण्यं द्वावः अदुपधलत्वणम्यकायोपवादः पा २३१

णिर्भ्यां सृज्यते पाणिसर्गावज्जुः समवपूर्वाच्च समवसर्गा नकादेः क्वादेर्हानोच्छजो ।

ऊंत्वेन गर्ज्ञे वार्तिककारस्य वचोविनिसूत्रेनिष्ठायामनिट इति एवपिवा नक्कादेविमा

दि प्रमाचार्यो नेन ग्रर्जितर्जि प्रभृतीनां नऊत्वनिष्ठायांमेदृत्वात ग्रुप्रत्रेत्र प्रभृती

नांन्न का दिनेपि ऊत्वं स्यादेव सूत्रमेतत्त्वयद्यपिविपरीतंप्राभं तथापिययोमत्वं

सूनीनांप्रामाण्यं ग्रजिव्रज्योश्चनऊत्वं समाजः परिव्राजः भजन्मुद्रोपाण्युपताप

यो। एतयोर्वेनोनियामोभज्यतेऽनेनेतिभुजःपाणि प्रयाजानुयाजौयत्रांगे एतौ

नियामौ पंचप्रयाजाः त्रयोनुयाजाः यत्रांगेकिंप्रयागः अनुयागः वर्वेर्गनोऊत्वं

सि॰ कु॰ म वंद्यम॒ गमौ किं वंकं काइं कुटिलीकृतमित्यर्थः श्रोकट्वः समवाये केडवेग्॥
२३२ एकत्वेनियामितेकेपरे श्रोकःशाकंनहष्वलो इगुपधलतणःकः ग्लजाभिदे श्रंतोदा
नार्थमिदं एपश्राववपके कृत्वेन श्रवपपाध्यं यजयावकृत्वप्रवचर्वस्य एपकृत्वंन।
याज्ञंयाख्यं रोच्यं प्रवाच्यंग्रंथविशेषावाक्यच श्रंर्थ्य अङुपधत्वेपि ग्लनपव्ज्ञापकाए
न त्यजेस्त्र्याज्यं मजिपृज्येष्वेति काशिका नत्रस्यजेर्यहणं विंमं भाष्यानुक्तत्वात्
एवमकलतो मंजेरूपसंख्या नीमेतिहिभाष्यं वचोशाहृसंतायां वाच्यं शहाख्येयांत २३२

वाक्यं प्रयोज्यनियोज्यौ शक्ये प्रयोक्तुं शक्यः प्रयोज्यः नियोज्यो भृत्यः भोज्यं भक्ष्ये भो

ग्यमन्यत् ण्यन्तकरणे त्वपि दभिर्घ्यं चेति वक्तव्यं त्याज्यं दभिर्घ्यान्तहृपदितोपि वा

तिंक वलाश्लीकार्यः दाम्यः ओरावश्यके उवर्णान्ताद्धातोर्ण्यत्स्यात् आवश्यके द्यो

त्ये लाव्यं पाव्यं आसुयुवपिरपित्रपिचमश्च सुञ् आसाव्यं युमिश्रणे याव्यं वाप्यं

राप्यं त्राप्यं चाम्यं आनाय्योऽनित्ये आङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशश्च निपात्यते दक्षिणा

ग्निविशेषश्चेदं सह गार्हपत्यादानीयते नित्यस्तु सततमप्रज्वलनात् आनेयोऽन्य ः

सि. कौ. ज्वरादिः वैश्यकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निस्तु प्रणाय्योऽसंमतौ संमतिः प्रीतिविष

२३२ यी भवनं कर्मव्यापारः तथा भोगेष्वादरेऽपि संमति प्रणाय्यश्चौरः प्रीत्यनर्हत्वम

र्थः प्रणाय्योऽन्तेवासी विरक्त इत्यर्थः प्रेणायोग्यः पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्यामा

नहविर्निवाससामिधेनीषु मीयतेऽनेनेति पाय्यं मानं ण्यत् धात्वादेः पत्वं च आतो॰

युगिति युक् सम्यक् नीयते होमार्थमग्निं प्रतीति सान्नाय्यं हविर्विशेषः ण्यदाया

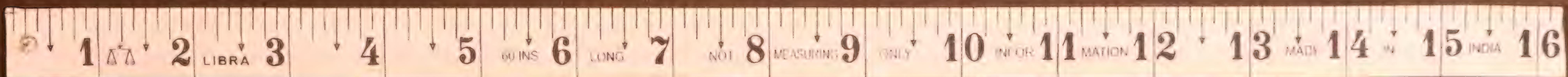
देशाः समो दीर्घश्च निपात्यते निचीयतेऽस्मिन् धान्यादिकं निकाय्यो निवासः धीयिक २३३

ऽणोल्पन्न् ष्णोपदेशाः धात्वादेः कत्वं च निपात्यते धीयते: नयामसिध्यति धात्वाश्रक
कतौ कगाऽयाध्यसंवाद्यौ ॐ ऽनयीयते ल्मिन्नोमः ॐ ऽयाध्यः कतः संवीयते: सो
संत्राध्यः श्रग्रो परिवाण्णो पवाध्यसमूलाः श्रग्रियारणार्थेष्वलविशेषे पेतसाधव :
श्रमत्रतपरिवेयं उपवेयं संवाद्यं विन्याग्रिविशेव वीयतः सो विन्योः ग्रिः श्रग्रेश्वय
नमग्रिविमा पैषातिसर्गयासकालेषु कन्याश्च नयागं नवंगमनीयंगमं इहलो
टावाधामाभूदितिपुनः कुन्यविधिः स्वाधिकागाहंर्धवासरूपविधिः कविवेतिता

सि. ३. पयति तेन कल्पटन्तु मनवलयैर्थ्युनेति सिद्धं प्रेर्हेकृत्यनत्वम् स्तोतमर्हः स्तनाःस्त
२३४ तिकर्म स्तोता स्तोतिकर्त्ता लिङ्गावाधामाभूदिति कृत्यतच्योर्विधिः भव्यगेयप्रवच
नीयोपस्थानीय जन्याप्लाव्यापात्यावा एते कृत्यान्ताः कर्त्तरि वा निपात्यन्ते पक्षे तयो
रेवेति सकर्मकाकर्मकात्सकर्मकात्भावे तयोः भवति इति भव्यः भव्यमनेनवा
गायती गेयः साम्नामयं गेयं सामानेनवाद्यादि शकि लिङ्च वा कृत्याः वो
ढुं शक्यो वोढव्यः वहनीयो वा स्यः लिङ्गावाधामाभूदिति कृत्योक्तिः लाघवादने। २३४

नैवञ्जोपधस्य भवेद्भेधादित्वे त्वकम्याश्चितिस्तम्भञ्ज ग्रहेर्हृकम्पवोर्ग्रहणम् इति हृमप

क्रिया ण्वुल्तृचौ धातोरेनाकः कर्त्तरि कृत् इति कर्त्रर्थे युवोरनाकौ कारकः क

र्त्ता बोढुमर्हो बोढा कारिका कर्त्री गाङ्कुटादेर्ङिन्नम् कुटिता ग्रन्थादित्वेकेर्न

ङित्वं कोटकः विजइट् विजिता इनसो विमलोः यानकः ग्रेतायुक् दायकः

नाद्यलोपदेपास्येति नह्वि: यामकः दमकः ग्रनिटस्तनियामकः जनिवध्यो

श्च जनकः वध हिंसायां वधकः रधिजभोरचि रंधकः जंभकः नेट्यलिटिरधेः र

सि॰ उ॰ पिता रद्धा मस्त्रिनपोरिति नुम मङ्क्त्म नेष्टा नशिता रंभेरशाब्लिटोः रंभकः रब्धा।
२३५ लभेश्च लंभकः लब्धा नीचमतः हविता पष्टा मक्षिता मोष्ठा दरिद्रातेरालोपः दरि
द्रिता गवुलिन दरिद्रायकः कस्मलुटश्चेनमसत्रमनत्ययत्रविहितास्तेनाः स्त्रापिसुवि
मर्थान एवंचबहुलग्रहणं योगविभागेनकृत्यात्रमग्रंथे वमि चार्थे यातामंगाङ्
येत पादहारकः कर्मणि एवुल क्रमे कर्तर्यात्मनेपद विषयात कृतइति येथावा १४२
यः मक्रंताकर्तरीतिकिं मक्रमितवं आत्मनेपदेतिकिं संक्रमिता अनन्यभावे विषयश २३५

हः तेनानुपसर्गाद्धेति विकल्पार्हस्यनतिषेधः क्रमिता तदर्हत्वमेव तद्विषयत्वं तेन कं
तेप्यपीति केचित् गमेरिति इस्मत्रपरस्मैपदग्रहणं तङानयोरभावं लक्षयति संजिग
मिषिता पवन हन्ग्रास्त्रलर्भ्यः विहत् मिता यडंतात्एवुल् अलोपस्यस्थानिवत्वात्र डिः
पापचकः यङ्लुगंतात् पापाचकः नंदिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः नंद्यादेर्ल्युः अ
स्यादेर्णिनिः पचादेरच्प्रत्ययात् नंदयंतीति नंदनः जनंग्रर्दयंतीति जनार्दनः मधुसूदन :
विशेषेणाभीषयतीति विभीषणः लवणः नंद्यादिगणे निपातनात्सत्वं ग्राही स्थायी मंत्री

सि॰
उ॰
१३९ विश्रायी ह्रस्वाभावो निपातनात् विषयी देशत्वमपि परिभावी परिभवी पाक्षिको
ह्रस्वाभावो निपात्यते पचादिराकृतिगणः शिवशमरिष्टस्य करे कर्मण्युपपदे टोऽच॥
इतिसूत्रयोः करोतेर्ष्टे टश्च अच प्रयोगात् अचप्रत्यये परे यद्रू लगविधानाच्च केषां
चित्मादहस्त अनुबंधासंजनार्थः केषांचित्स्वरार्थः केषांचिद्बाधकबाधनार्थः प
चतीतिपचः नदट् देवट् इत्यादयष्टितः नदी चोरी देवी टीत्वेतरि शपयेतिकः ग्राम :
संकादिषु पाठात् श्वपाकोपि यद्वा विश्वेति लक् नयात् लोप इति गुणवृद्धिनिषेध : १३९

चेक्रियः नेन्मः लोलुदः पोपुवः मरीमृजः वरिवलिपतिवदीनां वा द्वित्वमचाक्काभ्या

मस्येति वक्तव्यं आगमस्यदीर्घत्वसामर्थ्यादभ्यासह्रस्वोहलादिशेषश्च न चरा चरः

पता पतः वदा वदः हंतेर्घत्वं च घनमभ्यासस्यउत्वरस्यत्वमभ्यासाच्चेति कुत्वं घना।

घनः पाटेर्णिलुगूकदीर्घश्चाभ्यासस्य ग्रटपटगमौ पतचरः चलः पतः वदः हन ः

पाठः येशाः कृत्नीति वामुम रात्रिं वरो रात्रिचरः दृगुपधज्ञाप्रीकिरः कः पभ्याः क ः

स्यात् दिपः लिखः बुधः कृशः तः प्रीणातीति प्रियः किरतीति किरः वामद्रुपवि।

सि॰ उ॰ थिनाल्लुत्वत्वावपि तेषकः तेषां ञातश्चोपसर्गे कःस्यात् प्रपाज्ञुपेति पाघ्रापवा

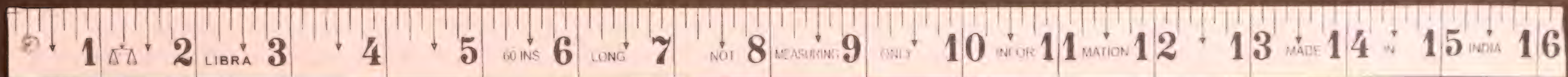
२३७ दः सुग्लः प्रज्ञः पाघ्राध्माधेङ्दृशः शः पिबतीति पिबः जिघ्रः धमः धयः धयाक

स्याधेटष्टित्वान्ङीन्नेधयीति स्वघीवङीप्रग्रामः स्वघोमत्रनेष्यतेइति हृदशः पश्यती

तिपश्यः ञः संज्ञायां न घ्राध्मादिभिरिति निर्देशात् अनुपसर्गाल्लिंपविंदधारिपारि

वेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च शः स्यात् लिंपः विंदः धारयः पारयः वेदयः उदेजयः

चेतयः सातिः सुखार्थः सौत्रोहेत्व मसंपतः साहयः वासञ्ज्ञपन्योयनलिपिमान् परमात्मा २३७

सार्व्वंनोभक्ताः वहुमर्द्धंतोवुगादिः हेनमर्पंतोवासाह्वयः अनुपसर्गात्किं प्रलि

पः नोलिंपेर्वाच्यः निलिंपादेवाः गवादिषुविंदेःसंज्ञायाम् गोविंदः अरविंदं द

धातिदधात्योर्विभाषा धाःस्यात् ददः दधः पदे वक्ष्यमाणेन अनुपसर्गादित्येव

उज्वलः तनोतेरुपसंख्यानं इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न संबध्यते अवतनोती

त्यवतानः श्याद्व्यधास्रुसंस्रुतीणवसाव हृलिहश्लिषश्वसश्च पैपदुपालने प्रभृ

तिभ्योनित्यंणःस्यात् पैपडोऽवसर्पेत्र्यादंतनान्तिहेठयत्र्यदृहलो उपसर्गे कंवाय

सि॰ ते अवश्यायः प्रतिश्यायः आत दायः धायः व्याधः स्रुगतौ आस्रुः एवं संस्रवेश्चा
कौ॰
२३८ स्रावः संस्रावः अत्यायः अवसायः अवहारः लेहः श्लेषः श्वासः दुन्योरनुपसर्गे
णःस्यात् दुनोतीति दावः नीमाह्वर्यात्मान्नुबंधकात् दुनोतेरवणः दवेत्यत्र
पवाश्च दवः नयतीति नायः उपसर्गेन प्रदवः प्रणयः विभाषाग्रहः णोवापेत्ते
स्व व्यवस्थितविभाषेयम् तेन जलचरे ग्राहः ज्योतिषिग्रहः भवश्चेतिकाशिका
भवोदेवः संसारस्तुभावाः पदार्थाः भाष्यमते नग्राम्यर्थांग्रहादिर्णिनादय भाव २३८

गेहेकः गेहेकर्तरिगेहः कःस्यात् गृह्णाति धान्यादिकमितिगृहे नान्याङ्गृहाः।

दाराः शिल्पिनिष्वुन् क्रियाकौशलंशिल्पं तद्वति कर्तरि ष्वुन्स्यात् नृतिखनिरंजि

भ्यएव नर्तकः नर्तकी खनकः खनकी श्रमि ष्वुकेऽनेवरंजेर्नलोपोवाच्यः रज

कः रजकी भाष्यमतेनन्नृतिखनिभ्यामेव ष्वुन् रंजेस्तु क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरिति

क्वुन् टाप् रजिका पुंयोगेनरजकी गस्थकन् गायतेस्थकन्स्यात् शिल्पिनि

कर्तरिगाथकः ण्युट्च गायनः टित्वाङ्गायनी हश्चव्रीहिकालयोः हाकोह्रा

सि॰ कौ॰ डुस्वागृहस्मात् व्रीहौ कालेच कर्तरि जहात्युदकमिति हायनो व्रीहिः जहाति।

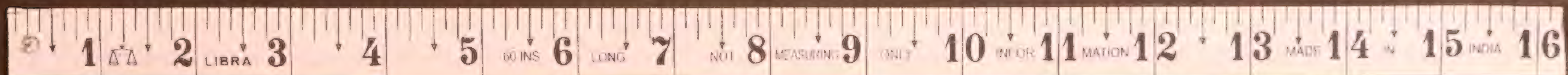
२३९ भावानिति हायनो वर्षं जिहीते प्राप्नोतीति वा प्रुसृल्वः समभिहारे वुन् समभि

हारग्रहणेन साधुकारि लक्ष्यते प्रवकः सरकः लवकः आशिषिच आशीर्विषया

र्थेऽर्हे नेडावोर्वुन् स्यात् कर्तरि जीवनाज्जीवकः नंदनान् नंदकः आशीः प्रयोक्तृधर्म ॥ ॥

आशासितुः पित्रादेरियमुक्तिः कर्मण्यण् कर्मण्युपपदे धातोरण् प्रत्ययः स्यात् १५९

उपपदसमासः कुंभंकरोतीति कुंभकारः आदित्यंपश्यतीत्यादावनभिधानान्न। २३९

शीलकामिभक्ष्याचरिभ्यो णः अणोपवादार्थं वार्तिकं मांसशीलीयभावार्थं ला

मांसकामा मांसभक्षा कल्याणाचारा ईक्षिक्षमिभ्याम् सुखप्रतीक्षा बहुक्षमा क

र्मठं तर्हि गंगाधरभूधरादयः कर्मणः शेषत्व विवक्षया भविष्यंति ह्वावामश्च प्र

णस्यात्कापवादः स्वर्गह्वायः तंतुवायः धान्यमायः आतोनुपसर्गेकः आदंतादा

तोनुपसर्गात्कर्मण्युपपदेकः स्यात् आणः आतो लोपः गोदः पार्ष्णित्रं अनुपसर्गे

किं गोसंप्रदायः कविधौ सर्वत्र प्रसारणिभ्यो डः ब्रह्मजिनाति ब्रह्मज्यः सर्वत्र प्र

सि॰ उ॰ ह्वणात् आतश्चोपसर्गे आह्वः प्रह्वः सुपिस्थः सुपीतियोगो विभज्यते सुपि उपपदे।

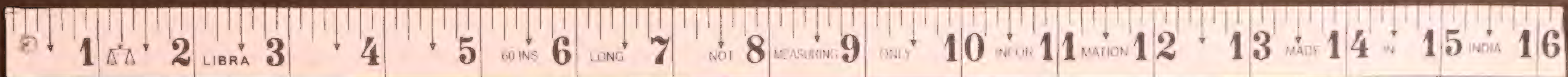
२४० आदंतात्कः स्यात् द्वाभ्यां पिबतीति द्विपः समस्थः विषमस्थः ततः स्थः सुपीति इतः

कः स्यात् आरंभसामर्थ्याद्भावे आखूत्थं उत्थानमाखूत्थः प्रष्ठोग्रगामिनि प्रतिष्ठत

इति प्रष्ठो गौः अग्रतो गच्छतीत्यर्थः अग्रेति किं प्रस्थः अंबांबगोभूमिः सव्यापद्वि

त्रिकुशेकुशंक्वंगुमंजिपुंजिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः स्थ इति कप्रत्ययांतस्मात्

करणं बह्वर्थे प्रथमा पञ्चम्यः स्यमस्थः स्यात् द्विष्ठः त्रिष्ठः इत ऊर्द्ध्वं कर्मणि सुपीति ह २४०

यमप्यनुवर्त्तते तत्राकर्मकेभ्यपीत्यस्य संबंधः तुंदशोकयोः परिमृजापनुदोः तुं
दशोकयोः कर्म्मण्युपपदयोः आभ्यां कः स्यात् आलस्यसुखाहरणयोरिति वक्त
व्यम् तुंदं परिमार्ष्टीति तुंदपरिमृजो लसः शोकापनुदः सुखस्याहर्ता अलसादन्य
त्र तुंदपरिमार्ज एव यस्तु संसारासारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति स शोकापनोद ः
कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानं मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः आ
कृतिगणोयं महीध्रः कुध्रः गिलति इति गिलः प्रेदाज्ञः दाञ्जानातेश्चोपस

सि॰
उ॰
२४१

श्चात्कर्मण्युपपदेकःस्यादणोपवादः सर्वप्रदः पथिप्रज्ञः अनुपसर्गेइत्युक्तोश

द्वमस्मिन्नसतिनकः गोसंप्रदायः समिख्यः गोसंख्यः गापोष्टक अनुपसर्गेष्वाभ्या

माभ्यांटकस्यात्कर्मण्युपपदे सामगः सामगी उपसर्गेतु सामसंगायः पिबतेः।

सुरासीध्वोरितिवाच्यं सुरापीसीधुपी अन्यत्रक्षीरपा ब्राह्मणी सुरांपाति रक्ष

तीति सुरापा हरतेरनुद्यमनेच अंशहरः अनुद्यमनेकिं भारहारः शक्तिलांग।

लांकुशतोमरयष्टिघटघटीधनुष्षुग्रहेरुपसंख्यानं शक्तिग्रहः लांगलग्रहः सू २४१

त्रैवर्णार्थे सूत्रग्रहः यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्तेन तु धारयति तत्राणेव सूत्रग्राह ः

वयमिव उपमनार्थं सूत्रं कण्ठबद्धहरः कुमारः आदित्यालीस्य पृष्ठापादाहृनिता।

ब्बीलः पृष्ठाहृरः नाब्बीलेभ किंभागहारः स्रर्हः स्रर्हनेरव्यात्कर्मणपपदे ऽणेप

वादः शब्दार्हो व्यालणी लवकर्णयोरभिजयोः ह्लिल्हवकयोरिति वक्तव्ये स

वेरमते संवेरमो हस्ती तत्सूरुषेहतीति हलदंतादिवाडेरलूक कर्मेजयः स

वकः समिधानोः संज्ञायाम संभवः संवदः पुनर्हान्तशहूणं वाधकविषयेपिप्र

सि॰
उ॰

कृत्संघे कृञोहेत्वादिषुटोमाभूत् शंकरानामपरिव्राजिकातच्छीला अधिकरणे

२४२ शेतेः खेशेते खशयः पार्श्वादिषूपसंख्यानं पार्श्वाभ्यांशेते पार्श्वशयः पृष्ठशयः

उदरेणशेते उदरशयः उत्तानादिषुकर्तृषु उत्तानःशेते उत्तानशयः अवमूर्द्धश

यः अवनतोमूर्द्धायस्यसः अवमूर्द्धा अधोमुखःशेतेइत्यर्थः गिरौडश्छंदसि गि

रौशेते गिरिशः कथंतर्हिगिरिशमुपचचारप्रत्यहंसासुकेशीति गिरिरस्यास्ति

इतिविग्रहेलोमादित्वाच्छः चरेष्टः अधिकरणेउपपदे कुरुचरः कुरुचरी भिक्षासे २४२

नादायेषु च भिक्षां चरतीति भिक्षाचरः सेनाचरः आदायेति ल्यबंतं आदाय

चरः कथं प्रेक्षस्थिता सहचरीमिति पचादिषु चरडिति पाठात् पुरोग्रतोग्रेषु

सर्तेः पुरःसरः अग्रतःसरः अग्रमेवाग्रेणवासह सरतीत्यग्रेसरः एङोऽग्रइति

पदंतत्वमपिनिपात्यते कथंतर्हि यूथंतदग्रसरगर्वितकृष्णसारमिति बाहुल

कादितिहरदत्तः पूर्वेकर्तरि कर्तर्यावितिनिर्देशाद्धेतु उपपदे सर्तेष्टः स्यात् पूर्वः

सरतीतिपूर्वसरःकर्तरिकिं पूर्वंदेशंसरतीतिपूर्वसारः कृञोहेतुताच्छील्या

सि॰ कु॰ २४३ त्रुषेषु पञ्चसु योगेषु कृञो टः स्यात् अतः कृकमीति सः यशस्करी विद्या श्राद्धकर

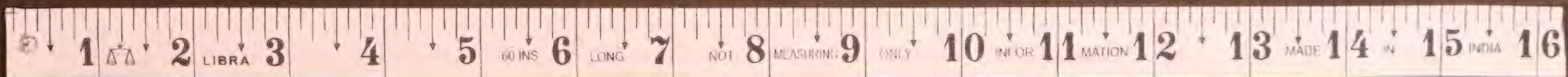
वचनकरः दिवा विभा निशा प्रभा भास्कारांतानंतानादि बहु नांदी किं लिपि

लिबि बलि भक्ति कर्तृ चित्र क्षेत्र संख्या जंघा बाह्वहर्यत्तद्धनुररुष्षु पञ्चकृञष्टः

स्यात् हेत्वादावपि दिवाकरः विभाकरः निशाकरः कस्माद्दिवानामः भास्करः

बहुकरः बहुशब्दस्य वैपुल्यार्थे संख्योपलक्षणात्पृथग्ग्रहणं लिपि लिबि शब्दौ पर्या १५

यौ संख्या एककरः द्विकरः कस्माद्दिनादहस्करः नित्यं समासे ऽनुत्तरपदस्थस्येति २४३

षष्ठं षष्ठ्यक्षरः किं यत्तद्वहुषु कुत्सो वित्थानमिति वार्त्तिकौ कर्मणीह उपपदेक

रोनेष्टः स्यात् कर्मकरो भृतकः कर्मकारान्यः नशब्दश्लोककलहगाथावैरचा

टुसूत्रमंत्रपदेषु ष्टुटजष्टो नहेत्वादिषु शब्दः प्रतिषेधे शब्दकार इत्यादि स्तंब

शकृतोरिन् व्रीहिवत्सयोरिति वक्तव्यम् स्तंबकरि व्रीहि शकृत्करिर्वत्सः व्रीहि

वत्सयोः किं स्तंबकारः शकृत्कारः हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ दृतिनाथयोरु

पपदयोर्हृञः इन् स्यात् पशौ कर्त्तरि शकृत्कारः हरतेर्दृतिनाथयोः दृतिं हरती

सि॰ उ॰ ति हरति हरिः नाथं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः पशौ किं हृतिहारः नाथहारः फ

२४४ लेग्रहिरात्मंभरिश्च फलानि गृह्णातीति फलेग्रहिः उपपदस्यैदंतत्वं ग्रहेरिन् प्रत

ययश्च निपात्यते आत्मानं बिभर्तीति आत्मंभरिः आत्मनो मुमागमः भृञ इन् चात्कु

क्षिंभरिः वोदरात्स आत्मोदरकुक्षिष्विति षट्ः ण्योन्त्वा करंभमदवंभवय खकोरार

ति मुरारिः एजेःखश् ण्यंतादेजेः खशस्यात् अरुर्द्विषदजंतस्य मुम् अरुषो द्विषतो

ऽजंतस्य च मुमागमः स्यात् खिदंते उत्तरपदे न त्वव्ययस्य शिलाघ्वादिः जनमेजय २४४

नीति जनमेजयः वातशुनीतिलशर्द्धेष्वजधेट्तुदजहातिभ्यः खशउपसंख्यानं

वातमजाम्मृगाः खित्यनव्ययस्य खिदंतेपरे पूर्वपदस्य ह्रस्वःस्यात् ततोमुम् शुनिंधय ः

तिलंतुदः शर्द्धंजहामाषाः शर्द्धोऽपानशब्दः तंजहातीति विग्रहः जहातिर्वंतभो

वितण्पर्थः नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः अत्रवार्त्तिकं स्तनेधेटइतिवक्तव्यं नासिका

यांधश्चेतिवाच्यं स्तनंधयतीति स्तनंधयः धेटष्टित्वान्ङीप् स्तनंधयी नासिकंधमः ना

सिकंधयः नाडीमुष्ट्योश्च एतयोः कर्मणोरुपपदयोः ध्माधेटोः खश्स्यात् यथासंख्यं

सि॰ कु॰ नेष्यते नाडिंधमः नाडिंधयः मुष्टिंधयः घटीखारीखारीषूपसंख्यानं घटिंधमः खारिं

२४५ धमः खारिंधयः इत्यादि खारीपरिमाणविशेषः खरीगर्दभी उदि कूले रुजिवहोः

उत्पूर्वाभ्यां रुजिवहिभ्यां कूले कर्मण्युपपदे खश् स्यात् कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रु

जः कूलमुद्वहः वहाभ्रे लिहः वहः स्कंधः तं लेढीति वहंलिहो गौः अभ्रादिनाऽ

पोल्लक विशेषोऽस्मिन्न गुणः अभ्रंलिहः वायुः परिमाणे पचः प्रस्थंपचा स्थाली। 14

खारिंपचाः कटाहः मितनखे च मितंपचा ब्राह्मणी नखंपचा यवागूः पविरत्र २४५

नामवाची विध्वरुषोस्तुदः विधुंतुदः मुमि कृते संयोगान्तस्य लोपः अरुंतुदः असूर्यल

लाटयोर्दृशितपोः असूर्येमित्यसमर्थसमासः दृशिनानञः संबंधात् सूर्यं न प

श्यंतीत्यसूर्यं पश्या राजदाराः ललाटंतपः सूर्यः उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च प

निपात्यंते उग्रमिति क्रियाविशेषणं तस्मिन्नुपपदे दृशेः खश् उग्रंपश्यतीत्युग्रंप

श्यः इरा उदकं तेन माद्यति दीप्यते श्यन्त्वादिति इरंमदो मेघज्योतिः इहनि

पातनात् स्वस्त्र पाणयो ध्मायंते ऽस्मिन्निति पाणिंधमो ध्वा ग्रंथकारा राजाहृतः इत्या

सि॰ कु॰ २४९

र्थः नञ्व्हिसर्गाच्छनोत्टनायपाणयः षाद्धंते प्रियवशेवदः खच् प्रियंवदः वशंवदः

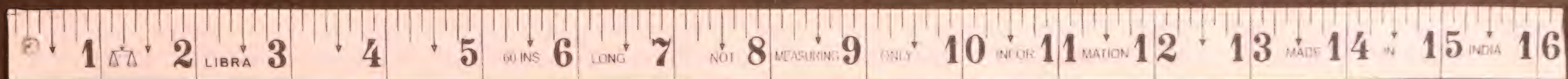
गमेस्सुपिवाच्यः ग्रमेज्ञार्थेमिदं मितंगमोहस्ती विहायसोविहृवदतिवाच्यं सचा

ड्डिवाच्यः विहंगमः विहंगः भुजंगमः भुजंगः द्विषत्परयोस्तापेः खच्स्यात् खिति

ह्रस्वः खच्परेणौउपधायाह्रस्वःस्यात् द्विषंतंपरंवातापयति द्विषंतपः परंतपः व

टचटीग्रहणाल्लिंगविशिष्टपरिभाषाग्ननित्या तेनेहन द्विषतीतापयतीतिद्विष (५२

तीतापः वाचियमोव्रते वाकशब्दे उपपदे यमेःखच्स्यात् व्रतेगम्ये वाचंयमपुरंदरौच वा २४९

कृपेरमंतत्वं नियाम्यते वाचंयमो मौनव्रती व्रते किं अशक्यादिना वाचंयमतीति
वाग्यामः ॥ पूः सर्वयोर्दारिसहोः पुरंदारयतीति पुरंदरः सर्वंसहः सहिग्रहणम
संज्ञार्थं भगेचदारेरिति काशिका बाहुलकेन लभ्यमिदमित्याहुः भगंदारय
तीति भगंदरः सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः सर्वंकषः खलः कूलंकषा नदी अभ्रं
कषो वायुः करीषंकषा वात्या मेघर्त्तिभयेषु कृञः मेघंकरः ऋतिंकरः भयंकरः भ
यशब्देन तदंतविधिः अभयंकरः क्षेमप्रियमद्रेऽण्च कृञोऽण्स्यात् खाच्च क्षे

सि॰ उ॰
२४७

ंकरः क्षेमकारः प्रियंकरः प्रियकारः मद्रंकरः मद्रकारः वेति वाच्यम् ॥ अग्रहणे हेत्वा

दिषु हेतोर्माभूदिति कथं तर्हि अल्पारंभः क्षेमकर इति कर्मणः शेषत्वविवक्षायां प

चाद्यच् ॥ आशिते भुवः करणभावयोः ॥ आशितशब्दे उपपदे भवतेः खच् आशितो भ

वत्यनेन आशितंभवः ओदनः आशितस्य भवनं आशितंभवः ॥ संज्ञायां भृतॄवृजिधा

रिसहितपिदमः ॥ विश्वं बिभर्तीति विश्वंभरः विश्वंभरा रथंतरं साम इदं रथेन तर

तीति व्युत्पत्तिमात्रं नत्ववयवार्थानुगमः पतिंवरा कन्या शत्रुंजयो हस्ती युगंधरः २४७

पर्वतः शांर्ङ्गिनपः अरिंदमः रमिः शासनायेतेनमसकर्मकइमकं मतोतेरन अंतर्भा

वितण्यर्थोत्रदमिः गमश्च सर्वगमः अंतामंतानाधष्टरणारमर्वानेतेषुडः संज्ञायामि

तिनिवृत्तेण्वृगमेर्डुःस्यात् शिवसामर्थ्यादभस्मापिदेल्लोपः अंतंगच्छतीत्यंतगइसा

दि सर्वत्रपत्रयोद्रूपसंख्याने सर्वत्रगः पत्रपतितं गच्छतीति पत्रगः पत्रमितिपथ

नेः क्रांतेक्रियाविशेषणं उरसोलोपश्च उरसागच्छतीत्युरगः सुहूरोगधिकरणे स

विनगच्छसनत्रसगाः दुर्गः अन्यत्रापिदृश्यतेइति वक्तव्यं ग्रामगाः डेच विहायसो

सि· कु· विहादेशो वक्तव्यः विहगः आशिषि हनः शत्रुं वध्यात् शत्रुहः आशिषि किं शत्रुघातः

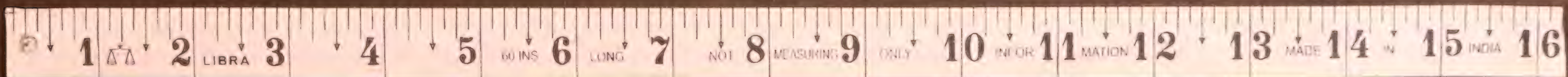
९४८ दारावाहनोऽणन्तस्य च टः संज्ञायां दारुशब्दे उपपदे आङ्पूर्वाद्धन्तेरण् टकारश्चान्ता

देशो वक्तव्य इत्यर्थः दार्वाघाटः चारौ वा चार्वाघाटः चार्वाघातः कर्मणि समि च

कर्मण्युपपदे समि हन्तेरुक्तं वेत्यर्थः वर्णान्संहन्तीति वर्णसंघाटः वर्णसंघातः प

दसंघातः पदसंघाटः अपे क्लेशतमसोः अपपूर्वाद्धन्तेर्डः स्यात् अनाशीरर्थमिदं १४४

क्लेशापहः पुत्रः तमोपहः सूर्यः कुमारशीर्षयोर्णिनिः कुमारघाती शिरसः शीर्ष २४८

भावेनिपात्यते दीर्घंभावेनिपात्यते दीर्घश्चानी लक्षणेजायापत्योष्टक् हंतेष्टक्
हंतेष्टक्स्यात् लक्षणवति कर्तरिजायायोना पतिघ्नी स्त्री अमनुष्यकर्तृकेच जा
याघ्नस्तिलकालकः पतिघ्नीपाणिरेखा पित्तघ्नंघृतं अमनुष्येतिकिं आखुघातःशू
द्रः अथकथं बलभद्रः मवंहघ्नः शत्रुघ्नः कृतघ्नइत्यादि मूलविभुजादित्वात् सि
द्धं चोरघातोनगरघातो हस्तीतिनबाहुल्यात् कादण शक्तौहस्तिकपाटयो हंते
ष्टक्स्यात् शक्तौद्योत्यायां मनुष्यकर्तृकार्थमिदं हस्तिघ्नोना कपाटघ्न पादाव

सि॰
कु॰
२४८

रं पाणिघताडघौ शिल्पिनि हन्तेष्टक् टिलोपो घत्वं च निपात्यते पाणिताडयोरुप
पदयोः शिल्पिनि किं पाणिघातः ताडघातः राजघ उपसंख्यानं राजानं हन्ति राज
घः आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन् एषु च्व्य
र्थेष्वच्व्यन्तेषु कर्मसूपपदेषु कृञः ख्युन् स्यात् अनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यंकरणं
अच्वौ किं आढ्यीकुर्वन्त्यनेन इह प्रतिषेधसामर्थ्याल्ल्युडपि नेति काशिका भाष्यम
तेन ल्युट् स्यादेव अच्वाविमंगलार्थम् कर्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ आढ्यादिषु च्व्यर्थे २४८

षड्भ्योतेषु भवेतेरेनो लः अना सन्नन्तो भवति आकंभविलराकंभावुकः स्पृशोऽ

नुदके क्विन् स्पृक्‌ कर्मणीति निवृत्तं मंत्रेणस्पृशतीति मंत्रस्पृक्‌ ऋत्विग्द

धृक्‌ आख्यानम्‌ मदादिषु दृशोनालोचने कञ्च सामानामयोश्चेति वाच्यं समा

नस्यसादेशः सदृक्‌ सदृशः अन्यादृक्‌ अन्यादृशः कोपि वाच्यः आसर्वनाम्न ः

तादृक्षः सदृक्षः अन्यादृक्षः सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदछिदजिनीराजा

मुपसर्गेपि क्विप्‌ एभ्यः क्विप्स्यात्‌ उपसर्गे सत्यसति च सत्सूपपदे सुसत्‌ दिवसत्‌

सि॰ उ॰ उपनिषत् अंहस्‌ः यसः मित्रद्रुहू ब्रह्मद्रुह् मित्रध्रुक् मधुक् गोधुक् अश्वयुक् वेद

२५० वित् निवित् इत्यादि अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्णो वाच्यः अग्रणीः ग्रामणीः भजो ण्वि ।

सुप्युपसर्गे चोपपदे भजेर्ण्विः स्यात् अर्धभाक् प्रभाक् अदोऽनन्ने विट् स्यात् आमम

त्ति आमात् सस्यात् अनन्ने किं अन्नादः क्रव्ये च अदेर्विट् एवं णसिद्धवचनमणवा ५२

धनार्थं क्रव्यात् आमं मांसमत्ति कः कथं तर्हि क्रव्यादो ऽस्त्र आम इति पक्वमांसभ

क्षे उपपदे अण् उपपदसञ्ज्ञायादेशं पृषोदरादित्वात् दुहः कब् घश्च कामदुघा अ २५०

मेभ्योपि दृश्यते छंदसोतिनिहृतं मनिपृक्वा निपृनिष्ठ विच्च पोतश्चमयायोनोस्मः ने

डुपाकृति वशादेः कृतइणनस्मात् श्रूयमाणं प्रातविना विड्नोरनुनासिकस्या

त् अनुनासिकस्यात्स्मात् विजायतइतिविजावा डाएर अवावाविच् गेट् स्वग

ण क्विप् अयमपि दृश्यते मन्त्रहितेनित्यमेवपंचः उखास्रत् पर्णध्वत् वाहश्च

ट् श्वेतः पदांतस्यानितेर्नेस्मणत्वंस्मात् उपसर्गस्यापि मितान्यवेश्वेत् हे याएभ्या

न इदानी त्वं मित्राणि शात्रिमित्रयीः प्राप्तामः छौोडपथायाद त्वं वाच्यं प्राप्ती :

सि॰
उ॰

२५१ इन्नोवेगीः॥ इसनन्नक्षिषुव पणुळोदईवःस्यात् क्ष्वदस्यपवरोग तन्वळन् श्रव

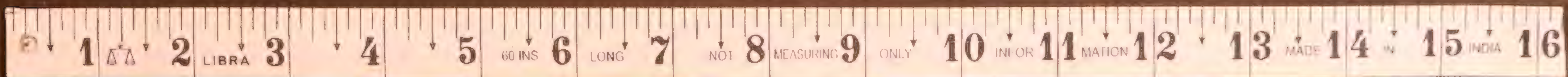
नाशिकस्पक्षीतिदीर्घः मोनोथानोः प्रतान् प्रथान् क्षोरिमद् प्रतपः जरवेरम्

ढजः जैौ जरः नः सूःऊः हृद्धिः जनानवतीतिजनौः जनावौ जनावः मूः मैवौम

वः मनूः मवौ मवः गलोपः मर्खोम्नः म्रौ मरः धुवौ धूः गमः क्वौ ग्रनुनासिक

लोपःस्यात् ग्रंगगात् गमादीनामितिवक्तव्यं परीतत संयत सनत ऊडूच गमादी १२८

नामितिवक्तव्यं लोपश्च ग्रेग्रगः ग्रेग्रभुः स्याःकव वान्विशृशंस्यः शंस्याः शमियानोति २५१

नेवंवाधिते सूत्रे सप्पजानीतो॥ति निस्मार्थीन्मे उपजानाम्येषं सपि थानो॥ति निःस्मार्थी

योन्मे उत्तमभोजी षीनभोजी उपजानीतो किं ब्रालणाना मंत्रयिता नार्थीन्मे किं उत्त

भुंक्ते कदाचित् इहृह निकारेणोपसर्गाभिन्नपव सपिषोनिनिरिति व्याख्याया उप

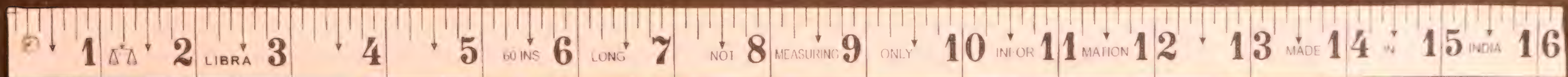
तिष्ठामाद्रिःसंज्ञे रूपसंख्यानमिति पठितं हृदन्नमाथवादिभिस्त्रतेदेवान्नु स्तनं प

तस्त्र भाष्यविरोधाद्रुपेक्ष्यं प्रसिद्धश्चोपसर्गेपि णिग्निः सवभूतोपजीविनां उपनुयापि

वर्गः पतनमयोधामविसारि नवंचनीयाः प्रभवो नुजीविभिः इमादौ साधुकारिणः

सि॰ कु॰ २५२ एवं व्याने ब्रह्मणि वदः व्रताभीक्ष्ण्यार्थं वार्तिकद्वयं साधुदायी ब्रह्मवादी कर्तर्युप
मानेणिनिः स्यात् उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तुरुपमानं उष्ट्र इव क्रोशति उष्ट्र
क्रोशी ध्वांक्षरावी व्रताभीक्ष्ण्यार्थं सामर्थ्यं वसूत्रं कर्तरि किं अपूपानिव भक्षयति मा
षान् उपमाने किं उष्ट्रः क्रोशति व्रते णिनिः स्यात् स्थंडिलशायी बहुलमाभीक्ष्ण्ये पौ
नः पुन्ये द्योत्ये सुप्युपपदे णिनिः क्षीरपायिणः उशीनराः मनः सुपि मन्यते णिनिः स्
यात् दर्शनीयमानी आत्ममाने खश्च स्वकर्मके मनने वर्तमानान्मन्यतेः खश्चापिवश २५२

स्यात् वा खित्निः स्यात् पंडितमात्मानं मन्यते पंडितंमन्यः पंडितमानी खित्यनव्ययस्य

कालिंमन्या अनव्ययस्य किं दिवामन्या इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च इजंतादेकाचो अम

स्यात्स च स्वाप्यवत्तिवदंनेपरे श्रौ गामूपामोः गांमन्यः वामूपामोः स्त्रियंमन्यः स्त्रीम

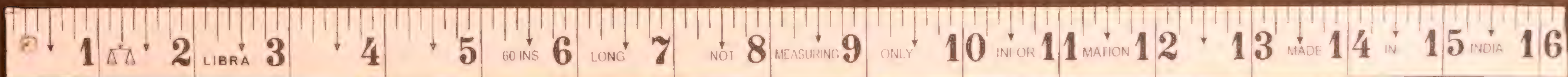
न्यः नरंमन्यः भुवंमन्यः श्रियमात्मानं मन्यते श्रियंमन्यं कुलं भाष्यकारवचनात् श्री

शब्दस्य ह्रस्वः स्वम मोरभावश्च भूते अधिकारोयं वर्तमाने लडिति यावत् करणेय

जः करणे उपपदे भूतार्थाद्यजेर्णिनिः स्यात् कर्तरि सोमेनेष्टवान् सोमयाजी अग्निष्टोम

सि॰ कौ॰ २५३ याजी कर्मणि हनः पितृव्यघाती कर्मणीत्येतन्नेहेत्यावर्त्यते ब्रह्मभ्रूण
वृत्रेषु क्विप् एषु कर्मसूपपदेषु हन्तेर्भूते क्विप् स्यात् ब्रह्महा भ्रूणहा वृत्रहा क्विप् चेति
सिद्धे नियमार्थमिदं ब्रह्मादिष्वेव हन्तेरेव भूत एव क्विबेवेति चतुर्विधोऽत्र नियम
इति काशिका ब्रह्मादिष्वेव क्विबेवेति द्विविधो नियम इति भाष्यं सुकर्मपापमन्त्रपुण्ये
षु कृञः सुकर्मादिषु कृञः क्विप् स्यात् त्रिविधोऽत्र नियम इति काशिका सुकृत्
कर्मकृत् मन्त्रकृत् पुण्यकृत् क्विबेवेति नियमात् कर्मकृतवानित्यत्राण्न हजपेवे २५३

तिनियमान्मंत्रमधीतवान् मंत्राध्यायः अत्र न क्विप् भूत एवेति नियमात् मंत्रं करो

ति करिष्यति वेति विवक्षायां न क्विप् स्वादिष्वेवेति नियमाभावादन्यस्मिन्नप्युपपदे

क्विप् शास्त्रकृत् भाष्यकृत् सोमे सुञः सोमसुत् चतुर्विधो नियम इति काशिकाय

वमत्रस्त्रेऽपि अग्नौ चेः अग्निचित् कर्मण्यग्न्याख्यायां कर्मण्युपपदे चित् पपंदे कर्म

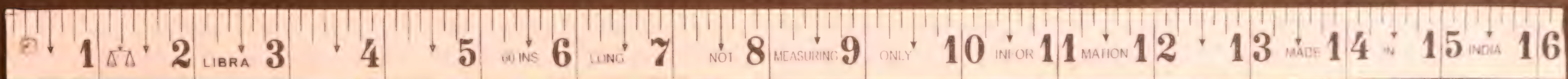
ण्येव कारके चिनोतेः क्विप् स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायां श्येन इव चितः श्ये

नचित् कर्मणीनिविक्रियः कर्मण्युपपदे विपूर्वात् क्रीणातेरिनिः स्यात् कुत्सितग्रह

सि॰
कौ॰
२५४

णं कर्तव्यं सोमविक्रयी रसविक्रयी दृशेः क्वनिप् कर्मणि भूत इत्येव पारं दृष्टवान् पा
रदृश्वा राजनि युधिकृञः क्वनिप्स्यात् युधिरंतर्भावितण्यर्थः राजानं योधितवान्
राजयुध्वा राजकृत्वा सहे च कर्मणीति निवृत्तं सहयुध्वा सहकृत्वा सप्तम्यां जनेर्डः स
रसिजं मंदुरायां जातो मंदुरजः ङ्याप्योरिति ह्रस्वः पंचम्यामजातौ जातिशब्दवर्जि
तपंचम्यंत उपपदे जनेर्डः पूर्वाज्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् पुमांसमनुजाता पुम २५४
नुजा अन्येष्वपि दृश्यते अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्डः स्यात् अजः द्विजः ब्राह्मणजः अपिशब्द ।

सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः तेनथात्वं तरादपिकारकांतेरेष्वपि क्तवितं परितः त्वोत।

परित्वा क्तक्तवत निष्ठा पतो निष्ठा संज्ञौ स्तः निष्ठाभूतार्थहेत्वर्थातो निष्ठा स्यात।

तत्रतयोरेवेति भावकर्मणोः क्तः कर्त्तरि क्तवतुः उक्ताविनौ स्नातंमया स्नातस्त्वया

विस्तः विस्तृर्विस्तृत्नवान् निष्ठायामस्मदर्थे भावकर्मणीत नो ऽस्मत्र निष्ठायां।

स्त्रियोदीर्घः स्यात् स्त्रियोदीर्घान दीर्घान् स्त्रियो निष्ठा तस्य नः स्यात् तीर्णवान् भा

वकर्मणो स्ततिनः कामोमयाः स्पृक्ताः किति श्रितः श्रितवान् भूतः भूतवान् तत्त :

सि॰ कौ॰ ऊर्णोतेर्णुवद्भावोवाच्यः तेनएकाच्त्वान्नेट् ऊर्णुतः नुतः स्नुतः रदाभ्यांनिष्ठातोन ॥

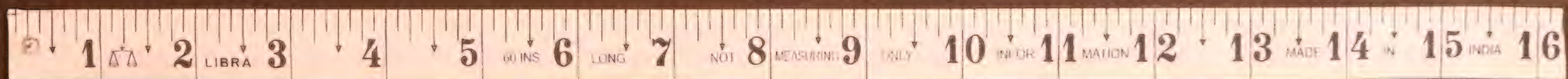
२५५ पूर्वस्यचदः रेफदकाराभ्यांपरस्यनःस्यात् निष्ठापेक्षयापूर्वस्यधातोर्दकारस्यच

हिंसायांशृतरन रपरः णत्वंशीर्णः बहिरंगत्वेनहूडेरसिद्धत्वान्नेह कृतस्यापवं

कातिः भिन्नः छिन्नः संयोगादेरातोधातोर्यण्वतः निष्ठातस्यनःस्यात् द्राणः ग्लान ॥

ल्वादिभ्यः एकविंशतेर्लूञादिभ्यः प्राग्वत् लूनः ज्याग्रहिःज्याजीनः दुग्वोर्दीर्घश्च २५५

दुगतौ दूनः टुदुञ उपतापे इमयंतन्नग्लते मानवंपनान मूर्तयाउतयेतिसाध ॥

गूनः सूजो विनाशो गूना यवाः विनष्टा इत्यर्थः पूतमन्यत् सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृक

स्य सिनो ग्रासः ग्रासेति किं सिता पाशेन सूकरी कर्मकर्तृके ति किं सिनो ग्रासो देव

दत्तेन ओदितश्च भुजो भुग्नः टुओश्वि उच्छूनः ओहाक् प्रहीणः स्वादयः ओद

नश्मकं सूनः सूनवान् हूनः हूनवान् ओदन्तमध्ये दीङः पाठसामर्थ्याज्जेट उड्डीन

दुवस्त्रतिस्पर्धायोस्मयः दूवसमस्तौ कादिनेस्पर्शे वार्थे शेपङः संप्रसारणं स्यात् शि

हावो शेपः शेपौ शेपेनो निष्ठानत्वनः स्यादस्पर्शेर्थे हलस्त्रतिदीर्घः शीनं घृतं श्रप

सि॰ कु॰ र्थे किं शीतं जलं इव मूर्तिस्पर्शयोरिति किं संश्यानो वृश्चिकः शीतात्संकुचित
२५९ इत्यर्थः प्रतेश्च प्रतिपूर्वस्य श्यः संप्रसारणं स्यान्निष्ठायां प्रतिशीनः विभाषाभ्य
वपूर्वस्य श्यः संप्रसारणं स्याद्वा स्यात् अभिश्यानं घृतं अभिशीनं अवश्यानो
ऽवशीनो वृश्चिकः व्यवस्थितविभाषेयं तेनेह न समवश्यानः अंचोनपादाने अं
चेर्निष्ठातस्य नः स्यान्नत्वपादाने यस्य विभाषा यस्य क्वचिद्विभाषयेड्विहितस्त
तो निष्ठायां इण्न स्यात् उदितो वेति क्त्वायां वेट् त्वादिरहनेट् समक्नः अनपादा २५९

नेकिं उदकमुदकं कूपात् ननम्यामिदमात् अस्तेतिषेने ग्रामेनिष्टोदेशाः यव

स्वरप्रमेयेड्डविपिशुसिद्धो वाच्यः हकाराः हकारवान् परिस्कंदः प्राच्य भरतेषु

ष्वेवाणमूर्हेन्ये ग्रामेतदभावोनिपात्यते परिस्कंदः प्राच्येतिकिं परिष्कंदः परिस्

कंदः परेस्त्रेति विकल्पः स्तंभेरितिषेने ग्रामे प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौच अवष्टब्धंनसा

न् दिवोविजिगीषायां दिवोनिष्ठातस्यनःस्याद विजिगीषायां द्यूनः विजिगी

षायांतुद्यूतं निर्वाणोवाते अवाते इतिछेदः निर्वाणवातेनिष्ठातस्यनत्वंस्याद्वा

सि॰ कौ॰ नेश्चकर्तरि निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा वातेतु निर्वातोवातः शुषकः निष्ठातस्य क्षेव

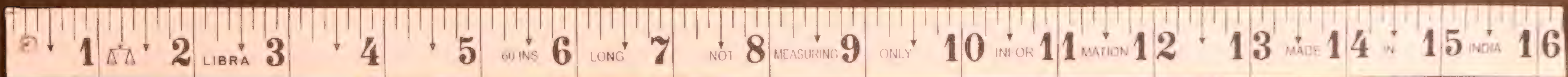
२५७ शुष्कः पचोवः पक्वः क्षायोमः क्षामः स्त्यःप्रपूर्वस्य प्रात्सम्प्रसारणं स्यान्निष्ठा

याम् प्रस्त्योन्यतरस्यां निष्ठातमोवास्यात् प्रस्तीमः प्रस्तीतः प्राक्किं स्त्यानः अनुप

सर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः ञिफला फुल्लः निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते क्तवत्वे

कदेशस्यापीदं निपातनमिष्यते फुल्लवान् क्षीबादिषु क्तस्य तस्यैव नलो

पः तस्य सिद्धवाम्यामस्येटोऽभावश्च निपात्यते क्षीबो मत्तः कृशस्तनुः उल्लाघो। २५७

नीरोगः अनुपसर्गात्किं प्रादितस्य प्राकोरेनो निष्ठायाः इत्यस्मात् निव वरफलोरत

उत्फुल्लादेरिति प्रफुल्लितः प्रक्षीबितः प्रकृशितः प्रोल्लाघितः कथं तर्हि लोहदु

मंसानुमतः प्रफुल्लमिति फलविकसने पचाद्यच् सूत्रेन फलनादिनिष्पन्नं उत्फु

ल्लसंफुल्लयोरुपसंख्यानं नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्यां एभ्यो निष्ठातस्य नो वा

नुन्नः नुत्तः विदविचारणे रौधादिकपवगश्यते उंदिनापेरणमाह वर्त्तीन विन्नः वि

न्नः वेत्तः विदितः विद्यतेर्वित्तः उंदी प्रीदिनो निष्ठायां प्रयये रीदितश्च निष्ठायाः इत्य

सि कौ

न उन्नः उत्तः घ्राणः घ्रातः त्राणः त्रातः ह्रीणः ह्रीतः न ध्याख्यापॄमूर्छिमदाम् ॥ एभ्यो नि

२५८ ष्ठातस्य नत्वं न ॥ ध्यातः ख्यातः पूर्तः राल्लोपः मूर्तः मत्तः वित्तो भोगप्रत्यययोः ॥ विदेर्नि

ष्ठातस्य निपातो ऽयं भोग्ये प्रतीते वाच्ये वित्तं धनं वित्तः पुरुषः प्रत्यये किं विन्नः ॥ वि

भाषागमहनेति कर्मोद्वेदनादिहनेट् ॥ भित्तं शकलं ॥ भिन्नमन्यत् ॥ ऋणमाधमर्ण्ये ॥ ऋ

धातोः क्तस्य नत्वं निपात्यते अधमर्णव्यवहारे ॥ ऋतमन्यत् ॥ त्रुटिः ॥ स्फायः स्फी १८५

निष्ठायां स्फीतः ॥ इत्यनिष्ठायां निरः कुषो निष्ठाया इट् स्यात् ॥ यस्य विभाषेति निषेधे प्रा २५८

मे पुनर्विधिः निष्कुषितः वसतिक्षुधोरिट् ग्राम्यं क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात् उषि

तः क्षुधितः अञ्चेः पूजायां पूजार्थादञ्चेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात् अञ्चितः गतौ तु अ

क्तः लुभो विमोहने लुभः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात् नमगार्द्धे लुभितः गार्ध्ये तु लुब्ध ।

क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः इड्वा स्यात् क्लिश उपतापे नियमोऽयं क्लिश विबाधने प्रसज्य

यां विकल्पे सिद्धेपि निष्ठायां नियमे प्राप्ते विकल्पः क्लिशितः क्लिष्टः पूङश्च पू

ङः क्त्वा निष्ठयोः इड्वा स्यात् पूङः क्त्वा पूङः क्त्वानिष्ठावेट्कित् स्यात् पवितः प

सि. कु.

२५९

नः क्वाग्रहणमुत्तरार्थम् नोपधादिमत्त्वाद्धिक्वैव संबध्यते निष्ठाशीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदि

धृषः पञ्चभ्यो निष्ठा किन्न स्यात् शयितः शयितवान् अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुङ्निवृत्त्य

र्थः शेशयितः शेशयितवान् आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च आ

दिकर्मणि यः क्तः स कर्तरि स्यात् चाद्भावकर्मणोः विभाषा भावादिकर्मणोः भावे आ

दिकर्मणि च आदितो निष्ठायामिड्वा स्यात् प्रमेदितश्चैत्रः प्रमेदितं तेन ञिमिदेति। १८

भ्वादिरयं गृह्यते जीङ्क्ष्माहवर्धात् क्ष्विदेस्तु ष्विदितः श्येव ञिमिदा ञिक्ष्विदा दिवा २५१०

ञीष्वादीव प्रमेदितः प्रमेदितवान् प्रक्ष्वेदितः प्रक्ष्वेदितवान् प्रधर्षितः प्रधर्षितवान् ध

र्षितं तेन सेट् किं प्रक्ष्विण्णः क्ष्विण्णं तेनेत्यादि मृषस्तितिक्षायां वेटो निष्ठा कित्र स्यात् म

र्षितः मर्षितवान् क्षमायां किं अपमृषितं वाक्यं अविस्पष्टमित्यर्थः उदुपधाद्भावादि

कर्मणोरन्यतरस्यां उदुपधात्पराभावादिकर्मणोः सेटो निष्ठा वा कित्र स्यात् द्युतितं द्यो

तितं मुदितं मोदितं साधुना प्रद्युतितः प्रद्योतितः प्रमुदितः प्रमोदितः साधुः उदुपधा

किं विदितं भावेत्यादि किं रुचितं कार्षापणं सेट् किं कुष्टं पाह्निकरणोप्यपेक्ष्यते ने

सि
उ
२६०

ह्र गुध्येते गुंथितं निष्ठायां सेटि सोर्लोपः स्यात् भावितः भावितवान् खीदित इति ने

ट् संप्रसारणं स्थूनः दीप्तः गुहः गूढः वन्नु नन्नु वनस्तनः पतेः सनिवेट् कृत्वादि ड

भावे प्रोप्से द्वितीया श्रितेति सूत्रे निपातनादिट् पतितः सेमि वीनिवेट् कत्वात् सि

ड्हेकृतमादीनामनित्वज्ञापनाद्वा तेन यावितमिभराजथियेस्यादि सिद्धंयस्यवि

भावेस्यत्रपकायइस्यैव इरिद्रितः त्वग्मसंतनधंतत्वग्रम्ब्रिहविरिध्यफाणः इवादा

निमंयमनस्तमः मक्राविस्पष्टस्वरानायामभृशेषु त्वग्रादीमषेत्रुनिट्कानि २६०

निपात्यंते समुदायेनमन्थादिष्वर्थेषु द्रवद्रव्यसंपृक्ताः सक्तवोमंथः मंथनदंड
श्च तद्वाः मंथक्षुब्धेति स्वांतं मनः ध्वांतंतमः लग्नंसक्तं निष्ठानत्वमपिनिपातनात्
म्लिष्टमविस्पष्टं विरिब्धःस्वरः म्लेच्छेर्भृज्जनयोरुपधायाइत्वमपिनिपात्यते फा
णट अनायाससाध्यः कषायविशेषः माधवस्तुनवनीतभावाप्रागवस्थापन्नंद्र
व्यं फाणटमितिवेदभाष्ये आह बाढंभृशं अन्यत्रत्तु क्षुभितं क्षुब्धोराजेतित्तु प्राग
म पाठस्यानित्यत्वात् स्वनितं ध्वनितं लगितं म्लेच्छितं विरिभितं फाणितं बाढितं।

सि० कौ० धृषिशसी वैयात्ये एतौ निष्ठायां अविनये एताविट्टौ स्तः धृष्टो प्रागल्भे विशस्तः अ
२६१ प्रगल्भे धर्षितः विशसितः भावादिकर्मणोस्तु वैयात्ये धृषिरनीति इत्यत्र पक्षे नियमार्थमि
दं सूत्रमिति वृत्तिः धृष्टादिभ्य फलं चिन्त्यमिति हरदत्तः माधवस्तु भावादिकर्मणोर्वा
वैयात्ये विकल्पमाह धृष्टं धर्षितं प्रधृष्टः प्रधर्षितः दृढः स्थूलबलयोः स्थूले बलव
ति इति निपात्यते दृहदृहि वृद्धौ क्तस्य इडभावः तस्य ढत्वं हस्य लोपः इदितो नलोपश्च १५८
दृहितोन्यः प्रयोगे परिवृढः वृहवृहि वृद्धौ निपातनं प्रागण्वत् परिवृहितः परिवृंहितो । २६१

न्यः कण्ठग्रहणयोः कथः कण्ठे निष्ठायां दृढत्वस्मात् एतयोरर्थयोः कण्ठं तुः त्विंतत्काव

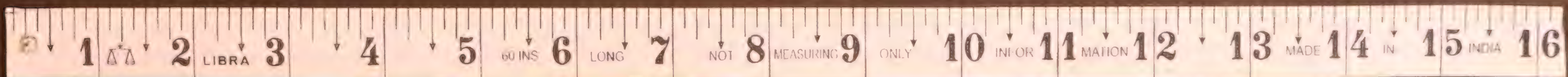
णं च स्यात्कण्ठे कण्ठे माभीतं कण्ठे मोहः। एकं पाश्च इरवमाह मित्यर्थः कथितम

मत् शुषिरविशाहेमे शुषिर्निष्ठायामनिटस्मात् शुष्ठारज्जुः प्रविशाहेनेकिं शुषितं।

वाकं शाहेन प्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः प्रदेशमेतिविभ्यः एतत् पूर्वादेदं निष्ठाया

दृढत्वस्मात् समर्थाः मर्थाः व्यर्थाः प्रदिंनोमः प्रभष्वाविहृर्ये प्रभर्थं नातिदूरं प्रा

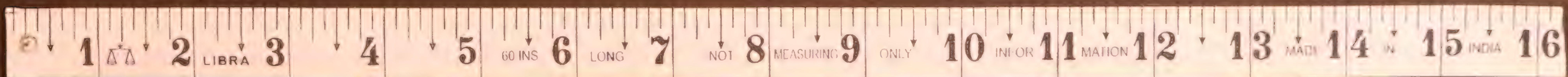
मत्रं वा प्रभर्हितमस्मात् लोरथ्ययेने हृतं लपेताहेतेः क्रमेण भावेनाल्पत्क प्रथीय

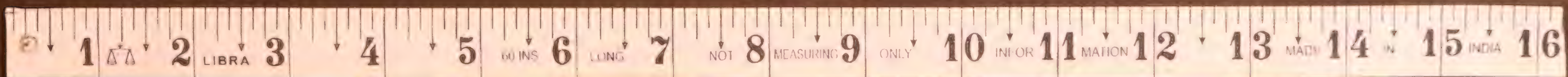
सि॰ कौ॰ मानेर्थे ञ्णिदं दलं क्वाप्तेण संपादितं ग्रथितमिति यावत् अमन्तत्वर्त्तितो रञ्जः शृतं
२६२ पाके श्राश्रिश्रपयत्योः क्तेश्वभावो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके शृतं क्षीरं स्वयमे
व विक्लिन्नं पक्वं वेत्यर्थः क्षीरहविर्भ्यामन्यत्र श्राणं श्रपितं वा वादान्तशान्तपूर्ण
दस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः एते णिचि निष्ठान्ता वा निपात्यन्ते दमितः शमितः पूरितः दा
सितः स्पाशितः छादितः ज्ञपितः रुष्यमत्वरसंघुषास्वनां एभ्यो निष्ठाया इड्वा रुष्ट :
रुषितः अन्तः अमितः तूर्णः त्वरितः अभ्यादिते फले मंदे संघुष्टः संघुषितः आस्तो २६२

तः आमनितः हृषेर्लोमसु हृषेर्निष्ठायामिड्वा स्यात् लोमसु विषये हृष्टं हृषितं
लोम विस्मितप्रतिघातयोश्च हृष्टो हृषितो मैत्रः विस्मितः प्रतिहतो वेत्यर्थः
अत्र तु हृषु अलीके उदित्वान्निष्ठायामेट् हृषन्तोऽरट् अपचितश्च चायतेर्नि
पात्यते वा अपचितः अपचायितः प्यायः पी वा स्यान्निष्ठायामव्यवस्थितविभाषेयं
तेन स्वाङ्गे नित्यं पीनं मुखं अन्यत्र प्यानः पीनः स्वेदः सोपसर्गस्य न प्यानः आङ्
पूर्वस्यान्धूधसोः स्यादेव आपीनोऽन्धुः आपीनमूधः ह्लादो निष्ठायां ह्रस्वः स्यात् प्रह्लन्न ।

सि०
उ०
द्यतिस्यतिमास्थामिति किति एषांइकारोंतादेशः स्यात्तादौ किति ईत्वदर्शनावयो
२९३ रपवादः दितः सितः मामाङ् मेङ् मितः स्थितः शाछोरन्यतरस्यां शितः शातः॥
छितः छातः व्यवस्थितविभाषात्वात् व्रतविषये पक्षे निशितं संशितं सम्यक्संपा
दितमित्यर्थः संशितो ब्राह्मणः व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः दधातेर्हिः तादौ
किति अभिहितं निहितं दोदद्घोः घुसंज्ञकस्यदाइत्यस्यदथस्यात्तादौकिति य
त्तं दत्तः त्तोः किंदातः नेमेवायमादेशः नेचेवंविदत्तमित्यादावुपसर्गस्यदत्तीति २९३

दीर्घापत्तिः तकारादेशस्तु विधानात् दांतौ वा थांतौ वा नचदांतत्वे निष्ठानत्वं स्या
त्तत्वे ऽथ तत्वयोर्नियतं शाक्यं सन्निपातपरिभाषाविरोधात् अच उपसर्गात्तः
अजंतादुपसर्गाद्दस्य दा इत्यस्य घोः अचस्तः स्यात् तौ देः किति प्रत्तः अ
वत्तः प्रदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं वादिकर्मणि सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेष्य
ते चर्त्वाहाय्यथाप्राप्तं दत्तं इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्याद्धोदयो यस्तकारः तदा
दावुत्तरपदे त्वरि चेति वर्तमाश्रयात्तिर्द्द नीत्तं सूत्तं वृमास्येनीत्वं येह थीतं गी

सि॰
उ॰
२६४

ते पीतं त्वनसेनेत्यावं जातं स्रातं त्वातं श्वेदोजस्विर्त्वंमिकिति त्वविति त्वमम
प्रमीकं श्वेदोजस्विः स्यात् त्वपि नोदोकितिच इकारउच्चारणार्थः थंकरो॰
ऊवि जग्धः श्वादिकर्मणिक्तः कर्तरिच प्रकृतः कदंमः प्रकृतः कटंमेन निष्ठा
यामण्यदर्थे इतिदीर्घ्वं दिवोदीर्घ्वादिति नत्वं प्रक्षीणमः वाक्रोशदैन्ययोः क्षि
योनिष्ठायांदीर्घोवास्यादाक्रोशेदैन्येच क्षीणा युर्भवति नायुर्वा क्षीणोयं तप
स्वी क्षितोवा निनदीभ्याम्लानेःकैशान्ते श्वाभ्यां म्लानेः सम्मयःस्याकोशेलेगोन्ये नि २६४

स्नातः शास्त्रेषु नदीष्णः सुपीतिकः सूत्रंप्रतिष्णातं प्रेतस्नातः सत्रं प्रतिस्नातं सूत्रं शु
द्धमित्यर्थः अन्यत्रप्रति स्नातं कपिष्ठलोगोत्रे कपिष्ठलो नामयस्य कापिष्ठलिः पु
त्रः गोत्रे किं कपीनांस्थलं कपिस्थलं विकुशमिपरिभ्यःस्थलं पंभ्यः स्थलस्य स
त्वं स्यात् विष्ठलं कुष्ठलं शमिष्ठलं गत्यर्थकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरु
ह जीर्यतिभ्यश्च पंभ्यः कर्त्तरि क्तः स्यात् भावकर्मणोश्च गंगांगतः गंगांप्राप्तः श्रा
न्तःस्मः लक्ष्मीमाश्लिष्टो हरिः शेषमधिशायितः वैकुंठमधिष्ठितिमास्थामितिक्किति

सि. कु. मधिष्ठितः शिवमुपासितः हरिदिनमुपोषितः राममनुजातः गरुडमारूढः वि
२६५ श्वमनुजीर्णः एते प्राप्ता गंगा तेनेत्यादि क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थे
भ्यः एभ्योऽधिकरणे क्तः स्याच्चाद्यथाप्राप्तं ध्रौव्यं स्थैर्यं मुकुंदस्यासितमिदं इदं या
तं रमायाः भुक्तमेतदनन्तस्य सुहृद्गोष्ठ्यादि हृद्भवः एते आसेरकर्मकत्वात्क
र्तरि भावे च कर्मणि ग्रहं तेनेदं भुक्तं आसितो मुकुंदः आसितं तेन गत्यर्थेभ्यः क
र्तरि कर्मणि च रमा प्राप्ति विदं यातः तेनेदं यातं भोजः कर्मणि ग्रहं तेनेदं भुक्तं कथं २६५

भुक्ताः ब्राह्मणा इति भुक्तमस्ति यषामिति मत्वर्थीयोऽच् वर्तमाने इत्यादिक्त

त्य ञीतः क्तः ञिक्ष्विदा क्ष्विण्णः ञिइंधी इद्धः मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च मतिर्विछे

च्छाबुद्धिः पृथग्ग्रहणात् राज्ञामतइष्टः तैरिष्यमाण इत्यर्थः बुद्धः विदितः

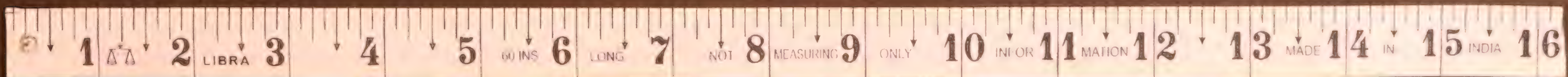
पूजितः अर्चितः चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः शीलितो रक्षितः क्षान्तः आक्रुष्टो

जुष्ट इत्यादि नपुंसके भावे क्तः क्लीबत्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात्

जल्पितं शयितं हसितं स्वपजोऽर्द्ध-निष्पन्नोऽनेर्यते खड्ड निष्पाद्यंते सन्ना सन्ना

सि॰ कु॰ नौ यज्वा यज्वानौ जीर्यतेरतृन् भूतइत्येव जरन् जरन्तौ जरन्तः वासरूपन्यायेन नि
२६६ ष्ठापि जीर्णो जीर्णवान् छन्दसि लिट् लिटः कानज्वा क्वसुश्च इह भूतसामान्ये छं
दसि लिट् तस्य विधीयमानौ कसुकानचावपि छान्दसाविति त्रिमुनिमतं कव।
यस्तु बहुलं प्रयुंजते तं तस्थिवांसं नगरोपकंठे श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते इत्या
दि वस्वेकाजाद्घसां कृतद्वित्वानामेकाचामादंतानां घसेश्च वसोरिण्नान्येषां प्रा
रिवान् आदिवान् जक्षिवान् एषां किं बभूवान् भाषायां सदवसश्रुवः सदादि २६६

भ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिट् तस्य च नित्यं क्वसुः निषेदुषीमासनबन्धधीरः

ग्रस्थयुधस्तामभवत् जनस्य शुश्रुवान् उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च एते निपा

त्यंते उपपूर्वादिणो भाषायामपि भूतमात्रे लिट् तस्य नित्यं क्वसुः इट् उपेयुषः

स्वामपि मूर्तिमग्र्यां उपेयुषी उपेत्यविवक्षितं इयिवान् नञ्पूर्वादश्नातेः क्वसुरि

उभावस्थ भूतजयस्थेतरनाशुषइति भारविः अनुपूर्वाद्वचेः कर्तरि कानच् वे

दस्यानुवचनं कृतवाननूचानः विभाषा गमहनविदविशां एभ्यो वसोरिट् ज

सि॰ उ॰ जग्मिवान् जगन्वान् जघ्निवान् जघन्वान् विविदिवान् विविद्वान् विविशिवान् वि

२९७ विश्वान् विशिनासाहचर्याद्विदेर्ग्रहणं वेत्तेस्तु विविद्वान् दृशेश्च ददृशिवान्।

ददृश्वान् लटःशतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे अप्रथमांतेनसामानाधि

करण्येसतीत्यर्थः शबादि पचंतं चैत्रंपश्य आनेमुक् अंगस्यातोमुमागमःस्यादा

नेपरे पचमानं चैत्रंपश्य लडित्यनुवर्तमानेपुनर्लड्ग्रहणं अधिकविधानार्थं ते

नप्रथमासामानाधिकरण्येपिक्वचित् सन्ब्राह्मणः मास्याक्रोशोपेहतिवाच्यं माजी २९७

वन् माङि लुङि सिग्रामिषत ह्वयन सामर्थ्ये लट् संबोधने च हेपवन् हेपवमान लक्ष

णहेत्वोः क्रियायाः क्रियायाः परिवापके हेतौ बोध्यं वर्तमानाज्ञानो र्लटः शतृशान

चौ स्तः शयाना भुंजते यवनाः अर्जयन् वसति हरिं पश्यन् मन्यते हेत्वः फलं कारणं

च कृत्यवः अपीयमानाः सोमः इंद्राय स्तः ग्रामः परस्मान मर्हन्मात् ग्रामीनः विदेः॥

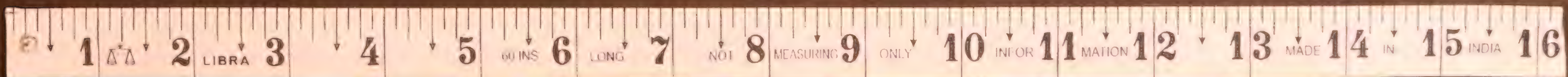
शतुर्वसु वेत्तेः परस्म शतुर्वसुरादेशो वास्यात् वदन् विद्वान् विदुषी तौ सन् तौ शा

नृशानतौ सन्तं सौ स्तः लटः सेद्धा व्यवस्थितविभाषेयं तेनाप्रथमासामाधिनाकरणे

सि॰
कौ॰
२६८

प्रत्ययोत्तरपदयोः संबोधने लक्षणहेत्वोश्च नित्यं करिष्यंतं करिष्यमाणं वा पश्य क
रिष्यतोऽपत्यं कारिष्यतः करिष्यद्भक्तिः हे करिष्यन् अर्जयिष्यन् वसति प्रथमासमा
नाधिकरणेऽपि क्वचित् करिष्यति करिष्यन् पूङ्यजोः शानन् वर्तमाने पवमानः य
जमानः ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् पवुवोसेवु कर्तरि चानश् भोगं भुं
जानः कवचं बिभ्राणः शत्रुं निघ्नानः इङ्धार्योः शत्रकृच्छ्रिणि आभ्यां शतृ स्यादकृ। १२४
च्छ्रिणि कर्तरि अधीयन् धारयन् अकृच्छ्रिणि किं कृच्छ्रेणाधीते धारयति द्विषोऽमित्रे २६८

द्विषन् शत्रुः संजायत संयोगे सेवंसन्त्वनः सेवंयमानाः सत्रिणः शुद्धः प्रशंसायां श्र

ईन् श्राद्धे सब्बीननहर्मनत्साधुकारिवृक्षिपु समिथ्याप्यवदमाणाः प्रसयाभ

ब्बीलादिषुकर्तृपुवेवोध्यात्न् कर्ताकरान् प्रलंहत्य निराकत्य सजनो सेवो सनो

सद रुच्य पत्र पहन वधु सह वर इमव प्रलं करिम्म इत्यादि णोद्भुदमि वीरुधः पा

दयिसवः भुवस्य छंदसीमेव भविम्नः कथंतर्हि जगत्प्रभोरप्रभविम्न वमिति निरं

कुशाः कवयः वकारोन्नकस्मनुव्ययार्थः श्राजिम्लरिति हुनिः पर्वतयिम्नः नैतद्रा

सि॰
उ॰

२६९

छेदृशं ग्लाजिस्थश्चकस्नुः छंदसीति निहुतं गिदयं नन्वकित नेनस्य इत्वेन ग्लास्नुः गि

त्वाज्ञगुणः जिस्नुः स्थास्नुः वाङ्गुवः स्त्रुकः किनीमत्रगकारप्रश्लेषोत्रइ श्रस्नुः दंश।

छंदस्युपसंख्यानं दंक्ष्णवः पशवः त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः त्रस्नुः गृध्नुः धृष्णुः क्षिप्नुः

शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् उकार उच्चारणार्थः इति काशिका ग्रन्थं पठति भाष्ये तेन घा

मिनितस्य शमिनीत्येवमत्र उगितश्चेति ह्रस्वविकल्पः नेवेवं शमी शमिना विमादोन्न

मुपसंगः जल यहणप्रपंरूप्यजलं नानाभेवितदिथानात नेटानोपदेशमसिति ह। २६९

घिनिषेधः शमी तमी दमी श्रमी भ्रमी क्लमी क्षमी प्रकेष वास त्रपविधिर्ज्ञो लिरवित्र

प्रायिकं संपृचानुरुध्याङ्यमपरिसृ संसृज परि देवि संज्वरा परि क्षिप परि रट परि

वद परि दह परिमुह दुष द्विष द्रुह दुह युजा क्रीड विविच त्यज रज भजा तिचरा प

चरा मुषाभ्याहन श्च घिनुणस्मात् संपर्की अनुरोधी आयामी आयासी परिसारी सं

सर्गी परिदेवी संज्वारी परिक्षेपी परिराटी परिवादी परिदाही परिमोही दोषी द्वे

षी द्रोही दोही योगी आक्रीडी विविकी त्यागी रागी भागी अति चारी अपचारी आ

सि॰
कौ॰
मोषी अभ्याघाती वौकषलसकत्थस्रंभः विकाषी विलासी विकत्थी विस्रंभी अपे
२७० चलषः वौहै अपलाषी विलाषी प्रेलपसृद्रुमथवदवसः प्रलापी प्रसारी प्रद्रावी प्र
माथी प्रवादी प्रवासी निंद हिंस क्लिश खाद विनाश परिक्षिप परिरट परि वादि व्या
भाषा सूयो वुञ् पंचम्यर्थे प्रथमा एभ्यो वुञ् स्यात् निंदकः हिंसकः इत्यादि ण्वुलापि
द्धे वुञ्वचनं ज्ञापकं नताच्छीलादिषु वासरूपन्यायेन तृजादयो नेति देविक्रुशोश्चोपस १०
र्गे आदेवकः आक्रोशकः उपसर्गे किं देवयिता क्रोष्टा चलनशब्दार्थादकर्मकाद्यु। २७०

त् चलनार्थाच्छब्दार्थाच्च युच्स्यात् चलनः चोपनः कंपनः शब्दनः रवणः अकर्मका॰

किं पठिता विद्याम् अनुदात्तेतश्च हलादेः अकर्मकाद्युच्स्यात् वर्त्तनः वर्द्धनः अनु

दात्तेतः किं भविता हलादेः किं एधिता अकर्मकात् किं वसिता वस्त्रं जुचंक्रम्य दंद्रम्य

सृगृधि ज्वल शुच लष पत पदः जवति सौत्रो धातुः गतौ वेगे च जवनः चंक्रमणः दंद्र

मणः सरणः गर्द्धनः सिद्धेपदग्रहणं लषपतपदेभ्य उकञा बाधा माभूदिति तेन ना

कीलिकेषु परस्परं वाम नूपविधिर्नास्तीति तेनालंकृञः स्तत्र क्रुधमंडार्थेभ्यश्च क्रोध

सि॰
३॰

नः शोषणः मंडनः भूषणः नयः यकारेणाप्युच नस्मात् ऊयिता क्ष्मायिता सूददी पदी

तश्च युज्य सूदिता दीपिता दीक्षिता नमिकंपीत्यिरेणाप्युवो बाधेति हेर्दीयर्श्रहणं ता

पयेति ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्तीति प्रायिकं इति तेन कम्प्राकमना युवा

तिः कंप्राकमप्यनाघाता यदि स्वेदेर्गुल्मं कथं मधुसूदनः नंद्यादिः लषपतपदस्था

भूवृषहनकमगमशृभ्य उकञ् लाषुकः पातुकः इत्यादि जल्पभिक्षकुट्टलुंटवृङ ॥

षाकञ् जल्पाकः भिक्षाकः कुट्टाकः लुंटाकः वराकः वराकी प्रजोरिनिः प्रजवी प्र

जविवै प्रजविनः जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरि भूप्रसूभ्यश्च जयी दरी क्ष

यी विश्रायी अत्ययी वमी अव्यथी अभ्यमी परि भवी प्रसवी स्पृहिगृहिपतिदयिनि

द्रातंद्राश्रद्धाभ्य आलुच् आयाल्लक्षुरादावदंताः स्पृहयालुः गृहयालुः पतयालुः

दयालुः निद्रालुः तन्द्रीडानदोनांतत्वंनिपात्यते तंद्रालुः श्रद्धोवाच्यः शयालुः

दोधेड्सिशदसदोरु दारुः धारुः सेरुः शाद्रुःसृघस्यदः क्मरच् सृमरः घस्मरः अ

द्मरः भंजभाससिदोघुरच् भंगुरः भासुरः मेदुरः विदिभिदछिदः कुरच् विदुरः भि

सि॰ कौ॰ दुरं विदुरं इणनशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप् इत्वरः इत्वरी नश्वरः जित्वरः सृत्वरः गत्वरश्च।

२७२ गमेरनुनासिकलोपो निपात्यते गत्वरः गत्वरी जागरूकः जागर्तेरूकः स्यात् जा

गरूकः ``यजजपदशां यङः एभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः स्यात् दशामिति भाविना नलो

पेन निर्देशः यायजूकः जंजपूकः दंदशूकः नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो

रः नम्रः कम्प्रः स्मेरः जसिर्नञ्पूर्वः क्रियासातत्ये वर्त्तते अजस्रं संततमित्यर्थः क

म्रः कम्प्रः स्मेरः जसिर्नञ्पूर्वः क्रियासातत्ये वर्त्तते हिंस्रः दीप्रः सनाशंसभिक्ष उः २७२

विकीर्षुः आशंसुः भिक्षुः विंदुरिच्छुः वेतेर्नुम् इषेश्छत्वंच निपात्यते वेत्तितच्छीलो।
विंदुः इच्छति इच्छुः क्वाछंदसि देवान् जिगाति सुम्नयुः आदृगमहनजनः किकि
नौ लिट्च आदंतादृदंताद्गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तःछंदसि नौ चलिड्वत् वभ्रिर्वज्रं
पपिः सोमं ददिर्गाः। जगिर्युवा जघ्निर्वृत्रममित्रियं जज्ञिः भाषायांधात्र कृत्सग
सिद्धविनिभ्यः दधिः चक्रिः सस्रिः जग्मिः जघ्निः नेमिः सासहिर्वावहि चाच
लि पापती नामधम्रुपसंख्यानं यङंतेभ्यः स हदिभ्यः किकिनौ घेतैनीगभावश्च

सि॰
कु॰
२७३

निपात्यते स्वपितृषोर्नजिङ् स्वप्नक् तृषाक् नृषजौ धृष्णजः धृषेश्चेति वाच्यमिति

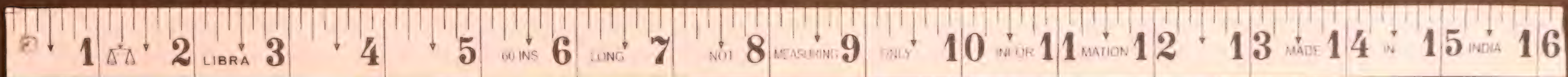
काशिकादौ धृष्णक् शॄवंद्योरारुः शरारुः वंदारुः भियः क्रुक्लुकनौ भीरुः भीलुकः

क्रुकन्नपि वाच्यः भीरुकः स्थेशभासपिसकसो वरच् स्थावरः ईश्वरः भास्वरः पेस्व-

रः कस्वरः यश्च यङः यातेर्यङन्ताद्वरच् स्यात् अतो लोपः न यस्य लोपः शति स्थानिव-

त्वनिषेधाल्लोपो योरिति यल्लोपः अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वमाश्रित्यातो लोपे प्राप्ते वल्ल १८

प्तं न स्थानिवत् यायावरः भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् विभ्राट् भाः २७३

भासौ भासः धुरौ विद्युत् ऊर्क् पूः पुरौ दृशिग्रहणमपकर्षाज्जवतेर्दीर्घः जूः जुवौ जुवः

ग्रावग्रहस्थानेनासमासः सूत्रे निपात्यते ततः क्विप् ग्रावस्तुत् अन्येभ्योपि दृश्यते ।

क्विप् छित् भित् दृशिग्रहणं विध्यंतरोपसंग्रहार्थं क्वचिद्दीर्घः क्वचिदसंप्रसारणं

क्वचिद् क्वचिद्ध्रस्वः तथा च वार्तिकं क्विब्वचिप्रच्छायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घो संप्र

सारणं च क्विब्वचीत्यादिना उणादि सूत्रेण केषांचित्सिद्धे नन्वीलादौ दानानां बाधा मा

भूदिति वार्तिकग्रहणं वक् इति वाक् शब्द इति प्राड् आयतं स्तौति आयतस्तूः कटप्रू

सि० कौ० वेंते कटप्रूः जरूः श्रयति हरिं श्रीः द्युतिगमिजुहोतीनां द्वे च दृशिग्रहणाद्भ्या

२७४ समन्तादित्युत जगत् जुहोतेर्दीर्घश्च जूः इत्येके अभ्यासस्य दीर्घ इति दद्रत् ध्या

यतेः संप्रसारणं च धीः भुवः संज्ञान्तरयोः मित्रभूर्नाम कश्चित् धनिकाधमर्ण

योरन्तरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं स प्रतिभूः विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायां एभ्यो भुवो डुः स्या

त् न तु संज्ञायां विभुर्व्यापकः प्रभुः स्वामी संभुर्जनिता संज्ञायां तु विभुर्नाम कश्चि १८

त् मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानं मितं द्रवतीति मितद्रुः शंभुः अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र भ २७४

वतिथः कर्मणिष्ट्रन् धेटो धाञश्च कर्मणि ष्ट्रन्स्यात् धात्री जनन्यामलकीवसुमत

प्रमातृषु दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे दावादेः

ष्ट्रन्स्यात् करणेऽर्थे दाम्नेनेन दात्रं नेत्रं ति तत्रतपसिसमरकषव पषांदषानां

हलन्तयानां इत्यनस्यात् शस्त्रं योत्रं योक्त्रं स्तोत्रं तोत्रं सेत्रं सेक्त्रं मेढ्रं पत्रं दंष्ट्रा न

द्धी हलसूकरयोः पुवः पूञोः करणे ष्ट्रन्स्यात् तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः

हलस्य सूकरस्य मुखं पोत्रं स्याद्विभिन्नार्थः अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः अरित्रं ल

सि०
उ० विंत्रं पवित्रं सवित्रं तनित्रं सहित्रं वरित्रं पुवमंतायां पवित्रं येनाज्यमुत्पूयते य
२७५ ज्ञान्यमि कावेष्टनं करोति वर्षिदेवतयोः पुवइत्रः स्मात् अघोकरणोदेवतायां क
र्तरि ऋषिवेदमंत्रः नऊक्म्मुषिणोतिवर्षानान् एथेतऽनेनेतिपवित्रं देवतायांतन्त्र
ग्निः पवित्रे समापुनान् इतिकृत्यक्रिया ॥ कृयोरुणादयः कृवा पाजिमिस्वदि
साध्यमूभ्यउण् करोतीतिकारुः शिल्पीकारकश्च अनेपुक वानीतिवायुः पा १८२
पायुर्गुदं जयत्यभि भवतिरोगान् जायुरोषधं मिनोतिप्रक्षिपति देहे ऊष्माणमिति २७५

साधुः पिंजं स्वदते रोचत इति स्वादुः साध्नोति परकार्यं साधुः अश्नुते आशु पीडां आ

श्रुंब्रीहिः पाटलः स्यात् रहिसाककिहलिवमिभ्यश्चरादृः स्यादुः काकुः हालुर्दतः वा

मृर्विसः ब्लुंदसीणः सानश्रायो हृसनिजनिचरिचटिभ्यो ञ्जुण् दीर्घत इति दारुः स्नुः

प्रस्थः सानुरस्त्रियां जानु जानुनी इहजनिवध्योश्चेति न निषेधः अनुबंधद्वयसामर्थ्या

त् चारुरम्यं चाटुप्रियं वाक्यं मृगयादित्वात् कुप्रत्यये चटुरप्यपि किंनरयोः श्रिणः

किंशृणोतीति किंशारुः सस्यशूकं वाणस्य जरामेति जरायुः गर्भाशयः जेरस्चल :

सि॰ तरंगमेनेनवर्गाः इतितालव्यकेवचाःकश्च लकेनगलेनवर्तीति लकवाऊर्मय
डु॰

२७६ रेवमरटेवरणाभुपे इतिविश्वः भूमृशीन्द्रवरिलाविनतियनिमिमस्त्रिभ्य रुः भर

तिविभर्त्तिवाभरुः स्वामीहरस्त्रप्रियंतेऽस्मिभूतानिमरुःनिर्जलदेशः योनेशायुः अ

जगरः नरुहृदाः चरंतिभवयंतिदेवता इमामितिवरुः नारुः खिड्गादिमुष्टिः।

ननःस्वल्पं स्त्रियांमूर्तिस्तन लनुः धनुः शास्त्रविशेषः धनुर्नामचपलेविदुः धनुरि १८३

वाजनिवऊरति श्रीहर्षः मयुः किंनरः मद्गुः पानीयकाकि केतिरभसः मयका २७६

दिव्यान्कुजेश्लेमस्पदः श्रूणाश्च नवलषा कणाणवः वाकदिवटिभ्यां कट्टःक

टति वटनीतिवट्टः थान्येनितं थान्येवाचेऽण उष्मयः स्यान्नवनित तितादाव्व

दातः प्रियंगवश्चमेऽणवश्चमे व्रीहिभेदस्त्वणः पुमान् निष्कुहणं फलि पाटी

त्यादिसूत्रमभियाप्यसंवध्यते श्रूहाश्चिहित्रणमिवमिहरिक्तिदिवंपिमतिश्य

श्च शृणातीति पारूरायुधयकोपयोः स्वरुर्वज्रं स्वरुःयाभिः वेदरूमध्ये त्रपमीतं

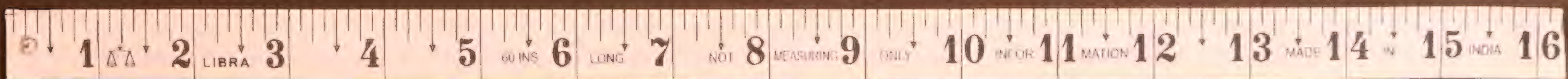
सि॰ उ॰ पुंसिभूम्न्यमवः प्राणाः वसईदेः औयोर्ऊँ योवस्तनोये धनेमतोा स्नुर्वक्रौकदेः

२७७ षाः लेतुस्वेदः वंधुः मनुः विदि श्रवयंवेविंदुः मन्देः संप्रसारणंयश्च देषोनदे

विशेषे यौ सिंधुर्नामविति स्त्रियामित्यमरः उंदेरिच्चादेः उनति इंदुः ईषेः

किच्च ईषः उःस्यात्सचकित श्रादेरिकारादेशश्च ईषर्वतेहिनस्तिइषुः शरः इषु। २८४

ईयोः स्कंदेः सलोपश्च कंदुः स्कंजेरसमव वाम्सलोपः उमन्ययश्च ॥ २७७

कृतेनरोचेनविपर्ययश्च ककारनकारयोर्विनिमयः तर्कुः सूत्रवेष्टनं नावेवे मङ्क्वादि
वान्कुवेनियतमंचतिमंऽकुः मृगः फलिपादिनमिमनिजनोगुकपटिनाकिथनश्च ॥
फलेगुकफलाः पोटः पटिः पटयतीतिपटुः नमते अनेन नाकुः वल्मीकं मन्यतेरति
मधुज्ञायतेइतिजनु फलेगुक बलसंवरणे वल्गाः पाः किन्त्वन्वच्च पचतेरुःस्यात्सन
श्च शिश्रुर्वालः योद्देव ययुरश्वाश्वमेधीयः सन्वदितिप्रकृते हेग्रहणमिवनिहत्यर्थं
कुर्भ्रश्च वभ्रुर्भ्रमंतरेविसौ वभ्रूनकुलपिंगलौवाव श्रमतोपि प्राकप्रत्ययनिर्देशात्

सि॰ तु॰ वक्तुः कर्त्ता जन्तुर्हन्ता पशुःपालकः रुभिदिवधिमधिशिविभ्यः कुः स्मान प्रुकः भिनत्ति

२७८ भिदुर्वज्रं ग्रहिज्यति संप्रसारणं च विरहितं विध्यति विधुः विधुः शशांके कर्पूरे च

धीके शेव ग्रतेसम्भुः कामः शृधुर्दन्तः कृग्रोरुश्च करोतीति कुरुः गृणाति गुरुः अ

पटुः सत्वुस्यः लघ्वामादिषु चेति बलं अपटु प्रतिकूले इष्ट सह रेपरिचोपधायाः अ

तिहंरयतीति रिपुः अर्जिदृशिकम्यमिपंसिबाधामृजिपशिकदीर्घदकाराश्च अर्ज

यति गुणानृजुः मर्कीन विपोषुत्पपशपतीतिपशुः कंतुः अंगुः कपाःपांसुर्नभिनहयोरजुः २७८

तालव्याश्चपिदंस्यांश्चसेवस्रकवर्णसवःवायतेइति वाहः स्त्रीपुंसयोर्भुजः प्रथिम्र

स्रजांसंप्रसारणंलोपश्च ग्रयाणंऊःसंप्रसारणंभ्रस्जेः सलोपश्च पृथुः मृदुः स्वका

दित्वान्ऋत्वं भृज्जतिनयमाभृगुः लंघिवंह्योर्नलोपश्च लघुः बालमूललघ्वगुलीनां

वालोरत्वमापद्यते रबुर्न्नपभेदः बहुः ऊर्णोतेर्नुलोपश्च ऊरुः सक्थि महति ह्रस्व

श्च उरुमहत् श्लिषेःकश्च श्लिष्यतीतिश्लिकुः भृत्यः उयतोत्वोतिश्च ग्राडुपरयोःत्व

निम्र्भ्यांडिश्च ग्रावनतीन्याडुः परंस्तृणातीतिपरस्त्रुः पृषोदरादित्वादकारलोपः

सि॰
३॰
२७९

लम्पुवपि हरिर्मितयोर्द्वः हरिभिर्हूयते हरिर्द्वेहूंतः मिते द्रवति मितद्रुः समुद्रः पोते

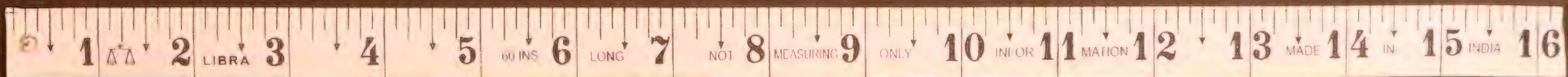
व ग्रातथाद्रवतिशतद्रुः बाहुलकात्केवलादपि द्रवन्मूर्धेमितिद्रुः हृतः शाखाव नद्दा

नद्रुमः खरुषोकुपीयुनीलंगुलिगर्यचैते ऊदान्मयोनानियान्येतेखनेतः रेफस्त्रांता

देशाः खरुःकामः क्रूरोमूर्खः श्रश्च शंकुर्नीकीलपाल्ययोः पिवितेवीवे श्रुगागम

श्चपीयुर्वायसः कालः सुवर्णश्च निरुर्वाहृगिगनाव स्मान्कुः नेर्दीर्घश्च नीलंगुःक्रिमि

विशेषः सृगालश्च नीलांगुरति पाठांतरे नत्रथानोरपिदीर्घः लेगमेगे अस्य ग्रुनद्वंव २७९

लगनीतिलिंगविनं लिगमंर्वेः मृगव्यादयश्च पनेकुप्रमयंानानिपार्न्मेने मृगंया।

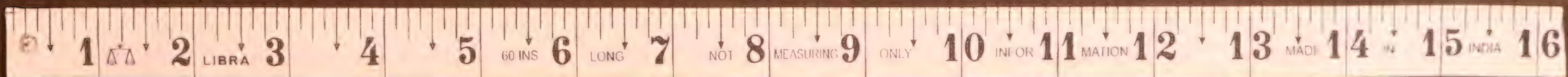
नीतिमृगयायुः आपः देवयुर्धार्मिकः मित्रयुर्लोकयात्राभिज्ञः आकृतिगणोयं मदि

वापिमध्यिवति वेकंकिम्प उवन्तु मंडुरावाजिशाला वामुरावात्रिः मधुरा वल्गुरा वंङ्क

ेरवथः शङ्करः त्वर्जरादित्वादङ्कुरोपि यथाःसंशमावणेकिञ्च विधुरश्चोरवतमोः ॥

मकुरदर्पणौ मकुरोदर्पणः बाहुलकात् मुकुरोपि इविद्यारणेथातोर्दिर्ववनंश्रम्पा।

समरूहिलोपश्च दर्दुरस्तोयदेभेकेवाद्यभांडादिभेदयोः दर्दुरावर्णिकायांस्यानश्रा

त्रि॰
उ॰
२८०

मज्जालेवदर्दुरमितिविश्वः मद्गुरादयश्च उरगंतानिपान्यंते मावतेर्गुक मद्गुरोमत्स्यभे

दः कलत्रवेमें हमाममःकर्तुराश्वेतरतसाः बभ्रोतः त्वर्नतादिन्नाद्दृशोपिवंश्रलवंधुः

रोस्मातांनप्रसंदवयोः त्रिपुरतिरंतिदेवः कोकनेर्वाउक ऊऊरः ऊऊरः श्वेसकरन।

श्रमरः मलायणप्र श्रामरः मेसश्च पक्षेमपादे मेनेरुरवग्नितिवदाते मसूरा मसुरा व्रीहि

प्रभेदे पणप्रयोचिति यद्वामसूरा मसुरा वाल्लावेषण्या व्रीहिप्रभेदयोःमसूरीपादरोगस्या

द्रुयथानेपुनःपुनः मसरव मसृरौवद्दाविनिविश्वः शावयोगमो प्युरति आश्चर्ये सश्च २८०

३

दः यतिपत्न्योः श्वश्रूः श्वशुरश्च पितातयोरित्यमरः ऋविमत्तोऽश्विवत् ऋविवः म
ह्विषः ऋमेदीर्वश्च ऋामिवंत्वह्वियामासेनथाघाङोम्पवल्गनि रुहेर्हेद्विश्च रेऊषी
वरोहिया। रौहिषो मृगभेदस्यात् रौहिषश्चतृणं स्मृतमितिसंसारावर्तः नवेर्णि
हा नवेतिसैशोयानः नविधना विधावध्योमस्वर्गेच स्त्रियांतविषीनाविषी नदीदे
वकन्याभूमिश्च नविषी बलमितिवेदभाष्यं नजिव्यथेः ऋव्यथिषोव्यथिस्तूर्ययोः ऋ
व्यथिषीधरारात्र्योः किलेर्वुक्षकिल्बिषं दृषिमदिमुदिविदिखिदिछिदिभिदिमं

सि॰ दिवं दितिमिव मिमिहिमहिमचिरु विरुपिवंधि अविम्याः किरव॥ इषिरोग्निः मदिरा
तु॰
२८१ सुरा मुदिराकामुकाभ्रयोर्विविविम्बभेदिनो खदिरश्चंद्रः छिदिरोसिकुठारयोः।
भिदिरं वज्रं मंदिरं गृहं वदिरो वंद्रहस्तिनो तिमिरं तमः अक्षिरोगश्च मिहिरः सूर्यः।
मुहिरः काममूढयोः सुविरो दाना रुचिरं रुधिरं बधिरः श्रुवणोषणे सुषिरं छि
द्रं सूक्ष्मनिम्ने अपेर्णित अशिरो वह्निरक्षसोः अनिर शिशिर शिथिलास्थिरस्य
विरस्थविरः अजे वीभावाभावः अजिरं मेगणं शोभारूपयायारत्नं शिशिरं स्याद्धिमे २८१

देन्नघोरपीतत्वेऽमवत् ऋष्यमावने उपधाया इत्वं रेफलोपः प्रमयेरेफस्य लत्वं पिथि

लेख्याक्ष्मायोऽहिलोपश्च स्थिरं निष्ठुलं स्थिरं प्रभूतं निष्ठेतेडुकह्रस्वत्वं च स्थविरः खदिर :

बाहुलकात् शीडोवुक ह्रस्वश्च पिविरं सलकल्यनिमहिभडिभंडिशंडि पिंडि तंडि

कुडिभ्य इलच् सलति गच्छति निम्नमिति सलिलं कलिलं पुनिलः महिला एषो

त्सवदिनात्मेहलापि भडइति सोऽशेयानः भडिलोऽमरसे विकौ भंडिलो हृतः कल्या

णव शंडिलो मुनिः पिंडिलो गणकः तंडिलो म्लावरः कोकिलः भविलो भयः वाह्य

सि. उ. लकात् कुटिलः कमेः पश्च कपिलः कपिलो मुनिवर्णयोः गुपादिभ्यः कित् गुपिलो

२८२ राजा तितिला निशाकरः तिहिलं वनं मिथिलादयश्च मथ्यंतेऽत्ररिपवो मिथिला नग

री पथिलः पथिकः पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् पतेरः पतीगंताव कठेरः

कृच्छ्रजीवी कुठेरः चातेरः पातुः मूलेरादयः परगंता निपात्यंते मूलेरो जटा पर्णाधाः

बाहुलकात्स्य गडेरो मेघः गुडेरो गुडकः दंशेरो हिंस्रः कुंवेर्नलोपश्च कुबेरः चातेन

व चातेरः पातुः मूलेरादयः परगंता निपात्यंते मूलेरो जटा गुपेरो गोप्ता गुहेरोल्लोहवा २८२

तकः मृहेरोमुखिः कवेरोतच् पश्च कपोतः पक्षी भातेर्डवतुः भातीतिभवान् कवेश

किश्मामोरन् कटोरः चकोरः किशोरादश्च किंपूर्वस्यशृणातेः टिलोपः किंमोमशलो

पः किशोरः अश्वशावः महोरसाधुः कपिगडिगंडिकटिपटिभ्यडोलच् कपीतिनि

र्देशान्नलोपः कपोलः गडोलगंडोलौगुडकपर्यायौ कटोलः कटुः पटोलः मीनाते

रूरन् मयूरः संदेः संप्रसारणं सिंदूरं सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन्

सिनोतीतिसेतुः तिनत्रेतितिनट् तंतुः गंतुः मस्तु दधि मेदं सचतइतिसक्तुः अर्द्दवोदिः

सि॰ ऊ॰ जरतेमरुन्नवक्रितीयत्नुवर्तनतरतिमेतेनवाङ्लकात शेतविशल्यः धातःकोष्ठाय :

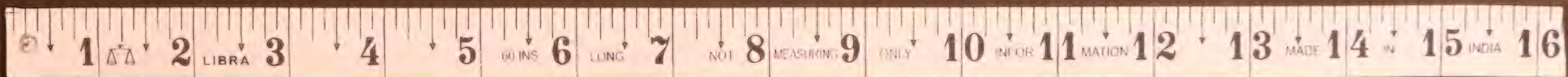
२८३ किन्नु पिवतीतिपीतन्वंङ्कौदिवाकरे श्वेतैश्वनः श्वेतैस्तःस्मात्सवकितन्मनः स्त्रीपुष्य

कालयोः कृमिमनिजनि गाभायाहिभ्यस्य एभ्यस्तस्मात् कंतः कंदर्पविलयोःमंत

स्वराथः जंतःशालीगातः पुस्कोकिलभृंगगंधर्वैर्गायनेपिव भानुःश्रादिमःयानर

धगकालयोः रतात्रिङ्कीविहनःकारणं वायःकिकेनशैष्मताकयोः श्रामोनर्हसश्च

श्रमःशारीरं वेमस्तत् श्रगारेणात्र्वेषमभृवीस्तरस्त्रियां हन्नः कन्नः स्मतर्यन्तः पथि २८३

वतोऽस्तुतः पथनःपुरुषः वरुनवरनद्रान जीवेरातः जीवानरस्त्रियांभकेनावि

ने जीवनैषये श्रानकन्हदिश्च जीवेरिमेवजेवार्न्हकस्लिङ्गभिषगाप्रकान्नकु

वीवले कृषिवमितनिमजिरवजिम्पङः कर्षःपुसिकरीषाशेकर्षनेत्रांस्त्रियांमना

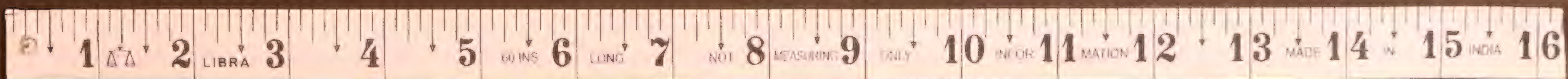
वम्नाततःथनःषासं मर्ज्ञ श्रजेने मर्जो विणाक खर्जव्यषनेखर्जः यामा मूजेर्गुण

स्त्रमर्जः पुहिकृत वहेषश्च वपर्जोयास्तुषास्तीषु कोषःश्च्च कक्षः पामागिनक

सिपचोनेः कालःशक्तिःपाहः वरणपारमी श्राद्धः पिंगलः श्रोणद्स्त्र श्राहःजला

सि॰ स्नवद्रयं नजिलेर्वेर्नलोपश्च तंबलाद्भकमेसेमेद्यमरः केश्यपरद्भवाम्स कशोद्देउप
कौ॰
२८४ पदेमूर्णातेडुः स्यादेरडूःचादेशः कशोड्ःल्ह्मकंदेस्त्रीबाहुलकाडुप्रत्ययेकशेरुस्त्री
वेर्धेसिव श्रोदुदुच नरेतेडुस्यात्मसदृट्‌ नहीः स्यादाह्नहलकः हरिद्रोनेर्यालोपश्च इ
त्र श्राश्चयोनतयोर्लोपः दर्ह्नः कुत्सभेदः नृतिशृध्योः क्रः नृन्नर्तकः शृध्रपाने
म्रेतेरमच मदिति सैवैगाथान्तः जनः क्रः आगमश्चरन्तेर्देवनदी सम्यवाकच ग्रंदर्दंभ
जंभ्रकफेन्नकर्कर्शदयिष्ठः पनेकुप्रत्ययांतानिपात्यंते ग्रंदर्वेयनंदर्भीग्रंथेनिपा २८४

तनात्तुम् हंभः श्रनुस्वाराभावोपि निपातनादित्येके हम्भः जेबेभक जम्बः जम्बदने।से

मेके वाहलकाद्धस्वोपिकफेलाति कफेलूः श्लेष्मातकः निपातनादेत्वम् कंकेटथा

तिकर्कैर्धर्वैदरी निपातनात्तुम् द्वितीयैर्यस्मति मजतीटिपिहः पुनर्भूः केचित श्रद्दद

म्फूजंब्रकम्ब्र्इनिपदंति हंफउल्कोयोहंफूः सर्पजातिः कमेंडुक कंडूः परइत्यापहा।

री मृगाकृतिः मकन गकृत पतः ग्रोमट्टव गिरोनेरुतिल्लम्यवमुट्ट गर्मल्लवर्णम् तृण

विषोवञ्च हथेरुलव हर्षलोम्मृगकामिनोः वाहूलकाञ्चटतेः वट्ठलंघोभनं हस्तकृदि

सि. युविभ्यदति हरिक्तऋभिर्वेर्मैवनूणवाजिविशेषयोः सरिन्नटी रोहित मृगविशेष
उ.
२८५ स्त्री युवदतिसौशेशाथानः ऋषपस्यरोहित पुरुषस्ययोषित इतिमाध्यं नाडेर्मि[illegible]
ताडयतीति तडित् विद्युत् पामर्दः वाहलकात् इत्मेत्ता पयोदपाः इडुवनशंटः ॥
क्लीवः कमेभ्वटः कमटः वाहलकाजरटः रेमर्हेहिश्च रामटंदिगुः कणटः कणट ः
कलस्यपेश्च तपतेःकलप्रत्ययः वातफेनः तपला लता तफलाइमौ फलविके।
पोर्वेश्च पावलः हषादिभ्यश्चित् हवलः पललम् वाहलकाद्गणः सरलः तरलः २८५

ट

कमेवुर्वीकवलः मसांविड्ने मुसलं लंगेर्हहिश्च लांगलं कुटिकर्षिकौतिभ्यः मस्य

यस्यमृदृ ऊद्मलः ऊडेरपि ऊद्मलः कपमलं बाहुलकाड्गणः कोमलं मृजेर्हिलोप।

श्च मलम् चुपेरच्चोपधायाः चपलं शकिशम्योर्नित् शकलं शमलं कोगृभ्यश्च

कगलः मस्तादिना क्वागलः त्रमेंताडः दंडः रंगाविडः मेडः वण्डश्चिन्नहलः षंडः।

बाहुलकान्मनाभावः षंडः सेचातः नालवादिनित्यपि गेरः वंडः पंडः क्रौवः पंडः

उद्धिः क्वादिभ्यः कित् कवर्गादिभ्योऽडः कित्स्यात् कुण्डं काण्डं गुडः गुडः कुणः भ्रमतो।

सि॰ कु॰

२८६ शुण्डेरोभ्रमणः स्यादति सृजेरालच् बालजालीयवः तिष्ठतेरालच् स्थानं स्थाली वेतेर्वा

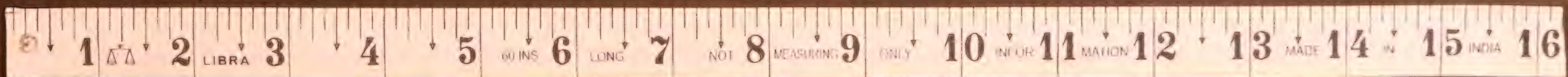
लज् वाताल: सृजेरालीयच् मार्जालीयो विडालः पतिचंडिभ्यामालञ् पातालं चंडा

लः मजादिभ्याद्रणिवांशालोपीत्येके तमिविशिविडिमृणिकुणिकापिपलिपंचिभ्यः

कालन् तमालः विशालः विडालः मृणालं कुलालः कपालं पलालं पंचालाः पतेरं

गच्पक्षिणि पतंगः तरत्यादिलः विशालः विडालः मृणालं कुलालः कपालं भ्यञ्च त

रंगः लवंगः विडादिभ्यः कित् विडंगः मृदंगः वाहूलकाट्टुंवेच सहजोंहंदिश्च सारंगः २८६

वांगाः खङ्गादिमुष्टिः गनामयोः गंगा भृङ्गः प्रोत्रासः क्षाप्रवेदिभाःकिन क्षागाः खङ्गः

वाह्लकात् पिट्ट प्रनादे गन्तवाभावश्च पिट्टस्वरलः पिट्टस्वरलः पिट्टरगयतसतं

भ्रमेमवेमकेतिमाद्यः गणशाक्षकित नट्टव भृङ्गोगत किम्माश्रसनट्टवभृगाः वि

ड्डालिभ्रम्याटाः भृणानङ्गस्वच्च भृंगं गणशाक्षतो नट्टवेमनुवर्तन शाङ्गः मदियो

गौगौ मङ्गः गगीः भृंडन क्रम भृहञ्जः करंडः मंडः पत्नीमंडः स्वामी वंडो माबरोग ः

भृहमसोदिः शारत दरहदयक्षलयोः भमज्ञयनं हगातनाश्रग हसस्व दक्षत सजित

सि॰
ऊ॰

२८७ नियजिभ्योदितम्यद्‌तद्यद्द सर्वादयः पंतेलद्व पनद्द मेर्तेरविः मरद्द्साहातेमव
द्योः वेदभाष्येनयाभिःकृपानुमितिमंत्रे मरद्‌भ्योमधुमदिकाध्यइतियाख्यातं लं
वेर्नेनोपस्य लवद्वायु पारय तरजिः पारक्रमवर्णम् प्रथः किलंप्रभारणंच प्रथ्य
कम्नरादियाटादवयवं मियःशुकहलव मिवक पुष्पसिभ्याम्मदिक पुष्पमोत्रे
यातः पुष्पद्द प्रमदवं प्रहं प्रतिंसम्हमृपदिदभायावायदियतिनीभ्योमन पथ्य
स्वत्तर्दप्राभ्योमन प्रमेच्च नरोगः स्तोमः संयातः सोमः होमः समीगमनेयमीः तेमं ऊपा २८७

लेंलोमं प्रज्ञाञ्जलि लोमंव भामः भ्रादित्यः यामः वामः शोभनञ्जल्ययोः पद्मं यत्नस्य जा

यं यत्नो रोगराजः नेमः जह्नोतः मन्वदालोपस्य जिल्लः ऊदिलमदयोः भ्रवेतष्टिलो

पस्य मस्वमयस्यायें हिल्लोपः नप्रकृतेः भ्रन्यथादिदिमेवह्यान ज्ञवतवेति ऊठौ।

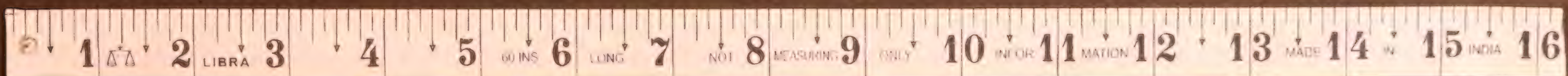
तयोर्दीर्घेकृतेगुणः वादिपाठादव्ययत्वं इत्यज्ज्वलदतः तत्रेतषाम समार्थत्वात।

वल्लतन्नस्वरादिपाठादव्ययत्वे प्रवतीति श्रो ग्रेतराव ग्रामः भ्रविसिविसिष्णुविष्य :

कित ऊमंनगारं स्रमोरथिमःसिमःसर्वः भ्रक्रमग्रिसमीपयोः इषिपुंसीपिदसि।

सि.
कौ. पृषोदरस्तु ष्योमकरः स्मः कामवसंतयोः ईषीतिपोदृदीर्घोदिः मुष्णःपारोयोहावृ रथ :
२८८ समित हस्मो यजमानःश्यामः श्मः स्मेमंःनविदं वाहलकादीमे व्रणः युजिरुविति
जोंकुष युग्मं रुक्मं तिग्मं इतेर्हिंव हिमं भियः कुरवा भीमो भीष्मः व्रर्मः वृ धातोर्मग्
णस्तु निपात्यते ग्रीष्मः ग्रसतेर्निपातोयं मेध्यःविवन्ते प्रसारणं च पृथिवी पवित्रमेके पृ
थिवी पृथ्वी इतिपाठान्तरः अश्वप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यःक्वन् अश्वः प्रुषेलहरना
दौ प्रुषः स्पाइतस्त्र्येयोःप्रुषाजलकणिकालट्वापत्तिभेदःफलंवा कणंवपापं बाहुला २८८

काटितेकिएवमपि त्वेह्वाविशं इणाणीभंावन् पवोगेना येवपवामरुतः श्रमेवेनि

पामेते स्तनमेनेनविश्वमितिमंवेनिपूर्वा ह्वेवर्गणाभावोपि निह्रषः त्वेवःविद्योहिं

नाःलघोनर्तकः त्रिषङ्गन्येनज्ञोपथायाङ्लमपि पोनेःस्मिन्संवेपिवःशंभुःशी

डुगेह्रस्वत्वे पदोरघोभूलोकश्च प्रहृयतेइतिप्रहः ह्वेत्र आकारवकारलोपः ज

ह्रातेगालोपोवा ईषेर्वेन ईषग्रावार्थः हवइत्येमश्रुतेत्रेकिं सर्वोमारकः वाहूलः

काहूमतेः ह्रस्वः पोवपहू जिह्वाग्रीवाग्रामीवाःपोवदत्येनोदात्तार्थेयांमनेनपहः

सि॰
उ॰

हृसेर्हृगागमश्च लिहं स्मनया जिह्वा लकारस्य जः गुणाभावश्च गिरं मनया।

२८९ ग्रीवा रेङागमश्च आप्नोतीत्याप्वा वायुः मीङ् मीवा उदरक्रिमिः वायुरित्येके कृ

गृशृदृभ्यो वः कर्वः कामः आखुश्च गर्वः शर्वः दर्वो राक्षसः कनिन्युवृषितक्षिराजि

धन्विद्युप्रतिदिवः यौतीति युवा वृषा इन्द्रः तक्षा राजा धन्वा मरुः धन्व शरासनं।

द्युवा सूर्यः प्रतिदीवा अस्मिन्प्रतिदिवा दिवसः सप्यशूभ्यां तुट्च सप्त अष्ट नञि ज

हातेः अहः श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्मूर्धन्मज्जन्नर्यमन्विश्वप्सन् २८९

परिज्मन् मातरिश्वन्मघवन्निति एतेत्रयोदशकनिप्रत्ययांतानिपात्यंते श्वयतीति

श्वा उक्षा पूषा प्लिहगतौ इकारस्यदीर्घत्वं प्लेहतीति प्लीहा क्लिदू आर्द्री

भावे क्लिद्यतीति क्लेदा वेदः ष्णिह्यतेर्गुणः स्निह्यतीति स्नेहा मुहरुत्वंरश्च मत्वंतस्मि

न्नाहते मूर्द्धा मुहेरूपधायादीर्घः धोंतादेशो रमागमश्च मज्जत्यस्थिषु मज्जा ऽस्थिमा

वः अर्यपूर्वः माङ् अर्यमा विश्वंप्सातीति विश्वप्साग्निः परिजायते परिज्मा वेदो ऽग्निश्च

ज्ञेनरूपधालोपो मश्चांतादेशः मातरि अंतरिक्षे श्वयतीति मातरिश्वा धातोरिकार

सि० लोपः मरुद्गजायांहमव्यः ग्रुगागमश्च मवंवारदः इत्युणादिषु प्रथमः पादः कृ
उ०

२९० हृभ्यामेणुः करेणुर्गन्धद्रव्यं हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् हथो विवस्मः कुष्ठः।

नीथो नेता रथः काष्ठं अवभृञः अवभृथः उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन् ओष्ठः कोष्ठं गाथा

अर्थः वाहुलकात् पोथः शोर्णित् सार्थः समूहः जॄवृञ्भ्यामूथन् जरूथं मांसं व

रूथो रथगुप्तो ना पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् पीथो रविर्घृतं पीथं तीर्थं शा

स्त्राध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमंत्रिषु अवतारर्षिजुष्टांभः स्त्रीरजःसु च विश्रुतमिति विश्व २९० :

नृष्मोः ग्निः उक्थं साममेदः विक्थं बाह्लकादृवेरपि विक्यमृ क्थं यन्तं वस्तु सिक्थम्

मुक्तेर्निति निर्ऋश्च सामनिसीथगोपीथावगाथाः निषीथोऽर्धरात्रः रात्रिमात्रेंच

गोपीथं तीर्थम् अवगाथः प्रातस्नातः गन्धादि उद्गीथः साम्नोभागविशेषः समीथ ।

समिथः वह्निः संग्रामश्च तिथपृथगृध्रयूथप्रोथ्याः निर्जने लोपः तिथोऽनलः काम

श्च पृथ्वं गृध्रं विहा यूथं समूहः प्रोथमस्त्री नरं गं स्यप्रोथः प्रस्थित उक्थे स्थापितं

विवं विशाकिदिपित्तादिरगपित पिह यिवं वुरिक्षि नितम्यजिनीपदिमदिमुदिति

सि.
उ.
२८९

हिङ्डिदिभिदिमंदिवंदिदहिदमिदंभिवसिवासिपीडुहसिसिपि शुभिभ्योरकः।

हात्रिंशतोरकस्मात् वलियलोपः स्फारंयंकादित्वात्कवम् नंकं वंकं शाक्रः दि

प्रंत्तद्रः स्पन्द्रः नृपः पुरोडाशः हर्षोबलवान् वंद्रः पूजकः उंदी उद्रोजलचरः

श्विंद्रकुष्ठं हंसोऽरिपोद्रोनेधांतेषोले वंके वदानेव भ्रजेर्वीवीरः नीरं पद्रोग्रामः म

द्रोहर्षः देशभेदश्च मुद्रामन्मथ कारिणी खिद्रोरोगोदरिद्रश्च छिद्रं भिद्रं वज्रं भेद ॥
२८९

मवाङ्गितिवंदोपि क्षिंमश्चंद्रः पापीवंदोहिमद्युतिः दस्रोऽग्निः दस्रः स्वैर्येषः दस्र ॥

२५

समुद्दस्वत्वंच वसेःसंप्रसारणम् नरपरस्पृस्त्रिजिस्पृहिसवनादीनां रेफपरस्य
सकारस्य सृप्यादीनां सवनादीनां च मूर्द्धन्यो न स्यात् पूर्वपदादिति प्राप्तः प्रतिषिध्य
ते इति हृनिर्भये अभिप्राये नेनयाम्लिवमीति प्राप्तमपि न उस्त्रोरस्निः उस्रागोः वा
स्तोदिवसः वाश्रं मदिरं घीरोः जगरः हस्तोम्विः स्थिरः साधुः स्थूलं सेसरकवा
हुलकात् स्तंवं ग्रसु वकिरमोहरुलोपधायाः वृक्षमञ्जरस्य रुग्रोरुगाः वौकसेः
विकसंडः भ्रमितम्पोदीर्घस्य भ्रामं नाम्ने निंदेर्नलोपश्च निद्रा गोदर्णिलक रोद

सि॰
उ॰ यतीति रुद्रः बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछंदसोः गिलगिलेव वाति पर्णसृणो वाताऽलतः

२९२ पर्णसृणोपरे जीरीव जीरोणः न्यग्रोधेके सुसूधागृधिभ्यः क्रन् सुरः सूरः धीरगृध्रः

शुसिचिमीनां दीर्घश्च शूः सीत्रः शूरः सीरं चीरं मीरः समुद्रः वाविंधेः विडपधे दरं

धेः क्रन् वीध्रं विमलं दृणिवपिभ्यां रन् वप्रं वृत्रं वप्रः प्राकारः ऋज्रेंद्राग्रवज्रविप्र

कुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्लशुल्कगौरवन्नेरामालाः रक्तं नाऽरुक् विंशतिः।

निपातनाद्गुणाभावः ऋज्रो नायकः इदि इंद्रः ग्रेरोर्लोपः अग्रं वज्रो स्त्रीहीरकेप २९२

वौ टुवशः उपधायाह्रस्वे विप्रः ऊंविचुंभ्योर्नलोपः ऊव्रमवर्णे तुवं मुवे त्वरविलेव

ने रेफलोपगुणः त्वरः त्वरकेटने वलोपोगुणाभावश्च त्वरः मेदेनेलोपः मइन/उ

वमसवोयेवस्यागः उग्रः जिभी मेरी पद्मेतलः मेलोजनलनरणद्वयं श्वेवश्चमकः श्च

क्रः पत्तेतः श्चक्नाः गुरु हृद्धिः गोरोहणेमिनिपीने वनमंभक्रो वनोविभागी इणेन्

णाभावः इरामेयेववारिणि मामाने माला समिकस उकन कमगतो समयकसं

निपलायंने जनाश्रस्मादितिसंकसको दुर्जनः श्रस्थिरश्च पविनयोर्णकन्कनमो

सि॰ कौ॰

२९३

व पेषः कःपाकुकः सूपकारः खनकः भषकः नयोर्नुम् नेमकः भिषः ऊकन् श्री

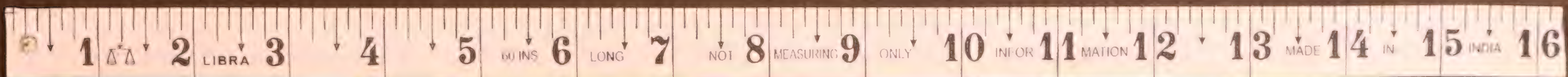
हकः कृमिलिम्भं नतयोरर्थस्मापिरजकः दृदृज्ञेहकः चरकः वधभतो वत

कः रेमरश्लेवा रमको विलासीलमकः जहातेर्द्वेव जहकः त्यागीकालश्च

योयमव धमकः कर्मकारः हनोवधव वधकः बहुलमन्यत्रापि कुहविस्मा

पने ऊहकः हनकं कोपर्वेहृद्दिस्ोरीवांकाष्ठिकः क्षपकः उदकंच उंदीक्लेदने

ग्रस्मात्क्वुप्रत्ययेवरूकेतन्लोपःस्यात् प्रथंचार्थं हृष्विकष्योःकिकन् हृषिकः कु २९३

विकः आट्टिपणिकश्च आपणिकः पण्यविक्रयी शाकविकः पदरोपजीवी सुवे

दीर्घश्च नृषिक श्राद्धः स्पेमःसंप्रसारणं च वादीर्घः मीमिकोहस्तभेदः क्रियस्क

न्क्रयिकः क्रेता आट्टिपणिपणियतिश्चनिभ्यः आपणिकः आपनिकः इंद्रनील

किरातश्च आपनिकः पेषनः देवायनश्च आवनिकोमूषिकोवराहश्च पपास्या

हृजविभ्यद्दनश्च पेषनःस्मनः हरिणः श्रविनोध्यर्गः वेजःकिञ्च हजिनं श्रजेरजश्च

हरिणं स्फुल्यं वेपिनश्चोर्हस्वश्च विपिनं नलिनं नलियुनिभ्यां च नलिनं विरलं स्तो

सि. कु. केखट्वेपितल्लिनं त्रिषु पुलिनं गेर्वल्तउच्च गौरादित्वान्ङीष् गर्विणी गर्भिणी रु

२८४ हेश्च रोहितः महेरिनणच्च चादिनन् माहिनं मदिनं राज्यं क्विव्वचिप्रच्छिश्रिस्त्रुद्रु

प्रुज्वां दीर्घोऽसंप्रसारणं च वाक् प्राट् श्रीः स्रव मनोह्नुतादिकमिति स्तूयंतेपक

रणं ह्रिहिरण्यं कटप्रूः कामरूपी कीटश्च जराकोश सरस्वमापि पाचां जवेने त्रि

यां आप्नोतिर्ह्रस्वश्च आपः अपः अद्भिः अप्सु पंरोव्रजेःषश्चपदांते व्रजेः क्विदीर्घो

ल्लः पदांतेलवश्च परिव्राट् परिव्राजौ जुवाः श्रुवाः जहूः स्रवाः कः स्रवाः विश्कः दका २८४

रउच्चारणार्थः करन ऊवंस्तक स्तुंवंच स्तवस्तमंस्तृदि तनोतिवनस्तवः तनोतस्त्रि॰

कप्रत्ययः प्रनोवशाहादेशाच्च नक स्तानदिभ्यांडोः स्तोः नोः स्त्रियथं डोरितिव

श्रोकरोति हृन्नेजंनहतिसिद्धेनियमार्थमिदम् उणादिप्रत्ययांतः स्त्रंतपवेति रा

तैर्डु तयोः रामः गमेर्डोः गोनादिमवलीवर्दकिरणकनभेदयोः स्त्रीतमादिषिभा

वर्त्मांभ्रसौवस्तरभावपि नृस्त्रियोः स्वर्गवज्रांबुरश्मिदृक्वाणलोमसुःवाहुलका

त ह्रोतेरपिडोः द्योः स्त्रीस्वर्गांतरितयोः श्रेमस्वःरूप्यःवाहमेः ग्रोग्रः डुमेर्डोसिःदो ॥

सि.
उ. दोषो यणादिर्ज्यादेश्च वः वणिक् वणः किन् उणिगोत्रामेतपि च भृजसुच्च भुरिक्

२८५ भूमिः जमिमहोरुरिन् जठरवज्रं सहरिणादिमः पृथ्वीव मयुरुहजोपुच्छ मव

नम्बुद्रमाः यवनः रवणः कोकिलः वरणः श्रोणेरणाच श्रश्रोणेर्णुच्च्यात् रणादेशा

श्च रणानाकांचीजिह्वावावीन दंतसकारवान् ङंदेर्नलोपश्च ऊदनः गमेर्गश्च

गमेर्गुच्चाद्रश्चादेशः गगनम् वहुलममत्रापि गुच्च्यात् संदनः शेवनः वंजेःक्

न् वजनं भृमपभ्रश्निभ्यःश्छेदसि भुवनं मवनः श्रादिमः भुवनो वङ्किः निधुवनं म २८५

रतं भृज्जनमंबरीषं क्रुपहजिमदिनिषाजः कृशः किरणः पुरणः समृद्धः हुजनमेत

रितं मेदते लोत्रं निधनं बाहुल्लकात् केवलादपि धनं इयम् एधेद्धिमवमेतायां

धिषणो गुरुः धिषणधीः वर्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवत् इति प्रत्ययांताः

पृषुसेचने गुणाभावः पृषंति बृहत् महान् गमेर्जग्मादेशः जगत् संश्चत्तृपद्वे

हत् एते निपात्यंते पृथक्करणं मन्तवद्भावनिवृत्त्यर्थम् संचिनोतेः सट् रकारलो

पः संश्चत् ऊहकः तृपत्क्षत्रम् विहृवाहेते हिलोपः इत एव वेहत् गर्भोपघाति

वतं भृज्जनमेवरीवं हृपहजिमदिनियाजः कृः किरणः पुरणः समुद्रः वजनमेत

रितं मेदने स्तोत्रं नियनं बाहुल्लकात् केवलादपि यतं इत्यम् एषेद्विषवमेत्तायां

पिषोणगुरुः पिषणाथीः वर्तमानेनेपृषद्वृहन्महज्जगच्छत्वत् श्रुतिप्रत्ययांताः

पृषुसेचने गुणाभावः पृषंति वृहत् महान् गमेर्जग्मादेशः जगत् संश्चत्तृपद्वे

हत् एतेनिपात्यंते पृथक्करणं मत्वद्भावनिवृत्त्यर्थम् संचिनोतेः सद् रकारलो

पः संश्चत् कुहकः तृपत्कम् विहत्वाडेनेहिलोपः इतएव वेहत् गर्भोपघाति

सि॰
उ॰

२८६ नी वृंदस्यमानव ऋञ्जभ्याम् शावसानः पुरुषः मंदसानोग्निः जीवश्च महसोयत्नः
मयूरश्च अर्तेर्गुणः ऋञ्जव अर्णसानोग्निः सम्पानवंस्तवः संस्तवानोनाग्मी पृथिवि
दृशाःकिच्च युधानः बुधानः दृशानोलोकपालः ब्धेर्णिच्चपावाणः मुविपुधिभ्यां
सम्यच्च आभ्यामानच्सम्प्रकार्यं ममुवानस्मागपीलोमेवश्यमयुधानोयोद्धा हुर्व्यो ।
मनोल्लकक्षेत्रोयश्च जुहूराणस्त्वं द्रमाः श्विर्तेर्दश्च शिश्विदानः पुण्यकर्मा तृन्तवौ
शंसितदादिभ्यःसंज्ञायांवानिटौ शंसादिभ्यःतदादिभ्यश्चक्रमानन्तवोम्नः नौवा २८६

सि.
कु.

२९६ नी खेदयमानव मृत्युभ्याम् पवमानः पुरुषः मंदमानोग्निः जीवश्च मदमोयतः

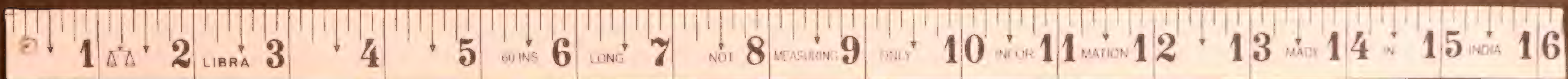
मयूरश्च ग्रीर्तेर्गुणः सुहृव ग्रर्णमानोग्निः सम्यानवंस्तवः संस्तवानोनागमी पृथिदि

दृशाः किच्च युधानः बुधानः दृशानो लोकपालः संघेर्णित्त्वपाबाणः मृविपृथिभ्यो

सम्मच्च ग्राभ्यामानच्चस्यकार्यं ममृवानस्मागपीलोमेवम्यमयुधानोयोद्दा द्रुर्ध्वे ।

मनोल्तकख्लोयश्च मृदुशानलंद्रमाः श्चिर्तेर्दश्च शिश्चिदानः प्रणपकर्मा तन्तवौ

शंभितदादिभ्यः संज्ञायांवानिदे शंसादिभ्यः तदादिभ्यश्चकमानन्तवौस्तः लोचा २९६

निर्दै। शंस्ता स्तोता शंस्तारौ संस्तरः तादिः सोत्राथानः शाकलीकरणे भर्तेणेव ग्रन्
नादीनेन हृके च तदानंद इति मंत्रात् उत्तानं वा वेह तंवा तदंते इति ब्राह्मणा
च्च ततनास्मात्तारयौ हारस्य वैश्याया मपिस्मृ इजे बहुलमस्य जापिमन् सेता हन दं
ता नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृपोतृभ्रातृजामातृजापितृदुहितृ नप्तत्वनेन नप्ता
पौत्री दौहित्रश्च नयतेः पुग्गुणश्च नेष्टा विषेरितात्वं त्वष्टा होता पोता प्रशास्ते र्न
लोपः भ्राता जायां च लोपः मानिजा माता मानस्य जायां न लोपः माता पातेराकार

सि॰
कु॰
२९७

स्य श्वशुरः पिता दुहेस्तृच्रट् गुणाभावश्च दुहिता मातेर्मत स्वसा यतेर्हृदिश्च याता

भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः परस्परम् नञि नंदेः ननंदति ननांदा इत्युह्हिनी

तु स्वसा पत्युर्ननंदा दानंदिनी चेति शाश्वतः। द्विवर्णः देवा देवरः वयेतर्हिवना ।

नेरौ नरः सर्वेषामुच्छंदसि ग्रंथोविमत स्यापि स्त्रणामुपमेयात्नं सर्वेषामारधिः

सर्वेषवः मर्तिसच्छ्रयम्मम्पवितम्भोनिः ग्रहभो निग्रमयःस्यात् ग्रवणिरग्रेर्यो

निः सवणिः धवणिः धमनिः ग्रमनिर्मेनिः ग्रशनिः ग्रवनिः नवणिः बाहुलकात् र २९७

जनिः श्रादिभ्येः सनस्त्वंदसि श्राख्यातानिः श्रग्निर्वानस्त्र हत्वेनादेशास्त्र वः वर्ष

णिजेनः श्रेदेर्मुहूर्त्व श्रग्र्यनिरग्निः हृनेश्चवर्तेनिः गोवर्द्धनस्त्र वकारान्तमुट् वर्त्म

निरिमाह लिपिकिञ्चलिपणि गत्युयं श्रविंभुविहृस्यपिञ्चादिञ्चर्दिम्भरमिः श्रविं

ज्ञोत्वा इदंतोप्ययं श्रग्रेश्रीजंते श्रविंयः पोचिंदीप्तिः हविः सर्पिः दत्वाविनिहृत्य :

ब्रुदिः पटलेब्रुर्दिवेमनखाधिः इदंतोपि ब्रुधेनी मातम्भलवान ह्रोहर्नलोपश्च।

वर्हिर्नाऊपाण्डुञाणेः पुनेविमिञादेस्रुजः ज्योतिः वेमेभ्यैः संताया वर्मेरोर्वि।

सि॰
उ॰ यत्तः भुवःकित भुविःसमुद्रः महोदधश्च मथिवनडुान् पिवेनस्मक पायिसूत्तः॥

२८८ समुद्रयोः जनेरुसिः जनुर्जननं मनेर्थश्चुंदसि मथुः ग्रतिश्चवपिवजिमति जपि

भ्योनित् ग्रहः यहर्येधिः वपुः यज्ञः तनुः तनुषी तनेषि धनुरस्त्रियां धनुर्वेषा॥

विसडोपिनिर्गुणः किंकरिष्यति मातस्यवारूपं नपुःस्त्रयोग्निपात्रुवु पतेपि

च्च ग्रायुःग्रायुषी वदेपिञ्च वदः॥ मेहेःकिञ्च मह्रवयं बहुलमस्यशपि ग्रा

वदःपविवदः हृग्भ्यश्वस्वतिभ्यःश्वरच कर्वरा याग्रस्तमोःगर्वरोहंकारीश २८८

वैरी रात्रिः र्ब्बरः प्राकृतोजनः ववरं नौसदेः निपद्वरस्तजंवालः निषद्वरी रात्रिः द्व

स्तृणादिषु द्वितीयःपादः ध्विवर ध्वनर थीवर मीवर चीवर तीवर नीवर गह्वरक

ह्वर संयद्वराः एकादशाध्वरच प्रमयोंनानियामंते ध्विदिवध्वद ध्वनयोलकारोंना

देयाः ध्विदेर्गुणाभावश्च ध्विवरोथर्नैः ध्वनरोगृहजंजयोः थीवरः कैवर्तकः पी

वरः स्थूलः मीवरोहिंसकः चिनोतेर्दीर्घश्च चीवरं भिक्षुकप्रावरणं नीवरो जाति

विशेषः नीवरः परिव्राट् गाहतेर्ह्रस्वत्वं गह्वरं कटेवर्षादौ कट्वरं यंजनं येमर्द

सि॰ कारः संयद्वरोनृपः पदेः समद्वरश्मेके शालसिञ्जिदीरुक्षविभ्योनक इनःसूर्ये।
उ॰

२६९ वेपथ्मेमोसिनःकाणः जिनोर्हन दीनः उक्षः ऊनः फेनमीनौ पतौ नियात्मेते स्फा

यतेः फेनः मीनः कृषेर्वर्णे कुसुःवेबेर्जेपितृथीव ब्रधोवुधः धान्यवसज्जनिभ्योन :

धानाभ्रष्टयवेस्त्रियः पर्णं पत्रे पर्णः किंशुकः वस्नोमूल्येवेतनेच ग्रेजैवीवेनः अस्त्र।

श्रादिभ्यः बाहुलकात ष्णोनेः श्रोणः पंगुः लवेरटच लवेत्सुरादिर्णपतान नःस्यात स्ना

उरामश्च चान्मृडिभ्येके लवणं लवणमाम नाम्नि विहूरव लवणोलक्ष्मणश्चरामभ्राता २६९

लक्षणं हस्वयोर्धात्वोः मा रमस्य वलत्वमेव वेनेति ह्रोपधायाः वेत्रानदी सिवेर्हेर्शव।

दीर्घोच्चारणसामर्थ्यान्न गुणः स्तनः आदिमः बाहुलकात्केवलोनः इव अंतरं ग

ताघणगुणः स्तेनः ऊरुच्छमिद्रुपमनिलपिभ्योनित् कर्म्मवर्म्मः जर्म्मच्छेदे वव्रः

देव सेनाद्रोणः पत्नोनीचैर्गतिः प्रत्नमोदनः स्वप्नः निद्रा येटट्व येनः सिंधुः नदी

येना तृषिशुषिरसिभ्यः कित् स्नामुसः सूर्योवह्निश्च रसंद्वयं सगोदीर्घश्च तना

वयस्थानं रेमत्नच रमयतीति रत्नं रास्ना सास्ना स्थूणावीणाः रास्नागंधद्रव्यं सास्ना

सि॰ उ॰ गोगलकंबलः सास्नागृहलंभः वीणावल्लकी मादाभ्यामिसव गेसुगोयनः दे

३०० सदोता हतयस्तृभ्यां कमः कसं श्रलणमखेटं तिनेदीर्घस्य नीलां श्लिषेर योपथा

याः स्नलां यजिमनि क्षुपिदमिजनिभ्योयुव यज्ञरथयुः मनुर्दैर्मेकृतो कृधि स्रंभु

वग्निः दस्युलस्करः जन्तुः शार्वरी भुजिमृङ्भ्यां युकत्सकैः भुजभोजने मृत्युः सेतेर

युः मरयुर्नदी ग्रहरिति पाठान्तरं सरयुः पानीविषिभ्यः यः पानिरत्नयस्मादान्मा

नमितिपायं योमान यायः पुरुषः नेपः पुरोहितः वाङ्गलकाद्गुणाभावे नीपोरुद ३००

विशेषः वेष्यः पानीयं ग्रुवः किञ्च ग्रुपोवक्त्रं स्नुवोदीर्घश्च स्तुपः समन्नायः सप्रभा

निश्च वाल्किन् स्तुपः बाहुल्लाद्दत्वं षूर्पम् ज्ञयुभ्याव ज्ञवेति मंडूका अस्मिन् स्तूप :

युवंति वंभन्यस्मिन्नुयश्चुमिति यूपोयज्ञस्तंभः स्वष्यशिल्पशाब्दूपपर्यन्तस्थाः स

मेतेयप्रमयीनाः स्वनतेर्नेकारस्पश्चत्वं स्वष्यः कोपवल्लास्कारो योस्ते हूस्वः शि

र्लं कौशलं पाशुहिंसायां निपातनात् षत्वं पाश्यं वाल्लनगणयामः प्रतिभाल्य

श्च वायनेषः वाष्योनेत्रजलोक्षणोः वाष्यं व रौनेदीर्घः रूपंस्वभावेसौंदर्ये रूपर्ये

सि.
उ.
ग्रहं वालत्लणं पेशुपीहं च तलप्रतिष्ठाकरणे वृषादिभ्यो ल्वक् तल्वं पाप्यादिदा
३०१ देषु स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच् अयामन्तेति णेरयादेशः स्तनयित्नुः ह
र्षयित्नुः गदयित्नुः वाग्वहकः मदयित्नुः मदिरा कृहनिभ्यां क्त्नुः कृत्नुः शिल्पी ह
त्नुर्व्याधिः पापं च गमेः सन्वच्च जिगत्नुः दाभाभ्यां नुः दानुर्दाता भानुः वचेर्गश्च व
ग्नुः धेटश्च पयतिना मितिधेनुः सुवः कित् सूनुः पुत्रे अनुजे भवो जहातेर्द्वे अन्तलो
पश्च जह्नुः ऋषिः स्थो णुः स्थाणुः कीलेऽस्थिरे हरे अजिवृरीभ्यो निच्च अजेर्वी णुः वर्ण ३०१

सि॰
उ॰ ग्रहं वालक्षणं पंगुपीहं च तत्प्रतिष्ठाकरणे चुरादिणिचोल्लुक् तत्संपाठ्यादिदा
३०१ रेषु स्तनिहृविपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुच् अयामंतेतिणेरयादेशः स्तनयित्नुः
र्दयित्नुः गदयित्नुः वावदूकः मदयित्नुः मदिरा कृहनिभ्यां क्तुः कृत्नुः पित्नीह
त्नुर्ध्याथिः पाःसंच गमेः स्तनच्च जिगत्नुः दाभाभ्यां नुः दानुर्दाता भानुः वेवेर्गिच्च व
ग्नुः धेटश्च पयतिनामितिधेनुः स्ववः कित् सुनुः पुत्रेः अन्ने जरवौ जहातेर्द्वे अंतलो
पश्च जह्नुः जघिः सोणः स्याणः कीलेसिरेहरे अजिहरीभ्योनित्व अजेर्वीणः वर्णे ३०१

नेदेदेश भेदयोः रेखाहंयोस्त्रियां पालिः विषेःकिञ्च विसृः हृदापातार्विकलिम्पाक :
वाह्नलकान्नकसेन्नसंज्ञा कर्कोथवलद्योटकःदाकोदाता थाकोऽनड्वान् प्राधारश्च
गकायोस्मे मासीश्रङ्कः कल्कःपापाशये पोपदंभे विट्किट्टयोरपि सूहभ्रूणपिसुवि
भ्याःककस्तकः उमलवानयोःहृकःश्वापदकाकयोःभूकंछिद्रं शुष्कः मवेकोऽदं शु
कवल्कोलकाः शुभेदंस्यलोपःशुकः वल्कं वल्कलमस्त्रियां उषदाहेश्मलः उ
ल्का दण्भीकायाधाल्पनिमर्विभ्याःकन् एके मुख्यान्यकेवलाः भेकोमंडूकमेघयोः

सि॰
उ॰ तितिविश्वेमेदिन्यौ काकः पाकः शिशुः शल्के शकले श्लकः पथिकः शरीरावय
३०२ वश्च मकः शरीरवायुः नोहः जहातेः कन्यायां निहाका गोधिका नामदेर्दिश्च
निष्कोऽस्त्री हेम्नि मण्ले स्मेरीद्रव समीको वल्मीकः हलभेदश्च ररुहमश्च इति
केचित् सामिकः श्रजिपुष्यनीभ्यादीर्घश्च वीकः स्याद्वातपक्षिणोः श्यका श्येको
वायुः नीको हलविशेषः स्त्रियां रश्चलो वा स्त्रीका स्त्रीका जयामता शकेरूनोंतो
नतयः उनऊंतऊति पेलवतारः स्युः शाकुनः शाकुंतः शाकुंतिः शाकुनिः भुवो भिच्च भ ३०२

वंति वर्तमानःकालः बाहुलकात् केमरपिकिषु प्रत्ययादिलोपे क्रपाद्यादेशःकं

तिः इतोमनुष्यजातेरितिङीष् ऊंती प्रवेश्च प्रवंतिः वंदेश्च वंदंतिः वंदती किंव

दंतीजनःश्रुतिः कन्नुवत्तिपेश्च वाङ्कवः त्रिपण्यर्वमंतः इसज्वलदतः भवन्याःवा

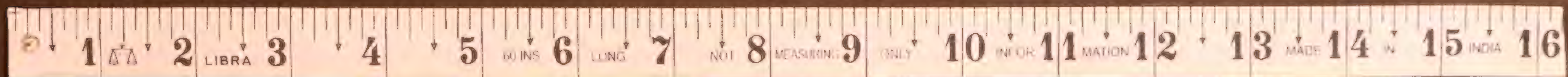
मिसूर्ययेयोः प्रनड़ नेदेश्चचात् त्रिपः नदनेर्मेवः त्रिपन्नर्वामः कृहदारिभ्यउनन् व

रुणोहृदभेदःस्यात् कुरुणावकृपामता वरुणः हारुणं डोरच्छलोवा नरुण मन्न

नोधुवा दधिपिपिमिथिभ्यःकिन् तधुनो म्लेछजातिः पिशुनः मिथुनं फलेगुच्छा।

वि. फल्गुनःपार्थः प्रतादित्वात् श्रुतश्च फाल्गुनः श्रेष्ठेर्लक्ष्म लक्ष्मणम् श्रेष्ठेर्गणिलक
रु.
३०३ श्रेर्जुनः तृणाख्यायांचित विनादंतेदानः श्रेर्जुनं तृणं श्रेर्नेम श्रृतणः श्रेजिपमि
पौंड्रःश्च श्रेजेर्वीभावः वपुनं देवमंदिरं यमुनायाद्युनोऽजगरः हृत्तवदिहति।
कमिकविश्वः स्तः वर्धं गंधं स्ववलमुहृद्योः वत्सः वत्सेवतः हंसः कंसोस्त्रीपानभा
जनं कतः स्वेषरक्षोपथायाः स्वतः मेनेदीर्घश्च मोमं श्रेष्टेर्देवने श्रुतः स्वुवश्चि
हृस्वृधियाः कित स्नुषा हृतः कस्मसुदकम् स्वतं नलत्वं स्रेषजौतो स्वतोदईमा। ३०३

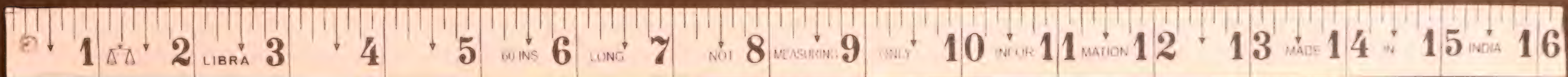
वि. फल्गुनःपार्थः प्रतादिवान् श्रणम्ब फाल्गुनः श्रेषोर्लंश्च लम्बनम् श्रेर्जेणिलंको
दु.
३०३ श्रर्जुनः तृणाख्यायांवित् विनादंतोदातः श्रर्जनंत्वणं श्रेर्नेश्च श्ररुणः श्रजियमि

पीठुःम्यश्च श्रेजेवीभावः वपुनं देवमंदिनं यम्ननाघाशुनोऽजगरः हृत्वदिहति।

कमिकविभ्यःमः वंर्षं गंधं स्रवमगुहयोः वत्मः वत्मवतः हंमः कंसोस्त्रीपानभा

जनं कतः मघेरवोपथायाःमतः मनेदीर्घश्च मांमं श्रेर्पोर्दवने श्रतः स्त्रवश्चि

कमृथियमःकित् स्वधा वतः कमम्भदकम् मतं नतंत्रं मेघर्जानो मतोरदिभा। ३०३

देभल्लके ऊंदिगुधिक्रषिभस्त्र उन्मः प्रस्रवणं गुल्मः स्तवकः ऊत्तोजठरं गृधिपत्ते

देकौच गृत्माकामदेवः पत्तः प्रोतः मत्तः प्रतरं वेमन्न वत्सरः मर्षवाषित संवत्स

रः हृत्मदिभ्यःकित बाह्लकात्रषवं कमरः स्पातिलोदनं धूसरः मत्सरः मत्स

रामल्लिकात्तेयाभ्रमरालीव सामता पतेरस्थलः पमलः पंथाः तनुविभ्यांक्तर

न् तमरः सत्रेवेष्ठेने प्रतरः मत्विक पीयुक्तणिभ्यांकालन् हृस्वः संप्रसारणं

व पीयूः मौञः पियालो हृदभेदः ऊणलोदेपाभेदः कटिऊविभ्यांकाऊः कटा

सि.
उ. ऊः पत्नी ऊषा ऊरग्निः सूर्यश्च सोमेर्दैत्यसदाऊः वातस्तवितो। होनेर्ह ऋिश्च वातो
३०४ ऊः वाङ्गलकात् उकारस्य ध्वं वार्त्तिकं पदेनित्यं संप्रसारणम ह्लोपश्च एदाऊर्ह
श्चिके यान्त्रिविदेकेवसरीसुपे सपुवविभ्योमनाग जक्षुवः प्रसव प्रगल्भ प्रकुव
पते ऊमास्मः सारण्ये मध्यवातयोः यवागूः ववक्रुविंप्रवागिनोः आनकः शीङ्
थियः शायानको ऽजगवः भयानकः आणको ऽस्त्र सिंचियातभ्यः लवाणकं दा
त्रं धवाणको वोनः सिंघाणकः श्लेष्मा एषोदरादित्वात् पदे कल्पेणः सिंघाणोना ३०४

सिकामेले थाणकोदीनाढभागः उल्मकदर्विहोमिनः उपदाहेवमलः सकुप्रन

यश्च उल्मकं ज्वलदंगारं हुणानेर्विदर्विः जुहोतेर्मिनिः होमी ह्रियः क्रुकरश्चलोवा

ह्रीकः ह्रीकः लज्जावान् हृसिमृग्रिणवामिदृमिल्लप्रभृर्विभ्यमत्र दधाभ्यत्नस्मात्

तित्वेत्रे तिनेहृ हस्तः मतः गर्तः कर्तेरः वातः श्रुतः दंतः लोतः स्यादस्त्रु विहृयोः पोतो

बालवहित्रयोः धूर्तः बाहुलकान्नमेदीर्वेश्च स्तलं पायं धलिर्जैताव नज्यापदरुवना

पितः ननिमृद्रुभ्यांकिश्च ननं भूनं श्रेजिहृभिभ्यः क्नः शुक्रं हृनं सितं डुतनिभ्यांदीर्घ

सि.
उ. श्च हृतः नातः जैमृढलोदातः जीमूतः लोहपलितौ लवौतः कः तमस्तट् थातोऽ
३०५ णः लोहं पलितं ह्यण्याभ्यामितन हरितश्येतौ वर्णभेदौ कहेरस्व लोवा रोहितो
मृगमत्स्ययोः लोहितं रक्तं पितेः किञ्च पिशितं मांसं श्वदाक्षिस्य हिस्पृहिभ्यः श्रा
य्यः श्रवाय्योयत्नपञ्चः दत्ताय्योगरुडोऽथ भञ्च स्पृहयाय्यः गृहयाय्यो गृहस्वामी।
दिधिषाय्यः दर्धातेर्हितं मित्रं श्रुक्कः मित्रट्त्वयोर्दिधिषाय्यः हृत्रपाणः वरेण्यं स्त
वः केशपक्षुंदसि सृषेण्यं पुरुवर्णमे तोजस्यः राजस्यो वह्निः श्वरम्योश्च शरण्यं रमण्यं ३०५

ध्रेर्त्तिर्झ श्रवणं पर्जन्यः इष्टकेसचने घनस्वनः पर्जन्यः शाक्रमेघयोः वदान्यः वदा

मस्माणिवाग्मिनोः अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् अमत्रं भाजनं नक्षत्रं यज

त्रः वधत्रमायुधं पतत्रं तनूरुहं गडेरादेश्च कः कडत्रं डलयोरेकत्वस्मरणात्कलत्रं

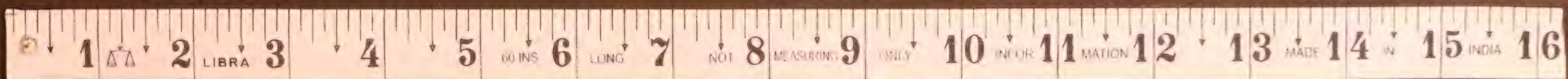
हस्तिवृञश्चित् वरत्रा चर्ममयी रज्जुः सुविदेः कत्रन् सुविदत्रं कुटुम्बकं कृन्तेर्नम्च कृ

न्तत्रं लाङ्गलं भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् दशाभ्योऽनवद्या

न भरतः मरतो मृत्युः दर्शतः सोमसूर्ययोः यजतः ऋत्विक् पर्वतः पचतोऽग्निः अम

सि॰ उ॰ तेतोगः नमतन्नमस्तापयः नमतः प्रह्वः स्थंतोऽस्थः पृषिरंजिभ्यां कित् पृषतो मृगो बिं
३०९ न्दुश्च रजतं खलति स्खलतेः सलोपः स्रुतव प्रश्मयांतस्य ह्रस्वश्च खलतिर्निष्केशशिरा
ताः शीङ्शपिरुगमिवंचिजीविप्राणिभ्योऽथः शमभ्योऽथः स्यात् शयथोऽजगरः श
पथः रवथः कोकिलः गमथः पथिकः वंचथः धूर्तः वंदीतिपाठे वंदते वंघ
ते वावंदथ स्तोतं स्तम्पश्च जीवथः आयुष्मान् प्राणथो बलवान् बाहुलकात् श
मिदमिभ्यां शमथस्तशामः यांतिर्दांतिस्तदमथोदमः भृञश्चित् भरथो लोकपा ३०९

लः रुदिविदिभ्यां ङित् रोदितीति रुदथः शिशुः वेत्तीति विदथः उपसर्गे वसेः प्रा
वसथो ग्रामः अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपणिमहिभ्योऽस
च् त्रयोदशभ्योऽसच्स्यात् अततीत्यतसः वायुरात्मा च अवतीति अवसो राजा भा
नुश्च चमंत्यस्मिन् चमसः सोमपानपात्रं तामंत्यस्मिन् तमसः सोमपानपात्रं ता
म्यंत्यस्मिन् तमसः अंधकारः नमसः अनुकूलं रभसो वेगहर्षयोः लभसो धनं
याचकश्च नभति नभ्राति वा नभसः आकाशः तमसः पतसः पक्षी चंद्रश्च पनसः

सि. कौ. कंटकिफलं पणसः पाणइवं महतंत्तानं वेजस्तट्व बाह्लकादात्माभावेष्व

३०७ नमः वहिशुभ्यांणिन वाह्सोऽजगरा पावमलणसंयानः वयस्त्र वयगतो

वायसः काकः दिवाःकित दिवसे दिवसः हम्सपालि गर्हिभ्योऽभव करभः पा

रभः पालभ कलभः गर्दभः ऋषिहषिभ्याकिन ऋषभः हृषभः रुषोर्नित्तषव ॥

रुषहिंसायां ऋसादभच्चनिकिन्स्मात लषादेशाश्च लषभोमनरंति गिरासिव

लिभ्यांच रासभः वल्लभः तृविषिभ्यांडव जरंतोमहिषः वेषांतः पल्वलं रुहिलदिजी ३०७

विप्रातिभ्यः षट्पदाधिपि गेहंतो वत्सभेदः नंदंते पुत्रः जीवंत औषधं प्राणंतो वायुः
चित्वान् ङीष गेहंती नभ्रूवह्निवत्सिभामिसाधिमाडिमंडिजिनंदष्यश्च दयाभ्योरु
वसात्मचवित् नरंतः समुद्रः नरंती नौका भवंतः कालः वलंतो वायुः वसंतऋतु :
भासंतः सूर्यः साधंतो भिक्षुः गंडूबंटादित्वात्मिवद्भस्वः श्रयामंतेनिःश्रेण्यां गदयं
तो जलदः मंडयंतो भूषणं जयंतः पाकपुत्रः नंदयंतो नंदकः हेतेर्मृडवह्निवदे
मंतः भंदेर्नलोपश्च भदंतः प्रव्रजितः कचेरः कच्छगवेषणा वाहुलकाज्जेरुः

त्रि॰ ऊंरादयः श्चर्तिकस्मिश्रमिवमिदेविवालिभ्यश्चित् घरभ्योः रश्चिन्मान् श्वरं कपा
उ॰
३०८ टं कमरः कामुकः भ्रमरः चमरः देवरः वामरः स्त्रवाः करन् ऊररः पक्षिभेदः श्रमि
मंदिमंदि भ्यश्चारन् श्रृंगारः मदारो वराहः मंदारः गडः कडवकडारः श्रृंगारं भृगारो
भृभृङ्गभ्यामारन् नम गक द्रमश्च श्रृंगारोवमः भृंगारः कनकालका कंजिमृजि
भ्यांचित् कंजिः सोत्रः कंजारो मयूरः मार्जारः कमेः किदुत्त्रोपधायाः विदिमन्वह
मेवतोदानः कुमारः तुषाराद्यश्च तुषारः कामारः महारः ग्रामभेदः दीर्घोनुद्धव दी ३०८

नारः सुवर्णाभरणं मेतेरयाःशुक्ल सर्षपः उषिकूलिटलिकविवेजिभ्यकपन् उव

वोवञ्छिलर्थयोः ऊटयामान भांडं दलपः महरणम् कवयंशाकपत्रं वजयंहृन ऊ

णेःसंप्रसारणम् ऊणयं कपञ्चाकवर्मणम् स्वरभेदः विटपपिष्टपविशिपोलया

वल्वारोऽश्मीकपन् प्रत्ययांताः विटपाहे विटपः विपानेरोदेः प्रत्ययस्मतुट्यवं पिष्ट

पं भुवनं विशतेः प्रत्ययादेरित्वं विशिपं मंदिरं वलतेः संप्रसारणं उलपं कोमलंत

णं हेतेस्तिकन् वर्तिका कृतिभिदिलतिभ्यः कित् कृत्तिका भित्तिका भित्तिः ल

सि॰
३॰
३०९

तिका गोधा हृष्यिभ्यंतकन इष्टका अष्टका हणःतथान्नशस्तैनो पतशौत्रा।

हणः सपवपतपाः वीपतिभ्यंतनन वीगमादैो वेतनं पतनं हृदलिभ्यांभः दर्भे ।

दलभः स्याद्दविवरूयोः अर्तिगभ्यांभन अर्भः गर्भः हणःकित दभः अमिभ्यंजि।

भ्यांवियन अक्षि मक्षि स्वपिरूपि शुषिभ्यःक्सिः स्वृदिः वह्निःरूद्दिः शुल्विर्वानः

अथोर्नित अति इषुकाः दत्तः अविनस्तनेत्रिभ्यईः अवीर्नारीरजस्वला तरीनैोः

स्तरीर्धूमः तंत्रीर्वीणादेर्गुणः याये:किदेव ययीरश्वः पपीःस्यात्सोममर्ययोः स्तेदे ३०९

र्यट्ट्व लक्ष्मीः इसयणादौ नलीयःपादः वातप्रमीः वातशाहे उपपदेमाथानोरीश्र

मयः मवकित वातप्रमी अयंस्त्रीपुंसयोः अनन्यंजिवंयंज्यविंमयपमंगिकृपुरु।

शिष्यः कत्रिवयनंजलिव हपुछु रहव हमनमन हथिनःऽनमसामानकः हाट

शाकमानमः श्रेतः कत्रिवयए वडमृशिः करोरलिः मोरलिः प्रस्तनोगुलिः न

नोतेर्यवव नमनर्वागुः यत्रिव श्रंजेरलिवृ श्रं जालिः वेनेरिहुच वनिषु स्यविरा

रं श्रेजेविहव श्रंजिष्ठोभानः सर्पयतेसिमन अर्पिमोऽग्रमासं मेदेःस्यन मनसःश्रे

लि॰
उ॰ नेरिथिन् अतिथिः अंगेरुलिः अंगुलिः कौंतेरसः कवसः अवरस्मेके कवचं यौनेरा
३१० सः यवासः दुरालाभा कषेगानुक कषायाः श्वाकरन् उनरस्तेत्रेकि ज्रुद्रणा
दिहककारस्मेनेतं पार्केरा पुष्पाःकिन पुष्करं कलस्य पुष्कलं गमेरिनिः गमि
ष्यतीतिगमी ग्रामिणान् आगामी भुवश्च भावीप्रस्थः प्रस्थायी परमेःकिन परमे
ष्ठी मंथः मंथेतेरिनिः किन्स्यात् किंत्वात्रकारलोपः मंथा मंथानौ पथेस्यच पंथा ।
पंथानौ खजेराकः खजाकः पक्षीव लाकादयश्च वलाका शलाका पताका पि ३१०

नाकादयश्च पातेरिवं नश्चक्नीवधंमोःपिनाकःस्यात् शूलधंकरथश्चनोः तडश्चा

याते तडाकः कषिद्दृषिभ्यामीकन् कषीकापक्षिजातिः हृषीकानेत्रयोर्मलं इति

हृषिभ्यां किच्च अनीकं हृषीकं वंकणः कंकणाव कणायोेऽस्मायडुल्लगंतादीकः

न् धातोःकंकणादेषाश्च ग्रंटिकायां कंकणीकासैव प्रतिसरापिच भृशहृयांहेरु

क्ताभ्यामस्य धार्करीकोहिमः पर्परीकोदिवाकरः दर्वरीकः कुटिलकेशाः पफरी

कादयश्च स्फरस्फुरणे अस्मादीकन् धातोःपर्फरादेषाः पफरीकंकिसलयम् दर्दरी

सि. कौ. कंवादित्रं झर्झरीकं शरीरं तिंतडीको वृक्षभेदः चरेर्नुम्च चंचरीको भ्रमरः कर्करी-

३११ कोऽलीनजनः कर्करीका गलंतिका पुणाते पुंडरीकं पुंडरीको व्याघ्रोऽग्निर्दिग्गजश्च

ईषेः किच्चश्च इषीका शलाका ऋजेश्च ऋजीक उपहतः सर्तेर्नुम्च सृणीका ला-

ला मृडः कीकन्कंकणौ मृडीको मृगः मृडंकणः शिशुः अलीकादयश्च कीकन्नं-

तानिपात्यंते अलभूषणादौ अलीकं मिथ्या विष्वक्षलीकं विप्रियं खेदश्च वली-

कं पटलप्रांते इत्यादि कृशृपृभ्य ईषन् करीषो शुष्कगोमये शरीषः शरीना सूप ३११

२२

भंकिञ्च शिरीषः कुमीरं शुंर्जं जव गजीवम् पिष्पवनं शंबरीषः शयंनिया

मंते अविशोहे अंबरीषःपुमान् भ्राष्ट्रे अमरमल्ल क्लीवें ऽबरीषं भ्राष्ट्रेना कुष्टएक

हिपटिपोटिभ्रष्टेरन् करीषोवंशांकुरः शरीरं परीरं फलं कटीरः कंदरो जयेन

देशाश्च पटीरश्चंदनः कंदुकः कामश्च पोटीरस्मागिवीरयोः आलगादिनानष

ज पौटीर्यं वशेःकिन उशीरं कशेरुश्च कश्मीरीदेशः कुजउश्च ऊरीरं मैथुनं

ऊमेःकिञ्च दीरं गभीरगंभीरौ गंभरः पटेनुम्च विघादिहा स्तंतेजेहोतेश्चविष्

सि॰ उ॰ र्वाभ्यामाप्रत्ययः विद्याबुद्धिः विद्यास्वर्गः श्रव्येयेट्से पवपलिमव पंवेलिमोवद्धिर

३१२ वोः पीड़ोपकलकवलच वालजः चत्वारःप्रत्ययाःस्युःपीडुंमयंपीलेस्वभाव ।

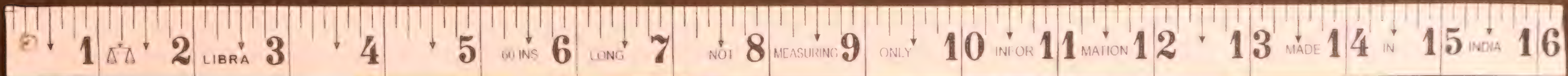
पैवलः पैवालं बाहुलकात् वमयोपिपावालं पैच लोनम्रीपायालोजलनील

का मूकणिभ्याम् कोकणो मङ्कोमृगः कारकाः काकः वलेनूकः वलूकः

पञ्चीउल्पलमूलंच उलकादयश्च वलेःसंप्रसारणमूकश्च उलकावंशेखवंको

वावहूकोवक्ता भल्लूकः पामेरुंकपावूको जलमुक्तिः पालि मंदिभ्यामूकाण्या ३१२

३४

लकं कंदविशेषः मंडूकः नियोमिः नेमिः अग्रेतरखुरूर्मिभुवः कितव भूमिः अग्रो

नेरमाच रश्मिः किरणो रज्जुश्च दलिमः दलविशारणे दलिमिंदाडिमं बीजान्वि

भ्योनिः बाह्लकानवं वेणिः स्यात्केपाविन्यासः प्रवेणीवल्लियामुभे ज्यानिः जूः

णिः सहभिर्भ्रांकिन स्वणिरज्जुषाः ह्रलिः त्विषेमवचो ग्रंगनेलोपश्च अग्निः

वहिश्चिश्रुयुद्भ्राहावरिभ्योनित वह्निः श्रेणिः श्रोणिः योनिः होणिः ग्रानिः ग्ला

निः नृणिः बाह्लकात स्नानिः सृणिष्टश्रिणार्लि सृणिं भूमिः पेत्रपंचनिपातं

सि॰ उ॰ ३१३ ते घृणिः किरणः स्पृशतेः सलोपः पृश्निरल्पशरीरः पृषेर्वृद्धिश्च पार्ष्णिः पाद

मूलं चेरुपधाया ऊत्वं चूर्णिः कपर्दकशतं बिभर्तेरुत्वं भूर्णिर्धरणी वृहृभ्यां वि

न् वर्विर्घस्मरः दर्विः जॄशॄस्तॄजागृभ्यः क्विन् जीर्विः पशुः शीर्विः हिंस्रः स्तीर्वि

रध्वर्युः जागृविर्नृपः दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य दीदिविः स्वर्गमोक्षयोः कृवि

घृष्विच्छविस्थविकिकीदिवि कृविस्तन्तुवायद्रव्यं घृष्विर्वराहः छ्यासोर्ह्रस्व

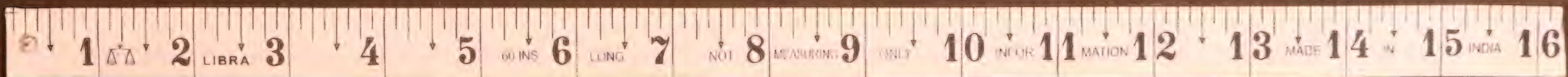
त्वं च छविः दीप्तिः स्थविस्तन्तुवायः दीव्यतेः किकीपूर्वात् किकीदिविश्चाषः ३१३

वाहुलकात् ह्रस्वदीर्घयोर्विनिमयः बोधन कीकिदीविनाधोनेर्ईति यति १
शोकेर्दतिन् शोकेन श्रमे रतिः श्रमतिः कालः वहिवर्त्तिमण्ठिन् वहति :
पवनः वसतिर्गृह्यामिन्मोः श्रुरतिः क्रोधः श्रंवे कोवा श्रंकतिः श्रंवतिः वा
नः हेनेरहेच हेनेरतिः स्यादहादेशाश्च याताः हंति दुरितमनया अहतिः।
हानं प्रादेशने निर्वपणमपवर्जनमंहतिः रेमन्विन् रमतिः कालकामयोः
सहाप्तिः सरिः श्रदिशादिभूष्णुभिश्माः किन् श्रद्धि शाडिः शार्क राभ्र विप्रछुवे

सि॰
उ॰
३९४ शुभ्रिर्वेला वज्रादयश्च किंत्रंनानिपात्यंते विष्किरो यभेदः गृहदारुपार्श्वास्थिव
पिः तेतं श्रेष्ठि रंति स्फुरणः नदिमोज्ञोथान्तः नदिमोरुः बाहुलकाद्गुणः भेरिः वा
भादिभ्याविप् गानिः पात्रिः कुंजरः श्रेदेश्विवि स्ववाविप् श्वत्री श्रवित्रेणे श्रवित्रणः श्र
त्रिः श्रत्री श्रत्रयः पेतरित्रिन् पतत्रिः पत्री मृकणिभ्यामीचिः मरीचिः कणीचिः
पत्रवीनिनादश्च स्वपेरश्विन् स्वपीविर्धीथिः वेतोडिश्च वीचिस्तरंगः नक्षमा
से श्रावीचिर्नरकभेदः ऋतृनिभ्यामृषन् ऋषभः वृषः हनधोगादशः प्रयाक्षषन् ३९५

पुरस्त्रयमने पुरुषः अन्येषामपीतिदीर्घः पुरुषः इतनहिकल्लिश्युपव् परुषं

नडुत्वः कलत्रं पीयैरुषन पीयइतिमेोझोधात्र पीयूषं बाह्लकाङ्गेणोपरुषो

सि नवंपयः ममजेन्तुश्च मंडूवा गंडेस्त्र गंडूषः मंडूषा श्रेंतरतः ग्रवकः शत्रुः श्र

वन् ग्ररवः ऊटः किच ऊटस्त्वं गहं किञ्च प्रयोजनंविंमं पाकादिभ्योऽटन् पाक

टास्त्रियां ककिंगमर्थः कंकटः सन्नाहः देवटः शिल्पीकरटइत्यादि हलकादिक

टिकटिभ्योऽवच् करंबेव्यामिश्रं कटिकड़ी मौंत्रो कदम्बोद्दत्तभेदः कंडेबोऽग्रभाग ः

सि॰ कौ॰ कटंबो वादित्रे कोर्देर्णित् पत्रिणि कादंबः कलहंसः कलिकपोरमः कलमः कदं

३१५ मः कुशिपुरपोः किन्दच् ऊणशाहोपकरणयोः ऊर्णिदः शाहः पुलिंदो जातिविशे

षः ऊपेर्वीवच ऊपिद् ऊविंदो नेत्रवाये नैषधे जर्ह्मणिन् निषंगथिः प्रालिंगकाः उ

षेतेस्थिन् उटरथिः समुद्रः सेतेर्णित्त सारथिः सर्जिपिजादिभ्यः ऊरोलनौ खर्जू

रः कर्पूरः वल्लूरं शुष्कमांसे पिञ्जूलं ऊषावर्तिः लंगेर्हृदिस्य लांगूलं ऊमलः जव

सुटटीर्मेस्य हृर्वी विउलेखनिका समीलः समीवः समुद्रः समीवी हरिणी निवेदे ३१५

त्रुव सवोदयभीऊरः सचीणमेवेन पांवोमसलोग्रे लोकमंडले नयति वेमोर्मुमा

गमः हसंव विंबमंडलं निवाहृताः उत्पादयश्च वर्त्रेनानिपासंते उचसमवायव

सलतं गुणभावस्य उत्तंगर्भाशयः सत्वेताम विवं सलोऽम्वजव निर्दृतैः ग्रंव

वृग्रंवकं पनौस्तः सादेशश्च संवोगुह्यमन्त्रादिनः संवकः पुष्पगुह्यः पाशाणि

भांरदनौ पणैदांनेवालशब्दयोः शाहः श्रह्लादयश्च श्रवनीमहः वैां तेन्मेम ऊंदः

वलिमलिननिम्याःकयन वलयं मलयः ननयः हृद्गोःश्रुगञ्जकौव वृषयः श्राश्रय ॥

सि॰ कु॰ हृदयं मिपीभ्यां रुः मेरुः पेरुः सूर्यः बाहुलकात् पिबतेरपि संवत्सरवपुः पारुः पेरु

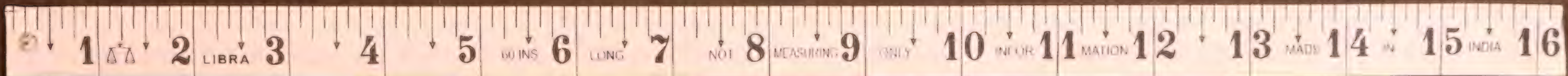
३१९ वीसीर्दिनमणी जत्रादयश्च जत्रु जत्रुणी ग्रश्रु ग्रश्रुणी रुषातिभ्यां क्रुन् रुरुर्श्रृंगभे

दः शातयतीति शत्रुः प्लुक्तादैपादाद्रुस्वनं जनिदाच्युशृसृवृमदिदृभ्निनमिभृञ्भ्य :

इत्वन् त्वन् त्वण् क्तिन् शाकसप्तदश्ववः जनित्रौ मातापितरौ दात्रः दाता यौ त्रः

गंता श्रृंरुज्नः तीलपुलपश्च मृणिः श्रृंकशः वेदः स्तोयो वायुश्च तृषाः श्राईकं मलेकं

वमनमः षंटः हिमा हिह्लोपः नमतीति नटः शैलूषः बिभर्ति भरटः कुलालो भृत्ये ३१९

स्त्र श्रेमेभ्योपिरुपंते येत्वमसृतं भुंशं कस्मकंभोमेदेताः ऊंसंभं ऊसंमं ऊमीदं ऊमि

तोजनपदः सानमिवांणमिपणंसिमंडुलांऊशावशानेलपत्मलथिलाशत्याः सनो

नेरसिप्रसय उपयाहादिः सानमिहिंशांप हस्रोनक्र वर्णसिजेलं हपणंसिजेलन्द

हे नरश्राद्याते नेडुलाः श्रकि लतणे उशावु श्रेऊशः वेधगातः वशालोसपकरकाःर

स्वतः देमभेदः पत्वलं जिपधामकारमरकारः पिलं शलेयः शलो वापुंपिापं

ऊनी सुणावविभ्यः कः मलेशक्रः षिपंवेदे श्रेश्रारमः बाहलकादमः श्रन्नः माला

सि.
उ.
३९७

सतिम्भोयः मायाछाया समं बाहुलकात्स्मृतेः सव्यं दक्षिणवामयोः जनेर्यक येवि
भाषा जम्बंसुदं जायाभार्या ग्रध्मादयश्च यथंनानिपात्यंते ह्नेर्धुक ग्रदागमः उपथा
लोपश्च ग्रध्मामाहेयी ग्रध्याः प्रजापतिः कनीदीसो कन्या वदयोरेकं वंधः स्नाम
हियपर्तिहसाह्निभ्योवनिष वारमिकः महापिवः पहापंथाः ग्रवांतरगागर्लयोः प
वीग्रंथिः प्रलावच्च पक्काहस्ली ह्रीवी शार्करी ग्रंगुलिः शीरुक्त पिरुहिजिदिमृधा
भ्यः कनिपु पीवा ग्रजगरः कुशाशृगालः रुहाहतः जिनाजयी दिनावाश्वः स्नता ग्रा ३९७

जापतिः पत्नाविसः थाणोःमंप्रसारणेव पीवाकर्मकरः पीवास्थलः भ्रेदेथेव श्र

द्धा प्रदेरपाटोम्लइव प्रेर्नाप्रपान्नाचसागरः प्रेर्नरीचनदी सर्वधातुभ्यइन् पचि

रुग्निः नदिः नंदिः वलिः वटिः हुजिः देवयजिः काषानइतिकाषिः यतिः मलिःम

ल्लीकेलिः मसीपरिणामेमसिः बाहूलकाजुणः कोटिः हेलिः बोधिः नेदिः कलिः

हूपिचिम ह्रिहृत्रिछिदिविदि कीर्तिभ्यश्च हरिर्विसावहाविंदेभेके सिंहेहयेरवो

वेदेकीलेसवंगेवयेमवाततकीर्तितः येषिवंद्रेशद्दिर्भ्रेनी वर्तिः वेदिः छेदिः छेना

सि० कौ० कीर्तिः इगुपधात्कित् कृषिः ऋषिः शुचिः लिपिः बालकाङ्क्षे लिविः तूलनिष्क
३१८ र्षे तूलिः तूली तूलिका ग्रेमः संप्रसारणं च भूमिः वातः बहुलकाङ्कुमिः क्रमित
मिथातिसंभ्रामतङ्ख किमिः संप्रसारणं नुट्चेः कु``रपि तिमिः मत्स्यभेदः पि
तिर्मिवकं शुक्लयोः स्निभिः समुद्रः मेनेतश्च ग्रनः शुनिः वेर्णिवेलिश्चाहिरेण व
र्णिः मौञ्जः शूमवल्लि गोदेयाः कयापहारयोः कृमिवलिः शारांपगोजस्त्रियो हिर
रण्यवर्णिः स्वर्णं वसिवृपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवदिवारिभ्य इञ् वा ३१८

सिद्धेदनवस्लनि वापिः वापी याजिर्यष्टा राजिः राजी आजिर्वा नालिः स्यादिः नाव
थिः नियातिर्लोहयातनी वधिरग्निः वादिर्विद्वान् वारिगजबंधनी जलेनली
वं वाहलकाद्वारिः पथिकसंहितो नद्दोभस्त्रनाभिःस्यात् तत्रियपुंसि प्राणंगे
नस्त्रियां पुंसपीतिकेचित् कूपेवहृदिश्छंदसि षाधिः अःषाङ्कनौ शानिः शानिका
कुजउदीवांकाहस्तु कानिःशिल्पी जनिवत्तिभ्याभिता जनिर्जननं ध्वानिर्भेदस्य
ग्रिश्च प्रउपतिभ्यांच आजिः संग्रामः आतिः पत्नी पादेस्तु पदाजिःपदातिः अपि

सि॰
उ॰
पलाण्योकडायलकौव ग्रशोकट् गाणिः पुंजः पलाणयेन गयलक् पालिकवः वोते

३१९ ईिच्छ विः पत्नी स्त्रियां वीमपि ग्रेहूवेनः कृपे प्रहिकूपः नैयोगः सर्वेमवदीर्घः वेजर :

गम्यान् यलोपश्च नेदीर्घः नीविः नीवी वस्त्रग्रंथैम्लयनेव समानेखोःमचोदानः

समानयाहोउपपदेखाइसस्मादि गम्यान्मवडिश्चयलोपश्चसमानसम्नद्दानःस

इत्यादेपाश्च समानेखोयतेजनैतितिसाखा श्राडि श्रिदनिर्भ्याह्रस्वश्च इगस्मात्मव

डित् श्राडोह्रस्वश्च स्त्रियःपात्यश्रिकोटयः सेपेहत्रास्तेरपहिः श्रवर गविःपविःनविःक ३१९

विः श्रुविः श्रुलिः खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रंथिचलिभ्यश्च खनिः कषिः

हिंस्रः अजिः असिः वसिर्वस्त्रं वनिः रश्मिः सनिर्भक्तिर्दानं च ध्वनिः ग्रंथिः चलिः य

ज्ञः होतेः छंदसि वर्तिः भुजेः किच्च भुजिः कृगृशृपृकुटिभिदिछिदिभ्यश्च इः कि

त्स्यात्किरिर्वराहः गिरिर्गोत्रा दिरोगयोः गिरिणा काणः शिरिः शलभः हंता वध

रिर्नगरं राजा नदी च कुटिः शाला शरीरं च भिदिर्वज्रं छिदिः परशुः कुडिकंप्योर्न

लोपश्च कुडिर्गेहः कुडिर्देहः कपिः सर्वधातुभ्यो मनिन् क्रियत इति कर्म वर्म भ

सि.
उ.
३२०

ल्म जन्म शर्म स्थाम बलं इत्यविति ह्रस्वः ब्रह्मणामा बृंहेर्नोऽच्च नःनकारस्याकारः ब्र
ह्म तत्त्वं तपो वेदः। ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः। अशिशकिभ्यां छन्दसि अश्मा शक्मा हृभृधृ
सृस्तृशृभ्य इमनिच् हरिमा कालः। भरिमा कुटुम्बं धरिमा रूपं सरिमा वायुः स्तरिमा
तल्पं शरिमा प्रसवः। जनिमृङ्भ्यामिमनिन् जनिमा जन्म मरिमा मृत्युः वेञः सर्वत्र
छन्दसि भाषायांवेमर्थः वेमा वायदंडः ग्रहं द्वौदिःसामनी वेमनी इति हविः नामन्
सीमन् व्योमन् लोमन् रोमन् पाप्मन् ध्मामन्। सप्तम्यमीनिपात्यन्ते म्नायते नेनेति नाम ३२०

मलोपः सिनोतेर्दीर्घः सीमा सीमानौ सीमानः पक्षे डाप् सीमे सीमा येन ग्रसस्योत्वं

गुणः ग्रोम रौते रोम लोम पाप्मा पापं ध्यामा परिमाणं तेजश्च मिथुनेमनिः उप

सर्गक्रिये संबद्धे मिथुनं स्वरार्थमिदं सुधर्मा सातिभ्यां मनिन् मनिणौ स्ति साम

सामनी आत्मा हरिमणिभ्यां सिकन् हंसिका हंसयोषिति मक्षिका कोरदन् कद

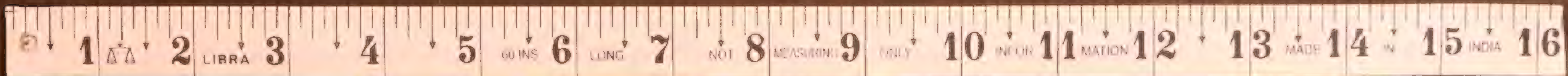
रः गिर उडच् गरुडः इंदेः कमिनलोपश्च इदंकायेनेर्डिमिः किम् सर्वधातुभ्यष्ट्रन् व

स्त्रं श्रत्रं शस्त्रं इत्यत्रिति हूसवं बादनात् ब्वत्रं भ्रस्त्रिगमिनमिहनिविपषण्यं हृदि

मि॰
३॰

३२१ स्वश्राहुः गात्रं याकरं नात्रंक्वात्रं ह्रोत्रं भरणं वैहुं श्राहुमाकायो हिवर्तुत्व योत्रं स्पोतिः
उपितनिर्भ्याकित् उहुः वात्रं जनावेनमात्रं रवनित्रं जनायारस्त्र सिविमव्योहे हृव
सत्रं मत्रं श्रमिविमिदिशिमिभ्यः क्रोः योत्रं वित्रं मित्रं शात्रं पुवाहृसस्त्र पुत्रः स्तायेतरं
हृस्ती गरपूचीयविवविषमिसदितदिभ्यस्तः गोत्रंस्यात्रामवंशायोः गोत्राप्रथिवी यंत्रं
गरहंवैत्रं पत्रंवक्रं यंत्रं मत्रं तत्रं हृयामाश्रुमसिभ्यस्तन् ह्रोत्रयात्रा मात्रा श्रोत्रं भस्त्रा
गमेशाव गात्रंदादिभ्यश्छेदसि दात्रं यात्रं भवादिभ्यः ष्टोनित्रन् आवित्रं वादित्रं गात्रि। ३२१

मादनं वर्हेमे वावितं श्रुपित्रादिभ्यश्चो झो श्रुपितं वहितं थवित्रीमह्नी वेङ् पवमा

दिभ्यश्चत्रः ओतं मङ्गरणं हूञ्ज वरुडं पावरणं श्रमेर्द्विषतिवित् श्रमित्रः पात्रः श्राः

सभिया निकविभ्यां संहवोदिराः निष्ठर्वान्कोर्षवास्मात् स्वरादिनादव्ययत्वं समा

यानिकषा विंजेः काणः कश्च बाहुलकादगुणः चिक्कणं मसृणं स्निग्धं सुचेः स्मरत्

स्तलंपोतेर्डुन्मन् पुमान् हविश्भुजिभ्यां किश्चन् हविष्मिहं भुजिष्योदासः वेश

लिः वलिर्नाभेर्योहयोः वलयः सदेशासूत्रे बाहुलकात् पाशः पालिः राजदंडः विं

सि॰ उ॰ थाश्चगमगमश्मतीति कुगनिः पुरंधादिः सावेसः सन्नि सरादिनादययन्ते वातेसः

३२३ वितस्निः पदिप्रथिभ्यां नित् पतिः प्रथितिः तिनेरेषशग्रहादीनामितीट् इण्तेर्दृश्च

श्च इतिः कृतकृपिभ्यः कीटन् किरीटं तिरीटं स्वर्णं शिरोवेष्टनं च कृपीटं जलमिवा

रिणिः रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् रुचितं मिष्टं उचितं कुचितं परिमितं कुटि

तं कुटिलं कुटिकुषिभ्यां क्मलन् कुट्मलं कुष्मलं कोषलं च कुल्मलं पापं सर्वथा

तुम्बोऽस्मन् वेतः सरः पयः सदः रेपश्चनपक्षे रेपावयं ग्रीषोऽदेवनेपुष्टुव देवनेस्लनौय ३२३

शः उक्षेर्वलेवलोपश्च ओजः श्वःसंप्रसारणंव शवः शवसी व्रलपर्णयोयं श्वयेते ।

संयोगपिारः किञ्च श्वयेतः पिरश्चादेपाः श्रमन्त किञ्च पिरः पिरसी श्रेनेत्र उरःया

योष्पुट्टव श्रेशेग्गुदयाथिः उदकेनट्टव श्रेतेरमन्यामणवन्नट्ट श्रर्मः श्रर्मसी दण ।

श्रागमिएनः रिवेर्थने ज्रिह्ववान्नमयमनट्ट यिन्नाक्रनेरेकणः मवर्मी वायेनरेरेह

मश्व ह्नेनेभक्ते हट्टपीहूर्भ्यान्नुपसंयोगयोःपुट्टव वपोन्नूपे शेयोगुरुये मरीभ्यानट्टव लो

नोरितः पोनेर्वलेजट्टव पाजः पाजसी। उदकेषुट्टव पायः ओनेव पायोभक्ते ओटेनमयो।

सि॰
३॰
व श्रुदेभेऽकेवाचेः सन नमागमोयादेशाश्च श्रुंयोत्रं स्कंदेश्च मांगेस्कंयः स्कंयमी ग्राप:
३२३ कर्मोद्योगांहूमोनट्टववा श्रमः श्रपः बाहूलकादापः ग्रापमी हूंपजट्टव श्रद्धोरवं
उदकेनसमौव श्रुभः नहैर्दिविमश्च नमः इगाश्राग श्रपरायेच श्रागःपापाऽपराय
योः श्रमेर्हृंकश्रृंहः रमेश्च रंहः देशोहव रमंतेभस्मिन रहः श्रुंवजिश्रजिभ्वजिम्पःऊ
श्च पभ्मोऽसन गवर्गश्चानादेशः श्रुंकश्चिहृपारीरयोः श्रुगःपदी योगः समाधिः भ
मेसेजः भृंजिभ्यांकित भवः रजः वेसर्णित वामोवसं वेदेगोदेश्चश्चः छंदाः पविव ३२३

४५

विश्वं सृष्टत्व पतमीत्समतो पतौ वतौ हृदयं वहिरु यातानस्पऋंदसि वत्साः अनद्दा
न्ह्रामश्चंद्रः धामाः पर्वतः इति श्रांवः वस्त्रनक्षणादिमन्त्रवर्तितेन नक्षत्र तेनवा
ऽहे रूपथाहृद्भिः इनरपो रातो युगितिग्रुकशोणाभूम्नर्वाहमा श्रोताऽरवंगरणव
न्तेऽलोमवाह्याः विश्वो विहायाः वाजंभरो विहायाः देवानयः पृथिवीं विश्वधायाः
अथायत् पृथिवीं विश्वधायसं धर्णसिं भूरियायसमित्यादि इणघासिः अयाव
द्भिः स्वरादिपादादश्वयं मिथुनेभिः पूर्ववज्ञसंवं उपसर्गविशिष्टो धातुमिथुनं त

सि॰
उ॰
३२४

श्रासनोपवादोऽमित्रार्थः नञिहनएह च अनेहा अनेहसौ विधाञो वेध च विदधा
तीति वेधाः नुवोधुट् च नोधाः गतिकारकयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरञ्च असिः स्यात्
सुवचाः जातवेदाः गतिकारकोपपदात् कृदित्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेमतिस्वर
त्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वे प्राप्ते तदपवादार्थमिदं चन्द्रे मो डित् चन्द्रोपपदान्माङो
ऽसिः स्यात्स च डित् चन्द्रमाः वयसि धाञः वयोधाः अलङ्करणाः पयसि च पयोधाः समुद्रो
मेघश्च पुरसि च पुरोधाः पुरोऽग्राह्रस्वदीर्घौ रौतेरमिश्च निपात्येते चक्षेर्बहुलं शिच्च ३२४

नृचक्षाः उषः किन् उषः दमेरूनसिः समाविंदंमनाः अंगिराः अंगतेरसिः इडाग

मश्च अप्सराः सर्तेरप्पूर्वादसिः प्रायेणायं भूम्नि अप्सरसः विदिभुजिभ्यां विश्वे वि

श्वे वेदाः विश्वभोजाः वशेः कनसिः संप्रसारणं उशना इत्युणादिषु चतुर्थः पाद :

अदिभुवोडुतच् अद्भुतं गुधेरूपः गोधूमः मसेरूरन् मसूरः प्रथमे पादे अमेरुरन्

ममेश्चेमत्र आख्यातः स्थः किच्च स्थूरः मनुष्यः पातेरतिः पातिः स्वामी संपातिः प

क्षिराजः वातेर्नित् वातिरादिमसोमयोः अर्तेश्च अरतिः रुहेरुगः नहेःक्कारलोपश्च

सि॰
कु॰ नृणां हृस्वत्वटितनिताडिभ्य उलहृतंडस्य ध्रियंतेल्वयंते नम्यंतेनताडंत दतिवानंदुला ॥

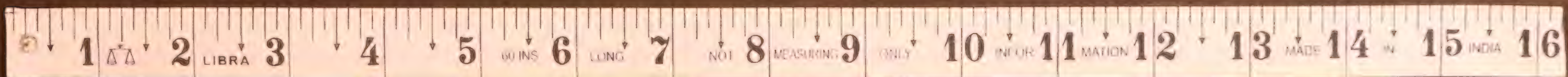
३२५ दंमेष्टदनोनग्रावदामः मेवकमृडयोः दंपोमृदाशोधीवदः उदिवेदंमिः बवादि

पाठादयपत्वं उंद्वेः नोदीर्घस्य नीवेः मोरमेःक्रोदेमपूर्वपदमवदीर्घः रमेः मपूर्वो

त दमेवाध्येकः स्यात किलादन्नामिकलोपः मृतनः उपशांतः दयालस्य धृजापम

कहमवस्य यमलयः प्रणम संमेः पिकृटकिस्य संमतेः पिरादेशः यमलमयः कित

मकृदागमस्य पिकंव ग्रेजेःकारस्य उरणोमेघः हिंमेरीवज्रीरवो हिंमीरोयाप्रवृष्यो ॥ ३२५

उदिहृष्णोनेरजलौपर्वपटांत्पलोपश्च उदरं दितवेनेर्मंडवोटानः अवग्रनवडि

त्पान थातोर्मेट्ट सवोटानः मवं श्रेमेःमन श्रमः मृहेःवोमर्वे मृवः नेहेर्हलाप

श्च नवः शीर्डो ह्मवश्च शिवो माडः ऊवोमयश्च मयवः कलिगलिभांकगस्मो

त्र ऊल्फः पारीगावयवोरोगश्च गुल्फः पादग्रंथिः स्फेः स्वणश्चैनो एव स्वणश्चैनो

पृत्स्यौ एरस्मादेषाः पार्श्वा स्त्रीकतयोरयः पर्श्वगायुधं पमनिभयनेईन पमनशा

होम्रावबावी सवमाभ्रय नहतिपमश्च श्रपादयः अभ्रनयनजलं जनेहन लोपश्च।

सि॰
उ॰ जरा श्रंहलजंघये तम्मजंनेः जंघादेशाः सादत्त जंघा हंतेः शारीरावयवेदेव जघनं
३२६ एक्षाग्निनंवः स्तीकटाः क्लीवनजयनंपुरः क्विशेरत लोलोपश्च लकारमलोप :
केशाः फलेरितजादेश्चयः पलितं हन्नादिभ्यांसंज्ञायांतुन कुरकः करकाकट
कः नरकः नरको नारकोपिवति द्विरूपकोशाः सवकं गगनं कोरकः कोरकं
व वीकयनेराधंनविपर्यश्च कीवकोवंशभेदः पविमच्योरिन्नोपथायाः पेच ३२६
कः सेवकः जेनेरश्च जठरं ववमनिर्भ्यांविच्च वठरोमूर्खः मठरोमुनिशेषोंडये। :

४८

विदादित्वान्माठरः गर्गादित्वान्माठर्यः ऊर्जिहयानेरलचोपूर्वपदांमलोपश्च

ऊर्देरः शूररलयोः कदरादयश्च कूदरः कूसलः मृदरं विलसत सदरः मध्ये :

हंतेर्घुनाधंतयोर्वन्नतेव चनतो मारकः कमिगमिभ्यस्तन्न हि हिश्च कांतः प

नीगांतः पथिकः तीन मेघाकः हर्यंतः कम्यन्नहिरव कम्यन प्रमयः हिराण्य

कूजः पासः कर्पासः विल्वादिनान कर्पाशं वस्त्रं जनेनलरश्च जर्तुः हस्ती योनि।

श्च ऊर्णोतेर्डः ऊर्णा दधातेर्यन्न नदूव धान्यं जीर्यतेः क्रिन्नरश्चवः जिव्रिः स्याका

सि॰ उ॰ लपत्तितेगाः बाहुलकाद्धत्तिवेतिदीर्घोन मयतेर्यलोपोमश्च पतत्द्वालः मव
३२७ तेयाल्लुप्रत्ययः स्यान्नस्यापतडागमः धातोर्यलोपः मकारस्यांनस्य ममापता
लोविषये श्लेजाःकीकन् अजीक ईंडोश्मश्च ननोतेर्डडः सन्नव्व तितउः पुमि
क्लीवेच ग्रर्भकहृष्टुकणाकावयमि सृथहंडो श्वेतान्नमकारस्यांनादेशः ग्र
भकः प्रेषःऊकन्नसमारणांच पिवेतःकन् ग्रवयावमाथमार्श्वरेफाः ऊन्मितेव
देर्नेजियत ग्रवपं ग्रवेत गामः वस्यपतेथाः ग्रवमः ग्रथमः ग्रेर्नवन ग्रवीरिफनेत्तो ३२७

४५

हादिकात् श्रः रेफः लीरीङोर्ह्रस्वः पुट् च नौ गोश्च वणकृत्मनयोः न रपतौ प्रत्ययौ क
मान्तः धातोर्ह्रस्वः प्रत्ययम पुट् लिपं क्लिष्टं रिपं कृत्मितं क्लिपो रीङोपधायाः क
न्लोपत्वानाम्न क्लिपोकस्मात् उपधाया ईनं ईश्वरः चेतेरुच् न वचाः नगः श्रि
वेः संज्ञायां ह्रन्मौकस्य सिंचेनः कप्रत्ययः ह्रकारादेशः नमवस्मात् सिंहः यादि
यातेश्च जातौ कप्रत्ययः स्यात् याघ्रः हेनेर्वृज्ञरवृयोरं हमेरुपधालोपश्च वाद
वृ द्मा नैरंतेद्रिः श्रयः जीन् ग्रेहरनिः ग्रहणिः ङीष ग्रहणी व्याधिभेदः प्रेष्ठरमद्

सि॰ उ॰ प्रथमः वेरस्य चरमः संगेऽलच्च मवालं इस्युणादौ पंचमः पादः उणादयो बहुलं प

३२८ नेवर्तमाने संज्ञायां च बहुलं स्मात् केचिदविहिता अपि दृश्याः संज्ञासु धातुरूपाणि

प्रत्ययाश्च ततः परे पनौ संप्रदाने कारके निपात्येते दाशंति तस्मै दाशः गोहं वित

स्मै गोघ्नोऽतिथिः भीमादयोपादाने भीमः भीष्मः प्रस्कंदनः प्रपततःस्मर्दः ख

लतिः ताभ्यामन्यत्रोणादयः संप्रदानापादानपराम पीर्थं ताभ्यामिति तनोत्यसौ

भवति तंत्रः हनः तदिति वर्त्म चरितं तदिति चर्म नमन राङ्गलो क्रियायां क्रिया ३२८

र्थायां क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यत्यर्थे धातोस्तुमुण्वुलौ स्तः मांतनादयप

त्वं कृष्णं द्रष्टुं याति कृष्णं दर्शको याति अत्र वासरूपेणाण्ज्ञादयो न प्रवर्त्तन्ते ।

समानकर्त्तृकेषु तुमुन् अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् इच्छार्थेष्वेककर्त्तृकेषूपप

देषु धातोस्तुमुन्स्यात् इच्छति भोक्तुं एवं प्रलोभादौ वष्टि वांछति वा शकधृष

ज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन् एषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् पा

कोति भोक्तुं एवं प्रलोभादौ अर्थग्रहणमस्तिनैव संबध्यते अनंतरत्वात् अस्ति

सि॰ कु॰ भवति विवक्षिते न च भोक्तुः सामर्थ्यम् पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु पर्याप्तिः पूर्णता त
३२९ द्वाचिषु समर्थेषु किं पर्याप्तं भुंक्ते प्रभूतेन ह गम्यते न च भोक्तुः सामर्थ्यं कालसम
यवेलासु तुमुन् पर्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थं कालोर्थेष्वुपपदेषु तुमुन्स्या
त्कालः समयो वेला ऽनेहा वा भोक्तुं प्रैषादिग्रहणमिहानुवर्तते तेनेन भूता
निकालः पचतीति वार्ता भाववचनाश्च भावइत्यधिकृत्य वक्ष्यमाणा घञादय ः
क्रियार्थायां क्रियायां भविष्यति स्युः पाकाय याति अण्कर्मणि च कर्मण्युपप ३२९

हेक्रियार्थायांक्रियायां वाण्स्यात् ण्वुलोपवादः कांडलावोकांडलवितुंव्रजति

परत्वादयं कादीन्बाधते कंबलदायोव्रजति पदरुजविशस्पृशोघञ् भविष्यती

तिनिवृत्तं पद्यते असौपादः रुजतीतिरोगः विशतीति वेशः स्पृशतीति स्पर्शः सृ

स्थिरे सृइतिलुप्तविभक्तिकं सौत्रं स्थिरे कर्तरिघञ्स्यात् सरतिकालांतरमिति

सारः व्याधिमत्स्यबलेष्विति वाच्यं अतिसारोव्याधिः अंतर्भावितण्यर्थोत्रसरतिः

रुधिरादिकमतिशयेनसारयतीत्यर्थः विसारोमत्स्यः सारो बलं भावे सिद्धावा

सि॰ कु॰ स्पायेश्चयातेर्घञ्वाच्येधातोर्यं स्यात् पाकः पोका स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि एच आत्स्यात्

३३० स्फारः स्फालः उपसर्गस्य घञी निदीर्घः परीहारः इकः काशे काशे उत्तरपदे इगन्तस्य

वर्णोदेदीर्घः नीकाशः अनूकाशः इकः किं प्रकाशः नोदात्तोपदेशेनि नहृद्धिः शमः

आचामादेस्तु आचामः कामः वामः विश्रामइति त्वपाणिनीयं सदो जवे स्यंदेर्घञि

नलोपोवृद्ध्यभावश्च निपात्यते स्यदो वेगः अन्यत्र स्यंदः अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः।

अवोदः अवक्लेदनं एधः इंधनं ओद्मः उदनं अंधेर्नलोपोवृद्ध्यभावश्च प्रकर्ताविवकार ३३०

केसंज्ञायां कर्त्तृवर्जे कारके घञ्स्यात् अजिवृभावकरणयोः रञ्जेर्नलोपः स्यात् रागः अ

नयोः किं रज्यत्यस्मिन्निति रङ्गः प्रासमिते इति प्रासः संज्ञायामिति प्रायिकं कोभवता ला

भो लभ्यः इत उत्तरं भावे अकर्त्तरि च कारके इति कृत्यल्युटो बहुलमिति यावदयमध्य

नुवर्त्तेत परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यो घञ् अजेर्योर्वीभावनार्थमिदं एकस्तण्डुलनिचाय ः

द्वौ शूर्पनिष्पावौ द्वौ हारौ द्वारजारौ कर्त्तरि चेति ल्युट् द्वारयंतीति द्वाराः जारयंतीति

जाराः इङश्च इङः अपवादः उपेत्य अस्मादधीयते उपाध्यायः अपादाने स्त्रियाम्

सि॰
उ॰
३३१

पसंख्यानं नदंताञ्चवाङ्गीषु उपाध्याया उपाध्यायी शृवायुवर्णनिहृतेषु शृ इत्यवि

भक्तिको निर्देशः शारोवायुः करणेवज्ञ शारोवर्णः विशीकरणमित्यर्थः।

निहृयते आव्रियतेऽनेनेति निहृतमावरणं बाहुल्यकात्करणेऽकः गौरिवाकृतनी

शारः प्रवणे हिमानिलवारणे शोषणशिशिरेकृपाः अकृतप्रावरणइत्यर्थः उ

पसर्गेरुवः यज्ञसंगवः उपसर्गेकिंरवः अभिनिमः स्तनः शब्दसंज्ञायां अस्मान्त

नेः मममर्दमः अभिनिष्टानोवर्णः शब्दसंज्ञायांकिं अभिनिस्तनतिमृदंगः समि ३३१

युद्रुदुवः संयूपेन मिश्रीक्रियते गुडादिभिरिति संयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेष ः

संद्रावः संदावः श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे श्रायः नायः भावः अनुपसर्गे किं प्रश्रयः प्रण

यः प्रभवः कथं प्रभावो राज्ञ इति प्रकृष्टो भाव इति प्रादिसमासः कथं राज्ञो नय इ

ति बाहुलकात् वौ क्षुश्रुवः विक्षावः विश्रावः वौ किं क्षवः श्रवः अवोदोर्नियः अ

वनायः अधोनयनं उन्नायः ऊर्ध्वनयनं कथमुन्नयः उमेस्त्रेण बाहुलकात् प्रेद्रु

स्तुस्रुवः प्रद्रावः प्रस्तावः प्रस्रावः प्रे किं द्रवः स्तवः स्रवः निरभ्योः पूल्वोः निष्पूयते स

सि.
कौ.

र्थादिभिरितिनिष्पावो धान्यविशेषः अभिलावः निरभ्योः किं पवः लवः उन्न्योर्ग्रः उ
३३२ द्गारः निगारः उन्न्योः किं गरः कॄधान्ये कॄ अस्माद्धान्यविषयकात् उन्न्योर्घञ्स्यात्
उत्कारो निकारो वा धान्यस्य विक्षेप इत्यर्थः धान्ये किं भिक्षोत्करः पुष्पनिकरः यज्ञे
समि स्तुवः समेत्य स्तुवंति यस्मिन् देशे छंदोगाः स देशः संस्तावः पविद्यः प्रे स्त्रो
ऽयज्ञे अयज्ञे इति छेदः यज्ञे इति प्रकृतत्वात् प्रस्तारः अयज्ञे किं बर्हिषः प्रस्तरः म
णिविशेषः प्रथने वावशब्दे विस्तीर्णान्स्तृणातेर्घञ् अशब्दविषये प्रथने पटस्य वि ३३२

स्तारः स्तुतिविस्तरः ग्रन्थेपि किं ग्रंथविस्तरः छंदोनाम्निच स्त्राइत्यनुवर्त्ततविष्टारय

क्तिछंदः विस्तीर्यंतेऽस्मिन्नक्षराणीत्यधिकरणेघञ् ततः कर्मधारयः टटि छंदोना

म्निच विपूर्वात्स्तृणातेर्घञ्जंतस्य समस्य वं स्यात् छंदोनाम्नीतिषत्वं उदिग्रहः उ

द्ग्राहः मंत्रस्य संग्राहः मुष्टौ किं द्रव्यस्य संग्रहः परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः परि

र्व्वान्नयतेर्निश्वर्व्वादिणाञ्च यस्मात्क्रमेण प्रेतेऽभ्रेषेव विषये परिणायेन शारान्

हंतिसमंतान्नयनेनेत्यर्थः न्यायो न्यायः उचितमित्यर्थः द्यूताभ्रेषयोः किं परिणयो

सि॰ उ॰ विवादः न्ययो नाशः परावनुयान्यपद्गतः कमशाम्मस्य अनतियातोऽनुयान्ययः नव
३३३ पर्यायः अनुयान्येयेकिंकालस्य पर्ययः अतियातद्गम्यर्थः व्युपयोःशेतेः पर्याये नव
विशायः राजोपशायः पर्यायेकिंविशायः उपशायः शमीपशायनेहस्तादानेनेव स्त
ये हस्तादानहस्येनेनप्रमासतिशदियस लक्ष्ये प्रुक्षप्रवायः हस्तादानेकिं हस्ता
ग्रस्यानांफलानांयक्षाप्रवयेकरोतिअस्लेयेकिं प्रक्षप्रवयश्चौर्येणनिवासः चितिश
वीरापसमाधानेप्रादेशकः एष्ठुनिविनोतेयेन आदेशककारः उपशमाधानेनाशी ३३३

करणेनत्रुधात्वर्थः अमेप्रत्ययार्थकारकस्योपाधिभूताः निवासे काषी निकायः वः।
कर्ड्निवकाये आदिविमुक्तिः यड्लुकादेरेवयथास्यादिति गोमयानांनिकेचायः
पुनः पुनाराशीकरणमिमर्थः संघेचानैनरार्थेर्ये चेर्येत्रू आदेशकः भित्निकायः
प्राणिनां समूहः संघः अनेनार्थेर्येकिं सूकरनिवहवयः संघेकिंतानकर्मसमभ्रच्चय :
कर्मव्यतिहारेणवस्त्रियां स्त्रीलिंगेभावेणव णवः स्त्रियाम् न नकर्मव्यतिहारेआव
येचनस्मात् व्यावक्रोशी व्यावहासी अभिविधौभावइनुण् आणिनुणः आदिवृद्धिः

सि॰ कौ॰ इत्यल्पत्वपक्षे संज्ञाविषयत्वं वर्त्तते आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः अवनिपूर्वयोर्ग्रहेर्घञ् स्यात् शापेऽव

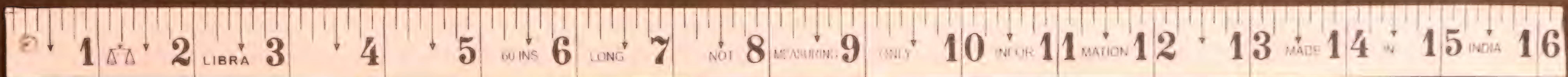
३३४ ग्राहस्ते भूयात् अभिभव इत्यर्थः निग्राहस्ते भूयात् बाध इत्यर्थः आक्रोशे किं अवग्र

हः पदस्य निग्रहश्चौरस्य प्रे लिप्सायां पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः परौ यज्ञे उत्तरः परि

ग्राहः स्फ्यनिमंत्रणेत्यर्थः नवेदे स्त्रीकरणं नौवृधान्ये इति लुप्तपंचमीकं नीवाराः

धान्ये किं निवराकन्या क्रिं विषयेऽपि बाहुलकादप् प्रवरा सेनेतिवत् उदिश्रयतियौति

पूद्रुवः उच्छ्रायः उद्यावः उद्द्रावः कथं पतनांताः समुच्छ्राया इति बाहुलकात् विभा ३३४

षाङि रुप्लुवोः आरावः आरवः आप्लवः अवेग्रहोवर्षप्रतिबंधे विभाषेतिवर्त्तते अवग्रा
हः वर्षप्रतिबंधेकिं अवग्रहः पदस्य प्रेवणिजां प्रेग्रहेर्घञ्वावणिजां संबंधिचेत्प्रत्य
यार्थः तुलासूत्रमित्यावत् तुलाप्रग्राहेणचरति तुलाप्रग्रहेण रश्मौचप्रग्राहः
प्रग्रहः वृणोतेराच्छादने विभाषाप्रइत्येव प्रावारः प्रवरः परौभुवोऽवज्ञाने परिभा
वः परिभवः अवज्ञानेकिं सर्वतोभवनं परिभवः एरच् चयः जयः भयादीनामु
पसंख्यानं नपुंसकेक्तादिनिवृत्त्यर्थं भयं वर्षं ॠदोरप् करः गरः शरः यवः लवः

सि॰ स्तवः यवः ॥ हलासनयोर्विग्रहः ॥ अनयोर्विंशत्यांस्त्वः ॥ घवंनियामेन विहरोहलश्चा॰
कु॰

३३५ सर्वंच हृतेतिकिंवाक्यस्याविस्तरः ॥ ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च ॥ अप्स्यात् ॥ वृजवोरयवा

दः ग्रहः वरः दरः निश्चयः गमः वशिरण्योरुपसंख्यानं वशः रणः ॥ अजेर्थेकविधा

ने प्रस्थः विघ्नः द्वित्वप्रकारेणैकेकृत्जादीनामितिवक्तव्यं घत्रं विघ्निदं चक्रमः उ

पसर्गेदः अप्स्यात् ॥ जनयोश्च प्रदीर्घस्त्यप्यात् ॥ जिघ्रपिव प्रघसः ॥ उपसर्गेकिं घा॰

सः ॥ नौणच ॥ नौउपपदेद्रेर्णःस्यादप्च्यादः ॥ नियमः ॥ व्यधजपोरनुपसर्गे ॥ अप्स्यात् ॥ व्य ३३५

थः जपः उपसर्गे तु आव्याधः उपजापः स्वनहसोर्वा अप् एतयोर्वा स्यात् स्वनः स्वानः ह

सः हासः अनुपसर्ग इत्येव प्रस्वानः प्रहासः यमः समुपनिविषु च एषु अनुपस

र्गे च यमेर्वा संयमः संयामः उपयमः उपयामः नियमः नियामः वियमः विया

मः यमः यामः नौ गदनदपठस्वनः अप्वा स्यात् निगदः निगादः निनदः निनादः

निपठः निपाठः निस्वनः निस्वानः क्वणो वीणायां च नावनुपसर्गे च वीणाविषया

चेत् क्वणेरप्वा स्यात् वीणाग्रहणं प्राद्यर्थं निक्वणः निक्वाणः क्वणः क्वाणः वी

सि॰ उ॰ णार्यांतप्रक्रणः प्रक्राणः निर्मंयणः परिमाणे ग्रुप्यात् मूलकपणः शाकपण :

३३९ व्यवहारार्थमूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य विषयः परिमाणात्किं पाणः

मदोऽनुपसर्गे धनमदः उपसर्गेतु उन्मादः प्रमदसंमदौ हर्षे हर्षे किं प्रमादः स

मदो रजःपशुषु समुदोरजि समुदाये उदस्वक्षेपरणे तस्मात्पशुविषयकात् व

र्त्तेऽपि निमेषोऽर्थीभावात् समजः पशूनां संघः उदजः पशूनां प्रेरणं पशुषु किं

समाजो ब्राह्मणानां उदाजः क्षत्रियाणां ग्लहप्रहः अक्षदेवनेदेवनं लक्ष्यते तत्र ३३९

५८

यन्मणाह्वेपणग्रांह्तंतत्रग्रहइतिनिपात्यते अक्षस्य ग्लहः यान्तीमभिसरणग्रह

मदीयन् अक्षेषु किं पादस्य ग्रहः प्रजने सर्तेः प्रजनः प्रथमगर्भग्रहणं गवाम्

पसरः कपसवमयः प्रसर इति अधिकरणे पुंसि संज्ञायां इति वा ह्वः संप्रसारणं

चन्यभ्युपविषु निहवः अभिहवः उपहवः विहवः पक्षु किं प्रह्वायः आङि युद्धे आ

हूयन्तेऽस्मिन्निमाहवः युद्धे किं आह्वायः निपानमाहावः आङ्पूर्वस्य ह्वयतेः संप्र

सारणं अपहद्धिश्चोदकाधारश्चेद्वाच्यः आहावस्तु निपानं अस्मादुपजलाशये भा

सि॰ उ॰ वेऽनुपसर्गस्य अनुपसर्गस्य ह्वयतेः संप्रसारणमप् स्याद्भावे हवः॥ हनश्च वधः॥ अनुप

३३७ सर्गाद्धन्तेर्भावे अप् स्यात् वधादेशश्चान्तोदात्तः वधेनदस्युं चाद्घञ् घातः॥ मूर्तौ घनः॥

मूर्तिः काठिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरप् स्यात् घनश्चादेशः अभ्रघनः कथं सैंधवघन

येति धर्मशब्देन धर्मी लक्ष्यते॥ अन्तर्घनो देशे॥ वाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयं अन्तर्घ

णइति पाठांतरं॥ अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च॥ द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावलिन्दौ आ

भ्यन्तरो बाह्यश्च तत्र बाह्यप्रकोष्ठे निपातनमिदं प्रविशद्भिर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्य ३३७

नइतिप्रत्याणः कर्मण्यप् पचेहृडिः उद्धनोऽत्याधानं अत्याधानमुपरिस्थापनं
यस्मिन्काष्ठेअन्यानिकाष्ठानिस्थापयित्वातक्षंतेतदुद्धनः अधिकरणेअप् अप
घनोऽगंअंगंशरीरावयवःसचेहनसर्वः किंतपाणिःपादश्चमाङ्गःकरणेऽय
अपघनोऽन्यः करणेऽयोविद्रुषु एषुहन्तेः करणेऽप्स्याद्घनादेशश्च अयोहन्यते
अनेनेत्ययोघनः विघनः द्रुघणःद्रुमेके पूर्वपदात्संज्ञायामितिणत्वं स्तंबेका
ऊठारमुद्गरइतः स्तंबेकच स्तंबउपपदेहन्तेः करणेकः स्यादप्चवाप्येतेघना

सि॰
ऊ॰
देशाश्च संवद्घः संबद्घनः करणादन्येव संबद्घानः परीघः परीहंतेनेस्मात्करणे

३३८ घणहृश्चादेशः परिहन्यतेनेनेति परिघः परेश्च घांकयोः परेः रेफस्य लो वा स्या

त् घशब्देव परिघः पलिघः पर्यंकः पलंकः इहतरममेमोवइतिहत्रिमग्रन

ग्रहणं व्याख्यानात् उपघ्न आश्रये उपपूर्वाद्धंतेरप्प्रत्ययोपधालोपश्च आश्रयमा

त्रेण सामीप्यं लक्ष्यते पर्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यते इति पर्वतोपघ्नः संघो

द्घौ गणप्रशंसयोः संहननं संघः भावेऽप्उडस्येते सामीप्येन गम्यते इति पर्वतोप ३३८

४०

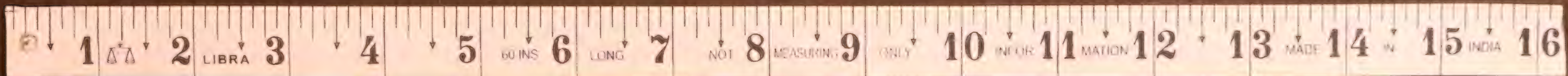

उत्कृष्टो जायत इत्युत्कृष्टः कर्मण्युपपद गमयर्थानां तु ह्यर्थवाइंतिरुक्तौने निष्ठो निमित्तं स
मंतामितं निमितं निर्विशेषं दृश्यंते जायंते इति निष्ठाः हृताः समागोरूपविणाद
इत्यर्थः ड्वितः क्त्रिः अयं भाव एव स्वभावात् क्त्रेर्म्मन्नित्यं क्त्रिप्रत्ययान्तान्मप् निर्वृत्त
र्थे नित्यग्रहणात् क्त्रिर्मप्विषयः अत एव क्त्रेः तेन न विग्रहः डुपचष् पाकेन निर्वृ
तं पक्त्रिमं डुवप् उप्त्रिमं ट्वितोऽथुच् अयमपि स्वभावाद्भाव एव टुवेपृ वेपथुः श्वय
थुः यजयाचयतविछप्रछरक्षो नङ् यत्नः याञ्ज यज्ञः विश्नः प्रश्नः प्रेश्नामेत्रोतिज्ञाय

सि॰
उ॰
३३९

कात्रसंप्रसारणे ङित्त्वेन विग्रहस्यात्र गुणनिषेधार्थत्वात्ः स्वपेर्नन् स्वप्नः उपस
र्गे घोः किं प्रधिः अन्तर्धिः उपाधीयतेऽनेनेत्युपाधिः कर्मण्यधिकरणे च कर्मण्यु
पपदे घोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे जलानि धीयन्तेऽस्मिन् जलधिः स्त्रियां क्तिन् स्त्री
लिंगे भावादौ क्तिन् स्याद्धञोऽपवादः अजपोऽनपरत्वाद्बाधने कृतिः चितिः स्तुति :
स्फायी स्फातिः स्फाति कामदत्तिन्तु धामादिकं कौनाडाक्तेर्ष्यणाति विश्रवहरीति
वासमाधेयं क्रय जीविन्नभ्याःकरणे स्रूयतेऽनया स्रुतिः येनेरिषस्य इष्टिः स्तुतिः ३३४

ॠल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः तेन नत्वं कीर्णिः गीर्णिः लूनिः धूनिः पूनिः ज्वार

इति योगविभागात्क्तिन्निष्ठत्वः प्रह्रुतिः तिव हूर्णिः फुल्लि वायतेः क्तिनिविभावो

वाच्यः प्रपवतिः संपदादिभ्यः क्विप् संपत् विपत् क्तिन्नपीष्यते संपत्तिः विपत्ति ः

स्थागापापचो भावे क्तिन्स्मादङोपवादः प्रस्थितिः उपस्थितिः संगीतिः संपीतिः

पंक्तिः कथमवस्था संस्थेति व्यवस्थायामिति ज्ञापकात् ऊतियूतिजूतिसाति

हेतिकीर्तयश्च प्रत्ययान्तस्वरेन्तरेव ऊतिः स्वरार्थं वचनं उदात्त इति हि वर्तते यूप

सि॰ कु॰ तिः जूतिः अनयोर्दीर्घत्वं निपात्यते स्यतेः सातिः इत्वाभावो निपात्यते सनोतेर्वा जनस

३४० नेरात्वे कृते सरार्थं निपातनं हंतेर्हिनोतेर्वा हेतिः कीर्तिः व्रजयजोर्भावे क्यप् व्रज्या

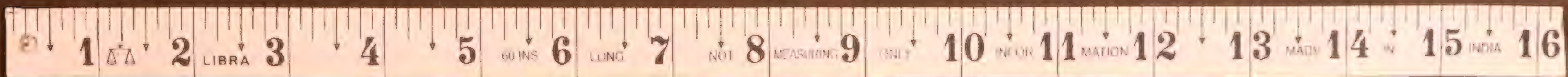
इज्या संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः समजादिभ्यः स्त्रियां

भावादौ क्यप् स्यात् स चोदात्तः संज्ञायां अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यं समजंति तस्या

मिति समज्या सभा निषीदंत्यस्यां निषद्या आपणः निपतंत्यस्यामिति निपत्यापि

च्छिला भूमिः मन्यते ऽनयेति मन्या गलपार्श्वसिरा विदंति अनया विद्या सुत्या अभिष ३४०

५२

वः शय्याभृत्याईयतेनयाइष्याशिविका कृञःशच कृञइतियोगविभागः कार्य्यात्

कृञ्शश्चवात् क्रियाक्रिया कृतिः इच्छा इषेर्भावेशः यगभावश्च निपात्यतेइच्छा प

रिचर्य्या परिसर्य्या मृगयाटाट्यानामुपसंख्यानंशोयक्चनिपात्यते परिचर्य्यापूजापरि

सरणं अत्रगुणोपि मृगअन्वेषणेचुरादावदन्तः अतोलोपाभावोपि योयक्किति लो

पः मृगया अटतेः योयक्कि यथाकृतप्रवृद्धिः पूर्वभागेयकारनिर्देशः दीर्घश्च अटाट्या

जागर्तेरकारोवागर्तेरकारोवा प्रत्ययः जागरा जागर्य्या अप्रत्ययात् प्रत्ययान्तेभ्यो

सि॰ कु॰ यातभ्यः स्त्रिया मकारप्रत्ययःस्यात् विकीर्षापुत्रकाम्यागुरोश्चहलः गुरुमतोहलं

३४१ तात् स्त्रियामकारःस्यात् ईहादीनामिति वाच्यं निगृहीतिः निपठितिः ऊहा गुरोः

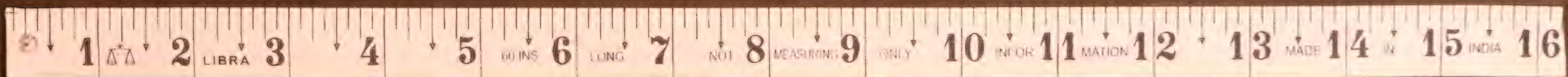
किं भक्तिः हलः किं नीतिः निष्ठायांसेट इतिवक्तव्यं नेहस्राप्तिः तितेत्रेति नेह दीप्ति :

तितेत्रेषग्रहादीनामिति वाच्यं निग्रहीति निपठितिः षिद्भिदादिभ्योङ् षित्त्वाभि

दादिभ्यश्चस्त्रियामङ् जषजयात्रपश्च त्रपा भिदा छिदाशलपवाद्यंभितिरम्या छिदाम्

जाकोपः संप्रसारणंच हृपाविति रुजिकथिकेविवर्चश्च श्रङ् सामुवोपवादः चिं ३४१

६३

ता पूजा कथा कुंबा चर्चा आतश्चोपसर्गे अङ् स्यात् कि नोपवादः प्रदा उपदा श्रदंत
रोरुपसर्गवद्वृत्तिः श्रद्धा अंतर्द्धा ण्यासश्रंथो युच् अकारस्यापवाद कारणा हारणा
णा आसना श्रंथना घट्टिवंदिविदिभ्यश्चेति वाच्यं घट्टना वंदना वेदना इषेरनिच्छा
र्थस्य अन्वेषणा परेर्वा पर्येषणा परीष्टिः रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलं प्रच्छर्दिका प्रवाहि
का विचर्चिका क्वचिन्न शिरोर्त्तिः धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् वक्तव्यः आसिका शायिका
इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे पचिः पचतिः वर्णात्कारो निर्देशेऽस्यैव अकारः ककारः ग

सि॰ दिफाः रेफ मत्वर्थीयः बहुलवचनादकारलोपः मत्वर्थीयः इणजादिभ्यः आजिः आ
कौ॰

३४२ तिः हस्त्रवपादिभ्यः वापिः वासिः सेरभेदः इक्षुष्यादिभ्यः क्षुपिः गिरिः संज्ञायां अव

धातोरार्दुव उद्दालकपुष्पभंजिका विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च परिप्रश्ने आ

ख्याने च गम्यमानेपाचान् एवु लुविभाषोक्ते अयथाप्रासमन्येपि कांनंकारिंकांक्रियां

कृतां कृमंवाः कार्षीः सर्वां कारिंकारिकां क्रियां कृमां कृतिंवाः कार्षं एवं गाणिं ग

णिकां गणनां याविं पाचिकां पचां पक्तिं पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु एवुच् पर्यायः परि॰ ३४२

५४

पाटीक्रमः अर्हणमर्हः योग्यता पर्यायादिष्वर्थेषु ण्वुच् स्यात् भवत आसि

का शायिका अग्रगामिका योग्यतायां भवानिक्षुभक्षिकामर्हति ऋणे इक्षुभक्षि

कां मे धारयसि उत्पत्तौ इक्षुभक्षिका उदपादि आक्रोशे नञ्यनिः विभाषेति निवा

तं नञि उपपदेऽनिस्स्यादाक्रोशे अजीवनिस्ते शठ भूयात् अप्रयाणिः कृत्यल्युटो

बहुलं भावे कर्तरि कारके च निहृतं राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः नपुंसके भा

वे क्तः ल्युट् च हसितं हसनं योगविभाग उत्तरार्थः कर्मणि च येन संस्पर्शात् कर्तुः शरी

के१

सि॰ कु॰ रस्नत्वं येन स्नपयमानमस्कर्तृः शरीर स्नानमनुभवति न स्मिन्कर्मणस्त्वपदेशस्तद्ध स्नानमेवं

३४३ णमिहेनियमसमासार्थवचनं पयःपानं स्नात्वं कर्तरितिकिं गुरोः स्नपनं स्नात्वं नेहगुरुः क

र्त्ताकिंतत्कर्म नयो अंतर्वीवाःस्यात्तयो प्रवयणं प्राजनं करणाधिकरणयोश्च ल्युट्स्या

त् इध्मप्रव्रश्चनः कुठारः गोदोहनी स्थाली खलः प्राक करणाधिकरणयोरित्यधिका

रः अंतरेणो अंतःशाल्ताहंतेर्नेस्मणःस्यात् अंतर्हणनो देशः अन्यर्वमेस्यैव अंतर्घ्नंति ३४३

लपरः किं अंतरघातानि अयनं च अयनस्य नस्यणोःतःशाह्वानपरस्य अंतरयणं अदेशाइस

व ग्रंतरयनोदेशाः पुंसिसंज्ञायांघः प्रायेण ख्रोदेर्घ्युपसर्गस्य दिग्रभृत्युपसर्गहीनस्यखा

देहस्वःस्पादिपरे दंताश्छाद्यंतेऽनेनदंतछदः आकुर्वंत्यस्मिन् आकारः गोचरसंचरवह

व्रजव्यजापणनिगमाश्च घांतानिपात्यंते हलश्चेतिवक्ष्यमाणस्य घञोपवादः गावश्च

रंत्यस्मिन्निति गोचरोदेशाः संचरंतेऽनेनसंचरः मार्गः वहंत्यनेनवहः स्कंधः व्रजः व्यज

तालवृंतं निपातनाद्वीभावोन आपणः पण्यस्थानं निगच्छंत्यनेन निगमः छेदः वाल्क

षः निकषः अवेतृस्त्रोर्घञ् अवतारः कूपादेः अवस्तारो जवनिका हलश्च हलंताद्

सि० कौ० ज्यात त्वापवादः अपमृज्यतेऽनेनव्याध्यादिरिमपामार्गः विमार्गः समूहनी अध्याय
३७४ न्यायोद्यावसंहाराश्च अधीयतेस्मिन् अध्यायः नियंति उद्युवंतिसंहरंति अनेनेतिवि
ग्रहः अवहाराधारावायानामुपसंख्यानं उदंकोनुदके उत्पूर्वादंचतेर्घञ्स्यात्तनके घृतम
दच्येत उस्मिन्नेतस्मिन्निति घृतोदकः चर्ममयंभांडं अनुदकेकिं उदकोदंचनः विकर
णमज्यतेऽपयमितित्रापवर्गे तेनभगः पदमित्यादि जालमानायः आनीयंतेमत्स्या
दयोऽनेनेत्यानायः जालमितिकिं आनयनः खनोघश्च वाड्डञ् आखानः खिनकरणमस्य ३७५

२६

तोप्पयमितित्नापवार्थं नेनभगः पदमिस्मादि त्वेनः उडरद्दकरकवकावाच्याः आ

त्वः आत्वरः आत्वनिकः आत्वनिकवकः पंतेत्वनित्रववनाः ईषदुःसुषुकृच्छ्राकृ

च्छ्रार्थेषु खल् करणाधि करयोरिति निवृत्तं यथुडः खन्नात्वोर्थेष्वपदेषु खल्मान्

तयोरेवेति भावेकर्मणि च कृच्छ्रेडुष्करः कंपभवता ग्रकृच्छ्रेईषत्करः सुकरः निमि

मीलियां वैगावंनेति वाचं ईषन्निमयः दुःप्रमयः सुविलयः निमयः मयः लय ः

उपसर्गातखल्घञोः उपसर्गादेवलभेर्नुम् स्यात् मिनाति मिनोति दीङां ल्यपि च।

तोप्ययमिति त्रापवार्थं नेन भगः पदमित्यादि खेनः उडडरइकइकवका वाच्याः आ

खः आखरः आखनिकः आखनिकवकः एते खनित्रवचनाः ईषदुःसुषु कृच्छ्राकृ

च्छ्रार्थेषु खल् करणाधि करयोरिति निवृतं एषु दुःखसुखार्थेषूपपदेषु खल्स्यात्

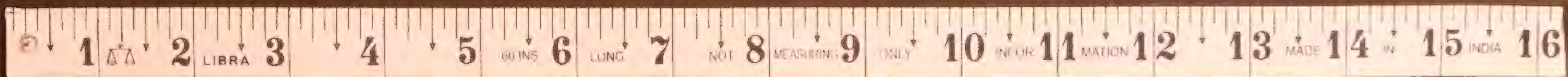
तयोरेवेति भावकर्मणोश्च कृच्छ्रेद्यत्करः कर्पभवना प्रकृच्छ्रे ईषत्करः सुकरः निमि

मीलियां खलचोरात्वं नेति वाच्यं ईषन्निमयः दुःप्रमयः सुविलयः निमयः मयः लय ः

उपसर्गात्खल्घञोः उपसर्गादेव लभेर्नुम्स्यात् मिनाति मिनोति दीङां ल्यपि च।

सि॰ कौ॰ अप्रत्येजनिमित्ते विभाषालीयतेः आङ्भ्यां प्राप्तं ईषत्प्रलंभः दुःप्रलंभः सुप्रलंभः उ
३४५ पसर्गात्किं ईषल्लभः लाभः न सुदुर्भ्यां केवलाभ्यां उपसर्गान्तररहिताभ्यां सुदुर्भ्यां ल
भेर्नुम्स्यात्खल्घञोः सुलभं केवलाभ्यां किं सुप्रलंभः अति दुर्लभः कथं तर्हि अति
अतिसुलभमति यदा सुर्नीकर्मप्रवचनीयो न तदा भविष्यति कर्तृकर्मणोश्च भूकृ
ञोः कर्तृकर्मणो रीषदादिषूपपदेषु भूकृञोः खल्स्यात् यथासंख्येनेष्यते क
र्तृकर्मणी च यथा तो र्व्यवधानेन प्रयोजेर्दुषदादयस्ततः प्राक् कर्तृकर्मणोः स्वार्थे ३४५

योगिति वाक्यं विनान्यस्य आनायेन आप्तेन दुःखेन भूयते दुराढ्यंभवं ईषदाढ्यंभवं।
स्वाढ्यंभवं दुराढ्यंकरः स्वाढ्यंकरः अर्थयोः किं आढ्येन संभूयते आनोयुक् खलोपवा
दः ईषत्पानः सोमो भवता दुःपानः सुपानः भाषायां शासि युधि दृशि धृषि मृषिभ्यो यु
ज्वाच्यः दुःशासनः दुर्योधनः इत्यादि शाम्यदोनात् नक्षणेन निष्ठानं सर्पिष्ठानं वा न
किं निर्मथः पदानां किं पुसाति पदेष्वन्तः पदानां आयमिति सप्तमी समासो यं येनेष्टना
समर्पितं ॥ आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः अवश्यंकारी शतंदायी कृत्याश्च आवश्यका

सि॰
उ॰ धर्मणपेयोविन्येव अवपंगहरिः सेव्यः शांतं देयं क्विन् जैवसंज्ञायां थांतः क्विन् ऊञ्छ्यादा॰

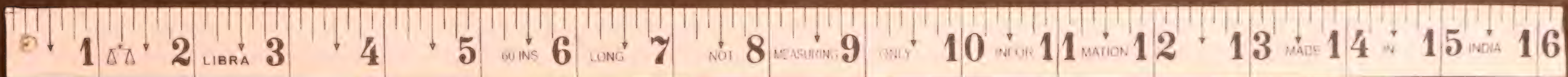
३.४६ णिधिसंज्ञायां नित्यंत्रेतिनेट् भवतान्भूति नक्विविदीर्घश्च अनिटांवननितनोत्यादीनां

व दीर्घो ननासिकलोपोनस्तः क्विविपरे यंतिः रंतिः वंतिः तंतिः मनःक्विविलोपश्चास्या

मनतस्मा मनेनेः क्विविग्राल्वेवास्माल्लोपश्चवा मनुनान् सांतिः मंतिः सेतिः देवापनेदेवा

सः देवदत्तः अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचांक्त्वा प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा

स्यात् प्राचांग्रहणंपूजार्थं अमेवाव्ययेनेतिनियमात्रोपपदसमासः दोदढोः अलंदत्वा ३.४६

त्तुमास्यापीत्वा खल् अलंखः क्त्वा किंमाकार्षीत् प्रतिषेधर्थयोः किं अलंकारः उदीचां

माङोव्यतीहारेर्थेमाङः क्त्वास्यादपूर्वकालार्थमिदं मयतेरिदन्यतरस्यां मेङः इ

कारोंतादेशः स्याद्वा ल्यपि अपमित्य याचते अपमाय उदीचां ग्रहणाद्यथा प्राप्तमपि

याचित्वा अपमयते परावरयोगे च परेण पूर्वस्यावरेण परस्य योगे गम्यमाने धातोः क्त्वा

स्यात् अप्राप्य नदीं पर्वतः परनदीयोगोऽत्र पर्वतस्य अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी अव

रपर्वतयोगोऽत्र नयोः समानकर्तृकयोः पूर्वकाले समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्व

सि॰
उ॰ कालेविद्यमानाद्धातोःक्त्वा स्यात् भुक्त्वाव्रजति द्वित्वमतंत्रं स्नात्वाभुक्त्वापीत्वाव्रजति

३४७ अनुदात्तोपदेशनुनासिकलोपे विसं नत्वा सेतिस्वरत्यादेः स्थुकः कितीति नित्यमिडभाव ।

एवंविप्रतिषेधेन स्वृत्वा स्मृत्वा ध्वृत्वा किसंकदिसंदेः एतयोर्नलोपो न स्यात् क्विपेस्कं

त्वा ऊदित्वा टिट्वा स्यंत्वा स्यंदित्वा न क्त्वासेट् सेट्क्त्वा कित्र स्यात् शयित्वा सेट्किं कृ

त्वा मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसःक्त्वा एभ्यःसेट्क्त्वा कित् मृडित्वा क्लिशः क्लेनिवे

ट् क्लिशित्वा क्लिष्ट्वा उदित्वा उषित्वा रुदविदेति किंत् रुदित्वा विदित्वा मुषित्वा गृहीत्वा ३४७

९४

नोपधात्थफान्ताद्वा सेट्क्त्वा कित्स्याद्वा ग्रथित्वा ग्रंथित्वा गुफित्वा नोपधात्किं कोथि

त्वा रेफित्वा वंचिलुंच्यृतश्च सेट्क्त्वा किद्वा वचित्वा वंचित्वा लुचित्वा लुंचित्वा ऋतित्वा

अर्तित्वा तृषिमृषिकृशेः काश्यप पश्य पश्यः सेट्क्त्वा किद्वा तृषित्वा तर्षित्वा मृषित्वा

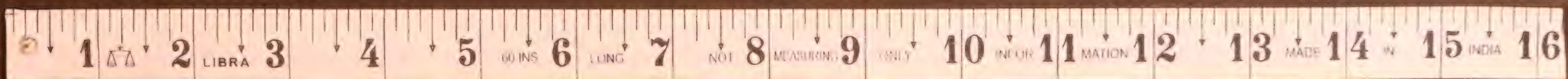
मर्षित्वा कृशित्वा कर्शित्वा रलो व्युपधादिलवः किमं द्युतित्वा द्योतित्वा लिखित्वा ले

खित्वा व्युपधात्किं वर्तित्वा रलः किं सेवित्वा हलादेः किं एषित्वा सेट् किं भुक्त्वा वसति

त्वथोरिट् लुषित्वा लोषित्वा ग्रंथेः प्रजायामिति नियमादिट् ग्रंथित्वा गंतो किं ग्रंथे मा

सि॰ उ॰ पि लुभित्वा लोभित्वा लुभित्वा लुभो विमोहन इतीट् विमोहनेन लब्ध्वा जृव्रश्च्योः क्त्वि ॥
३४८ आभ्यां परस्य क्त्वा इट् स्यात् जरीत्वा जरित्वा व्रश्चित्वा उदितो वा उदितः परस्य क्त्व इड्वा श-
मित्वा अनुनासिकस्य क्वीति दीर्घः शांत्वा द्यूत्वा देवित्वा क्रमश्च क्त्वि क्रम उपधाया वा
दीर्घः स्यात् झलादौ क्त्वि परे क्रांत्वा क्रंत्वा इटि क्रमित्वा पूङश्चेति वेट् पवित्वा पूत्वा
जांतनशां विभाषा जांतानां नशेश्च नलोपो वा स्यात् क्त्वि परे भक्त्वा भंक्त्वा रक्त्वा रंक्त्वा म
स्जि नशोरिति नुम् नस्य पक्षे लोपः नष्ट्वा नंष्ट्वा रधादिभ्यश्चेतीट् पक्षे नशित्वा ऊनादौ ३४८

विनिवार्यं नेह श्रेजित्वा ऊदित्वा द्विट् पतेश्रक्वा श्रंक्वा जनमनेम्यावं खात्वा खनित्वा

घतिम्यतीनीत्वं दित्वा सित्वा मित्वा स्थित्वा दधातेर्हिः हित्वा जहातेश्चक्ति हित्वा हाङ्

स्हात्वा प्रेत्य जग्धिः जग्ध्वा समासेऽनञ् पूर्वे क्त्वो ल्यप् अव्ययपूर्वपदेऽनञ्समासे क्त्वो

ल्यबादेशः स्यात् नञ् प्रकृत्य प्रनम्य किं अकृत्वा पर्युदासाश्रयणान्नेह परमकृत्वा पञ्च

तत्कोऽयं सिद्धः यत्तेन किं च कर्तव्य एकादेशो यथा स्व समसिद्धं स्यात् कोऽसिद्धत्र इहापि

न प्रथीमपेक्ष्य इत्यमेतितत्र कत्वाल्पपि अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुना

सि॰ कौ॰ सिकलोपोवास्यात्ल्यपि व्यवस्थितविभाषेयं तेनमांतानिटांवा नांतानिटांवनाटी

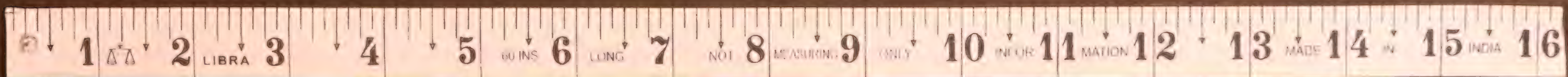
३४९ नांवनिमं आगत्य आगम्य प्रणत्य प्रणम्य प्रहत्य प्रमत्य प्रवत्य वितत्य अदोजग्धिः

र्ल्यप्तिकिति अंतरंगानपिविधीनबहिरंगोपिल्यब्बाधते जग्धिविधौल्यब्ग्रहणात् तेनद्वित्वदत्व

आत्वेत्वदीर्घत्वकृत्टोल्यपिन प्रदाय प्रधाय प्रस्थाय प्रक्रम्य आपृच्छ्य प्रदीव्य न

ल्यपि ल्यपिपरेघुमास्थादेरीत्वं नेपेट् प्रधाय प्रमाय प्र[illegible] प्रपाय प्रहाय प्रसाय

मीनातिमिनोतीमात्वं प्रमाय निमाय उपदाय विभाषालीयतेः विलाय विलीय ३४९

णिल्लोपः उत्तार्य वितार्य ल्यपि लघुपूर्वात् लघुपूर्वात्परस्य णेरयादेशः स्यात् ल्यपि

विगणय्य प्रणमय्य प्रवेभिदय्य लघुपूर्वात्किं संप्रधार्य विभाषाऽऽपः आप्नोतेर्णेरया

देशो वा स्यात् ल्यपि प्रापय्य प्राप्य क्षियः क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् प्रक्षीय ल्यपि च वे

ञो ल्यपि संप्रसारणं न स्यात् प्रवाय ज्यश्च प्रज्याय व्यश्च उपव्याय विभाषा परेः परे

र्व्येञो वा संप्रसारणं स्यात् ल्यपि नकं वापित्वा परत्वाद्धल इति दीर्घः परिवीय परिव्या

य कथं मुखं व्यादाय स्वपिति नेत्रे निमील्य हसतीति व्यादानमेमीलनोत्तरकालेपि

सि॰ स्तापहासयोरन्नुहेत्तेः नदंश विवदयाभविष्यति ग्रामीनायणमन्नव यौम्यः पुमेयो
उ॰

३५९ ये पूर्वविषयेणमल्लस्पात् क्राव हिमं स्मारं स्मारं नमति शिवं सत्वा पायं पायं भोजं॰

भोजं श्रावं श्रावं विसमलोविति णमल्लपेरेणवादीवेः गामं गामं गमं गमं विभाषावि

समलोवितिनुखा लभं लभं लाभं लाभं अवस्थित विभावया उपसरष्मनितंपु प्रलं

भं २ जाशोविविणितिगुणा जागरं जागरं एयंनमाप्येवं नपथनेकांते यछेहे उपपेद

पूर्वकाले यत्पातं नत्र यत्र पूर्वोनरेक्रिये नद्दाकं प्रपंनाकांतलेनेवेन यदयंभुकेननाःप ३५९

इति इद्दक्काणमुलोन श्रुताकांक्षेकिं यदयं भुक्त्वाव्रजति ततोधीते विभाषाग्रेप्रथम

पूर्वेषु आभीक्ष्णेग्रहणिनानुवर्त्तते परुषपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकालेक्त्वाणमु

लैौवास्तः अग्रेभोजं व्रजति अग्रेभुक्त्वाप्रथमंभोजं प्रथमंभुक्त्वा पूर्वभोजं पूर्वंभुक्त्वा

एतेत्तडादयः अग्रेभुङ्क्ते ततोव्रजति आभीक्ष्णेतु पूर्वविप्रतिषेधेननित्यमेवविधिः

अग्रेभोजंभोजं व्रजति भुक्त्वाभुक्त्वा कर्मण्याक्रोशेकृञःखमुञ् कर्मण्युपपदेआ

क्रोशेगम्ये चौरंकारमाक्रोशति करोतिरुच्चारणे चौरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः स्वादुमिण

सि॰ कौ॰ मुल् स्वाद्वर्थेषु कृञो णमुल्स्यात् एककर्तृकयोः पूर्वकाले पूर्वदस्यमांतत्वं निपात्यते

३५१ अस्वाद्वीं कृत्वा भुंक्ते स्वादुंकारं भुंक्ते संपन्नंकारं संपन्नलवणशब्दौ स्वादुपर्यायौ वाम

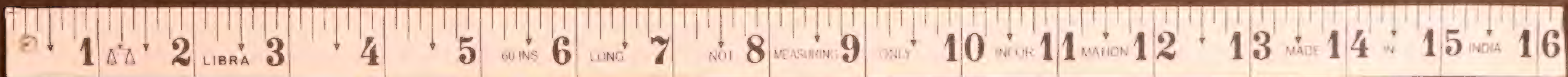
रूपेणात्रापि साद्वंकृत्वा भुंक्ते अन्यथैवं कथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् एषु कृञो णा

मुल्स्यात् सिद्धः अप्रयोगोऽस्य एवंभूतश्चेत्कृञ् व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः अन्यथा

कारं एवंकारं कथंकारं भुंक्ते इत्थं भुंक्त इत्यर्थः सिद्धेति किं शिरो अन्यथा कृत्वा भुंक्ते

यथातथयोरसूयाप्रतिवचने कृञः सिद्धाप्रयोगे इत्येव असूययाप्रतिवचने यथाका ३५१

३६

रमहं भोक्ष्ये तथा कारं भोक्ष्ये किं तवानेन कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये कर्मण्युप
पदे णमुल्स्यात् कन्यादर्शं वरयति सर्वाः कन्या इत्यर्थः ब्राह्मणवेदं भोजयति यं यं ब्रा
ह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः यावति विंदजीवोः या
वद्वेदं भुंक्ते यावल्लभते तावदित्यर्थः यावज्जीवमधीते चर्मोदरयोः पूरेः कर्मणीत्ये
व चर्मपूरं स्तृणाति उदरपूरं स्तृणाति उदरपूरं भुंक्ते वर्षप्रमाण ऊलोपश्चास्यान्य
तरस्यां कर्मण्युपपदे पूरेर्णमुल्स्यात् ऊकारलोपश्च वा समुदायेन वर्षप्रमाणे गमे गो

सि॰
उ॰ घादं प्रहृष्टोदेवः गोष्पदप्रं वृष्टेतिकिं उपपदसमासः कृत मूषिकाबिलप्रं चेल
२५२ क्नोपेः चेलार्थेषु कर्मसूपपदेषु क्नोपेर्णमुल्स्यात् वर्षप्रमाणे चेलक्नोपं वृष्टोदेवः
वस्त्रक्नोपं वसनक्नोपं निमूलसमूलयोः कषः कर्मणीत्येव कर्षादिष्वनुप्रयोगं
वक्ष्यति अत्रप्रकरणेपूर्वकालइतिनसंबध्यते निमूलकाषं कषति समूलका
षं कषति निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः एकस्यापिधात्वर्थस्यनिमूलादिविशेषणसं
बंधात् भेदात्तेनसामान्यविशेषभावेन विशेषणभावः शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः एषु क २५२

मंक्षु पिषेर्णमुल् शुष्कपेषं पिनष्टि शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः चूर्णपेषं रूक्षपेषं समूलाकृ
तजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः कर्मण्येव समूलघातं हंति अकृतकारं करोति जी
वग्राहं गृह्णाति जीवति जीवः इगुपधलक्षणः कः जीवंतं गृह्णातीत्यर्थः करणे
हनः पादघातं हंति पादेन हंतीत्यर्थः यथाविध्यनुप्रयोगार्थः सन् निमममा
सार्थोयं योगः मित्रघातं संबंधेन हिंसार्थानां चेति वक्ष्यते स्नेहने पिषः स्निह्यते ये
न तस्मिन्करणे पिषेर्णमुल् उदपेषं पिनष्टि उदकेन पिनष्टीत्यर्थः हस्ते वर्तिग्रहो ः

सि॰
उ॰ हस्तार्थेकरणे हस्तवर्तंवर्तयति करवर्तं हस्तेनगुलिकांकरोतीत्यर्थः हस्तग्राहं।

३५३ गृह्णाति करग्राहं पाणिग्राहं स्वेपुषः करणइत्येव स्वइत्यर्थग्रहणं तेनस्वरूपप।

र्यायेविशेषेषु चणम्गुल स्वपोषं पुष्णाति धनपोषं गोपोषं अधिकरणेबंधः चक्रबंध

म्बध्नाति चक्रेबध्नातीत्यर्थः संज्ञायां बध्नातेर्णमुल्संज्ञायां क्रौंचबंधंबद्धः मयूरि।

काबंधं अट्टालिकाबंधं बंधविशेषाणांसंज्ञाएताः कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः।

जीवनशंनश्यति जीवोनश्यतीत्यर्थः पुरुषवाहंवहति पुरुषोवहतीत्यर्थः ऊर्द्ध्वेशु। ३.५.३

षिपूरोः ऊर्द्धे कर्त्तरि ऊर्द्धशोषं शुष्यति वृक्षादिः ऊर्द्धं एव तिष्ठतीत्यर्थः ऊर्द्धं पूरं पूर्यते ऊ

र्द्धमुख एव घटादिः वर्षोदकादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः उपमाने कर्मणि च चात्कर्त्त

रि घृतनिधायं निहितं जलं घृतमिव रक्षितमित्यर्थः अजकनाशं नष्टः अजक

इव नष्टः इत्यर्थः कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः यस्मात्समुत्पन्नः स एवानुप्रयोक्त

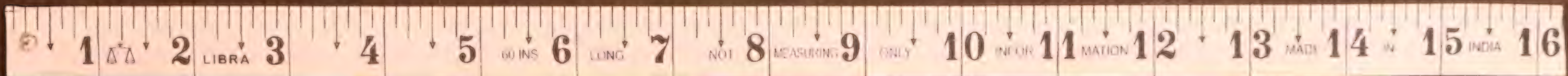
व्य इत्यर्थः तथैवोदाहृतं उपदंशस्तृतीयायां इतः प्रभृति पूर्वकाल इति संबध्यते तृ

तीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्यामिति वा समासः मूलकोपदंशं भुंक्ते मूलकेनोपदंशं दशप।

सि॰ कु॰ मानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात्तृतीया। यद्यपि उपदंशिना सह न शाब्दः संबं
३.४.४ धः तथाप्यार्थोऽस्त्येव कर्मत्वात् एतावतैव सामर्थ्येन प्रत्ययः समासश्च तृतीयाया
मितिवचनसामर्थ्यात् हिंसार्थानां च समानकर्मकाणां तृतीयान्ते उपपदेऽनुप्रयो
गधातुना समानकर्मकाद्धिंसार्थाण्णमुल्स्यात् दण्डोपघातं गाः कालयति दण्डेनोप
घातं दण्डताडं समानकर्मकाणां किं दण्डेन चोरमाहत्य गाः कालयति सप्तम्यां चोप
पीडरुधकर्षः उपपूर्वेभ्यः पीडादिभ्यः सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते चोपपदे णमुल्स्यात् पार्श्वो ३.४.४

३८

पपीडं शेते पार्श्वयोरुपपीडं पार्श्वाभ्यामुपपीडं व्रजोपरोधं गाः स्थापयति व्रजेनउप
रोधं वा पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति पाणावुपकर्षं पाणिनोपकर्षं समासत्तौ
तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुल्स्यात्संनिकर्षे गम्यमाने केशग्राहं युध्यंते केशेषु गृहीत्वा
हस्तग्राहं हस्तेन गृहीत्वा प्रमाणेच तृतीयासप्तम्योरित्येव द्व्यंगुलोत्कर्षं खंडिकां छि
नत्ति द्व्यंगुलेन द्व्यंगुले वोत्कर्षं अपादाने परीप्सायां परीप्सा त्वराशय्योत्थायं धावति श
य्यायाः उत्थाय द्वितीयायां च परीप्सायामित्येव यष्टिग्राहं युध्यंते लोष्टग्राहं अपप

सि॰ कौ॰ णमुलि गृहीड्यमनेरन्यस्येवोवाङ्मात्स्याम्णमुलि अस्मयगोरंयुध्यंते अस्यरुपगा।

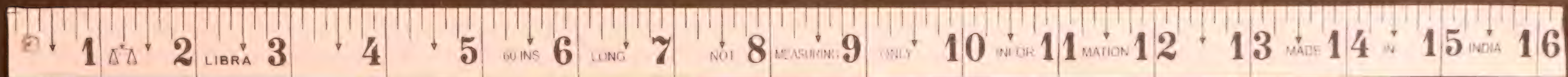
३५५ रं स्वांगेध्रुवे द्वितीयायामित्येव अध्रुवेस्वांगे द्वितीयांतेधातोर्णमुल् भ्रुविक्षेपं कथ

यति भ्रुवंविक्षेपं अध्रुवेकिं शिर उत्क्षिप्य येनविनानजीवनंतद्ध्रुवं परिक्लिश्यमाने

च सर्वतोविबाध्यमाने स्वांगेद्वितीयांतेणमुल्स्यात् उरः प्रतिपेषंयुध्यंते कृत्स्नमुर

पीडयंतइत्यर्थः उरोविदारंप्रतिचस्करेनखैः भ्रुवार्थमिदं विशिपतिपदिस्कंदांव्या

प्यमानासेव्यमानयोः द्वितीयांते उपपदे विशादिभ्योणमुल्स्यात् व्याप्यमाने आसेव्य ३५५

माने वार्थे गम्ये गेहादिद्रव्याणां विषयादिक्रियाभिः साकल्येन संबंधो व्याप्तिः क्रियायाः

पौनःपुन्यमासेवा नित्यवीप्सयोरिति द्वित्वं तु न भवति समासेनैव तस्य भावनत्वयोरुक्त

त्वात् यद्यप्याभीक्ष्ण्यमेतल्लक्षणमेव तथापि उपपदसंज्ञार्थमासेवायामिति पुनर्विधिः

गेहानुप्रवेशमास्ते गेहं गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम् एवं गेहानुप्रपातं गेहानुप्रपातं गे

हानुस्कंदं असमासेन तु गेहस्य णमुलं तस्य च पर्यायेण द्वित्वं अस्यतितृषोः क्रियांतरे का

लेषु क्रियामंतरयति व्यवधत्ते इति क्रियांतरः तस्मिन् धात्वर्थे वर्तमानादस्यतेस्तृष्य

सि॰
३॰ नेश्वकालवाविषु द्वितीयांतेषु उपपदेषु णमुल्स्यात् स्वहामासंगाः पायपयति सुहममासे
३५६ मुहूर्तं मुहूर्तं अमसेनेनतर्षेणेन वगतोपानक्रियांयववर्थीयते अथपापयिता सुहम
तिक्रमणतः पाययतीत्यर्थः नाम्न्यादिशिग्रहोः द्वितीयायां इमेव नामादेषामावेशनाम
ग्राहमाहूयति अव्ये यथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ अयथाभिप्रेताख्याने नाम
अप्रियसौंच्चैः प्रियमुच्चनीचैः कथनं उच्चैकृत्य उच्चैःकृत्वा उच्चैकारमप्रियमाचष्टे नीचैकृ
त्य नीचैःकृत्वा नीचैःकारं प्रियंब्रूते तिर्यच्यपवर्गे तिर्यक् शाहे उपपदे कृञः क्त्वाणमुलौ ३५६

स्तः समासो गम्यमानायां तिर्यक्कृत्य गतः तिर्यक्कारं समाप्य गत इत्यर्थः अपवर्गे किं

तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः स्वाङ्गे तस् प्रत्यये कृभ्वोः मुखतः कृत्वा मुखतःकारं मुखतो

भूत्वा मुखतोभावं नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे नाधार्थप्रत्ययान्ते च्व्यर्थविषये उपपदे।

कृभ्वोः क्त्वाणमुलौ स्तः अनानानाकृत्वा नानाकृत्य नानाकारं विनाकृत्य विना

कृत्वा विनाकारं नानाभूय नानाभूत्वा नानाभावं अनेकं द्रव्यमेकं भूत्वा एकधा

भूय एकधाभूत्वा एकधाभावं एकधाकृत्य एकधाकृत्वा एकधाकारं अच्व्यर्थ

इत्युक्तं किं हिरुक्कृत्वा पृथग्भूत्वा तूष्णींशब्दे भुवः तूष्णींशब्दे भुवः क्त्वाणमुलौ स्तः।

सि॰ उ॰ तूष्णींभूय तूष्णीं भूत्वा तूष्णींभावं अन्वच्यानुलोम्ये अन्वक्शब्दे उपपदे भुवः क्त्वा

णमुलौ स्तः आनुकूल्ये गम्यमाने अन्वग्भूयास्ते अन्वग्भूत्वा अन्वग्भावं अग्रतः पा

र्श्वतः पृष्ठतो वानुकूलो भूत्वा आस्त इत्यर्थः आनुलोम्ये किं अन्वग्भूत्वा तिष्ठति पृ

ष्ठतो भूत्वेत्यर्थः इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितं विस्तरस्तु यथा शा

स्त्रे दर्शितः शब्दकौस्तुभे भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी प्रीत्यैभू

याद्भगवतोर्भवानीविश्वनाथयोः ॥ इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां

सिद्धांतकौमुद्यामुत्तरार्द्धकृदंतं समाप्तम् ॥ ॥ शुभंभूयात् ॥ ॥

